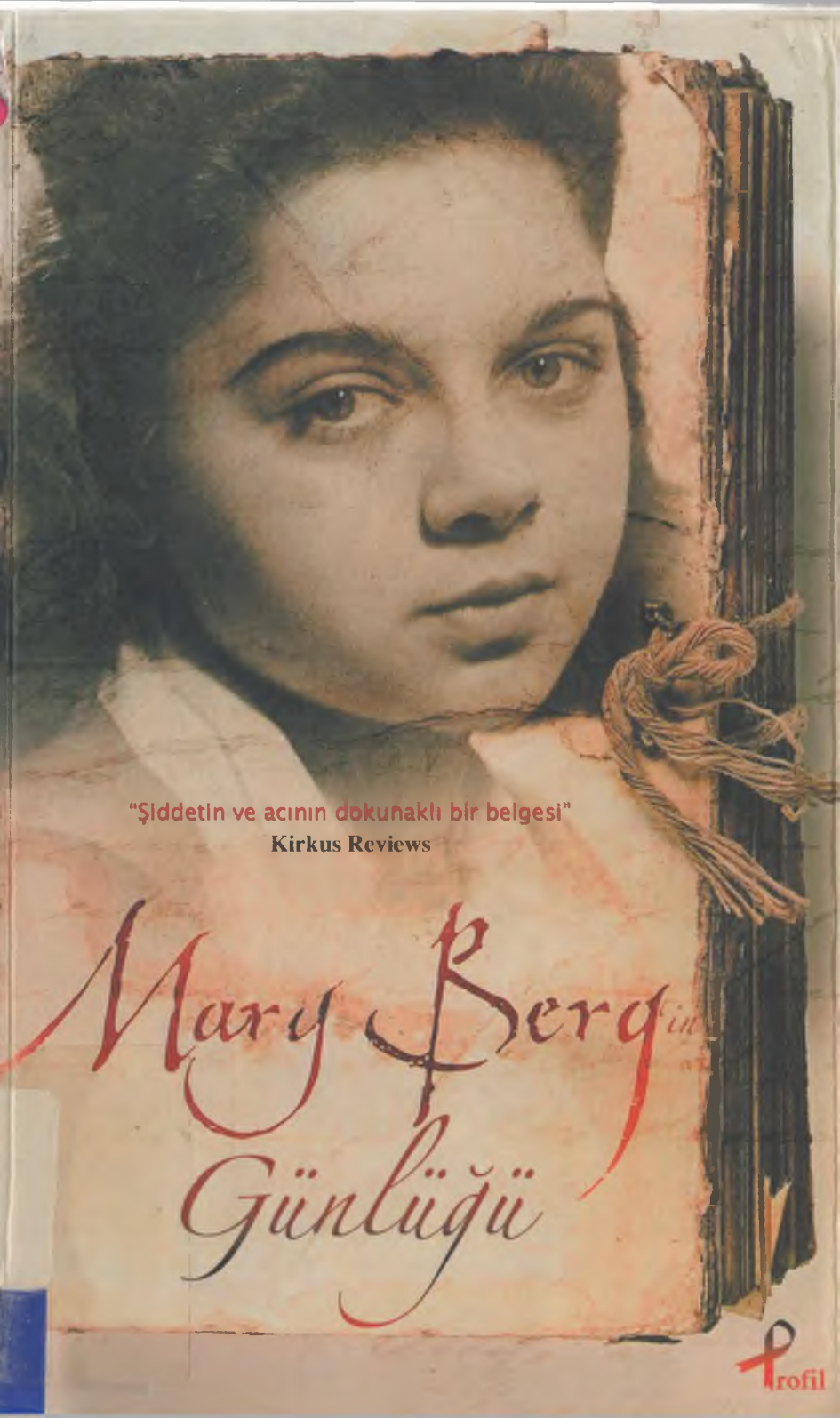

"Şiddetin ve acının dokunaklı bir belgesi"
Kirkus Reviews

Mary Berg'in Günlüğü

profil

Mary Berg'in Günlüğü

Mary Berg'in Günlüğü

Yayına Hazırlayan
SUSAN LEE PENTLIN

Çeviri: Hale Vardar & Arda Vardar

PROFİL

© Mary Berg, 1945, 2006
© PROFİL YAYINCILIK

Yayına Hazırlayan / Susan Pentlin
Orijinal Adı / The Diary of Mary Berg
Growing up in the Warsaw Ghetto
Türkçe Adı / Mary Berg'in Günlüğü

Genel Koordinatör / Münir Üstün
Genel Yayın Yönetmeni / Cem Küçük
Çeviri / Hale Vardar&Arda Vardar
Redaksiyon / Mutlu Dinçer
Kapak Tasarım / Yunus Karaaslan
İç Tasarım / Adem Şenel
Baskı-Cilt / Kitap Matbaası
Davutpaşa Cad. Emintaş Kazım Dinçol San.
Sit. No.81/21 Topkapı -İstanbul Tel: 0212 567 48 84

1. BASKI MART 2008

978-975-996-106-0

PROFİL : 97
ANİ-BİYOGRAFİ : 02

PROFİL YAYINCILIK
Çatalçeşme Sk. Meriçli Apt. No: 52 K.3
Cağaloğlu - İSTANBUL
www.profilkitap.com / bilgi@profilkitap.com
Tel. 0212. 514 45 11 Faks. 0212. 514 45 12

Profil Yayıncılık Maviağaç Kültür Sanat Yayıncılık Tic.Ltd.Şti markasıdır.

Kitabın 1945 yılındaki baskısı ve önsözü S.L.Shneiderman tarafından hazırlanmıştır.

© Bu kitabın Türkçe yayın hakları Oneworld Publication Limited aracılığıyla Profil Yayıncılık'a aittir. Yayıncının izni olmadan herhangi bir formda yayınlanamaz, kopyalanamaz ve çoğaltılamaz. Ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

Çizimler 6
Teşekkür 7
1945 Baskısına Önsöz 11
Giriş 15

I. Bölüm Varşova Kuşatma Altında 35
II. Bölüm Getto Yaşamı Başlıyor 63
III. Bölüm Hayat Devam Ediyor 79
IV. Bölüm Yeraltı Dünyası 92
V. Bölüm Rus Bombaları 102
VI. Bölüm Tifüs 110
VII. Bölüm "Kardeşine Yönelen Şiddet" 123
VIII. Bölüm Sokaklarda Korku Kol Geziyor 142
IX. Bölüm Bir Yıl Daha 154
X. Bölüm Bahar Acımasız Geçiyor 167
XI. Bölüm Almanlar Film Çekiyor 179
XII. Bölüm Seçkinler Hapse Giriyor 193
XIII. Bölüm Çocuklar Gezintiye Çıkıyor 204
XIV. Bölüm Yahudi Polisinin Sonu 218
XV. Bölüm Yine Kanlı Günler 233
XVI. Bölüm Toplama Kampı 249
XVII. Bölüm Gettonun Savaşı 260
XVIII. Bölüm Özgürlüğe Yolculuk 283

Notlar 289
Kaynakça 309
Olay Dizini 319
İndeks 321

ÇİZİMLER

Mary Berg küçük bir kızken .....ön kapak
Gettodan bir sokak manzarası 50
Romek Kowalski 60
Varşova Gettosu'nun haritası 65
Gettoda trafiği yönlendiren Yahudi bir polis 68
Gettoda dilenen sokak çocukları 81
Getto duvarını denetleyen Romek Kowalski 90
Mary Berg'in keman çalan Profesör Kellerman resmi 98
Kaçakçılık yaparken yakalanan küçük bir çocuk 100
Mary, kızkardeşi Anna ile birlikte 112
Tadek Szajer 119
Varşova Gettosu'nda Chlodna Sokağı Köprüsü 144
Tadek Szajer ve arkadaşları gettoda 151
Mary Berg'in yiyecek arayanlar resmi 160
Mary Berg'in bir Nazi jandarması resmi 166
Bir getto imalathanesi 188
Varşova Gettosu'na gizlice bir çuval yiyecek sokan Yahudiler ..200
Hastanede açlık çeken bir çocuk 207
Gettodan sınır dışı edilmeyi bekleyen Yahudiler 212
Vittel toplama kampında bir gösteri 258
Getto Ayaklanması sırasında yakalanan
ve zorla sınır dışı edilen Yahudiler 262
Varşova Getto Ayaklanmasında yanan binalar 265
SS Gripsholm gemisi 286

TEŞEKKÜR

Mary Berg'in günlüğüyle 1980'li yılların ortalarından itibaren ilgileniyor ve üzerinde çalışıyorum. Bu süreçte, Birleşik Devletler, Büyük Britanya, Almanya, Polonya ve İsrail'den pek çok insan aradım, buldum, onlarla tanıştım ve onların yardımını aldım. Çoğuyla arkadaş olduk. Özellikle, otuz yılını New York ve Paris'te Magnum Photos'un yazışleri müdürü olarak geçiren, şimdi emekli bir fotoğraf müzesi müdürü ve tarihçi olan James A. Fox'a Vittel toplama kampını anlamama yardımcı olmak için harcadığı zaman ve emek için teşekkür etmek isterim. Kendisi, Shneidermanlar ile Paris'te Magnum'da tanıştı. Eileen Shneiderman'ın kardeşi fotoğrafçı David Seymour, Magnum'un kurucularından biriydi. Ayrıca Şubat 2006'da Gutta Eizenzweig Sternbuch ve David Kranzler ile görüşme fırsatı bulduğum için de onlara teşekkür borçluyum.

Tavsiyeleri ve destekleri için Eileen ve S.L. Shneiderman'ın çocukları Ben Shneiderman, Helen Sarid ve Rochelle Saidel'e, Sylvia Glass'ın oğulları Walter ve David Golfrank'e, Norbert Guterman'ın kızı Moira Hyle'a özel minnettarlığımı bildirmek istiyorum. Ayrıca Alan Berger'e, Alice Eckhard'a, Budapeşte'den Anna ve Tamas Adamik'e, Ghetto Fighters' Kibbutz'daki Janusz Korczak Arşivi, Batia Gilad'a; American Jewish Arşivi, Jenny Manuel'e; Polonya Birleşik Metodist Kilisesi sorumlusu Aziz Dr. Edward Puslecki'nin Sekreteri Krystyna Freijat'a, Birleşik Metodist Kilisesi Arşiv ve Tarih Genel Heyeti'nden Mark Shenise'e, Berlin'den Marianne

Sandig'e, USHMM Sağ Kalanlar Sicil Dairesi'nden Megan Lewis'e, İngiltere'den Moishe Shubinsky'e, Gaither ve Halina Warfield'in kızları Monica Kulp'a, Robert Giliank'a, Roman Zakharii'ye, Varşova'dan Ryszard Maczewski'ye, Latham, NY, Soykırım Kardeşleri ve Kurtulanlar Eğitim Merkezi'nden Shelly Shapiro'ya, Paris'ten Serge ve Beate Klarsfeld'e, Central Missouri State University Interlibrary Loan'dan Vanesa Chappell'a, National Archives'de 1993 Ayrıcalıklı Araştırma yetkisi veren Central Missouri State University'e ve her zaman olduğu gibi, eşim Floyd C. Pentlin'e teşekkür ederim.

Çocuklarının net düşünmeyi öğrenmelerini isteyen sevgili annem Jean Riddle'ı (1919-2001) ve ortaokulda İngilizce öğretmenim olan ve İngilizcede derin bir değerlendirme ve anlama özelliğine sahip olan büyükannem Addie Gillum Flanery'i (1893-1974) de anmak isterim. 1945 yılında bu tarihi belgeyi insanlığa sunmak amacıyla gösterdikleri gayretler için çevirmenler Norbert Guterman (1900-1984) ve Sylvia Glass'ı (1912-2006) da anmadan geçemeyeceğim. 2006'nın Ocak ayında aramızdan ayrılmadan çok kısa bir süre önce Sylvia Glass Goldfrank ile yaptığım sıcak konuşma halen aklımda.

Bu kitabın editörü olarak, bu çalışmamı, Varşova Gettosu'na dair bu önemli belgenin 1944-1945 yıllarında insanlara tanıtımının sağlanmasında çok önemli bir rol oynayan S.L. Shneiderman'a ithaf ediyorum. Kendisi, Mary Berg ile sıkı bir çalışma sergileyerek ve bu günlüğün tercüme edilmesi, dizgiye verilmesi ve sonunda savaş döneminde New York'ta yayımlanma sürecini düzenleyerek, Polonyalı Yahudilerin ve de tarihin önemini vurguladı. 1906'da Polonya'da Kazimierz'de dünyaya geldi ve 1996'da İsrail'de hayatını kaybetti. Bu çalışmayı aynı zamanda, onun 1908'de Varşova'da doğan ve 2004'te İsrail'de ölen eşi Eileen Syzmin'e de ithaf etmek istiyorum. Samuel Shneiderman, Opole Gettosu'nda tamamı on bir kişiyi bulan anne-babası, iki kardeşi ve onların ailelerini ve

Eileen Shneiderman da Otwock Gettosu'nda anne ve babasını kaybetti. İkisi de daha sonra bir araya gelerek, pek çoğu için ilham kaynağı olabilecek bir yazar takımı oluşturdular. 1940'ta Birleşik Devletler'e geldiler ve yaşamlarını Nazilerin yok etmeye çalıştığı Polonya Yahudilerinin zengin, kültürel dünyasını ve Yahudi Almancasını korumaya adadılar. Ama keşke bu günlüğün kitaba dönüştürüldüğünü görecek kadar yaşayabilselerdi.

SUSAN PENTLIN

1945 BASKISINA ÖNSÖZ

Çocuklarınıza bunu anlatın,
Ve onlar da kendi çocuklarına anlatsın,
Ve onların çocukları da bir sonraki nesle.

Joel, 1.3.

Polonya'da Naziler tarafından kurulan, duvarlarla çevirili Yahudi mahalleleri, Yahudi halkını küçük düşürme ve işkence etme amaçlı yerlerdi. Bugün ise bu gettolar, Yahudilerin onları direniş kalelerine dönüştürmesinin ardından, küller içinde yatmaktadır. Varşova, Bialystok, Bendzin ve Czestochowa'da, modası geçmiş silahlarla donanmış kadın, erkek, çocuk bütün Yahudiler, Nazi zırhlı taburlarına karşı ayaklandılar. Kırk iki gün süren Varşova Gettosu Mücadelesi sırasında bile, kendi kaderlerine terk edilmiş bu savaşçılara havadan cephane gönderilmedi. Polonya gettolarında yaşayan Yahudilerin kahramanca mücadeleleri ve çektikleri acılar, savaşın en trajik, en az bilinen bölümlerinden birini oluşturur.

"Getto" kelimesi, tamamen bir Nazi yalanıdır; çünkü Varşova Gettosu, Nazilerin Polonya'da yarattığı diğer gettolar ve duvarları, içinde yaşayan Yahudileri koruma görevi üstlenen ortaçağ gettoları arasında bir kıyaslama yapılamaz. Modern gettolar, başlangıçtan itibaren, birer ölüm tuzağı şeklinde düşmana hizmet etmiştir.

Ne çelişkidir ki, Nazi yalanlarına inanagelen dünya, Nazi suçlarına inanmayı reddetti. "Liberaller" bugüne kadar, Nazilerin

Avrupa'da yaklaşık dört milyon Yahudi'yi öldürdüklerine inanmadılar. Onlar, gaz odalarını, ölülerin yakılmasını ve yüz binlerce Yahudi üzerinde uygulanan bakteriyolojik deneyleri, Alman karşıtı propagandanın ürünleri olarak görüyorlar.

Naziler de bu duruma güvendi. İşleyecekleri suçun çapı ne kadar büyük olursa, o kadar az inanılır olacağını biliyorlardı.

Polonya dışındaki insanların önünde, Polonya'nın terk edilmiş Yahudi mahallelerindeki şartların tamamen farklı bir görüntüsü vardı. Dışarıda, Yahudilerin, duygularını yitirmiş bir şekilde katledilmeyi bekleyen bir insan kalabalığı olduğu düşünülüyordu. Mary Berg'in, sadece olayların tanığı olan biri tarafından, siyasi bir anlayış gütmeden yazılan, Varşova Gettosu'nun kuruluşu ve yıkılışına dair tam bir tarihi kanıt niteliği taşıyan günlüğü sayesinde, bu resmin aslında böyle olmadığını öğrendik.

Alman işgalinin başlarında, Yahudilerin, kendilerini bekleyen kaderden haberleri yoktu. Sahip oldukları yaşam şekillerini ve bununla birlikte, işgalden önce hüküm süren kaçınılmaz sosyal ayrımı korumak için ellerinden geleni yaptılar. Bu nedenle, gettodaki mevcut şartlar, dışarıdaki hayata doğal olarak ayna tutuyordu. Zaman geçtikçe, Nazi egemenliğinin yaşattığı zorluklar dahilinde, Yahudi sınıfları arasındaki dayanışma giderek arttı. Naziler, daha önce yaklaşık yüz bin insanın yaşadığı bir alana, kasıtlı olarak, işgal ettikleri yerlerden getirdikleri altı yüz bin kadar farklı insandan oluşan Yahudi bir grubu sıkıştırdılar. Değişik kültürlere ve fikirlere sahip bu Yahudiler, bir anda açlık, hastalık ve dehşet cehenneminde buldular kendilerini. Ama kendi aralarında bir topluluk oluşturarak ayakta kalmayı başardılar.

Diğer gruplarda da geçerli olduğu gibi, parası ya da değerli eşyaları olanlar, şanssız olan diğerlerinden daha uzun süre ayakta kalmayı başardılar. "Aryan" adı verilen tarafta, bu fırsatları değersiz Alman markı karşılığında değerli şeyler almak için kullanan Nazilerin göz yummasıyla, yeraltı ticareti devam etti. Yahudi

mücadele örgütleri, gizli kanallar yoluyla, kısıtlı silah depolarını oluşturdular; bazıları, Yahudi yeraltı dünyası tarafından yapılan baskılarla katkı sağlarken, varlıklı Yahudilerden bazıları ise belirli bir ölçüde, gönüllü olarak, bu silahlar için ödenek sağladılar.

Mary Berg, Varşova Gettosu'na tıkılıp kaldığında, daha on altısını bile bitirmemişti. Yaşadığı olaylar onu kısa sürede olgunlaştırdı. Bir Amerikan vatandaşının kızı olarak, çok küçük bir ayrıcalıklı gruba dahildi. Yakasında ve dairesinin kapısında bulunan Amerikan bayrağı, onu düşmana karşı bir tılsım gibi koruyordu. Her geçen gün, okul arkadaşlarının, komşularının ve ailesinin yaşadığı trajedilerle sarsılsa da, yine de en az zarar görenler arasındaydı.

Umarız, Varşova Gettosu'nda yaşayanların, yıkıntılarda sakladıkları belgelerin hepsi bir gün açığa çıkar. Savaşın, sadece çok sayıda insanın işkence görerek hayatını kaybettiği için değil, aynı zamanda korku saçan tüm gariplikl*e*re karşı onurlu bir yaşam sürmek için gösterdikleri inatçı iradeleri nedeniyle kahramanlık olarak nitelendirilen bu bölümüne, daha fazla tanıklık edebilecek başkaları da bulunabilir belki. Şu an için, Mary Berg'in günlüğü, mevcut olan tek tanık belgesi. Almanlar, üç yıllık yağmalamanın ardından Varşova'yı, yabancı vatandaşlar olarak terk eden az sayıdaki getto sakinini arama zahmetine girmediklerinden, o, bu notları, Nazi subaylarının tam da burnunun dibinde yazmayı başardı. Bu genç kız aslında, yazılarını, kısaltılmış formda Lehçe yazmıştı. S.S. "Gripsholm" ile New York'a gelişinin ardından onları yeniden kaleme aldı. Günlüğünü yazmaya başladığında on beş yaşındaydı ve onun yayımlanmasına karar verdiğinde de yirmi.

Onun yazılarını baskıya hazırlarken, sadece, okuyucular için anlaşılmaz gelebilecek bazı ayrıntıları netleştirmek amacıyla gerekli değişiklikleri yaptım. Günlükten alıntı yapılan isimlerin neredeyse hepsi orijinal isimlerdir; sahipleri ise ya artık yaşamayan ya da isimlerinin açıklanması tehlikeli olmayan kişilerdir. Biz sa-

dece, akıbetleri halen bilinmeyen ve isimleri açıklandığı takdirde yakınları tehlikeye atılabilecek olanların isimlerini değiştirdik.

Sylvia Glass ile birlikte çalışarak *Warsaw Ghetto*'nun İngilizce versiyonunu hazırlayan Norbert Guterman'a da minnettarlığımı bildirmek isterim.

S.L. SHNEIDERMAN

GİRİŞ

> Ve böyle devam etti. Günde on, günde tam on bin Yahudi. Bu çok uzun sürmedi. Bir süre sonra on beş bin aldılar. Varşova! Yahudilerin şehri – tellerle, duvarlarla çevrili şehir. Küçüldü, tükendi, gözlerimin önünde kar gibi eridi gitti.
>
> Yitzak Katzenelson'un 2-3-4 Kasım 1943'te yazılan *The Song of the Murdered Jewish People* adlı eserinden

Mary Berg, Yahudi Soykırımını görmesi için Amerikan halkının gözlerini açma mücadelesine, 19 Nisan 1944'te başladı. O gün, binlerin oluşturduğu bir kalabalık New York'ta Varşova Sinagogu'nda toplandı ve Varşova Gettosu Ayaklanması'nın birinci yıldönümü anısına Şehir Binası'na yürüyüşe geçti. Yürüyenlerin başında, çok sayıda Avrupalı Yahudi'nin korkunç akıbetinden kaçan ve daha dört hafta önce Birleşik Devletler'e ulaşan Shya, Lena ve kızları Mary (Miriam) ve Ann'in mensubu olduğu Wattenberg ailesi vardı. Yürüyüşe katılanlar taşıdıkları pankartlarla birlikte şöyle diyorlardı: "Polonya'da halen kurtarılmayı bekleyen Yahudilerin yardımına koşması için Amerika'nın vicdanına sığınıyoruz." "Polonya Gettosu'nda dökülen kanları yerde bırakmayın." "Üç milyon Polonyalı Yahudi, Naziler tarafından öldürüldü! Kalanları kurtarmak için bize yardım edin."[1]

Wattenbegler, Mart 1944'te, Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı'nın İsveç-Amerika hattında kiraladığı *SS Gripsholm* adlı bir takas gemisiyle Birleşik Devletlere iade edilmişti.

Kendisi de Nazi Avrupası'ndan kaçan Yahudi bir gazeteci olan S.L. Shneiderman, o zaman on dokuz yaşındaki Mary Berg'le, gemi limana vardığında tanıştı. Mary'nin beraberinde, Lehçe yazılmış on iki küçük defterden oluşan, kendisinin ve ailesinin Varşova Gettosu'nda yaşadıklarını anlatan bir günlük getirdiğini öğrendi.

Shneiderman, günlüğün Lehçe yazılmış 1983 baskısının önsözünde şöyle diyor:

> Defterlerin yoğun biçimde yazılmış sayfalarındaki küçük harfleri, saygıyla karışık bir korku içinde okudum. Mary, yazdıklarının bir gün Nazilerin eline geçmesi korkusuyla, sözü geçen insanların isimlerinin sadece baş harflerini kullanarak, kendine özgü bir stenografi formuyla yazmıştı. "Nazi" kelimesini hiçbir yerde kullanmamıştı. Nazi yerine "onlar" diyordu.

Nancy Craig, New York'ta WJZ adındaki bir radyo istasyonunun yayınında, Mary'e, günlüğünü Birleşik Devletler'e getirmeyi nasıl başardığını sordu. Onun cevabı şöyle oldu: "Kendime göre bir şifre geliştirdim ve en önemli olayları yazdım. Onları oldukça basit bir şekilde bavuluma koydum. Ayrıca tüm önemli tarihleri ve isimleri de aklımda tuttum."[2] Ülkeye varışının hemen ardından Mary, notlarını yeniden Lehçe yazmaya başladı.

Shneiderman, sonraki birkaç ay boyunca, defterlerindeki şifreleri çözerek; Mary'den okurların akıllarının karışmaması için belirli olayların ve durumların açıklamasını isteyerek; bazı yazım hatalarını düzeltip gerektiğinde eklemeler yaparak, Mary ile sıkı bir çalışma gerçekleştirdi. Bahsedilen kişilerin hayatlarını kaybettiklerini öğrendiklerinde, Mary ve Shneiderman baş harfleri

tam isimlerle değiştirdiler. Aynı nedenden ötürü, Polonya'da hâlâ yaşama ihtimali bulunan ailesini ve arkadaşlarını korumak için yazarın soyadı Berg şeklinde kısaltıldı. Mary, Pawiak'ta, günlüğünün bazı bölümlerini yeniden kaleme almaya başlamıştı bile. Bu nedenlerle, onun yayımlanan bu çalışmasını "bir anı yazısı" olarak adlandırmak tam yerinde olabilir.

Shneiderman, Lehçe belgeleri,[3] *Der Morgen zshurnal*'da bir yazı dizisi halinde, Yahudi Almancasında yayımladı. O dönemde, Polonya'da doğan Norbert Guterman ve Wellesley College mezunu Sylvia Glass'ı, Lehçe çalışmayı İngilizceye çevirmeleri için göreve aldı. Daha sonra bu versiyon, New York'ta *P.M.* gazetesinde yazı dizisi halinde ve 1944 sonbaharında *Jewish Contemporary Record*'da kısaltılmış şekliyle yayımlandı. Aşağı yukarı aynı dönem içerisinde, Mary Graf, günlüğü Almancaya çevirdi. Ve eser bu şekliyle 22 Eylül 1944'ten 19 Ocak 1945'e kadar New York sürgün gazetesi *Aufbau*'da *(Kalkınma)* yayımlandı.[4]

Shneiderman, Şubat 1945'te Mary Berg'in çalışmasının tamamını, L.B. Fischer'le New York'ta *Warsaw Ghetto: A Diary* adıyla yayımladı. Varşova Gettosu'nun tutsaklığını simgeleyen tuğla duvarın resmedildiği orijinal kitap kabını Mary tasarladı. Günlüğün, Polonyalı Yahudilerin Ulusal Örgütü tarafından desteklenen özel bir baskısının önsözünde, Başkan Joseph Thon, Berg ve Shneiderman'ın, günlüğü yayımlamaktaki amacına dikkat çekti:

> Birleşmiş Milletler'in liderleri, zehirli gaz ve bakteriyolojik savaşa, bu insanlık dışı yöntemleri önce Almanların kullanması koşulunda başvuracaklarını beyan etti. Almanlar bu yöntemleri Treblinki, Majdanek, Oswiecim ve diğer kamplardaki milyonlarca Yahudi'yi katletmek için kullandılar. Fakat bugün bile, medeniyete ermiş dünya bu gerçeğin tam anlamıyla farkında değil. İşte bu yüzden,

> bize düşen görev, bu korkunç gerçeğin bilinmesini, tüm yaşananların altında yatan gerçekleri şüphesiz ortaya koyan belgeleri ve tanık ifadelerinin halka sunulmasını sağlamaktır.

Mary Berg'in günlüğü, savaşın bitmesinden, Birleşik Devletler'de ve onun dışındaki insanların ve hatta günlüğü tutanın bile Almanların işlediği suçların ve "Nihai Çözüm"ün ayrıntılarının büyüklüğünü öğrenmesinden önce yayımlandı.

Dahası, bizler unutmamalıyız ki; insanlığa sığmayan bu suçlara tanıklık eden birisi olarak Mary, New York'a, Avrupalı toplulukların sonuncusu olan Macar Yahudilerinin Auschwitz'de gazla öldürüldüğü ve dünyanın dikkatinin onların durumuna çekilmesiyle kurtulma umutlarının halen var olduğu 1944 yazından önce varmıştı.

Savaşın sona ermesinden önce bu olayları İngilizce kaleme alan tek kişi Mary Berg değildi. 1942 ve 1943 tanık ifadelerine yer veren bazı yazılar, kitapçıklar yayımlandı; 1943'te Polonyalı Yahudiler üzerine yazılan bir kitapta birinci ağızdan bir ifade yer aldı.[5]

Yine de, Mary Berg'in günlüğü, gettonun Temmuz ve Eylül 1942 arasında gerçekleşen ilk sınır dışı etme eylemleriyle, kuruluşundaki olayların tanımlandığı, İngilizce yayımlanan ilk hikâyeydi. Bu günlük aynı zamanda, Treblinka'daki Yahudileri öldürmek için kullanılan gazı tarif eden ilk kişisel ifadelerden biriydi. Günlüğün bir önsözünde, Shneiderman şuna işaret ediyordu:

> Umarız bir gün, Varşova Gettosu'nda yıkıntılar arasında saklanan yazılar keşfedilir. Savaşın kahramanlık anlatan bölümüne tanıklık edecek diğerleri de bulunabilir... şu an için, Mary Berg'in günlüğü elimizdeki tek tanık belge.[6]

Mary Berg'in eşsiz katkısı, 1945 kışı dönemindeki kitap eleştirilerinde fark edildi. *New Yorker* şöyle yazdı: "Bu, karanlık ve korku dolu, acımasız bir kitap ve Varşova Gettosu'ndaki insanların cesaretine ve insanlığına dair çizdiği resimle aynı zamanda çok cesur ve heyecan verici bir kitap"[7] *Kirkus Review* onu, "terörün canlı belgesi" olarak tanımladı[8] ve *New York Times*, "kayıtsız şartsız" herkesin okuması gereken bir kitap olarak tavsiye etti.[9] *Saturday Review*, Berg'in günlük yazılarının, samimiyetin ve güvenilirliğin izlerini taşıdığını, yayımcı müdahalesi bulunmaksızın "büyüleyici" bir bütün olduğunu belirtti.[10]

Şubat 1945'te yayımlanmasının hemen ardından, günlük, diğer bazı yabancı dillere de tercüme edildi. [11]

Yakın zamanda, sokak tiyatrosunun bir oyununa konu oldu ve 1991'de bir belgesel film olan "A Day in the Warsaw Ghetto, A Birthday Trip to Hell"de yer aldı.[12] Aynı zamanda öğrenciler ve eğitmenler için, Yahudi Soykırımı konusunda elde edilebilecek pek çok önemli çalışmanın kaynakçasında bir kaynak olarak görünmektedir.[13]

Mary Berg'in günlüğü, daha önceki baskılarında olduğu gibi, güvenilirliği, ayrıntıları ve dokunaklılığıyla eşsiz bir yapıttır. Ünlü bir Hıristiyan, din bilimci Alice Eckhardt 1995'te şöyle yazmıştır:

> Şimdi, gettonun herkesçe bilinen nihai kaderiyle birlikte, halen devam eden ve hatta zaman zaman, içinde bulundukları dehşet veren durumlarda bile çiçeklenen topluluk yaşamının detayları, bizim için öğrenilmesi gereken daha önemli bir olay haline geliyor. Yok edilmesinin öncesinde bu genç kadının gettodan ayrılmasını mümkün kılan eşsiz faktörler, kitaba benzeri olmayan bir coşkunluk ve aynı zamanda dokunaklılık veriyor.[14]

Almanlar Polonya'ya saldırdıkları zaman Mary Berg, on beş yaşındaydı ve onun günlüğü bir genç kızın gözünden yazıldı. Pek çok çocuk günlüğü gibi, o da yaşadığı zulmün anlamını bulmaya çalışıyordu. Anne Frank ve diğerleri gibi, o da günlüğüne kendini rahatlatmanın, oyalamanın bir yolu gözüyle bakıyordu. Fakat daha sonra, bu günlük, o ve arkadaşları için bir çıkış noktası haline geldi. Alvin Rosenfeld *A Double Dying*[15] adlı çalışmasında, Yahudi Soykırımında çocuklar ve gençler tarafından yazılan günlüklerin, "hapsedilme edebiyatının kendine özgü bir alt biçim oluşturduğu bir görünüm"e sahip olduğunu belirtiyor.

Mary, Kasım 1940'tan 22 Temmuz 1942'de başlayan büyük sınırdışı olayının birkaç gün öncesine kadar ailesiyle birlikte Varşova Gettosu'ndaydı. 17 Temmuz 1942'de, Amerikan vatandaşları olarak, gettoda bulunan Pawiak Hapishanesi'ne kapatılmışlardı. Hapishanenin penceresinden, 300.000 getto sakininin sınır dışı edilmesine şahit oldular. Birkaç yıl sonra, Mary'nin anılarında, çoğu arkadaşının "grileşmiş sakallarıyla yaşlı adamların, yeni yetme genç kızların ve gururlu gençlerin arasında hayvan sürüleri gibi Stawki Sokağı'ndaki Umschlagplatz'a ölüme götürüldüğünü" seyrettiği canlandı.[16]

18 Ocak 1943'te gece yarısını geçtikten hemen sonra, ilk silahlı direnişe yol açan ikinci *Aktion*'un gettoda başladığı gün, Mary ve ailesi gözaltına alınan diğer yabancılarla birlikte Fransa, Vittel'deki bir kampa gönderildiler. Bir yıl kadar sonra, Birleşik Devletler'deki Alman tutsaklar için takas yapılması amacıyla seçildiler. Birleşik Devletler'e *SS Gripsholm* gemisiyle 16 Mart 1944'te vardılar.

İşgalin ilk zamanlarında, Mary, yaşamak için, Almanların ödenmesi gereken bir bedel öne süreceğini; işgalden önce, varlıklı ve ayrıcalıklı olanların hayatta kalmak için daha fazla şansa sahip olacaklarını öğrendi. Getto, Lodz'da kurulduğunda, Mary'nin okuldan bir arkadaşı Varşova'ya, Mary'nin ifadesiyle, "insanın ka-

nını donduran hikâyeler" ile birlikte geldi. Ona söylediğine göre, ailesi "Gestapo'ya güzel Amerikan dolarlarından bir miktar rüşvet vererek" kaçmayı başarmıştı. Mary biliyordu ki; sadece hali vakti yerinde olan Yahudiler dolara kolaylıkla ulaşabilirdi.

Kendisinin de ayrıcalıklılar arasında olduğunu fark etti. Çocukluğunda bu durumu, ayrıcalıklı olmayanların "en fazla yüzde onluk bir yaşama şansı olduğu" şeklinde açıkladı. Ardından, "sadece büyük miktarlarda paraya sahip olanların bu dehşet yaşamdan kendilerini kurtarabileceklerini" açık sözlülükle kabul etti. Mary, Lodz'da hali vakti yerinde bir ailede büyümüştü. Babasının bir sanat galerisi vardı; Poussin ve Delacroix gibi Avrupalı üstatların çalışmalarını satın almak için yurtdışı seyahatleri yapardı. Okulu Lodz'daydı ve ailesi, 1939 yazında bir tatil merkezinde altı haftayı karşılayacak maddi güçteydi. Birleşik Devletler'de yaşayan akrabaları da vardı.

Mary, yabancı vatandaşların hayatta kalma şanslarının daha fazla olduğunu görebilecek bir anlayış gücüne sahipti. Tarafsız ülkelere giriş hakkını gösteren pasaporta sahip Yahudiler, Yahudi yıldızı takmaktan ve mecburi işlerde çalıştırılmaktan muaftı.

İki arkadaş, bir Güney Amerika ülkesi vatandaşı olduklarına dair belgeleri elde ettiklerinde, Mary şöyle yorumladı: "Kuşkusuz pek çok Yahudi, bu belgelerden edinmeye çalışıyor, fakat hepsinin onları alabilecek kadar parası ya da onları kullanacak cesareti yok."

Mary'nin annesi, Lena, 1 Mayıs 1902'de New York'ta doğmuştu ve Birleşik Devletler vatandaşıydı. Lena on iki yaşlarındayken, Polonya doğumlu anne babasıyla ve yine Birleşik Devletler'de doğan ondan büyük bir erkek ve kız kardeşiyle Polonya'ya taşındı. Küçük erkek kardeşleri Abie ve Percy, ailenin 1914'te Polonya'ya dönmesinden sonra dünyaya geldiler. Anne, babası ve büyük kardeşleri 1920'li yıllarda Birleşik Devletler'e tekrar döndüklerinde, ünlü bir tasarımcı olan Lena, küçük kardeşleriyle Lodz'da kaldı.

Bir ressam ve antika tüccarı, aynı zamanda bir Polonya vatandaşı olan Shya Wattenberg ile evlendi.[17] İki çocukları oldu; Mary ve daha sonra dünyaya gelen kız kardeşi Ann.

Almanların yönetiminde, annesinin Amerikan vatandaşı olması, Mary ve kardeşinin Polonya'da doğmuş olmalarına rağmen, tüm aileye koruma ve ayrıcalık sağladı. Annesine Aralık 1939'da Amerikan Konsolosluğu'ndan bir mektup geldiğinde, Mary, postacının, onların Amerikan bağlantılarına duyduğu kıskançlığı ifade etmekten kendini alamadığını gördü. 5 Nisan 1940'ta, Yahudi kökenli Polonya vatandaşlarının, kendilerinden başka koruyucuları bulunmadığını not etti. Daha sonra, Varşova'da kapının üzerinde duran ve Amerikalı olduğunu gösteren annesine ait konuk kartının, Yahudilerin evlerine diledikleri gibi giren Alman eşkıyalarına karşı muhteşem bir tılsım olduğunu açıkladı. Hatta o kadar ki, Alman askerleri görünür görünmez komşuları onun dairesine koşarlardı.

Wattenbergler orada mülteci konumunda olsalar da, biraz para ve değerli eşyalar elde etmeyi başarmışlardı. Aynı zamanda Birleşik Devletler'deki akrabalarından posta ve paketler aldılar. Bayan Wattenberg'e, bir Amerikan vatandaşı olarak, gettodan ayrılma izni verildi. Almanlar, Kasım 1940'ta, resmi anlamda Varşova'daki Yahudi mahallesini bir getto olarak resmen kapattıklarında, Wattenbergler, gettonun Sosnowa Sokağı'nın köşesinde Sienna 41'deki dairelerinde kalabilecek kadar şanslılardı.

Gettonun güney sınırında "Küçük Getto" diye anılan bölge de buna dahildi. Pencerelerinin dışındaki avlu, gettonun, ortalıkta hâlâ serbestçe dolaşan insanları görebildikleri "Aryan" tarafına açılıyordu.

"Küçük Getto" ayrıcalıklı bir mahalle haline geldi. Gutman, yazısında şöyle diyor:

> Getto, "herkes eşittir" sloganını benimsese de, bazıları diğerlerinden "daha eşit"ti ve bu dengesizlik sokaklarda da hissediliyordu. Sienna ve Chlodna gibi sokaklar, varlıklı bölgeler olarak görülüyordu. Oradaki daireler daha genişti, yoğunluk daha azdı ve her şeyin ötesinde insanlar nispeten daha iyi besleniyordu. Sokaklar, sindirilmiş Yahudilerin adresiydi... ve bir parça servet edinebilen zengin Yahudilerin.[18]

Mary, bu eşitsizliğin ve zenginliğin getto yaşamında oynadığı rolün öneminin farkındaydı.

Mary'nin, Judenrat'ın rüşvet almaya hazır bulunduğundan haberdar olduğu gerçeği, o ve ailesi Chlodna 10'da, Chlodna Sokağı'nın üzerindeki ayaklı köprünün yanında, gettonun batı girişine yerleştirildikten sonra aldığı notlarda daha açık bir biçimde görülüyor. Bu durumu şöyle açıklıyor:

> Konut edindirme dairesi görevlilerine rüşvet verebilen varlıklı insanlar, birçok geniş evin bulunduğu bu sokaktaki en güzel daireleri alıyorlar. Chlodna Sokağı, genel anlamda, tıpkı önceleri Sienna Sokağı'nın olduğu gibi, gettonun "aristokrat" sokağı olarak adlandırılıyor.

Mary, ailesinin sağladığı ayrıcalık ve korumadan zaman zaman rahatsızlık duysa da, etrafında olup biten tüm korkunç anları unutmak istiyordu; gençliğinin verdiği olayları çabuk atlatma enerjisi sayesinde, işgal sırasındaki hayata da uyum sağladı.

Wiszniewicz, birkaç yıl önce, gettodan sağ kurtulan ve Birleşik Devletler'de yaşayan biriyle görüşme yaptı:

> İnsanlar gettoyu filmlerdeki gibi düşünüyordu: dinmeyen, acımasız dehşet. Fakat tamamıyla öyle değildi. Her zaman dehşetle kuşatıldık, ama onun yanında akıp giderken nor-

> mal hayatlarımızı sürdürdük. Gettoda flörtler, romantizm, konserler ve tiyatro gösterileri devam ediyordu. Arka tarafında birileri öldürülüyor olsa da insanlar restoranlara gidiyordu. Normal olan ve olmayan, sürekli birbirine karışıyordu.[19]

İşte Mary'nin her sayfada anlattığı hayat bu.

Lodz'daki genç arkadaşlarının çoğu da Varşova'ya kaçmıştı. 1940 yazında, Lodz Lisesi'nin Müdürü Dr. Michael Brandstetter,[2] birkaç eğitim personeliyle birlikte, Varşova'da yasadışı dersler vermeye başladı. Öğrenciler, çalışmalarını tamamlayabilmek için haftada iki kez Wattenberglerin evinin güvenli ortamında gizlice buluşuyorlardı. Okullar sadece ayrıcalıklılar için uygundu; çünkü çalışma gruplarındaki öğrenciler, öğretmenlerine ayda otuz ila kırk zloty arasında değişen miktarlarda ödemelerde bulunmak zorundaydılar.[21]

Mültecilerin sayısı arttıkça ve şartlar giderek daha da dayanılmaz hale geldikçe, Varşova'daki Yahudiler bölgelerinde, bir destek ve kimseye muhtaç olmadan yaşama organizasyonu ağı oluşturmaya başladılar. Kendilerinin de katkılarının olmasını isteyen Mary ve Lodz'dan on bir arkadaşı, destek bağışlarını toplamak için bir kulüp kurdular. Bir süre sonra, Ortak Dağıtım Komitesi'nin bir temsilcisinin talebi üzerine, bir müzikal düzenlemeye karar verdiler. Kendilerine, "Lodz Sanat Grubu" (Lodzki Zespol Artystyczny) ya da Lehçede, harfleri "gözyaşı" kelimesini oluşturan LZA adını verdiler.

Oneg Shabbat arşivinden alınan bir belgede, gettodaki "ayrıcalıklı" gençlikten, küçük düşürücü bir ifadeyle, "altın gençlik" adını verdiği, Lodz ve civar kasabaların mültecileri olarak bahsediliyor.

Mary, günlüğünde, Sienna Sokağı'ndaki kafelere şarkılar söylemeye ve Romek'le Feminina Tiyatrosu'na gösterilere gidildiğini,

gettoda açlık çeken çocuklar ve gençlerin durumlarıyla tam bir tezat oluşturan gezintileri anlatıyor. Fakirlere yardım toplamak için kurulan LZA kulübü bile, onu işleten gençleri, açıkça, etraflarında olup biten korkunçluklardan kaçış fırsatı olarak algılamaya itti. Mary, yazılarında bu durumu, onların oyunlarını sergilerken "hoş vakit geçirdikleri" ve çok da başarılı oldukları şeklinde ifade ediyor. O ise, yine de, bu eşitsizliğe ve gettoda artan çaresizliğe duyarlı kalmayı tercih etti. Daha birkaç hafta önce, öylece yerde yatan, yarı çıplak, yıkanmamış çocukları gördüğü bir mülteci evine yaptığı ziyareti yazmıştı. Çocuklardan biri ona baktı ve aç olduğunu söyledi. Günlüğünde büyük bir içtenlikle "tam bir utanç duygusuyla yıkıldığını, oraya gitmeden önce karnını doyurduğunu, ama o çocuğa verebilecek bir parça ekmeğinin bile olmadığını, bu yüzden de onun gözlerine bakmaya cesaret edemediğini" itiraf ediyor.

İnsanın içini parçalayan başka bir bölümde ise, sokaklarda, gözleri "başka ' ir dünyaya ait bir sisle perdelenmiş ekmek hayaliyle yanıp tutuşanlar"dan bahsediyor. Onların, genellikle yiyecek dükkânlarının vitrinlerinin karşısına oturduğunu, fakat gözlerinin, artık camın arkasındaki dilimleri ulaşılmaz uzaklıktaki bir dünyadaymışçasına göremediklerini anlatıyor. Aynı yazıda, sahip olduğu ayrıcalıklardan suçluluk duyduğundan bahsediyor: "Gerçekten bencil biri haline geldim. Şu an üşümüyorum, karnım tok, fakat etrafımda o kadar çok sefalet ve açlık var ki bir türlü mutlu olamıyorum."

Hayatını kaybetmeden önce günlük tutan bir getto sakini Abraham Lewin, gettonun daha zengin sakinleriyle yoksulluk, hastalık ve açlık çeken binlerce insan arasındaki büyük uçurumu şöyle tarif ediyor:

> Yüzlerinde renk kalmamış kalabalıkları görebileceğiniz en berbat yerdir, getto. Bazılarının, haftalarca yerde kal-

> mış cesetlerinkine benzeyen bakışları vardır. O kadar korkunçlardır ki, görenlerin tüylerini ürpertirler. Bu, tamamıyla iskelete dönen bedenlerin geçmişine ve yoldan geçen sıkıştırılmış kalabalığın kasvet ve çaresizlikle kuşatılmış bakışlarına karşılık, belirli bir kız ya da genç kadın tipi, sayılarının çok az olduğunu söylemeliyim, aşırı derecede seçkin kıyafetleriyle görenleri şaşkına çevirebilir... sokaktan aşağı inerken, bu seçkinlerden gördüm ve utandım.[22]

Başka bir *Oneg Shabbat* deneme yazarının, geleceğin tarihçilerine hatırlattığı gibi, bu ayrıcalıklı gençlik nispeten iyi yaşarken, yine de, hayatlarını olumsuz yönde değiştiren savaş şartlarından etkileniyorlardı.[23]

Gettoda varlık ve ayrıcalık, kalacak yer ve eğitim konusundan daha etkili faktörlerdi. Mary, getto sakinlerini çalışma kampından korumada, bunların önemli bir rol oynadığını ve en tercih edilen işlerin temin edilmesinde etkili olduğunu fark etti. 1941 sonbaharında, Judenrat'ın Sienna Sokağı'nda, evinin yanında metalurji ve grafik sanatı gibi konularda uygulamalı kurslar gerçekleştirdiğini öğrendiğinde, içsel ve ahlaki bir ikilem yaşadı.[24] Kurs, altı ay sürecekti ve eğitim bedeli yirmi beş zlotydi. Kayıt için gittiğinde, çalışma kampından kaçmaya can atan yaklaşık altı yüz insanın arasında pek çok arkadaşının da olduğunu gördü.[25] Sadece birkaç düzine boş yerin olması pek de şaşılacak bir şey değildi.

Günlüğünde, öğrencilerin seçiminde "iltimas" faktörünün önemli bir rol oynadığını kabul ettiğini yazıyor. İlk önce buna "isyan etmiş", fakat kabul edilme şansının çok az olduğunu anladığında "aynı yola başvurmaya" karar vermişti. Bu kararda daha fazla bencillik vardı, çünkü o dönemde kızların erkekler kadar, çalışma kampına alınma tehlikesi bulunmadığını da biliyordu.

Rüşvet ve iltimas gerçekliğini birkaç ay öncesinden kabullenmeye başlamıştı. Judenrat, Yahudi Polis kuvvetini kurduğunda,

gerekenden daha fazla adayın ortaya çıktığını" anlatmıştı. Sonra şöyle eklemişti: "Onları özel bir komite seçti ve bu seçimde en önemli etmen 'iltimas'tı. Sadece birkaç polis noktasının açık olduğu durumda da para ön plana çıktı. Cennette bile herkes melek değildir." Mary'nin dayısı polis kuvvetinde görevli olduğundan, tüm bu olanları ilk o duyuyordu.

Savaş öncesi sosyal mevki, eğitim ve varlık etkisiyle, Mary'nin akrabaları ve arkadaşlarının çoğu "ayrıcalık" kazandılar. Böylece, ortalama bir getto sakininden daha iyi ve en azından daha uzun yaşama şansı elde ettiler. Çoğunluğu da Judenrat'ta bir mevki elde etti. Her ne kadar Judenrat'ın doğruluğu söz konusu olduğunda genel görüş değişse de, Ringelblum, *Oneg Shabbat* notlarında, kurulun, "insanlara karşı düşmanca" olduğunu belirtiyor.[26] Fakat diğerleri, Ringelblum ve diğer anı yazarlarını, "kendilerini korkunç bozulmaları ve ahlaksızlıklarıyla sivrilttiklerini" söyleyerek suçladıkları Yahudi Polisi'ne katıldılar.[27]

Mary, daha sonra, Percy Dayısının, Judenrat içinde yıkılan binaların tuğlalarını topladığı bir iş aldığını, fakat denetmenlik gibi daha fazla para alabileceği bir göreve yükselmek için gereken "iltimas"tan yoksun olduğunu yazıyor. Diğer bir yandan da, Lodz'dan başka bir "altın gençlik" mensubu olan gettodaki erkek arkadaşı Romek Kowalski'nin, "iltimas" sahibi olduğu için, getto duvarının yapımında denetmen olarak iş bulduğunu biliyordu. Kowalski, Judenrat'ın oluşturduğu duvar yapımı heyetinin başı olan mühendis Mieczslaw Lichtenbaum'un[28] ve büyük sınır dışı olayından sonra Judenrat'ın başına gelen Marek Lichtenbaum'un da akrabasıydı.

Babası, muhtemelen rüşveti gerektiren ve Mary'nin tanımıyla, büyük bir "mücadele"nin ardından, apartmanlarında herkesin imrenerek baktığı bina görevlisi işini aldı. Bina görevlilerini Judenrat belirledi. Maaşa bağlandılar, onları angarya işlerden muaf tutan Judenrat'tan, bir pasaportun yanı sıra, bedava oturma hakkı, top-

lumsal vergilerden kurtulma şansı ve fazladan yiyecek olanaklarına sahip oldular. Mary'nin ifadesiyle, "işi kapmanın zor olmasına şaşmamalı". Ayrıca, Mary'nin kız kardeşi Ann de Judenrat'ın ORT olarak bilinen Mesleki Rehberlik ve Eğitim Enstitüsü tarafından yürütülen, çocuk kıyafeti dikme derslerine katılıyordu.

Mary'nin başka bir tanıdığı, Ann'in en yakın arkadaşı Rutka'nun kuzeni Heniek Grynberg, gettoda bir kaçakçıydı. Sık sık Gestapo ajanlarıyla birlikte Cafe Hirschfeld'e gittiğinden, gettonun yeraltı dünyasına karıştı. Mary bundan şöyle bahsediyor: "Mesleğinde en başarılı insanlardan biri. Bunu, onun zengin görünümünden ve karısı ile kızının gösterişli kıyafetlerinden anlayabilirsiniz." Yaptığı asıl ticaret, gettoda tifüs salgını olduğu için, büyük miktarlarda para ödeyebilecek olanlara gizlice anti-tifüs serumu getirmekti.

Özel Ambulans Hizmeti'ni, sahiplerine angarya işten muaf tutulmak gibi değerli avantajlar sağlayan kart ve şapka satışları için bir paravan olarak gören Ringelblum, bu oluşumu ezici şekilde eleştirdi. Bu hizmet, Gestapo'nun oyuncağı olmasından korkulan ve "On üç" adıyla bilinen, gettonun iğrenç mafya yeraltı dünyası tarafından işletiliyordu. Mary'nin bir arkadaşı ve LZA'nın bir üyesi olan Tadek Szajer, "On üç"ün bir elemanının oğluydu ve bizzat Ambulans Hizmeti'nin bir üyesiydi. İçindeki gençlik coşkusuyla Mary'nin peşinden koştu, ama Mary kendisine sunulan her şeyi reddetti. Romek Kowalski gibi diğerleri de ailelerini geçindirmek için tüm güçleriyle çalışmak zorundayken, Tadek her zaman tok karnı ve şık giyimiyle her yere çekçekle giderdi. Mary, Tadek'in babasının Nazilerle çalıştığından şüpheleniyordu ve artık onunla görüşmeme kararı, Mary'nin, olan bitenin farkında olduğunu ve kendisine ahlaki bir dayanak aradığını gösteriyordu.

1942'nin başlarında, Mary, Birleşik Devletler vatandaşlarının gettodan ayrılmalarına izin verildiğini ve bir tanıdığının babasının Almanya'da gözaltına alındığını öğrendi. Gettoda

tutuklu takası söylentisi yayıldı. Birkaç hafta sonra, Mary, defterine "iltimas" ve rüşvetin işe yarayabileceğini yazdı. Günlüğe şunları da ekledi: "Doğal olarak, kişilerin, ailelerinden en az birinin yabancı vatandaşı olduğunu bildiren yazılı bir belgesinin olması gerekiyor. Annem bu anlamda çok şanslı, çünkü o tam bir Amerikan vatandaşı."

Mary'nin annesi daha sonra, ona yardım sözü veren "Z" adındaki bir gestapo ajanıyla iletişim kurdu. Mary, tüm masumluğuyla, "pozisyonuna rağmen onun dürüst bir adam olduğuna" inandığını itiraf ediyor. Muhtemelen, Bayan Wattenberg'i Gestapo'ya kaydettirmeden önce, para onun eline geçti. Bir ay sonra, Mary Berg ve ailesi tarafsız Avrupa ve Amerika ülkelerinden olan yirmi biri Amerikalı yaklaşık yedi yüz vatandaşla birlikte, gettodan, göz-altına alındıkları Pawiak Hapishanesi'ne doğru ilerlediler.

Wattenbergler Pawiak Hapishanesi'ne götürüldüğünde, Mary sadece Kowalski'den ve çok sayıda kız arkadaşından değil, aynı zamanda annesinin, Polonya doğumlu iki erkek kardeşinden de ayrılmış oldu. Abie Dayısı, hapishane kapısına kadar ona eşlik etti. Ayrılırken Mary'nin annesin, "Beni nasıl bırakırsınız?" diye sordu. Daha sonra Mary, nispeten daha güvenli olan Vittel'deki gözaltı kampında, günlüğüne şunları yazdı. "Gettodan kurtulan bizler, birbirimizin yüzüne bakmaktan utanıyoruz. Kendimizi koruma hakkımız var mıydı? İşte buradayım, ciğerlerime temiz hava dolduruyorum ve benim halkım gaz verilerek boğuluyor, alevlerin içinde can çekişiyor, canlı canlı yakılıyor. Neden?"

1943'ün başlarında Vittel tutuklu kampına vardıktan sonra, Pawiak'tan gelen Wattenbergler ve diğerleri, ilk anda böylesine normal bir dünyanın var olduğuna inanamadılar. Pawiak'ta Mary ile aynı odayı paylaşan Gutta Eisenzweig, ilk tepkisini şöyle anlatıyor anı yazısında: "Bir anda cehennemden cennete geçmenin etkisiyle arada kalakaldım... Eski dünya görkeminde huzurlu bir atmosfere gelmiştik. Aradaki fark kahrediciydi."[29] Vittel, Uluslararası Kızıl

Haç örgütüne, gözaltına alınanların, dışarıda tutulan Alman tutukluların güvenliğinin sağlanması için iyi muamele gördüğüne dair dünyaya güven vermek için tasarlanan, Avrupa'daki Alman tutuklu kampları arasında bir gösteri yeriydi.

Vittel kampı, Fransa'nın Vosges Dağları'nda bulunan bir sağlık merkezinde kurulmuştu. Orada tutulanların otel odaları vardı ve sağlık merkezinin bazı lükslerinden faydalanmak hâlâ mümkündü. Dr. Jean Levy gibi kibar doktorları olan hastaneler, film izleme ve eğlence imkânları, birkaç dükkân, gün içinde gidip gezebilecekleri güzel bir park alanı vardı. Kızıl Haç'ın gönderdiği paketler sayesinde hiç kimse aç kalmıyordu. Vittel'deki Amerikan ve İngiliz sakinlerin, kendilerine sosyal bir yaşam kuracak zamanları oldu. Dil sınıfları, diğer birtakım kurslar ile konserler ve eğlenceler düzenleniyordu. Ayrıca Fransızlarla, yüzlerce rahibe ve Varşova'dan yeni gelenlere yardım eli uzatan Sofka Skipwith gibi sakinlerle irtibat kuruluyordu.

Bir İngiliz olan Madeleine Steinberg, Vittel kampıyla ilgili anılarını yazdı. Yazılarında, Mary'nin sanat derslerindeki çocuklara onlar oyun oynarken, yardım etmeye gönüllü olduğunu anlatıyor. Ayrıca Mary'nin, Varşova Gettosu'ndaki yaşamı diğerlerine anlatan ve Polonyalı çocukların neden Vittel'de bir Alman gördüğünde hemen kilere koşup saklandıklarını açıklayan ilk kişi olduğundan da bahsediyor,[30] Vittel sakinlerinin umutları yeniden yeşermeye başlamıştı. Fakat Wattenberglerin *SS Gripsholm* takası için ayrılmalarından birkaç hafta sonra, parkı saran tel örgülerin dışındaki Hotel Beau Site'a taşınan Polonyalı sakinlerin çoğu, iki nakliye grubuyla Drancy'e götürüldüler ve kısa bir süre sonra da, gaz verildikleri Auschwitz'e.

1942 yazının sonlarında gerçekleşen sınır dışı eylemlerinin sonrasında, Varşova Gettosu'nda, Gestapo ile çalışarak Almanlarla yaptıkları iş anlaşmalarında büyük servetler kazanan ve Gestapo muhbirleri olarak bilinen Yahudilerin de içinde bulunduğu işbir-

lıkçiler, Yahudi Savaş Örgütleri ve diğer siyasi gençlik üyeleri tarafından öldürüldüler.[31] Özellikle Avrupa'daki yerinden edilmiş insanlar arasında (getto kurulları, getto polisi ya da kamplardaki *Kapo*ların üyeleri olan işbirlikçiler de dahil olmak üzere) Nazi suçlularına karşı gösterilen savaş sonrası tepkiler ilk önce belirlendi. Bazıları işgal Almanyası'nda yargılandı ve eylemleri nedeniyle suçlu bulundular.

Daha sonra, Yahudi işbirlikçilere karşı halka daha çok duyurulan birkaç dava İsrail ve Alman mahkemelerinde görüldü. Fakat "suç"un yasal anlamda kanıtlanması ve suçluların yargılanması zordu. Almanların nihai hedefinin, Yahudi nüfusu yok etmek olması nedeniyle bu işbirlikçiler Almanların emrine girdi. Bu yüzden iyi amaçlı ve kötü amaçlı işbirliği arasındaki çizgi seçilemez bir haldeydi. Toplumsal doğruluğun mahkemeleri de, onlar bu deneyimleri yaşamak zorunda kalsalardı benzer koşullarda kendilerini ya da ailelerini korumak için ne yapabileceklerini bilemedikleri için, söz konusu sanıkları hoşgörülü bir bakışla yargılama eğilimindeydi.[32]

Mary Berg'in Günlüğü'nü okuduktan sonra bana sıklıkla sordukları sorular, Pawiak'tayken gettoda olan bitenden nasıl haberdar olduğu ve neden Treblinka'daki kurbanların buharla öldürüldüklerini yazdığı yönündeydi. Mary 1942'de, *Aktion* döneminde Pawiak'ta bulunmasına rağmen, Pawiak'ın duvarları şeffaftı. Yazılarında, hapishane muhafızlarından ve Polonya polisinden onlara ulaşan söylentilerden bahsediyor. O ve Pawiak'taki diğer tutuklular, arkadaşlarından ve ailelerinden mektuplar da alıyorlardı. Gutta Eisenzweig, bir cemiyet görevlisi olan Hillel Seidman'dan son durumlara dair ayrıntılı bilgiler aldı. Aynı zamanda, Pawiak'ın pencerelerinden, yeni sakinlerle iletişim halindeydiler. Mary'nin yazıları insanların o zaman ne bildiklerini de yansıtıyor. İlk açıklamalarının bazıları, Treblinka'daki insanları öldürmek için buhar kullandıkları şeklindeydi. Varşova,

Almanların karbonmonoksit kullandığına, Treblinka'daki insanların ilk kez oradan kaçmalarının ardından belli bir süre geçtikten sonra kanaat getirdi.

Bugün, gazete başlıklarında ve televizyonlarda gördüğümüz acı çeken insan manzaraları, aslında dünyamızı, Mary'nin gençliğinde yaşadığı dünyaya çok benzer kılıyor. Günümüzün gençleri, ölümleri durdurmak için tüm dünyada saldırılarda bulunuyor. Soykırımla ilgilenen aydınlar da aynı çaba içerisindeler. Gelecek nesilleri geçmiş konusunda eğitebilme umudu, nefretin olmadığı yeni bir dünya kurmaları için onlara güç verecektir. Mary'nin günlüğü, okuyucuların Yahudi Soykırımını hassas, kişisel bir açıdan değerlendirmesine imkân sağlıyor ve onları tüm insanlık için daha iyi bir gelecek umudu taşımaları yönünde cesaretlendiriyor.

Marcel Reich-Reinicki, son anılarında, Umschlagplatz'dan kaçan karısını kastederek şöyle bir açıklama yapıyor: "Ölüme mahkûm edilen ve civardaki bölgelerden gaz odalarına giden bir tren görmüş olan herkes, yaşamlarının geri kalan kısmında bu dehşetin izlerini taşır."[33] Mary her ne kadar Umschlagplatz'dan geçmemiş olsa da, Varşova'daki Pawiak Hapishanesi'nden Treblinka'daki ölüm kampına giden, 300.000'den fazla Yahudi gördü. Birleşik Devletler'e döndükten sonra, aralarında Vittel'deki iki yüz Polonyalı Yahudi'nin, oda arkadaşı Rosl Weingort'un, Adam Wetland ve kız kardeşlerinin, Avrupa'daki pek çok arkadaşının ve ailelerinin, soykırımda korkunç bir şekilde can verdiklerini öğrendi. Özgürlüğün eşiğindeydiler; ama dünya, gözlerini onlardan uzağa çevirdi ve onlar da sınır dışı edilerek, Auschwitz'in gaz odalarında hayata gözlerini yumdukları Polonya'ya geri gönderildiler.

Mary, Amerika'da yeni bir hayata başladı ve geçmişi ardında bırakmak için büyük çaba sarfetti. 1945'in başlarında Nancy Craig, ona, Polonya'yı yeniden ziyaret etmek isteyip istemediğini sorduğunda, cevabı şu oldu:

> Hayır, oraya asla dönmeyeceğim. Artık benim ülkem Amerika ve ben gerçek bir Amerikalı olacağım. Polonya'ya dönüp sadece mezarlarla karşılaşmak çok hoş bir duygu olmayacaktır. Ayrıca babamın ailesi de, bütün arkadaşlarımız da öldürüldüler. Yaşadığım onca şeyden sonra özgürlüğün gerçekte ne demek olduğunu öğrendim... Özgürlük, Amerika demek. Bu sabah sizinle radyodan konuştum... işte bu Amerika.

Okuyucular, Mary'nin hayatta kalmasını "şans" olarak nitelendirse de ve Birleşik Devletler'e gelmekle gençlik yıllarının başlarındaki mutlu günlere döndüğünü düşünse de, belki de, travmadan sağ çıkan ve büyük bölümünü çocukların oluşturduğu bu kişilerin yaşamlarının, işkenceler, korkunun şekillendirdiği gelecekleri, bir zamanlar yapmak zorunda kaldıkları seçimler ve kayıplar nedeniyle sonsuza dek değiştiğini de anlıyor.

1950'lerin başına kadar Mary Berg, New York'ta röportajlar yapan ve radyo programlarına katılan bir kişilikti. Daha sonra, geçmişi unutmak istediğini söyleyerek, kendini günlükten koparıdı ve göz önünden çekildi. Yetişkinlik yıllarında mutluluğu yakalayıp yakalamadığı bilinmiyor. Elimizden, savaş sonrası dünyada kendine yeni bir hayat kurmuş ve geçmişin izlerini silmiş olmasını umut etmekten başka bir şey gelmiyor.

SUSAN PENTLIN

I. BÖLÜM

VARŞOVA KUŞATMA ALTINDA

10 EKİM 1939

Bugün on beşinci yaşıma girdim.[1] Ailem, bu günü gerçek bir doğum gününe çevirmek için ellerinden gelen her şeyi yapsalar da kendimi yaşlanmış ve yalnız hissediyorum. Benim için, bu günlerde büyük bir lüks sayılan acıbadem kurabiyesinden bile pişirdiler. Babam sokağa çıkmayı göze aldı ve elinde bir buket dağ menekşesiyle döndü. Onu gördüğüm an gözyaşlarımı tutamadım.

Günlüğümden o kadar uzun zaman uzak kaldım ki, tüm olaylara yetişebilir miyim, bilmiyorum. Kaldığım yerden başlamanın tam zamanı. Günlerimin büyük bölümünü evde geçiriyorum. Herkes dışarıya çıkmaya korkuyor. Çünkü Almanlar burada.

Daha altı hafta önce, ailemle ve binlerce ziyaretçiyle birlikte, her şeyden uzak bir tatilin keyfini çıkardığım, güzel Ciechocinek tatil merkezinde olduğumuza inanamıyorum. Oradayken, bizi nelerin beklediğine dair hiçbir fikrim yoktu. Geleceğimizin ilk belirtilerini, dev hoparlörden çıkan boğuk sesin duyurduğu son haberlerin, sokaklarda gezinen kalabalıkları durdurduğu 29 Ağustos akşamı fark ettim. Her cümlede "savaş" sözcüğü geçiyordu. Pek

çok insan, tehlikenin gerçek olduğuna inanmıyordu ve hoparlörden gelen ses yavaş yavaş kesildiğinde, yüzlerindeki panik ifadesi yok oldu.

Babam farklı düşünüyordu. Lodz'daki evimize dönmemizin doğru olacağına karar verdi. Valizlerimiz göz açıp kapayıncaya kadar hazırlanmış, gitmeye hazır bir şekilde odanın ortasında duruyorlardı. Bu gidişin, haftalarca sürecek oradan oraya taşınmanın ilk adımı olduğunun hiçbirimiz farkında değildik.

Sivil yolcuları taşıyan en son treni yakaladık. Şehre vardığımızda tam bir karmaşa hâkimdi. Birkaç gün sonra da Alman bombalarının hedefi oldu. Telefonumuz hiç durmadan çalıyordu. Babam, her seferinde elinde farklı bir renkte kâğıtla, o seferberlik dairesinden diğerine koşturuyordu. Annemin küçük kardeşi Abie Dayım, cepheye gitmeden önce vedalaşmak için, hiç beklemediğimiz bir anda eve geldi. Pejmürde, pis ve tıraşsızdı. Üniforması yoktu; sadece başındaki askeri kep ve omuzlarından sarkan sırt çantası, onun asker olduğunu gösteriyordu. Kendi alayını bulmak için şehir şehir gezmişti.

Vaktimizin çoğunu evin kilerinde geçiriyorduk. Almanların, Polonya cephe hattını kırdığı ve Lodz'a yaklaşmakta olduğu haberi geldiğinde, herkes paniğe kapıldı. İnsanlar, gece saat on bir sularında, kalabalıklar halinde ve farklı yönlere doğru, şehri terk etmeye başladılar. Ciechocinek'ten dönmemizin üzerinden bir hafta geçmemişti ki, işimize yarayacak eşyalarımızı alıp yeniden yola çıktık.

Şehrin çıkışına gelene kadar hangi yöne gitmemiz gerektiğini kestiremedik – Varşova'ya mı yoksa Brzeziny'e mi gitmeliydik? Sonunda, Lodzlu Yahudilerin çoğunluğuyla birlikte Varşova'nın yolunu tuttuk. Daha sonra öğrendik ki, Brzeziny yönünde geri çekilen Polonya ordularını takip eden mülteciler, Alman uçakları tarafından acımasızca öldürülmüşler.

Dördümüzün -annem, babam, kız kardeşim ve ben- arasında, en değerli eşyalarımız üç bisikletti. Arkalarında bıraktıkları yaşamdan kalan değerli eşyalarını yanlarına almayı deneyen diğer mülteciler, hepsinden vazgeçmek zorunda kaldılar. Yolda ilerledikçe, her yerin kürklerden tutun da benzin yokluğundan terk edilmiş arabalara kadar çeşit çeşit eşyayla dolu olduğunu gördük. Şansımız varmış ki, yoldan geçen bir köylüden, iki yüz zloty* gibi olağanüstü bir paraya başka bir bisiklet aldık ve onun bize hep beraber, daha hızlı ilerleme fırsatı vermesini ümit ettik. Yollar çok sıkışıktı, yavaş fakat sürekli bir insan selinin içinde giderek başkente doğru sürüklenmeye başladık.

Kilometrelerce yolda hep aynı manzara vardı. Tarlalar sıcaktan kurumuştu. Öncü grubunun çıkardığı dev toz bulutu, ufku kaplayıp yüzlerimizi ve kıyafetlerimizi toza bulayarak, üzerimize çöktü. Kendimizi tekrar tekrar yolun kenarındaki arklara fırlattık, yüzlerimiz toprağa bulanırken kulaklarımızda uçak sesleri uğulduyordu. Gece boyunca gökyüzünün siyah çatısına doğru dev kızıllıklar parlayıveriyordu. Şehir ve kasabalardan alevler yükseliyordu.

Lowicz'e vardığımızda şehir tam bir yangın felaketi yaşıyordu. Yanan odun parçaları, sokaklar arasında yürümeye çalışan mültecilerin başına düşüyordu. Devrilen telefon direkleri yollarımızı kapatıyordu. Yol kenarları, eşyalarla dolup taşmıştı. Korkunç alevlerde pek çok insan yanmıştı. Yanmış insan bedenlerinin kokusunun etkisini şehri terk ettikten sonra uzun süre üzerimizden atamadık.

Evden aldığımız yiyecekler, 9 Eylül'e kadar bitmişti. Yol boyunca yiyecek hiçbir şeyimiz yoktu. Açlıktan zayıf düşen annem yolda bayıldı. Çılgın gibi hıçkırıklara ağlayarak yanına yığıldım, ama onda hiçbir yaşam belirtisi yoktu. Babam sersemlemiş bir hal-

* Bir zloty, normal (savaş öncesi) döviz oranları dahilinde, yirmi Birleşik Devletler sentine ya da on beş peniye eşdeğerdi. Bir zloty = 100 groszy.

de, biraz su bulmak için koşuştururken, kardeşim felce uğramış gibi bakakalmıştı. Ama bu sadece geçici bir halsizlik nöbetiydi.

Sochaczew'de birkaç parça turşu ve tadı sabuna benzeyen bir parça çikolatalı kurabiye bulabildik. Bütün gün boyunca bunları yedik. İçecek su bulmak ise yiyecek bulmak kadar zordu. Yol boyunca karşılaştığımız su kuyuları kurumuştu. Bir keresinde içinde bulanık su olan bir kuyu bulduk, ama köylüler bu suyu içmememiz gerektiği yönünde bizi uyardılar, çünkü Alman ajanlarının bu kuyulara zehir kattığından emindiler. Çatlamış dudaklarımız ve acıyan gırtlaklarımızla aceleyle yola devam ettik.

Bir anda, yolun kenarında, bacasından mavi duman yükselen bir ev gördük. Yolda gördüğümüz diğer tüm evler terk edilmişti, ama bu evde yaşam belirtisi vardı. Babam hızla eve girdi ve kocaman bir çaydanlıkla dışarı çıktı, fakat yüzünde garip bir ifade vardı. Titreyen sesiyle bize gördüklerini anlattı ve bir süre, o değerli suya elimizi bile dokunduramadık. Çaydanlığı, yanan bir ocağın üzerinde bulmuştu. Onun hemen yanındaki yatakta ise, bir adam, yüzü duvara dönmüş halde yatıyordu. Huzurlu bir uykudaymış gibi görünüyordu, babam onu uyandırmak için defalarca seslendi. Cevap almayınca da köylünün yanına gitti ve aslında uykuda değil, ölmüş olduğunu gördü. Yatak kan gölüne dönmüştü. Pencere camları mermi delikleriyle doluydu.

Öldürülen köylüden bize "miras" kalan bu çaydanlık, Varşova'ya giden uzun yol boyunca sadık yoldaşımız oldu. Başkente yaklaştığımızda, Polonyalı askerlerin idaresinde yol boyunca gezinen ilk Alman savaş esirleriyle karşılaştık. Manzara bizi cesaretlendirmişti, ama Almanlar içinde bulundukları duruma üzülmüş görünmüyorlardı. Şık üniformaları vardı – küstahça gülümsüyorlardı. Uzun süre esir olarak kalmayacaklarını biliyorlardı.

Varşova'nın kenar mahallesi Okecie'de midemize ilk defa pişmiş yemek girdi. Terk edilmiş bir binadaki birkaç asker, patates çorbalarını bizimle paylaştılar. Dört gün dört gecelik bitmek

bulmeyen bir yolculuğun ardından, ne kadar yorulduğumuzu fark ettik. Fakat devam etmek zorundaydık. Okecie'den ayrılırsen, sokaklardan söktükleri kaldırım taşları ve boş tramvaylarla barikat kurarak başkent kuşatmasına hazırlanan kadınları, erkekleri görünce, kaybedecek tek bir dakikamız olmadığını daha iyi anladık.

Varşova'da, sonu gelmeyen bir kuyrukla başkente akan mültecilere, evlerinin girişlerinde, çay ve ekmek veren kadınlarla karşılaştık. On binlerce köylü, sığınacak bir yer bulmak umuduyla Varşova'ya girerken, başkentin binlerce eski sakini ülkeyi terk ediyordu.

Varşova Yahudi bölgesinin merkezindeki akrabalar, bizi içtenlikle ve sevgiyle karşıladılar; fakat devam eden hava saldırıları onlarla oturduğumuz zamanın çoğunda bizi kilere kapanmak zorunda bıraktı. Almanlar 12 Eylül'de, şehir merkezini yerle bir etmeye başladılar. İşte yine hareket vakti gelmişti; bu kez hedefimiz, bombalara karşı daha iyi korunabileceğimiz bir yer bulmaktı.

Takip eden günler, beraberinde, insanlarımıza açlık, ölüm ve panik getirdi. Ne yemek yiyebiliyor ne de uyuyabiliyorduk. İlk olarak Zielna Sokağı'nda yeni bir evde gerçek huzuru bulduk. Evin sahipleri şehri terk etmiş ve bu temiz daireyi bize bırakmışlardı. Bize sıcak çay getiren bir hizmetçi bile vardı. Lodz'dan kaçışımızdan beri ilk kez, beyaz örtüsü olan bir masada servis edilen gerçek bir yemek yedik. Yemekte ringa balığı, domates, tereyağı ve beyaz ekmek vardı. Babam bu ekmeği bulabilmek için bir fırının önündeki kuyrukta saatlerce beklemek zorunda kalmıştı. Orada beklerken, Alman uçakları bir anda saldırıya geçip insanları otomatik silahlarla taramıştı. Fırının önündeki kuyruk bir anda dağılmış, ama biri kaçamamıştı. Babam, açılan ateşe aldırmadan, o adamın arkasına gizlenmiş ve adam tam kafasından vurulmuştu. Babam, fırının boşalan kapısından girip bu ekmeği almıştı.

Yemeğimizi yedikten sonra, Amerikalı bir spikerin, Amerikalı dinleyicilere, Nazilerin savaş tekniklerini anlattığı yayını dinledik. "Alanda öylece durdum ve uzakta, yerden patates çıkarmaya çalışan bir kadın gördüm. Yanında da küçük çocuğu vardı. Birden, bir Alman uçağı aşağıya dalarak, silahsız kadına ateş açtı. Kadın bir anda yere serildi, ama çocuk isabet almadı. Yere düşen annesinin üzerine kapanıp yürekleri parçalayan bir manzarayla ağlamaya başladı. Böylelikle, Polonya'nın çok sayıdaki kimsesiz çocuklarına biri daha eklenmiş oldu. Başkan Roosevelt!" diye haykırdı derin bir ses tonuyla, "Size yalvarıyorum, çocuklarına patates toplamaya çalışan annelere yardım edin; anneleri huzur içindeki topraklarda ölen bu çocuklara yardım edin; kötü bir sınavdan geçirilen Polonya'ya yardım edin!" Fakat yardım gelmedi...

31 Zielna Sokağı'ndaki evimiz, kuşatma sırasında Alman mermilerine hedef olan telefon binasının yanındaydı. Çok sayıda mermiyle vurulmasına rağmen, görkemli, sağlam bina çok az zarar gördü; hatta santral kızları görev yerlerinde işlerine devam etti. Civardaki pek çok ev yok edildi ve yine gecelerimizi kilerde geçirmeye başladık. Daha sonra, dairemizin ön taraftaki odalarından birinde bomba patlayınca, akrabalarımızın kalabalık evine dönmek zorunda kaldık.

Şehrin yiyecek stokları yavaş yavaş tükenmeye başladı. Alman bombalarıyla vurulan konserve fabrikasının türüne bağlı olarak, ara sıra piyasaya çeşitli konserve yiyecekler veriliyordu. Bazı günler mağazalarda sadece sardalye ya da salamura turşu bulunuyordu.

Yiyeceklere olduğu kadar gelişmeleri bildiren haberlere de ihtiyacımız vardı. Yayımlanan tek gazete, özel baskılarla piyasaya çıkan, Polonya Sosyalist Partisi'nin yayını *Worker*'dı. En zorlu şartlarda bile halkın bilgilendirilmesini sağlayan editörlerin ve matbaacıların kahramanlıklarına hayranlık duyuyorduk. Örneğin, İngiliz donanmasının Gdynia'da demir attığı haberini verdiler. *Worker*'daki haberler çoğu zaman bize moral veriyordu;

fakat vakitsiz ve yalan bir iyimserlik taşıyan haberler, bir süre sonra hayal kırıklığımızı daha da derinleştiriyordu.

20 Eylül'de, radyo sessizliğe gömülmüştü; su tesisatı da çalışmıyordu. Kendimizi, terk edilmiş bir adada gibi hissetmeye başladık. 23 Eylül 1939'daki Tövbe Günü'nü asla unutmayacağım.

Almanlar, Yahudi bölgesini bombalamak için, kasıtlı olarak bu kutsal günü seçmişlerdi. Bombardımanın ortasında tuhaf bir hava olayı meydana geldi; parlak, güneşli gökyüzünden birdenbire doluyla karışık yoğun kar düşmeye başladı. Bombalama bir süreliğine kesildi, Yahudiler bu karı, Tanrı'nın onlara gönderdiği mucize olarak nitelendirdiler: aralarındaki en yaşlılar bile daha önce böyle bir olayla karşılaşmamıştı. Fakat günün ilerleyen vakitlerinde, düşman, tazelenmiş bir öfkeyle, kaybettiği zamanı telafi etti.

Babam ve evde yaşayan birkaç adam, tehlikeye rağmen, yakınımızdaki sinagoga gittiler. Birkaç dakika sonra aralarından biri, kafasında dua başlığı, elinde dua kitabıyla koşarak geri geldi; o kadar sarsılmıştı ki bir müddet konuşamadı. Sinagoga bir bomba düşmüş ve dua edenlerin çoğu ölmüştü. O anda içimizi rahatlatan, babamın sağ salim dönmesiydi. Yüzü bembeyaz kesilmiş bir halde, kolunun altına sıkıştırdığı dua başlığıyla, daha birkaç dakika önce onun tarafında dua edenlerin çoğunun ibadet sırasında öldüğünü söyledi.

O akşam yüzlerce bina alevler içine yandı. Binlerce insan, evlerinin yıkıntılarına canlı canlı gömüldü. Ama on saatlik ölümcül bombardıman, Varşova'nın direnişini kırmaya yetmedi. Halkımız daha kararlı bir şekilde savaşmaya başladı; hükümetin kaçmasından ve Mareşal Rydz-Smigly'nin[3] birliklerini terk etmesinden sonra bile, kadını erkeği, genci yaşlısı herkes başkentin savunmasına yardım etti. Silahı olmayanlar siper kazdı; genç kızlar evlerin girişlerinde acil yardım ekipleri oluşturdular; Yahudiler ve Hıristiyanlar omuz omuza verip yaşadıkları topraklar için savaştılar.

Kuşatmanın son gecesinde, evimizin altındaki restoranın bir köşesine toplandık. Yaşça büyük Yahudilerden birkaçı ağlamaklı sesleriyle ilahiler okudular. Annem, havaya saçılan parçacıklardan korumak için, hepimizi kalın battaniyelere sarmıştı. Başını biraz yukarı uzattığı bir anda ise, şarapnel parçası alnına saplandı. Yüzü kanla kaplanmıştı, ama yarası küçük bir sıyrıktan ibaretti. Yangında dışarı çıkmanın mümkün olmadığı bir binada saklandığımızı anlayınca, daha güvenli bir bölge bulmak için, akrabalarımızla birlikte, Kozla Sokağı'na doğru yola çıktık. Yaralı, ölü asker ve sivillerin bedenleri arasında zar zor yürüyorduk. Sadece, beton zemininde bir yığın insanın yattığı büyük bodrum katının üzerinde duran bir ev iskeleti bulduk. Bir şekilde bize de yer açtılar. Hemen yanımda, acıdan kıvranan, yaralı bir çocuk yatıyordu. Annesi onun kıyafetlerini değiştirdiğinde, bir şarapnel parçasının hâlâ etine gömülü olduğu ve kangrenin ilerlediği görülebiliyordu. Biraz daha ileride, bombanın etkisiyle ayağı kopmuş bir kadın yatıyordu. Bu insanlar için hiçbir tıbbi yardım yoktu. Pis koku dayanılır gibi değildi. Köşeler, insanın içini acıtacak derecede inleyen çocuklarla doluydu. Yetişkinler, ifadesiz yüzleri ve boş bakışlarıyla öylece ortada oturuyor ya da yatıyorlardı. Saatler böyle geçti. Şafak kendini gösterdiğinde ani bir sessizlikle donakaldım. Bitip tükenmeyen patlamaların seslerine ahşan kulaklarım, birden çınlamaya başladı. Büyük bir felaketin öncesindeki dehşet verici sessizlikti bu, ama o zamana kadar yaşadıklarımızdan daha kötü neyin olabileceğini kestiremiyordum. Birdenbire içeri bir adam girdi ve Varşova'nın teslim olduğunu söyledi. Kimse yerinden kıpırdamadıysa da yaşlıların gözlerinden akan yaşları görebiliyordum. Benim de boğazımda bir şeyler düğümlenmişti, fakat ağlayamıyordum. Uğruna feda ettiğimiz her şey boşunaydı. Savaşın başlamasından yirmi yedi gün sonra, Polonya'nın diğer şehirlerinden daha uzun süre dayanmayı başaran Varşova, teslim olmak zorunda bırakılmıştı.

Kilerden çıktığımızda, parlak eylül güneşi altında, harabeye dönen şehri gördük. Kurtarma ekipleri, enkazların altındaki kurbanları çıkarmaya çalışıyorlardı. Hayat belirtisi gösterenler, sedyelere konarak en yakın ilk yardım istasyonlarına taşınıyorlardı. Ölüler ise arabalara dolduruluyor ve en yakın boş araziye -yıkılan bir evin arazisine ya da yakındaki bir meydana- gömülüyorlardı. Askerler, halk parklarına gömülüyorlar ve mezarlarının üzerlerine küçük tahta haçlar konuyordu.

Biz de kendi sokağımıza döndük. Kaldırımda, insanların etlerini parçaladığı at cesetleri yatıyordu. Atlardan bazıları hâlâ can çekişiyordu, ama açlıktan gözü dönen zavallılar buna aldırmıyordu; hayvanları canlı canlı kesiyorlardı. Nalewki'deki daireyi, kaldığımız son yeri bulduk; kırık pencere camları dışında, hâlâ sapasağlam duruyordu. Fakat yiyecek hiçbir şey yoktu. Kapıcı bizi, ördek ve pilav yemeye davet etti. Sonradan öğrendiğime göre, adamın yakalamış olduğu "ördek", Krasinski Parkı'nın havuzundaki son kuğuymuş. Bu suyun, çürüyen insan cesetleriyle kirlendiği gerçeğini bilmemize rağmen, yediğimiz garip yemeğin, bizde olumsuz bir etkisi olmadı.

Polonyalı askerlerden bazıları, sivil kıyafetlerini giydiler. Diğerlerinin de sınırı aşıp Romanya ve Macaristan'a kaçtığına dair söylentiler vardı. Annemin erkek kardeşlerinden birinin, tamamen ortadan kaldırılan Elli Altıncı Alay ile birlikte olduğunu biliyorduk; diğerinden ise haber alamamıştık.

O gün öğleden sonra, Sienna Sokağı'nda yaşayan bir kuzen, bolca yiyecek stoku yaptığı dairesini onunla paylaşmamızı teklif etti. Yani bir kez daha taşındık. Ama bu, kâbus gibi bir seyahatti. Tüm meydanlarda alelade mezarlar kazılıyordu. Varşova, büyük bir mezarlığı andırıyordu.

15 EKİM 1939, LODZ

İşte yeniden Lodz'dayız. Ambarımızın ve dairemizin tamamen yağmalanmış olduğunu gördük; hırsızlar, büyük resimleri çerçevelerinden çıkarıp almışlardı. Babam, savaş başlamadan birkaç hafta önce Paris'ten hatırı sayılır bir paraya aldığı Poussin ve Delacroix'in[4] çalınmalarına kahroldu. Daha iki gündür burada, Lodz'dayız; ama şimdi buraya dönmenin bir hata olduğunu anlamış bulunmaktayız. Naziler, yerli nüfusa, özellikle de Yahudilere karşı düzenledikleri terör eylemlerini daha da şiddetlendirmeye başladılar. Lodz toplumunun onurunun simgesi olan büyük sinagogu geçen hafta ateşe verdiler. Yahudilerin kutsal kitapları taşımasını yasakladılar; "zangoç" ya da kilise görevlisi, kim olursa olsun, kutsal eserleri saklamak isteyen herkes tapınağa kapatıldı ve alevlerin arasında öldü. Annem, buraya gelmemiz yönünde babamı ikna ettiği için kendini bir türlü affetmiyor.

1 KASIM 1939, LODZ

Varşova'ya dönmeyi planlıyoruz. Babam çoktan yola çıkmaya hazır. Buradan kaçmak zorunda; çünkü Alman komşularımızdan[5] biri, babamın, büyük bir Polonyalı büyük ressam Matejko'nun[6] bazı vatansever resimlerini sakladığı yönünde Gestapo'ya ihbarda bulunmuştu. Bu komşu eskiden, bizi sık sık ziyaret ederdi ve babamdan en az iki kez borç almıştı. Gestapo, resimleri aramak için geldiğinde, rezil ispiyoncu yanlarındaydı. Neyse ki babam, Varşova'ya uzanan 80 kilometrelik yol için Aryan'dan bir araba kiralamayı başarmıştı. Bu kısa yolculuk, ona bir servete mal oldu.

3 KASIM 1939, LODZ

Evimiz, neredeyse her gün, farklı bahanelerle, eşyalarımızı zorla alan Alman askerler tarafından ziyaret ediliyor. Kendimi hapishanedeymiş gibi hissediyorum. Pencereden bakıp beni teselli

edecek bir şey bulamıyorum. Ne zaman perdenin arkasından dışarıyı gözetlesem, tıpkı dün gördüğüm gibi korkunç olaylara şahit oluyorum:

Yahudi özelliklerini, belirgin biçimde taşıyan bir adam, kaldırımın kenarında sessizce duruyordu. Üniformalı bir Alman ona yaklaştı ve sanırım mantıkdışı bir şey yapmasını emretti; çünkü zavallı adamın utanarak, bir şeyler açıklamaya çalıştığını görebiliyordum. Sonra birkaç üniformalı Alman daha olay yerine geldi ve kurbanı plastik coplarıyla dövmeye başladılar. Bir araba çağırıp onu binmeye zorladılar; fakat adam, büyük bir gayretle karşı koyuyordu. Almanlar bunun üzerine, onun ayaklarını iple arabaya bağlayıp şoföre sürmesini söylediler. Zavallı adamın, kaldırımın keskin taşlarında sürünen yüzü, ortalığı kana buluyordu. Sonra araba sokakta ilerleyerek gözden kayboldu.

12 KASIM 1939, LODZ

Annemin küçük kardeşi Percy, Nazi esaretinden yeni kurtuldu. Anlattıklarına göre, onu ölümden koruyan, bir mucizeydi. Savaş alanında, Nazilerin geldiğini görüp birliğinin teslim olduğunu fark edince, intihar etmeye karar vermiş. Tıbbi birimde olduğu için, elinin altında çok çeşitli ilaçlar varmış; otuz tablet Veronal alıp uykuya dalmış. Açık alanda öylece yatarken, birden sağanak yağmur başlamış ve onu uyandırmış. Bize şöyle anlattı: "Nasıl olduğunu bilmiyorum, ama birden kusmaya başladım ve neredeyse zehrin tamamını midemden çıkardım." Kıpırdayamayacak kadar bitkin düşmüş; daha sonra Almanlar onu alıp bir esir kampına götürmüşler. Ertesi gün, bir arkadaşıyla birlikte dikenli telleri geçmeyi başarmış ve Kampinowska Ormanı denilen yerde bir hafta gezindikten sonra Lodz'un yolunu tutmuş.

23 KASIM 1939, LODZ

Percy Dayım, bugün gizlice düğün törenini yaptı. Gestapo, Yahudilerin evlenmesini resmen yasakladı; fakat onların bu emrini umursamayan Yahudilerin evlilikleri giderek artıyor. Herkes, evlilik belgelerine eski tarihler veriyor. Etrafımızı saran tehlikeler nedeniyle, tüm nişanlı çiftler bir arada olmak istiyorlar. Dahası, herkes, Nazilerin onları daha fazla bir arada yaşatıp yaşatmayacağını merak ediyor.

Bu düğüne katılmak için, bizi tören yerinden ayıran birkaç bloğu, birer birer, gizlice geçtik. Gerektiğinde başka bir çıkıştan kaçabilmemiz için, kapıda, Nazileri gözetleyen biri vardı. Haham, kutsama dualarını ederken titriyordu. Merdivenlerdeki en ufak bir gıcırtı, hepimizin kapıya hücum etmesine neden oluyordu. Hâkim olan ruh hali, dehşet ve kaygıydı. Hepimiz gözyaşı döktük ve törenden sonra, yeniden, birer birer, gizlice ayrıldık.

Lodz'un Almanya'ya verilmesi ve Yahudi nüfusunun bir gettoya kapatılması hakkındaki dedikodular giderek artıyor.[7] Yahudiler topluca tutuklanıyor ve farklı çalışma kamplarına gönderiliyorlar. Dayımın karısının ailesi de Lublin bölgesinde bir yere gönderildi. Bir sabah, onlar işe giderken, Nazi birlikleri tarafından yakalanıp bir kamyona tıkıldılar ve tren istasyonuna götürüldüler. Onların götürüldüğü gruptan kaçan birinden öğrendiğimize göre, günlerce yiyecek verilmeden kapalı bir vagonda seyahat etmişler. Yorgunluk ve açlıktan bitap düşmüş halde, açık bir alanda vagonlardan indirilmişler. Diğer Polonya şehirlerinden getirilen birkaç bin Yahudi'yle birlikte, küçük bir kasaba olan Zaklikow'a yönlendirilmişler. Başlıca aydınlar olmak üzere, diğer Polonyalılar da Lodz'dan alınıp götürüldüler ama Yahudiler kadar kötü şartlar altında değil.

1 ARALIK 1939, LODZ

Babam, Rus işgali altındaki Polonya'da, Bialystok'ta. Bunu öğrendiğimiz zaman derin bir oh çektik. En azından Yahudiler orada herkes gibi muamele görüyor ve hayatta kalma şansları var.

Demiryolu işçileri olan Alman "komşularımız" tarafından hâlâ ziyaret ediliyoruz. Her gelişlerinde bizden bir şey istiyorlar, fakat ricaları emir şeklinde oluyor. Örneğin, geçen hafta, üzerinde uyuyacak bir şeylerinin olmadığını bahane ederek yastık istediler. Birkaç gün önce de, resim satın almaya gelen bazı yüksek rütbeli Alman görevlileri ağırladık. Annem onlara, soyulduğumuzu ve satacak bir şeyimizin olmadığını söyledi. İsteklerinde ısrar ettiler ve her yeri didik didik aramaya başladılar. Küçük bir çizim buldular ve bize komik miktarda bir para önerdiler. Onlardan kurtulmak için tekliflerini kabul etmek zorunda kaldık.

Bundan daha rahatsız edici olanı var: Gestapo'nun iki sarhoş elemanı da bizi ziyaret etti. Bizde bulunmayan eşyalar istediler. Ne söylediysek onları ikna edemedik. Sonunda, annem, Amerikan vatandaşı olduğunu gösteren belgeleri verdi. O anda sarhoşlardan birisi tabancasını çıkardı ve bağırmaya başladı: "Hitler'in üzerine Amerikan vatandaşı olduğuna dair yemin et, yoksa seni buracıkta öldürürüm!" Fakat Yahudilerin Führer'in "mübarek" adını ağızlarına almaları yasaktı. Annem içinde bulunduğumuz durumun bir istisna olup olamayacağını sordu. Nazi gülümsedi ve tabancasını yeniden kılıfına koydu. O ve arkadaşı, istedikleri eşyalar için yaptıkları başarısız bir arayışın ardından, topuklarını şaklatarak ve koridorda asılı duran Amerikan bayrağını selamlayarak ayrıldılar.

15 ARALIK 1939, LODZ

Naziler, şehrin tamamını ele geçirip iki eşit parçaya bölerek, Yahudileri, eskiden Lodz'un ana arteri olan Piotrkowska

Sokağı'ndan kovdular. Hiçbir Yahudi'nin bu sokakta yaşamasına, hatta yürümesine dahi izin verilmiyor. Yeni Alman emri, böylelikle, pek çok Yahudi için büyük zorluklar yaratmış oldu. Ama Almanlar bu durumdan kârlı çıkıyorlar; Yahudilere, Piotrkowska Sokağı'nda yürüyebilmeleri için beş zloty karşılığında özel izin veriyorlar.

18 ARALIK 1939, LODZ

Almanlar stoklarımıza ve dairemize el koydular. Şimdi, gittiğim lisenin yanındaki Narutowicz Sokağı'nda yaşayan akrabalarımızda kalıyoruz. Evlerinden çıkmaya korktukları için, çok az öğrenci derslere katılsa da, okul eğitim vermeye devam ediyor. Almanların zulmü, her geçen gün daha da artıyor; hatta genç erkekleri ve kızları zorla alıp, kâbusu andıran "eğlencelerinde" kullanıyorlar. Beş ya da altı çifti bir odaya topluyor, onlara soyunmalarını söylüyor ve gramofona koydukları plağın müziği eşliğinde dans etmeye zorluyorlardı. Okul arkadaşlarımdan ikisi, bu deneyimi evlerinde yaşadılar. Birkaç Nazi zorla evlerine girmiş ve tüm odaları didik didik aradıktan sonra, iki kızı, piyanonun bulunduğu salona götürmüşler. Kızların anne ve babası da onlarla gelmek istemiş, fakat Naziler coplarıyla kafalarına vurup bunu engellemişler. Daha sonra Naziler, salonun kapısını kilitleyip kızlara soyunmalarını söylemişler. Büyük olana bir Viyana valsi çalmasını ve küçük olana da dans etmesini emretmişler. Piyanonun sesi, yan odada bulunan anne ve babanın feryatlarına karışıyormuş. Küçük kız, dans ederken bayılıp yere yığıldığında, diğer kardeş yardım istemek için pencereden dışarı bağırmaya başlamış. Naziler, fazla ileri gittiklerini anlayıp evi terk etmişler. Arkadaşlarım bana, bu işkencecilerle girdikleri boğuşmadan geriye alan morlukları ve ezikleri gösterdiler.

27 ARALIK 1939, VARŞOVA

Geçen hafta, Amerikan konsolosundan, annemi Varşova'ya çağıran bir mektup aldık. Mektubu getiren postacı, Amerika bağlantılarımızın olmasına imrendiğini ifade etmekten kendini alamadı. Annemin bir arkadaşının Yahudi olmayan kocasının, hayatını riske atarak, beni kızı olarak gösterip sınırı geçirmesi sayesinde annemden önce Varşova'ya gittim. Şimdi onunla kalıyorum; Noel'de kardeşimi de Lodz'dan getirdi. Zamanımızın çoğunu evde geçiriyoruz. Gecenin karanlığı çöktükten sonra da sadece kısa yürüyüşler yapmak için Amerikan elçiliği civarında dolaşıyoruz. Nedense, orada kendimizi daha güvende hissediyoruz.[8]

5 OCAK 1940, VARŞOVA

Annem bize ancak yılbaşından sonra katılabildi. Babamdan aldığı haberlere göre, Rusya'da her şey yolunda gidiyormuş ve babam Ukrayna'da bir müzenin müdürlüğünü yapmaya başlamış. Bir an önce yanına gitmemizi istiyor; fakat şu an için bu söz konusu bile olamaz.[9] Şimdilik 41 Sienna Sokağı'nda iki küçük odada kalıyoruz.[10] Bir kuzenimiz de bizimle birlikte yaşıyor. Bu apartman bazı Polonyalı banka görevlilerine ait olduğu için, Almanlar yeterli yakıtı sağlıyorlar. Böylelikle kışın zehir gibi soğuğundan korunabiliyoruz.

10 OCAK 1940

Nazi kontrolündeki Polonya basını, Varşova Yahudileri için bir getto yapılmasının planlandığı yönünde, resmi olmayan haberler yayımladı. Bu haber, üzerinde Davut Yıldızı bulunan beyaz kolluklar takmaya mecbur bırakılan insanlarımız arasında büyük hayal kırıklığı yarattı. Yahudi görünüşleri çok fazla göze batmayanlar, şu an için, bu kolluklardan takmıyor; fakat Yahudiler, önlerine gelen her Yahudi'yi dövüp soyan Polonyalı holiganların saldı-

rıları yüzünden, sokağa çıkmaktan kaçınıyorlar. Kuzey Avrupalı özellikleri taşımayan bazı Polonyalılar da bu serseriler tarafından rahatsız ediliyorlar. Uzun, siyah bir şala sarınmış, elinde sopa taşıyan, orta yaşlı, Polonyalı bir kadın, Marszalkowska Sokağı'nda günlerdir terör estiriyor.

Kolluk takan Yahudiler,
Varşova Gettosu'nda kalabalık bir sokakta yürüyorlar.

Tek bir Yahudi'nin bile sopasını yemeden geçmesine izin vermiyor, üstelik kadın ve çocuklara saldırmakta oldukça usta. Almanlar, onlara bakıp gülüyorlar. Bugüne kadar hiçbir Polonyalı, bu duruma karşı çıkmadı. Hatta tam tersine, ne zaman bir Yahudi, Yahudi olmayan bir mahalleden geçse, orada oturanlar, geçen kişiyi Almanlara işaret edip şöyle bağırıyorlar: "İşte bir Yahudi!"

Aynı Polonyalı holiganlar, Nazileri, hali vakti yerinde Yahudilerin evlerine götürüp güpegündüz yapılan yağmaya da katılıyorlar. Protestolar hiçbir zaman işe yaramıyor; çünkü kanunlar Yahudileri korumuyor.

2 MART 1940

Lodz'daki durum, buradakinden çok daha kötü görünüyor. Okuldan bir arkadaşım ve Varşova'ya dün gelen tanınmış Lodzlu bir imalatçının kızı Edzia Piaskowska, oradaki şartlar hakkında insanın kanını donduran hikâyeler anlattı. Getto, resmi anlamda kurulmuş ve onun ailesi Gestapo'ya Amerikan dolarından iyi miktarda rüşvet vererek son anda oradan kurtulmayı başarmışlar. Lodz Yahudilerinin gettoya taşınması bir katliama dönüşmüş. Almanlar, onlara, belirlenen saatte toplanmalarını emretmiş ve yanlarına sadece 25 kiloya kadar bavul almalarına izin verilmiş. Naziler ayrıca, hastaları yataklarından, sağlam insanları da saklandıkları yerlerden çıkarıp döverek, soyarak ve öldürerek, geniş çaplı ev aramaları yapmışlar. Gettoya dönüştürülen Lodz bölgesi, şehrin en fakir ve en eski yerlerinden biridir;[11] genellikle, önceki sakinleri de fakir insanlardan oluşan, elektrik ya da su tesisatı bulunmayan tahta evlerden oluşur. Sadece on-yirmi bin insanın sığabileceği bu yere, Almanlar, üç yüz bin Yahudi'yi tıkıştırmışlar.

Varlıklı Yahudiler bir şekilde Lodz Gettosu'ndan kaçmayı başarmış. Bazıları, arkadaşımın ailesi gibi, Gestapo'ya rüşvet vermiş, bazıları da tabutların içine gizlenip kendilerini gizlice dışarı çıkartmış. Yahudi Mezarlığı, gettonun dışındadır ve ölüleri oraya taşımak mümkündür. Bazıları, kendilerini, sıradan cenaze törenlerinde kullanılan tabutların içine kapatmışlar. Mezarlığa varmadan önce de tabuttan çıkıp Varşova'ya kaçmışlar. Bir keresinde, tabuta kapatılan kişi, oradan çıkamamış; zavallı kalbi, bu kısa, ama ürkütücü yolculuğa daha fazla dayanamamış.

10 MART 1940

Bugün, Polonyalı holiganların, yaşlı bir Yahudi kadına bıçakla saldırmalarına şahit oldum. Bu tip olaylar giderek artıyor ve her taraftan, çaresiz Yahudilerin çığlıkları duyuluyor. Polonyalıların kendi başlarındaki belayı unutup, onlardan daha güçsüz durumda olanlara zulmetmeleri kabul edilemez.

5 NİSAN 1940

Dışarıda harika bir bahar havası var, ama yine de sokağa çıkmaya cesaret edemiyoruz. Her yerde, kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere herkes, Almanlar tarafından yakalanıp ağır işlere koşuluyorlar. Fakat bu ağır işler, bizi, kurbanların maruz kaldığı işkenceler kadar korkutmuyor. Daha iyi giyimli Yahudi kadınlar, Nazilerin karargâhını temizlemek zorunda bırakılıyorlar. İç çamaşırlarını çıkarıp, onlarla yerleri ve camları silmeleri emrediliyor. İşkencecilerin, bu durumu bir eğlence aracı olarak gördüklerinden bahsetmeme gerek yok sanırım.

Amerikan vatandaşı Yahudi bir kadınla ilgili ilginç bir olay yaşandı. Naziler, kurallar gereği, yabancılara, özellikle de Amerikalılara fazla dokunmamaya çalışıyorlar; fakat bu kez, kadının itirazlarına kulak asmadan, zorla, pahalı kürküyle yerleri sildirttiler. Kadın, başına gelenlerden sonra, Amerikan Konsolosu'na şikâyette bulundu ve Konsolos, Alman Vali Frank'tan zararın tazminini talep etti. Amerikan vatandaşı olma şansına sahip olan bu Yahudi kadına, çok geçmeden üç bin mark ödendi.[12] Fakat Yahudi kökenli Polonyalı vatandaşların, kendilerinden başka onları koruyacak kimseleri yoktu. Almanlar insan avına başladığı an, oradan geçen Yahudiler birbirlerine haber veriyorlar ve birkaç dakika içinde tüm sokak boşalıyor.

17 NİSAN 1940

Babam dün Rusya'dan döndü. İlk anda, onu tanımakta güçlük çektik. Sakalları uzamıştı, üzerinde köylü kıyafetleri vardı ve tıpkı ıssız ininden çıkıp gelmiş bir vahşiyi andırıyordu. Gizlice, "yeşil sınır" denen yeri geçmiş ve otuz kişilik grupta bunu bir tek o başarmış; diğerleri yakalanmış ve şu anda akıbetlerinin ne olduğu bilinmiyor. Geceleri yürüyerek, gün içinde de ormanda saklanarak Varşova'ya ulaşmış.

İnsanlar Sovyet tarafına geçmek için her şeylerini verebilecek durumdayken, onun, neden bu Alman cehennemine döndüğünü anlayamadık. Galicia'da,[13] babamın tanıdıkları, ona, ailesinin Amerika'ya gittiğini söylemiş. Amerika'daki akrabalarına telgraf çektiğinde bu haberin doğru olmadığını öğrenmiş ve Varşova'daki adresimizi almış. Bizi yanına almaya gücü yetmediği için yanımıza dönüp, bu acı kaderi birlikte yaşamaya karar vermiş.

"Rus tarafı" hakkında bize çok ilginç ayrıntılar anlattı. Ruslar, sivillere, Almanlardan daha iyi muamele ediyorlar; en azından ortada dini bir ayrım yok. Şimdiye kadar çok sayıda Yahudi, Alman işgalindeki topraklardan kaçıp Rusya'ya gitti. Onların büyük bir bölümü Kızıl Ordu'ya katılırken, diğerleri de silah ve cephane fabrikalarında çalışmaya başladılar. Çoğunluğu Rus vatandaşlığını kabul etti. Bunu reddedenler ise, Yahudi olsun ya da olmasın, sınır dışı edilip Sibirya'ya gönderildiler.[14] Yiyecek durumu da kötü, çünkü hükümetin verdiği miktar yetersiz ve kara borsa yok.

Şakacılar Rus ordusu hakkında espriler yapıyorlar. Söylediklerine göre, Rus tanklarının her birinin yüz adamdan oluşan müretteb atı var – yani, biri içerde ve kalan doksan dokuz kişi de tankı itiyorlar. Vatanseverlik söz konusu olduğunda her ne kadar zalimlerse de, Rus askerleri iyi niyetli insanlar. Aktif görevde, özellikle de hava kuvvetinde çok sayıda kadın var. Erkeklerle aynı üniformayı giyiyorlar ve onlarla aynı ayrıcalıklara sahipler. Pek çok kişi, eşiyle birlikte çalışıyor. Hiç kimse, geniş köylü etekler ve başlıklar giyen bu kadınların, pek çoğunun, önemli pozisyonlardaki üniversite mezunu, zeki bireyler olduğunu tahmin edemez.

Lwow tiyatrosunda, acayip bir olay gerçekleşti. Bir Rus subayının karısı, akşam gösterisine, geceliğiyle geldi. Diğer kız kardeşleri gibi bu Rus kadınının da Avrupalı giyim tarzıyla ilgili hiçbir fikri yoktu. En gösterişsiz bol elbiseler bile onlara lüks görünüyor. Zarif ipek çamaşırlar Rusya'da bilinmiyor. Bu kadın, uzun geceliğini bir gece elbisesi gibi kullanmıştı ve onu görenlerin attığı kahkahalar karşısında çok incindi.

Belki de bizim Ruslar hakkında yaptığımız espriler, Rusya'nın Hitler ile savaşmamasından duyduğumuz hayal kırıklığının, bilinçaltındaki ifadesidir. Varşova'da yaşayanların çoğu, nedenini bilmese de, Hitler ile Rusya arasında eninde sonunda bir savaş başlayacağından emin. Bu düşünce, çektiğimiz çilelere katlanmamız için bize güç veriyor.

28 NİSAN 1940

Odalarını paylaştığımız evde, nihayet kendimize ait bir dairemiz oldu. Annem, hemen, "Amerikan vatandaşı" yazılı kartını kapının üzerine astı. Bu yazı, tüm Yahudi evlerini serbestçe gezen Alman eşkıyalarına karşı bizi koruyabilecek mükemmel bir tılsım. Alman askerleri binanın dış kapısında görünür görünmez, komşularımız bizim mucizevi simgemizden faydalanmak için hemen kapımıza koşup onları da içeri almamız için bize yalvarırlar. İki küçük odamız, ağzına kadar dolar – onları nasıl geri çevirebiliriz ki? Tüm komşular korkudan tir tir titrer ve dudaklarından sessizce dökülen dualarla, gözlerini duvardaki iki küçük Amerikan bayrağına dikerler.

Tarafsız ülke pasaportuna sahip olan Yahudilerin, kolluk takma ya da esir kamplarında çalışma zorunluluğu yoktur. Kuşkusuz pek çok Yahudi, bu belgelerden edinmeye çalışıyor; fakat hepsinin onları alabilecek kadar parası ya da kullanacak cesareti yok. İki arkadaşım, kendilerinin Güney Afrika cumhuriyeti vatandaşı olduğunu gösteren belgelerden alabildi.[15] Bunlar sayesinde kentte serbestçe dolaşabiliyorlar. Büyük bir cesaretle, Bruehl Sarayı'ndaki Gestapo karargâhına gidip bu kâğıtları gamalı haçla mühürlettiler; Alman uzmanlar, bunların sahte olduğunu anlayamadı. Taşraya gidip yiyecek bile alabiliyorlar. Bu kâğıtlarla, en azından, yüzde doksan yaşama şansları var – diğer Yahudiler ise en fazla yüzde onluk bir şansa sahipler.

20 MAYIS 1940

Fransa'daki Nazi saldırısını, çaresizlik içinde takip ediyoruz. İki hafta önce, anneme Berlin'deki Amerikan Konsolosluğu'ndan pasaportunun belli bir tarihte hazır olacağı bildirildi. Varşova'daki tüm yabancı konsolosluklar kapatıldı ve annem birkaç haftadır, Üçüncü Reich'in başkentine giriş izni almak için, her çeşit resmi görevliyle görüşüyor.[16]

16 HAZİRAN 1940

Annem döndü. Fakat bir sonuç alamadı. İtalya'nın savaşa girmesi nedeniyle, İtalya limanları kapandı ve buna ek olarak, yeni çıkarılan bir kararla, Gouvernement General'den (Almanların Varşova'nın bulunduğu Polonya idari bölgesine verdikleri isim) ayrılmak yasaklandı. Annem, Paris'in düştüğü 14 Haziran'da Berlin'den ayrıldı. Nazi başkenti, sevinçten havalara uçuyor ve bir gamalı haç denizinde yüzüyordu.

24 HAZİRAN 1940

Annemin küçük kardeşi Abie, Polonyalı subaylar için hazırlanan bir Macar tutuklu kampından kaçıp buraya geldi. Kaçarak tüm tehlikeleri göze almasının nedenlerinden biri, Yahudi olduğu için, toplama kampına götürüleceği korkusuydu. Dışardan bakıldığında Yahudi'ye benzemiyordu –uzun boylu, geniş omuzlu, kumral ve mavi gözlü– tam bir Kuzey Avrupalı tipiydi. Dış görünüşü sayesinde, Macaristan'dan Varşova'ya gelirken herhangi bir zorlukla karşılaşmadı. Kampta kaldığı ilk zamanlar, Polonyalı silah arkadaşları, onun Yahudi kökenli olduğunun farkında değillerdi. Bunu öğrendikleri zaman, onu sıkıştırmaya, tehdit etmeye başladılar ve sonunda da Macar yetkililere ihbar ettiler. İşte bu, Polonyalı subayların, ortak düşmana karşı diğerleriyle beraber verdikleri mücadele içindeki yalnızlığını gösteriyor.

12 TEMMUZ 1940

Varşova'da Lodz'daki gibi bir getto yok; fakat, Yahudilerin Almanlar ya da Polonyalı holiganlar tarafından avlanmamak için aşmak istemedikleri, gayri resmi sınırlar var. Kendilerini, sınırlar içinde daha güvende hissediyorlar. Küçük kasabalardan, Yahudi mülteci grupları gelmeye devam ediyor -hepsi de başkentte daha güvende olacaklarını ve orada kendi evlerindekinden daha fazla yaşam kurma şansına sahip olacaklarını düşünüyorlar. Bu eylemlerinin bir de psikolojik nedeni var- bütün Yahudiler bir arada olmak istiyorlar. Bu akının sonucu olarak, mevcut yaşam alanları yetmiyor. Aynı zamanda, çeşitli sosyal kurumlar, bütün büyük dairelere kendi ihtiyaçları için el koyuyorlar. Son olarak, her odada en az dört kişinin olmasını emreden resmi bir düzenleme yapıldı. Odalarımızdan birini, Lodz'dan R. ailesine kiraladık. Bay R., Almanların ayda 6000 zloty ile çalıştırdığı, Lodz'un önde gelen sanayii konumundaki kumaş imalatı alanında, dört ya da beş Yahudi ustasından biriydi. Getto dışındaki fabrikada yaşamak zorundaydı ve ailesini haftada bir kez ziyaret edebiliyordu. Diğer birkaç ayrıcalıklı Yahudi gibi, kazancının çoğunu Yahudi bölgesindeki yardım komitesine veriyordu. Onlardan, Lodz Gettosu'ndaki yaşam hakkında bazı bilgiler aldık. Verilen yiyecek miktarı, günde yaklaşık 100 gram ekmekti; herkes battaniye ve tahta tabanlı ayakkabı üreten imalathanelerde çalışmak zorundaydılar. Dini ibadet ve düğün yapmaları yasak. Aşırı kalabalık ve hijyenik olmayan koşulların bir sonucu olarak, Baluty bölgesinin dar sokakları, pek çok hastalığa zemin hazırlıyor. Sadece bol miktarda parası olanlar, kendilerini bu berbat hayattan koruyabiliyorlar.

Geçen hafta, kendi kendine yeten aşevleri Varşova'da işlemeye başladı. Bunlardan birisi bize çok yakın, 16 Sienna Sokağı'nda.[17] Böyle bir aşevinde bir öğün, patates ya da lahana çorbası ve ufak bir porsiyon sebze yemeğinden oluşuyor. Haftada iki kez, fiyatı bir zloty yirmi groszy eden, küçük bir parça et alınabiliyor.

Şimdi her tarafta, sayıları her geçen gün artan, kaçak okullar var. İnsanlar, tavan aralarında ve kilerlerde ders görüyorlar, müfredatta Latince ve Yunanca da dahil olmak üzere her konu var. Bunun gibi iki okul, haziranda, Almanlar tarafından ortaya çıkarıldı. Daha sonra duyduk ki, öğretmenleri oracıkta vurmuşlar ve öğrenciler Lublin yakınlarındaki bir toplama kampına gönderilmiş.[18]

Lodz'daki okulumuz da derslere başladı. Öğretmenlerin büyük bölümü Varşova'da ve dersler, haftada iki kez, bizim evde veriliyor; ne de olsa annemin Amerikan vatandaşlığı sayesinde, evimiz nispeten güvenli bir yer. Her zamanki konuları işliyoruz; hatta, test tüpleri imbikler yerine mutfaktan aldığımız bardakları, kapları kullanarak bir kimya ve fizik laboratuarı bile kurduk. Başlıcaları İngilizce ve İbranice olan yabancı dil eğitimine de ayrı bir önem veriliyor. Polonya edebiyatı münazaralarımızın kendine has, tutkulu bir özelliği var. Öğretmenler, büyük Polonyalı şairlerin -Mickiewicz, Slowacki ve Wyspianski[19]- mevcut felaketi önceden haber verdiğini göstermeye çalışıyorlar. Herkes, Wyspianski'nin *Wedding* eserinden yapılan ünlü alıntıyı tekrarlıyor:

Kaba taşralı, senin bir altın boynuzun vardı
Şimdi ise elinde sadece halatın kaldı.

Öğretmenler bir şeyler öğretmeye çalışırken, kalplerini, ruhlarını ortaya koyuyorlar ve bütün öğrenciler örnek alınacak bir çaba sergiliyorlar. Eğitimin kaçak yollardan yapılması ve bizi her an tehdit eden tehlike, içimizi garip bir hevesle dolduruyor. Öğretmenler ve öğrenciler arasındaki mesafe artık ortadan kalktı; kendimizi birbirinden sorumlu olan silah arkadaşları gibi hissediyoruz.

Ders kitaplarının satışı yasaklandığı için, onları bulmakta zorluk çekiyoruz. Profesörlerin derslerinde not alıyoruz ve onları

aklımızda tutmaya çalışıyoruz. Okulumuz, tüm bu sıra dışı zorluklara rağmen, mezun diplomalarını bile hazırladı. Sınavlar ve mezuniyet törenleri, okul müdürümüz Dr. Michael Brandstetter'ın dairesinde yapıldı. Dün öğleden sonra bütün perdeler kapandı ve öğrenciler kapıya nöbetçi dikildi. Öğrenciler, yeşil örtülü bir masanın etrafında oturan öğretmenler tarafından, ayrı ayrı sınava tabi tutuldular. Hepsi, sınavdan başarıyla geçti. Diplomalar, eskiden olduğu gibi Eğitim Bakanlığı tarafından değil, yasadışı işleyen okulun komitesi tarafından hazırlandı. Sıradan kâğıtlar üzerinde düzenlenmiş diplomalarda, tüm öğretmenlerin imzası vardı. Müdür, gözlerinde yaşla, diğer tüm Polonya gençliği -özellikle de Yahudi gençlik- gibi, bir Nazi kampında köle olmanın dışında, hiçbir gelecek beklentisi olmadan okulu bitiren yeni mezunlara geleneksel veda konuşmasını yaptı.

16 AĞUSTOS 1940

Yahudi mahallesinin sakinleri, sosyal yaşamlarını düzenlemeye başladılar. Şartlar berbat ve para bulup sıkıntıdan kurtulmak için, tüm yaratıcı yollar denenmek zorunda. Ev komiteleri oluşturuldu. Önemli sorunları tartışmak ve her evin, Yahudi toplumunun merkezi yardım birliğine yapacağı katkıyı belirlemek için, her akşam farklı bir evde toplanıyorlar. Ev komiteleri, salgın hastalıklarla mücadeleyi vurgulayarak, eğitim bazında çalışmalar da yapıyor. Haftada bir kez de gençler toplanıyor. Toplantının ilk bölümü, bilimsel ya da edebi sorunların tartışılmasına, ikinci bölüm ise danslı, müzikli eğlencelere ayrılıyor. Bunlardan kazanılan paralar, yardım organizasyonlarına bırakılıyor.

Lodz'un genç Yahudileri, yardım parası toplamak için bir kulüp kurdular. Harry Karczmar başkan seçildi; üyeler de Bolek Gliksberg, Romek Kowalski, Edek Wolkowicz, Tadek Szajer, Olga

Szmuszkowicz, Edzia Piaskowska, Stefan Mandeltort, Misza Bakszt, Dolek Amsterdam, Mietek Fein ve benden oluştu.

Düzenlemeler tamamlanır tamamlanmaz, Ortak Dağıtım Komitesi,[20] Lodz'dan gelen mültecilere yardım toplamak amacıyla bir gösteri ayarlamamız için, bize başvurdu. Hep birlikte bir program oluşturmak için büyük bir hevesle işe koyulduk ve herkes kendi içinde saklı yetenekleri keşfetmeye çalıştı. Başkanımız Harry Karczmar'ın güzel bir sesi var, ondan tek başına bir şarkı söylemesini istedik. En büyüğümüz o; ortalama bir boyu, kestane rengi saçları var ve yirmi üç yaşında, ama daha büyük gösteriyor. Hayatı boyunca çok şey yaşamış. Araba kazasında bir bacağı kırılmış, yürürken biraz aksıyor. Ayrıca doktorlar, onda, son zamanlarda tüberküloz belirtileri görüldüğünü söylediler. Şu anda onu tedavi edebilecek hiçbir şeyin olmadığını bilmesine rağmen, hep hayat dolu ve neşelidir. Çok çalışır ve böylece dertlerini unutur.

Ona eşlik edense, aristokrat görünümlü, esmer, on dokuz yaşındaki Romek Kowalski. İnce hatlı yüzü, derin koyu renkli gözleri, klasik burnu ve kırmızı dudaklarıyla çocuksu bir ifadesi vardır. Çoğumuzun karakterine işlediği gibi, onda da savaşın insanları erken olgunlaştıran etkisinin izleri görülüyor. Bu olgunluk, biyolojik değil, gerçek anlamda psikolojik bir özellik. Romek, gerçekten iyi huylu bir çocuk, her zaman diğerlerine yardıma hazır ve olağanüstü yetenekli – piyano çalmaya, savaştan birkaç hafta önce başlamıştı ve şimdi neredeyse işin ustası oldu. Genelde hafif müziği tercih ediyor ve caz'a bayılıyor.

Romek Kowalski

En küçüğümüz Stefan Mandeltort daha on yedisinde, ufak tefek, ama çevik biri ve Varşova işçi sınıfı mahallelerinin tipik sokak çocuğu görünümünde. Ezberi mükemmel ve iyi taklit yapıyor.

Mietek Fein, doğuştan step dansçısı; uzun boylu, ince yapılı kumral; Fred Astaire'inkine benzeyen, biraz solgun, dar, ama ondan daha güzel bir yüzü var. Yirmi yaşında bir yetim ve yaşayar uzak akrabası dahi yok. Ama o mutsuzluğu çok fazla düşünmez varsa yoksa dans.

Dolek Amsterdam, uzun boylu, kestane rengi saçlı bir delikanlı; köşeli, oldukça sıradan yüzüyle soğuk bir kişiliğe sahip. Çok nadir konuşur, o da diğerlerine katıldığını belirtmek için. Çok çabuk etkilenen bir yapısı var, özellikle de Harry Karczmar'dan çok etkilenir. İyi eğitimli bir sesi var. Diğer iki solistimiz, Edek Wolkowicz ve Bolek Gliksberg. Misza Bakszt, törenleri yönetiyor. Konuşmalarını önceden hazırlamaz, çünkü kendine has bir doğaçlama yeteneği var. On dokuz yaşında, doğuştan muhalif, hazırcevap biri, ayrıca kızlarla arası da çok iyidir. Babası Filistin'de olan Olga Szmuszkewicz,

çocukluğundan beri piyano çalıyor. Elindeki malzeme çok kötü olsa da tanınmış bir piyano öğretmeninden hâlâ ders alıyor.

Arkadaşlarımın bende de ses olduğunu keşfetmeleri, beni çok şaşırttı. Bir "Amerikan" –her yerde beni böyle çağırıyorlar– olarak, birkaç Amerikan şarkısı söylememi istediler. Halk arasında Fransızca ya da İngilizce konuşmak yasak, ama biz bu yasaklamalara kulak asmıyoruz.

Edzia Piaskowska ve Tadeusz Szajer'in özel yetenekleri olmadığı için, onlara da gösteri için yer ayarlama görevi düştü.

Küçük grubumuz çok iyi vakit geçiriyor ve ilgi çekici şovumuz için hazırlık yapıyor; ama dışarıya bir kez olsun bakmak, bizi gerçek dünyaya döndürmeye yeter. Her an, sokakta hüküm süren terörün somut kanıtlarını görebilirsiniz. İnsan avı dur durak bilmiyor. Toplantılarımızdan, her zaman birer birer ayrılmak zorundayız. Önce kızlar çıkar ve etrafta Nazilerin olup olmadığını kontrol eder. Her şey yolundaysa erkeklere haber verirler.

11 EYLÜL 1940

İlk gösterimiz, bu ayın başında, 5 Przejazd'daki Ortak Dağıtım Komitesi'nin ofisinde gerçekleşti. Başarımız, tüm beklentilerin üstündeydi ve kazancımız da oldukça iyiydi. O gece başka gösteri teklifleri aldık ve hepsini başarıyla yerine getirdik. Lodz grubumuz, Varşova'da bu kadar beğeni toplamaktan gurur duyuyor. Bazılarımız, Yahudi toplumunda çoktan ünlü olduk bile. Harry'nin sesi, tüm kızları kendine hayran bırakıyor; Stefan'ın esprili tanıtımları alkış fırtınaları koparıyor ve Olga, çaldığı müzikle büyük övgü alıyor. Bana gelince, en inanılmaz söylentiler benim etrafımda dönüyor – tüm bunlar Harry'nin başının altından çıkıyor. İnsanlar, çok az Lehçe bildiğimin ve Amerika'da konser verdiğimin doğru olup olmadığını merak ediyorlar. Her gösteride, ilk şarkım "Moonlight and Shadow"u birkaç kez tekrarlamak zorunda kalıyorum. Grubun

diğer üyeleri de çok meşhurlar. Kendimize "Lodz Sanat Grubu" ya da Lehçede kısaltıldığı şekilde LZA adını verdik. Bu ismin sembolik bir anlamı var: "*lza*", Lehçede "gözyaşı" demektir.

Grubumuzu kurduğumuz sıralarda, Aryan tarafında, Nazi kontrolündeki tiyatrolarda yer almayı reddeden ünlü Polonyalı sanatçıların, aynı anda hem sanatçılık hem de garsonluk yaptığı birkaç kafe açıldı.

2 KASIM 1940

Yahudi mahallesinin, kısa bir süre sonra kapatılacağına dair ısrarlı bir söylenti dolaşıyor ortalıkta. Bazıları bunun bizim için daha iyi olacağını, çünkü Polonyalı holiganların bizi saldırılardan koruyacağından Almanların uluorta suç işleyemeyeceklerini söylüyor. Fakat diğerleri, özellikle de Lodz Gettosu'ndan kaçıp aramıza katılanlar, çok korkuyorlar; çünkü onlar, Alman hâkimiyetinde, kapalı bir Yahudi mahallesindeki yaşamı daha önce tatmışlar.

II. BÖLÜM

GETTO YAŞAMI BAŞLIYOR

15 KASIM 1940

Yahudi gettosu, bugün resmen kuruldu. Yahudilerin, belirli sokaklardan oluşturulan sınırların dışına çıkması yasaklandı. Ortada büyük bir telaş var. İnsanlarımız, birbirinden inanılmaz söylentileri kulaktan kulağa aktarırken, sokaklarda tedirgin tedirgin koşuşturuyorlar.

Yaklaşık üç metre olacak duvarın yapımına çoktan başladı. Nazi askerleri idaresindeki Yahudi duvarcıları, tuğla üstüne tuğla oturtuyorlar. Yeterince hızlı çalışmayanlar, denetmenler tarafından kırbaçlanıyorlar. Bu manzara bana, İncil'deki Mısır'ın köleleri tasvirini hatırlattı. Peki ya bizi bu yeni esaretten kurtaracak Musa nerede?

Trafiğin tamamen durmadığı sokakların sonunda Alman nöbetçiler var. Almanlar ve Polonyalılar, ayrılmış bölgeye girebiliyorlar; ama herhangi bir paket taşımaları yasak. Hepimizi, yavaş yavaş, açlıktan ölme korkusu sarıyor.

20 KASIM 1940

Sokaklar bomboş. Her evde, sıra dışı toplantılar yapılıyor. Gerginlik had safhada. Bazı insanlar, ayaklanma çıkarılmasını talep ediyorlar. Bu yükselen, gençliğin sesi; büyükler, bu fikri tehlikeli görüyorlar. Dünyadan kopmuş durumdayız. Ne radyo, ne televizyon, ne de gazetemiz var. Getto içinde, sadece hastane ve Polonya polis istasyonlarının telefon bulundurmalarına izin veriliyor.

Şehrin Aryan kısmında yaşayan Yahudilere, 12 Kasım'dan önce şehir dışına taşınmaları söylendi. Pek çoğu son ana kadar bekledi; çünkü Almanların, protestolar ya da rüşvet yoluyla, gettoyu kapsayan hükmü kaldırmaya ikna edebileceklerini umuyorlardı. Olaylar böyle gelişmediği için, insanlarımızın çoğu bir anda harika döşenmiş evlerini terk etmek zorunda bırakıldılar ve gettoya geldiklerinde ellerinde sadece birkaç bohça vardı.

Ayrılmış Yahudi bölgesi sınırları içindeki Hıristiyan şirketlerin, oradaki geçmişlerinin en az yirmi beş yıl olması koşuluyla, geçici olarak kalmalarına izin verildi. Gettoda pek çok Polonya ve Alman fabrikası kuruldu; burada çalışanlar sayesinde dış dünyayla az da olsa bağlantı kurabiliyoruz.

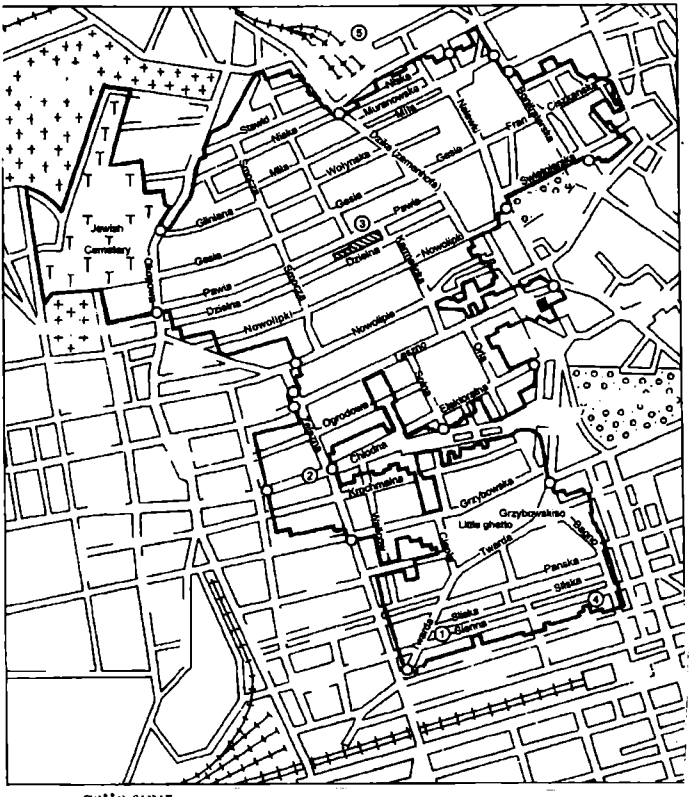
22 KASIM 1940

Getto ayrılalı bir hafta oldu. Sokakların sonundaki kırmızı tuğlalı duvarlar epeyce yükseldi. Sefil mahallemiz, vızıltılı bir arı kovanına benziyor. İnsanlar, büyük bir gerginlikle Gestapo'nun kulaklarının ulaşamadığı her ev ve avluda, , Nazilerin Yahudi bölgesini ayırmaktaki gerçek amaçlarını tartışıyorlar. Bu duruma karşı nasıl önlem alabiliriz? Düzeni kim sağlayacak? Belki de gerçekten daha iyi olacak ve biz huzur içinde yaşayacağız.

Bugün öğleden sonra, LZA grubunun tüm üyeleri bizim evde toplandı. Nasıl bir işe girişmemiz gerektiğini bilmiyorduk. Tüm çabalarımız faydasız. Böyle günlerde tiyatro kimin umurunda olur ki? Herkesin aklında tek bir şey var, o da getto.

VARŞOVA GETTOSU

Varşova Gettosu'nun Haritası

--- getto sınır

O girişler 1. Sienna Sokağı 4. Korczak Çocuk Yuvası
2. Chlodna Sokağı 5. Umschlagplatz Sınır Dışı Noktası
3. Pawiak Hapishanesi

5 Ekim 1940 *Nowy Kurier Warszawski*'den alınmıştır.

15 ARALIK 1940

Hayat devam ediyor. Annem, bir Amerikalı olarak, halen gettonun girişlerinden geçme hakkına sahip. Ayrılırken pasaportunu gösteriyor; Nazi muhafızı, bu Amerikan belgesini geri verirken, annemi saygıyla selamlıyor.

Annem son zamanlarda, arkadaşlarının her türlü getir götür işini yapmak için, birkaç kez bu tip yolculuklar yaptı. Arkadaşları, mektuplarını dışarıya postaladığı için anneme minnettarlar; çünkü gettodaki postaneler bu tip mektupları geri çeviriyorlar. Annem, bir Amerikan vatandaşı olarak hiçbir zorluk yaşamadan Alman postanesinden dışarı mektup yollayabiliyor. Pasaportu pencereden kontrol ediliyor - gönderenin adı ile pasaporttaki adın aynı olması gerekiyor. Dışardaki insanların, en yakın akrabalarından gelen mektuplarda bir yabancının adını gördükleri andaki şaşkınlıklarını hayal edebiliyorum.

Varşova'daki Amerikan topluluğunun yardım bürosu, 14 Mokotowska Sokağı'nda. Amerikan vatandaşları, ayda bir kez, on bir zloty karşılığında büyük bir gıda paketi alıyorlar. Aslında bu paketin değeri üç yüz zloty; ve içinde ne fiyat verilirse verilsin başka hiçbir yerden elde edilemeyecek gıda türleri oluyor.

Yiyecek bulma sorunu giderek artıyor. Resmi yiyecek karneleri, günde yaklaşık yüz gram ekmek, ayda bir yumurta ve yaklaşık bir kilo sebze reçeli (sakarinle tatlandırılmış) alma hakkı tanıyor. Yarım kilo patates, bir zloty ediyor. Taze meyvenin tadını hatırlamıyoruz bile. Aryan bölgelerinde her şey bol bulunsa da, oradan dışarıya hiçbir şey çıkarılamıyor. Açlık ve menfaat arzusu, kaçakçıları tehdit eden tüm cezalardan daha ağır basıyor; kaçakçılık önemli bir sektör konumuna geliyor.

Getto sınırlarından birini oluşturan Sienna Sokağı, onu kesen sokaklardan duvarlarla ayrılıyor. Avluları Zlota Sokağı'na (Zlota, Sienna'ya paraleldir), -başka bir deyişle "diğer taraf"a- bakan evler, dikenli tellerle dış dünyadan ayrılıyor. Kaçakçılık, büyük oranda burada görülüyor. Bizim pencerelerimiz de böyle bir avluya bakıyor. Gece boyunca oradaki telaş dinmiyor. Sabahları sokaklarda sebze arabaları görünüyor ve dükkânlar ekmekle doluyor. Hatta şeker, tereyağı, peynir bile var - tabii ki, insanlar bunları alabilmek uğruna hayatlarını tehlikeye attığı için fiyatları da hayli yüksek.

Bazen bir Alman nöbetçiye rüşvet veriliyor ve her tür malla dolu bir araba kapılardan geçebiliyor.

Almanlar, Yahudi toplumu yönetiminden, kaçakçılığı durdurmak için gerekli tedbirleri almasını talep etti. Ayrıca, gettoda düzenin sağlanmasında Polonya polisine yardım etmesi için bir Yahudi milis gücü oluşturulmasını da emretti. Yahudi toplumu şimdi, yirmi bir ile yirmi beş yaşları arasında, güçlü kuvvetli iki bin asker toplamaya çalışıyor. Eski askerler daha çok tercih ediliyor. Yüksek eğitim standardına da ihtiyaç var: minimum ölçüt; bir okul diploması.

22 ARALIK 1940

Yahudi polisi alımı, başlı başına bir olaydı. İhtiyaç duyulandan daha fazla aday başvurdu. Onları özel bir komite seçti ve "iltimas", bu seçimde önemli bir rol oynadı. Son anda, sadece birkaç boş kadro kaldığında, para da yardıma yetişti. Cennette bile herkes melek değildir.[1]

Bu getto polisinin baş komiseri, savaştan önce Lublin'de polis şefliği yapan ve sonradan Yahudi olan Albay Szerynski. Emrinde üç komiser yardımcısı var: onunla birlikte, Polis Yüksek Meclisi'ni oluşturan Hendel, Lejkin ve Firstenberg. Ardından bölge komutanları, mahalle şefleri (bölge, iki mahalleye ayrıldı) ve son olarak da rutin işlere bakan sıradan polisler geliyor.

Üniformaları, lacivert polis şapkası ve lastik cop tutturulmuş askeri kemerden oluşuyor. Şapkanın siperinde, Davut Yıldızı ve *Jüdischer Ordnungsdienst* (Yahudi Asayiş Servisi) yazısı olan metal bir rozet var. Polisin rütbesi, şapkanın etrafına sarılı mavi şerit üzerindeki özel işaretlerle belirtiliyor: Başparmak tırnağı büyüklüğünde yuvarlak metal bir daire, polis memurunu, iki daire kıdemli polis memurunu; üç daire, mahalle şefini; bir yıldız, bölge komutanını; iki yıldız, üç komiser yardımcısını ve dört yıldız komiseri temsil ediyor.

Tıpkı diğer Yahudiler gibi, Yahudi polisler de üzerinde mavi Davut Yıldızı olan beyaz kolluk takmak zorundalar; buna ek olarak, üzerinde *Jüdischer Ordnungsdienst* yazan bir de sarı kolluk takıyorlar. Ayrıca önlerinde, numaralı, metal rozetler de taşıyorlar.

Bu yeni Yahudi polislerin görevlerinin arasında, Alman jandarmaları ve Polonya polisiyle birlikte gettonun girişlerini korumak, getto sokaklarındaki trafiği idare etmek, postaneleri, aşevlerini ve cemiyet yönetimini korumak, kaçakçıları tespit edip yakalamak var. Yahudi polisinin en zorlu görevi, dilencileri zapt etmek – bunu yapmak için onları bir sokaktan diğerine kovalamak zorundalar; çünkü onları yakalamanın başka bir yolu yok, hele de her saat sayıları artarken.

Varşova Gettosu'nda, Chlodna ve Zelazna Sokaklarının kesiştiği kavşakta trafiği yönlendiren Yahudi bir polis.

Merkezi Polis Karargâhı, diğer adıyla KSP,[2] 15 Ogrodowa Sokağı'nda; beş bölge ofisi de Twarda Sokağı, Ogrodowa Sokağı, Leszno Sokağı, Nalewski yakınında Gesia ve Yahudi mezarlığı yakınında bulunuyor.

Ne zaman, bir geçitte Yahudi polis görsem, garip ve tamamıyla mantık dışı bir tatmin duygusuna kapılıyorum - bunun gibi polisler savaş öncesi Polonya'da bilinmiyorlardı. Trafiği büyük bir gururla idare ediyorlar. Buradan sadece at arabaları, birkaç taksi ve genellikle cenaze arabası geçtiği için -o da çok ender olarak- trafiği idare etmek çok da zor değildir. Zaman zaman Gestapo arabaları, Yahudi polisinin yönlendirmelerine aldırmadan ve insanların üzerine gidip gitmediklerine bakmadan geçerler.

24 ARALIK 1940

İkinci savaş Noel'imiz. Aryan tarafına bakan penceremden, ışıkları yanan Noel ağaçlarını görebiliyorum. Bu sabah gettoda da küçük çam ağaçları fahiş fiyatlara satıldı. Dün gizlice gettoya getirildiler. Kucaklarına sıkıştırdıkları küçük çam ağaçlarıyla evlerine koşuştururken titreyen insanlar gördüm. Onlar, din değiştirenler ya da Nazilerin Yahudi olarak gördükleri ve gettoda güvendikleri ilk nesil Hıristiyanlardı.

25 ARALIK 1940

Bugün yeni bir grup üniformalı Yahudi resmi görevli gettoya geldi. Görevi, çeşitli malların fiyatlarını düzenlemek olan özel Spekülatörlerle Mücadele Komisyonu'ndan geliyorlardı. Bu organizasyon, bir süre gizli olarak faaliyet sürdürdü; şimdi dışarıya açıklar. Görevliler, Yahudi polisiyle aynı şapkadan takıyorlar; fakat bu şapkaların üzerilerinde yeşil birer bant var ve polisin sarı kolluğu yerine, üzerinde "Spekülatörlerle Mücadele" yazan eflatun kolluklardan takıyorlar.

Yahudi toplumunun Yahudi polisine tavrı içten olsa da, yeni görevlilere belirgin biçimde ihtiyatlı yaklaşılıyor; çünkü onların Gestapo maşaları olduklarından şüpheleniliyor. Organizasyonun takma adı "On üç", çünkü ofisleri 13 Leszno Sokağı'nda bulunu-

yor. Grubun şefi Komiser Szternfeld ve esas ortakları Gancwajch, Roland Szpunt ve Lodzlu avukat Szajer.

Gettoda, üniformalı Yahudi görevlisi başka bir grup daha var – şapkalarında mavi bant ve mavi kollukları olan ambulans birimi işçileri. Hatta bir diğeri de, en popülerleri Grzybowska'da bulunan cemiyet binasının yanındaki Pinkiert ve sokağın tam karşısındaki Wittenberg olan, özel şirketlerin iş yaptırdığı, cenazecilerin siyah örtülü topluluğu. Bu günlerde, öbür dünyaya gitmek bile çok kolay değil. Cenaze törenleri korkunç pahalı ve dolup taşan Yahudi mezarlığında boş yer, altın kadar değerli.

Bu arada, gettodaki yaşam şekline çeki düzen veriliyor. Çalışmak insana her şeyi unutturuyor ve burada iş bulmak zor değil. Varşova'da, daha önce hiç üretilmemiş her çeşit mal yapan çok sayıda imalathane ve fabrika açıldı.

Tiyatro grubumuza, kafelerde gösteri yapmamız için pek çok davet geldi. Kendi salonumuz bile var ve haftada iki ya da üç kez, öğleden sonraları, düzenli gösteriler yapma niyetindeyiz. Varşova yeraltı dünyasının savaştan önce buluşma yeri olması nedeniyle kötü bir ünü olsa da, Weisman'ın Panska Sokağı'ndaki dans okulunu kiraladık. Mahalle sakinleri buraya daha önce "eski batakhane" diyorlarmış. Ama şimdi, salonun kötü ününe aldırmayacak ve nerede olursa olsun gösterilerimizi izlemeye gelecek, kendimize ait bir kitlemiz var. Dahası, Sienna ve Leszno Sokağı arasında Küçük Getto denen yerde, bundan daha iyi bir salon yok.

Küçük Getto'dan Büyük Getto'ya giden yol, Chlodna ve Zelazna Sokağı'nın köşesinden başlıyor. Sadece, her iki tarafındaki duvarlarla Chlodna Sokağı'nın geri kalanından ayrılan yol şeridi, getto bölgesi olarak düşünülüyor. Sokağın ortasında, Zelazna Sokağı'na bir çıkış var. Bu çıkış, makineli silahı olan bir Nazi jandarması ve biri Yahudi diğeri Polonyalı olan iki polis tarafından, bilhassa korunuyor.

2 OCAK 1941

Yeni yıl gösterilerimiz, hiç beklemediğimiz biçimde, muazzam bir izleyici kitlesi çekti. Salon, ağzına kadar doldu. 31 Aralık, Işıklar Bayramı'nın son gününe denk geldiği için, oyuna, güncel dokundurmaları olan, Maccabeelerin kahramanca mücadelelerini anlatan bir sahneyi doğaçlama olarak koyduk. Sahnede sekiz mum yaktık. İzleyiciler büyük bir iştahla alkışladılar ve herkesin gözü doldu.

Tüm matinelerimiz büyük bir başarı elde ediyor. Gelirimizin yarısı, hâlâ evsiz mülteci akını olduğu için, mülteci komitesine gidiyor.

4 OCAK 1941

Getto kar altında. Çok keskin bir soğuk var ve dairelerden hiçbirisinde ısıtma yok. Nereye gitsem, battaniyelere sarılmış ya da yataklarda birbirine sokulmuş insanlar görüyorum; şayet Almanlar, tüm bu sıcak tutan eşyaları kendi askerleri için almadılarsa. Acı soğuk, gettonun yanında bekçilik yapan Nazi canavarlarını, normalden çok daha vahşi bir hale getiriyor. Derin karda ileri geri sendelerken, sadece hararetlenmek için, her fırsatta ateş açıyorlar ve yoldan geçenler buna kurban gidebiliyorlar. Girişlerdeki görevlerinde sıkılan diğer bekçiler de kendileri için eğlenceler düzenliyorlar. Örneğin, yoldan şans eseri birini seçiyor, kendisini yüzüstü kara atmasını emrediyor ve o kişi sakallı bir Yahudi'yse, kar kanla bulanana kadar, sakalını derisiyle birlikte yoluyorlar. Şayet bir Nazi, ruh hali kötüyse, yanında görev yapan Yahudi polis de kurbanı olabiliyor.

Dün, Chlodna Sokağı'nda Küçük Getto'dan Büyük Getto'ya geçiş yerinin yakınlarında, bir Nazi jandarmasının Yahudi polisi üzerinde böyle bir "gösteri" yaptığına şahit oldum. Genç adam sonunda nefessiz kaldı; ama Nazi, ortalık kan gölüne dönene kadar,

adamı düşüp kalkmaya zorladı. Ardından birisi ambulans çağırdı ve Yahudi polis sedyeye konup bir el arabasıyla taşındı. Tüm gettoda sadece üç ambulans var ve bu nedenle, daha çok el arabaları kullanılıyor. Biz onlara çekçek diyoruz.[3]

10 OCAK 1941

Dün akşam, birkaç saat ölümcül dehşeti yaşadık. Saat 11 civarında, bir grup Nazi jandarması, ev komitemizin toplantı yaptığı odaya girdi. Naziler erkekleri aradı, buldukları paraya el koydular ve sonra da varsa, gizledikleri mücevherleri bulma umuduyla kadınlara soyunmalarını emrettiler. Tesadüfen orada olan kiracımız Bayan R., erkeklerin yanında kıyafetlerini çıkarmayı kabul etmediğini belirterek, büyük bir cesaretle onlara karşı çıktı. Bu çıkışın karşılığında, sesi odada yankılanan bir tokat yedi ve diğer kadınlardan çok daha sertçe arandı. Naziler tabancalarını, onların göğüslerinin ve özel yerlerinin üzerine koyup, dolarlarını ya da mücevherlerini dökmedikleri takdirde herkesi vuracakları tehditlerini savururken, kadınlar yaklaşık iki saatten fazla çıplak kaldılar. Canavarlar gittiğinde saat gecenin ikisini gösteriyordu ve yanlarında, birkaç saat, değersiz yüzükler ve az miktar Polonya zlotysinden oluşan yağmaları vardı. Ne dolar, ne de mücevher bulabilmişlerdi. Gettodaki insanlar, her akşam böyle bir saldırının olabileceği ihtimaliyle yaşıyorlar; ama bu olanlar, ev komitelerinin toplantılarına engel olamaz.

30 OCAK 1941

Bugün, Sienna Sokağı'ndaki apartmanımızda, Gençlik Kulübü'nün açılış toplantısını yaptık. Gettonun her sokağında, benzer kulüpler oluşturuldu.[4] Savaştan kısa süre önce Polonya'ya gelen zeki ve genç Alman Yahudi mültecisi Manfred Rubin'i başkan olarak seçtik.

Mühendis Stickgold, Sienna Sokağı ev komitesi adına bizi karşıladı. Bizden, mümkün olduğu kadar sıkı çalışmamızı ve birbirimizle sadece ekmeğimizi değil bilgimizi de paylaşmamızı ısrarla istedi. Grubumuzun her üyesi, hemen konuşma yapmak için, bir konu hazırlığına başladı.

5 ŞUBAT 1941

Sokağın gettodan ayrılacağına dair bir söylenti dolaştığı için, Sienna Sokağı sakinleri arasında panik hâkim. İddiaya göre bunun nedeni, burada aşırı derecede kaçakçılık yapılmasıymış. Bu, kesinlikle gerçek neden olamaz, çünkü aynı durum tüm sınır sokakları için de geçerli. Eğer bir sokak gettodan ayrılırsa kaçakçılık diğer sokağa sıçrayacaktır. Bir miktar para verdikleri takdirde, Sienna Sokağı'nın Yahudi sakinlerine bırakılacağı dedikodusunu Almanlar çıkarıyorlar. Asıl tehdidin nedeni bu olmalı – Almanlar, gettoda yaşayanlardan kayda değer miktarda para elde etmek istiyor.

Bu arada, yavaştan kar yağıyor ve kar taneleri, cama muhteşem güzellikte çiçek desenleri çıkarıyor. Dışarıda kızakla kaymayı, özgürlüğü hayal ediyorum. Yeniden özgür olabilecek miyim? Gerçekten bencil biri haline geldim. Şu an üşümüyorum, karnım tok; fakat etrafımda o kadar çok sefalet ve açlık var ki bir türlü mutlu olamıyorum.

Bazen, ceketimi giyip sokağa çıkıveriyorum. Yoldan geçenlerin soğuktan morarmış yüzlerine bakıyorum. Paçavralara sarınmış evsiz kadınların, çatlamış, donmuş yanaklı çocukların bakışlarını aklıma kazımaya çalışıyorum. Biraz olsun sıcaklık bulmak için, birbirlerine sıkıca sarılıyorlar. Sokak satıcıları, giriş yollarını tutmuş, şekerleme ya da tütün satıyorlar. Omuzlarına asılı küçük kutular var. Bu kutularda birkaç paket sigara ve içinde zerre kadar şeker olmayan, sakarinle tatlandırılmış şekerlemeler duruyor.

Tıpkı, bir mağazanın vitrininden bakar gibi, çeşit çeşit insanların yansımalarını görebiliyorum. Manzara tanıdık geliyor: fakir bir adam, yüz gram ekmek almak için içeri giriyor ve sonra çıkıyor. Sokakta, sabırsızca, bir parça koparıp ağzına atıyor. Yüzüne memnuniyet ifadesi yayılıyor ve bir anda ekmek topağı yok oluveriyor. Şimdi de yüzüne bir hayal kırıklığı yerleşiyor. Cebini didik didik arıyor ve son bozuk paraları çıkarıyor... hiçbir şey almaya yetmeyen bozukluğu. Elinden gelen tek şey, karın üzerine uzanmak ve ölümün gelişini beklemek. Belki de cemiyet yönetimine gidecektir. Ama bunun faydası olmaz. Orada, kendisi gibi yüzlerce insan var. Onları kabul edip hikâyelerini dinleyen kadın oldukça cana yakın. Kibarca gülümsüyor ve onlara, bir hafta içinde tekrar gelmelerini söylüyor. Herkes sırasını beklemek zorunda, ama sadece birkaç tanesi haftaya hayatta kalacak. Açlık onları kırıp geçirecek ve her sabah, mosmor yüzlü, yumruklarını sıkmış başka bir insan bedeni karda yatarken bulunacak.

Bu gibi insanların son düşündükleri ne olur ve yumruklarını bu kadar sıkmalarına neden olan şey nedir? Muhtemelen, yüzlerindeki son bakış, kendilerini ölüme bıraktıkları sokağın karşısındaki dükkânın camında kalmıştır. O dükkânın vitrininde beyaz ekmek, peynir ve hatta pasta görüyorlar; bir dilim ekmeği ısırmanın hayaliyle son uykularına dalıyorlar.

Getto sokaklarında, bu "ekmek hayalcileri"nin sayıları, her geçen gün daha da artıyor. Gözleri, başka dünyaya ait bir sisle örtülü... genellikle yiyecek dükkânlarının vitrinlerinin karşısında oturuyorlar; ama gözleri, camın arkasındaki dilimleri, sanki erişilemeyen uzak bir âlemdeymişçesine, artık görmüyor.

Tüm bunları izledikten sonra ve kalbim kederle dolunca, mis gibi yemek kokularını bulabileceğim sıcak odama dönüyorum. Özgürlük hayallerim solup gidiyor. Şimdi tek dileğim, kendi midemi doldurmak.

15 ŞUBAT 1941

Getto sokakları bir bir kapanıyor. Şimdilik, sadece Polonyalılar bu iş için kullanılıyor. Naziler artık, geceleyin diğer tarafa kaçmak ya da yiyecek kaçırmak için, delinebilecek gevşeklikteki tuğlaları kasıtlı olarak dizen Yahudi duvarcılarına güvenmiyor.

Duvarlar giderek yükseliyor ve hiçbirinde gevşek dizilmiş tuğla yok. Duvarların üstünde; atlayıp geçmek isteyenlerin elleri kesilsin diye cam kırıkları serpilmiş kalın bir çamur tabakası var.

Ama Yahudiler, hâlâ bir yolunu buluyorlar. Lağım boruları henüz kesilmedi ve bu boşluklardan küçük çantalarla un, şeker, tahıl ve diğer malzemeleri taşıyorlar. Karanlık gecelerde, içeriye gıda malzemesi sokmak için, girişlerde açılan deliklerden de faydalanıyorlar. Bir tuğlanın yerinden çıkarılması yeterli. Bu deliklere sığması için, özel olarak ayarlanmış paketler kullanılıyor.

Başka yollar da var. Bombalanan evlerin çoğu, getto ve diğer taraf arasındaki sınırda bulunuyor. Bu evlerin kilerleri genellikle üç, dört ya da beş eve uzanan tünellere açılıyor. Kaçakçılığın en büyük bölümü bu tünellerden yapılıyor. Almanlar da bunu biliyorlar, ama bu trafiği kontrol etmeleri imkânsız.

Bu arada, Naziler, daha büyük ve modern evleri gettonun dışına alıyorlar. Bazı sokaklar ikiye bölündü: bir bölüm gettoya, diğeri ise Aryan bölgesine ait. Sokağın tam ortasından, dikenli tel ya da duvar geçiyor. Aynı durumun, yaşadığımız yer olan Sienna Sokağı'nın başına da geleceğinden endişeleniyoruz, çünkü tüm bölgedeki en güzel evler bu sokakta bulunuyor.

17 ŞUBAT 1941

Yahudi cemiyeti yönetimi, teknik çizim, mimarlık ve grafik sanatları konularındaki kurslar için hazırlıklarını tamamlıyor. Ben de kayıt yaptırdım. Kursun, Alman yetkililerinden alınan özel bir izinle açıldığını ve çilingirleri, elektrik teknisyenlerini,

mesleği olmayan genç Yahudiler arasındaki diğer zanaatkârları eğitmek için düzenlenen genel programın bir bölümü olduğunu belirten, daktiloda yazılmış bir broşür aldım. Almanların gerçek niyetinin, çalışanları -ücretsiz çalışacak kişileri- kendi savaş endüstrileri için eğitmek olduğunu hepimiz anladık.

Metalürji ve onunla ilgili kurslar, 26 Grzybowska Sokağı'ndaki cemiyet binasında verilecek; endüstriyel çizim kursları da evimden çok uzakta olmayan 16 Sienna Sokağı'nda verilecek. Okula gitmek için, bir sürü sokaktan yürüyerek geçme riskim olmayacak demektir. Kurs altı hafta sürecek ve ders ücreti, ayda yirmi beş zloty. Fakir, ama yetenekli öğrenciler için de bazı burslar var.

Kayıt için gittiğimde, pek çok tanıdık yüz gördüm. Aralarında, müzik grubunda bana eşlik eden Mark Unger ve sokağımızın Gençlik Komitesi başkanı Manfred Rubin de vardı. Kontenjan birkaç düzine olmasına rağmen, yaklaşık altı yüz aday başvurdu. Maalesef, öğrencilerin seçiminde, "iltimas" büyük rol oynadı. Önce buna isyan ettim; ama benim de kabul edilme şansım az olduğu için, sonunda aynı yola başvurdum.[5]

20 ŞUBAT 1941

Bugün, Lodz'dan bir okul arkadaşımı, Lola Rubin'i görmeye gittim. Onun cesaretine hayranım. On yedi yaşındaki bu kız, hem kendine hem de on yaşındaki kardeşine bakıyor. Anne babaları Lodz Gettosu'nda kalmış. Lola Rubin, bir yerden, bir Hıristiyan adıyla sahte doğum belgesi almayı başarmış ve bu sihirli kâğıt parçasının sayesinde hayatını sürdürüyor. Sık sık Aryan tarafına gidiyor, şu anda gettoda bulunmayan birtakım küçük şeyler satın alıyor ve onları, üzerine kârını da koyarak tanıdığı insanlara satıyor. Hem Yahudilerin hem de Yahudi olmayanların yargılandığı Leszno Sokağı'ndaki mahkeme binası içinden, sınır çizgisini geçiyor. Bu binanın bir tarafı, Aryan tarafına komşu olan Ogrodowa ve Biala Sokaklarına açılıyor. Orada da mahkeme binasına gelen Polonyalılara karışıyor.

Lola'nın küçük bir odası ve çok misafiri var. Bugün orada, ilginç bir yaratıkla, Mickey Mundstuck adındaki bir cüceyle karşılaştım. Yirmi dört yaşında, Leipzig'den geliyor ve Almanca, İngilizce konuşuyor. Bize, ilginç hayat hikâyesini anlattı. Babası onu, sekiz yaşındayken Hollywood'a götürmüş. Dâhi bir çocukmuş ve bazı filmlerde oynamış. Mickey, kariyerini devam ettirmek için çocuk olarak kalmalıymış. Babası büyümesini durdurmak için onu ameliyat ettirmeye karar vermiş. Bu, hiçbir işe yaramamış. Başka dâhi çocuklar ortaya çıkmış ve Mickey'nin film kariyeri son bulmuş. O da Hollywood'dan ayrılmış ve 1933'te Almanya'ya dönmüş. Döndüğünde, Naziler kontrolü ele geçirmiş ve babasını, daha sonra hayatını kaybettiği Dachau'daki toplama kampına göndermiş. Mickey tek başına kalmış ve birkaç ay önce Varşova'ya gönderilmişler. Şimdi de İngilizce öğretmenliği yaparak geçimini sağlıyor.

25 ŞUBAT 1941

Üç gündür, grafik sanatları kursuna gidiyorum. Ortam gayet güzel. Sanki, her gün birkaç saatliğine, gettonun hayaleti andıran yaşamından uzakta bir dünyaya dalıyorum. Dersler, sabah dokuzda başlıyor, öğleden sonra iki buçukta bitiyor ve hem teorik konuları hem de uygulamalı çalışmaları kapsıyor. Teorik konular, sanat tarihi, mimarlık tarihi, kostüm tasarımı tarihi ve geometrik şekillerle başlayıp tasarım, süsleme ve yazma işlemleriyle biten çeşitli çizim dallarını içeriyor.

Çizim dersi profesörleri, Viyanalı bir sanatçı olan Hilf ve tanınmış Varşova tasarımcısı Greifenberg. Geometri ve mimarlık tarihi, Varşova'daki en modern hükümet binalarını yapan mühendis Goldberg tarafından veriliyor. Kendisi, öğrencileri tarafından çok sevilen bir öğretmen.

Kursa giden gençler, farklı yaş gruplarından; en gençleri on beş, en yaşlıları otuz yaşında. Bazıları, savaştan önce tasarımcı olarak çalışmış ve hatta bazıları tanınmış ressamlarmış. Üniversite

mezunu birkaç mühendis bile var. Çoğunluğu erkekler oluşturuyor, ama bunun haklı bir gerekçesi var. Son zamanlarda, Yahudi erkekler topluca yakalanıyor ve kimsenin geri dönemediği çalışma kamplarına götürülüyorlar. Almanlar şimdi, insanları bilhassa Bug Nehri bölgesine gönderiyorlar, çünkü onları Sovyet sınırı yakınındaki kuvvetlendirme işlerinde kullanıyorlar.

Cemiyet kurslarındaki öğrenciler, çalışma kamplarına gönderilmiyorlar; ama mezun olur olmaz, Alman çalışma dairesine "gönüllü" olarak kaydolmak zorundalar. Yine de kim, gelecek sekiz ay içinde ne olabileceğini düşünür ki? O zaman gelene kadar savaş bitmiş olabilir. Öğrencilerin çoğunun erkek olmasına şaşırmamalı. Cemiyet de buna taraftar, çünkü şu an için kızların çalışma kampına gitme tehlikesi yok.

III. BÖLÜM

HAYAT DEVAM EDİYOR

28 ŞUBAT 1941

Ekmek kıtlığı, giderek daha da şiddetleniyor. İnsanlara verilen yiyecek karnelerinde çok az gıda hakkı tanınıyor ve kara borsada, yarım kilo ekmek on zlotye satılıyor. Ekmekler siyah ve tadı talaşa benziyor. Beyaz ekmeğin fiyatı, on beş hatta on yedi zlotyi buluyor. Aryan tarafında fiyatlar daha düşük. Pek çok öğrenci, derse hiçbir şey yemeden geliyor ve her gün, onlar için ekmek topluyoruz.[1] Canlı mankenlerimizin durumu daha da trajik. Son zamanlarda çok sayıda portre çizdik ve en sevdiğimiz konu "acı". Bunun için model sıkıntısı çekmiyoruz. Birkaç peni kazanmak için, bize poz vererek, hareketsiz duruyorlar. Bu duruş esnasında sık sık uykuya dalıyorlar ve kapalı gözlerle, cesetleri andırıyorlar.

Kursumuzun yöneticileri, iki saatlik poz verme işine iki zloty ödüyorlar ve her bir model için birkaç ufak ekmek parçası topluyoruz. Dünkü modelimiz, çok güzel siyah gözleri olan on bir yaşında bir kızdı. Kız, çalıştığımız sürece titredi ve onu çizerken çok zorlandık. Birisi, ona yiyecek bir şeyler vermemiz gerektiğini söyledi. Küçük kız onun için topladığımız ekmekten, titreyerek, sadece bir parça yuttu ve geri kalanını dikkatli bir biçimde gaze-

teye sardı. "Bu, benim küçük kardeşim için," dedi. "Evde, ona bir şeyler götürmemi bekliyor."

Ardından, tüm çizim boyunca sessizce yerinde oturdu.

Bir keresinde, yaşlı bir adamı sınıfın dışına taşımak zorunda kaldık; adam açlıktan bayılmıştı, hatta ona verdiğimiz ekmeği bile bitiremeden.

4 NİSAN 1941

Gettoda, profesyonel okulların ve kursların sayısı artıyor. ORT[2] organizasyonu, yurtdışına kaçan avukat Yahudi Sosyalist liderinin karısı Roma Brandes'in talimatıyla, kızlar için özel bir kurs açtı. Kurslar şu konuları kapsıyor: bayan terziliği, çocuk kıyafetleri, eldiven yapımı, bayan şapkacılığı, bayan çantası yapımı ve yapay çiçek yapımı. ORT, bu kurslar için 13 Leszno Sokağı ve 13 Nalewki Sokağı'nda iki salon aldı. Kardeşim Anna,* çocuk kıyafetleri bölümüne kaydoldu. Biri sabah, diğeri öğleden sonra olmak üzere iki ders var ve bu derslere çok sayıda kız katılıyor. Neredeyse tüm çocukların çıplak ayakla dolaştığı çocuk yuvası için ayakkabı yapıyorlar. Deri, kolay bulunabilen bir malzeme olmadığı için, eski keçe şapkalar gettodan toplanıyor ve okula getirilip temizlenerek çeşitli ayakkabılara dönüştürülüyor. Öğrenciler, taban için iki, üç kat keçe ya da varlıklı getto sakinlerinin bu amaçla verdikleri eski ayakkabıların derilerini kullanıyorlar. Kızlar, bu işi büyük bir hevesle yapıyorlar; çünkü onların çalışmalarının ürününü bekleyen, soğuktan donan çok sayıda küçük ayak olduğunu biliyorlar ve hiç kimse bu iş için para talep etmiyor.

Genel olarak, çocuklara özel bir önem veriliyor. Pek çok evde, yoksul yetimler için yardım toplamayı hedefleyen özel komiteler var. Bizim evimizde de, her cuma, Sienna Sokağı'ndaki Mattias Berson Çocuk Hastanesi[3] için, özel bir kap çorba pişiyor.

---

* Mary Berg, günlük genelinde, kız kardeşine hem Anna, hem de Ann olarak hitap ediyor.

Gettoda bir kaldırımda dilenen iki muhtaç çocuk.

Çocuklar için başka organizasyonlar da var. Kendilerine verilen evlerde oturan her kiracıdan, haftada iki kez, bir kaşık şeker ya da iki kaşık un ve yulaf lapası toplayan Kaşık Komitesi, en tanınmış olanı. Ayrıca patates, havuç, pancar ve diğer gıda maddeleri de toplanıyor.

41 Sienna Sokağı'ndaki evimizin gençlik çevresi, Dr. Janusz Korczak'ın Çocuk Yuvası'na yardım ediyor. Her gün iki üyemiz toplama işlemini gerçekleştirmekle görevlendiriliyor ve herkes, kendileri yardıma ihtiyaç duyanlar bile, Dr. Korczak'ın küçük koğuşlarına, severek yardımda bulunuyor.

Çocuk evleri, şimdi, neredeyse sırf bu toplamalara bağlı ayakta duruyorlar; çünkü çeşitli cemiyet organizasyonları, kendilerini, her gün gettoya gelen binlerce evsiz mülteciye adamak zorunda.

9 NİSAN 1941

Tiyatro grubumuz gösterilerine devam ediyor. Küçük Getto'nun gençlerinin, LZA'nın gösterilerini izlemek için, her pazartesi toplandığı çok iyi biliniyor. Artık tecrübeli, eski bir toplu-

luğuz. Başlangıçta buna benzer çok sayıda grup vardı, ama çoğunun ömrü fazla uzun sürmedi.

16 Sienna Sokağı'nda, grafik sanatları derslerinin verildiği binada, Tatiana Epstein'in idare ettiği yeni bir kafe açıldı. Çalışan garsonlar elit kesimden. Aralarında üstat Wladislaw Spielman'ın da olduğu meşhur sanatçılar, orada gösteriler sergiliyorlar. Birkaç gün içinde, bu kafede, genç yetenek yarışması yapılacak. Ödül ise, burada, güzel bir ücret karşılığında, bir haftalık oyunculuk kontratı. Yarışmacıların arasına kendi ismimi de yazdırdım.

14 NİSAN 1941

Bugünkü gösterimiz, benim için büyük bir deneyim oldu. Hamursuz Bayramı gösterisi olarak, Haggadah'dan[4] bir şey seçmeyi önerdim ve gruptaki en iyi İbranice öğrencisi ben olduğum için de, lanetlemeleri ezberden okuma onuru bana verildi. Güçlü ritimli bir piyano ezgisi eşliğinde, gettodaki her Yahudi'nin Nazilere saymayı dileyeceği on belayı, gümbür gümbür söyledim. İzleyicilerin tamamı, söylediklerimi benim ardımdan tekrarladılar; fakat bu arada, Tanrı'nın gazabı, O'nun seçili kullarının üzerinde dolaşıyordu.

20 NİSAN 1941

Kafe yarışması muhteşem bir başarıydı ve üç gün boyunca mekânı çatıya kadar doldurdu. Şarkı söyleyenler, dans edenler, ezberden okuyanlar ve müzik aletleriyle gösteri yapanlar için ödüller vardı.

Janina Pruszycka'nın bir öğrencisi Stanislawa Rapel, dansta birinci oldu. Wladislaw Spielman'ın öğrencisi olan altı yaşında bir çocuk, piyanoda birinciliği aldı. Bu küçük çocuk, gerçekten bir dâhi ve kusursuz bir virtüöz. Bense, İngilizce hafif caz şarkılarıyla birinci oldum ve her zamanki gibi, bana Romek Kowalski eşlik etti.

Ödüllerin dağıtılması, muhteşem bir heyecan ve coşku ortamında gerçekleşti. Ödülleri veren jüri, Wladislaw Spielman, ünlü şarkıcı Helena Ostrowska, editör Stefan Pomper, cömert bir sanat patronu olarak bilinen mimar Bela Gelbard'ın karısı ve kafe sahibi Tatiana Epstein'den oluşuyordu.

Gettoda sanatsal yaşam giderek gelişiyor. Nowolipie Sokağı'nda, Jonas Turkow'un karısı, aktris Diana Blumenfeld tarafından idare edilen, "Azazel" adında, Yahudi Almancası kullanan küçük bir sanat tiyatrosu işliyor. Nowolipie'ye paralel olan Nowolipki Sokağı'ndaki, Cameral Tiyatrosu, Lehçe gösteriler sergiliyor. Son dört haftadır, Çek oyun yazarı Polaczek'in[5] ünlü komedisi, *Dr. Berghof's Office Hours are from Two to Four*'u sahneliyor. Bu tiyatronun başrol oyuncuları, Michal Znicz, Aleksander Borowicz ve Wladislaw Gliczynski.

Leszno Sokağı'ndaki Femina Tiyatrosu çok başarılı. Orada Aleksander Minowicz, Helena Ostrowska, Franciszka Man (uluslararası bir dans yarışmasında birincilik ödülü var), Kinelski, Pruszycka ve baleti Noemi Wentland ile kimsenin, savaştan önce Yahudi olduklarını bilmediği diğer şöhretleri görebilirsiniz. Femina Tiyatrosu'nun, danslı gösterilerden ve operetlerden oluşan karışık bir repertuvarı var. Yakın bir zamanda, en yüksek mevkinin esprili biçimde iğnelendiği ve Judenrat hakkında şarkıların yer aldığı danslı gösteri *Baron Kimmel*'i,[6] sahnelendi. Getto "hükümeti"ne ve onun "bakanları"na karşı taşlamalı yorumlar vardı. Aralarında, cemiyet yönetiminin bazı bürokrat beylerine yapılan yerinde göndermeler de vardı; ama genel itibariyle, bu grubun yaklaşımını abartılı ve belki biraz da adaletsiz buldum. Özellikle de cemiyetin başkanı, kıskanılmayacak bir pozisyonda olan mühendis Czerniakow'a yönelik ifadelerde.

Doğru, Czerniakow sık sık, arabaya atlayıp Vali Frank[7] ile buluşmaya gidiyor; ama her seferinde üzgün olarak dönüyor. Gettoda gerçekleşen her şeyin ağır sorumluluğunu sırtında ta-

şıyor. Örneğin, Almanlar, yasadışı gazetelerin çıkarıldığını fark eder etmez, kasıtlı olarak genişlettikleri ve şimdi en önde gelen kişilerin yer aldığı cemiyetin yönetim üyeleri arasından bazılarını rehin alıyorlar. Bu insanlar, olağanüstü bir gurur ve cesaret sergiliyorlar, bunun bedelini genellikle hayatlarıyla ödüyorlar. Tüm bunlar, eleştirmek için kesinlikle uygun malzemeler değil.

Başkan Czerniakow, 26 Elektoralna Sokağı'nda yaşıyor. Buraya çok sık geliyorum, çünkü bir arkadaşım da orada yaşıyor; fakat başkanla merdivenlerde ya da sokakta hiç karşılaşmadım. Yoğun işlerine o kadar dalmış ki, dışarıya çok nadir çıkıyor. Onu ziyaret etmek de kolay değil; parmaklıklı pencereler ardında çalışan bir sürü sekreter ve karşılama görevlilerini aşıp, birtakım ofislerden geçmek zorundasınız. Başkanı görmek isteyen bir vatandaş, üç hafta beklemek zorunda. Bu arada, beklenen görüşme, anlamını yitiriyor ve görüşme talebinde bulunan kişi bu işten vazgeçiyor.

Başkan Czerniakow'u, okulumuza yaptığı ziyareti sırasında görme fırsatı buldum. Geniş, sarsılmaz bir yüz ifadesi olan, uzun boylu, iri yarı birisi. Her zaman siyahlar içindedir ve gözlük takar. Keskin, ama ılımlı bir bakışı var. Gülümsediğine hiç şahit olmadım; ağır sorumlulukları göz önünde bulundurulduğunda bu oldukça normal. Her gün Almanlarla uğraşmak ve aynı zamanda, açlıktan kıvranan, hayata küsmüş ve şüpheci bir nüfusu sabırla idare etmek zorunda kalmak – böyle bir görev, kesinlikle imrenilecek bir şey değil. Her zaman hüzünlü olmasına şaşmamak gerekir.

Czerniakow, ne zaman okulumuzu ziyaret etse, ona, cemiyetin okul ağı sorumlusu mühendis Jaszunski eşlik eder. Jaszunski'nin boyu, aşağı yukarı Czerniakow kadar, keçi sakalı var ve kalın kaşları yumuşak yüzünü daha da yumuşak gösteriyor. Engin bilgiye sahip ve çalışmalarımıza da büyük ilgi gösteriyor.

Geldikleri zaman portreleri, çizimleri, modern yazı şekillerini, bina tasarımlarını ve teknik çizimleri incelerler. Kısa zamanda aldığımız yolu kendimiz pek fark edemiyoruz. Okula ilk geldiğim-

ile kalemi nasıl tutacağımı bile bilmiyordum, ama son iki ay içinde çok şey öğrendim.

27 NİSAN 1941

Bugün Almanlar, okulumuza bir ziyaret daha gerçekleştirdiler. Son zamanlarda daha sık gelmeye başladılar. Gri arabalarıyla sokaklarımıza girdikleri ve pencereden, kırmızı kollukları, gamalı haçlarıyla sarı SA üniformaları içindeki bir grup görevliyi gördüğümüz an, sınıfımızda büyük bir koşuşturma yaşanır. Öğretmenler, öğrencilerin en iyi çalışmalarını dosyalarından alıp çıkarırlar. Aceleyle, kıyafetlerimizin üzerine takmak zorunda olduğumuz kollukları çıkarırız. Her şey kısa sürede düzenlenir. Almanların yerde bir kâğıt parçası bile bulmaları, Tanrı tarafından yasaklanmıştır.

Katı bir yürüyüşle küstahça ilerlerler. Odayı ölüm sessizliği kaplar. Almancayı mükemmel konuşan öğretmenimiz mühendis Goldberg, ziyaretçileri karşılar. Tüm sorularını cevaplar ve onlara en iyi çizimleri gösterir. Almanlar, ne resimlerle ne de mimari taslaklarla ilgilenirler; onların dikkati, uzun uzadıya inceledikleri ve ayrıntılı biçimde eleştirdikleri teknik çizimler üzerindedir. Ayrılmadan önce, kolluklarımızı inceler ve bir parçasının kıvrıldığını görürlerse çıkışır, okulu kapatmakla tehdit ederler. Gri arabaları gözden kaybolur olmaz derin bir "oh" çeker ve işlerimize, kaldığımız yerden devam ederiz.

20 MAYIS 1941

Dikenli telin diğer tarafına bahar geldi. Penceremden, sokağın Aryan tarafında, ellerinde leylak buketleriyle gezinen genç kızları görebiliyorum. Yeni açan tomurcukların kokusunu bile alabiliyorum. Ama gettoda bahardan eser yok. Burada gün ışığı, ağır, gri kaldırımlarda yok oluyor. Birkaç pencere pervazından,

rengi yeşilden sarıya dönmüş, uzun, cılız soğan sapları sarkıyor. Nerede, yıllar öncesinin güzel bahar günleri, tasasız park yürüyüşleri, odamı dolduran leylak ve manolyalar? Bugün, ne çiçeklerimiz, ne de yeşil bitkilerimiz var!

Bu, gettodaki ikinci baharım. Sokaklardaki sebze arabalarında, sadece, kirli şalgamlar ve geçen yılın havuçları görünüyor. Onların yanında da kokuşmuş balık -çürümeye yüz tutmuş küçük balıklar- dolu arabalar var. Yarım kilosu bir zloty. Bu balıklar şu anda gettonun en önemli yiyecek maddesi. Almanların, serbestçe satılmasına izin verdikleri tek gıda o. Tabii ki Kutsal Cumartesi gününde et, tavuk ve hatta gerçek sazan da olmak zorunda. Leszno Sokağı'ndaki pazarda, insanın isteyeceği her şey var - fakat, tavuğun yarım kilosu yirmi zloty. Koşer eti ve balığı daha da pahalı; sadece bol parası olanlar bu gibi lükslere sahip olabiliyorlar ve bu insanlardan çok azı gettoda kalıyor.

Cemiyet aşevleri halen açık ve oradan, otuz groszye, sıcak suyun içinde patates yüzen çorbadan bir tabak alabilirsiniz. Cemiyet yönetiminin, kendi çalışanlarına yulaflı çorba verdiği bir aşevi var; ama burada fiyat bir zloty.

Cemiyet yönetiminin gıda bölümünün başında Abraham Gepner var. Gettoda son zamanlarda, aralarında "bal" ve marmeladın da olduğu gıda maddelerini üreten çeşitli fabrikaları kontrol ediyor. Bu marmelat, sakarinle tatlandırılan havuç ve pancardan oluşuyor. "Bal", açık kahverengi şeker tortusundan yapılıyor. Bu gıdanın tek değeri, doğal şekerli tadı. Üzerine bu baldan sürülmüş bir parça ekmek bile, pek çok insan için ulaşılamaz konumda.

Gettonun başka bir çehresi de var - insanların her şeye ulaşabileceği yeni kafeler ve pahalı manavlar açıldı. Kadınlar, Sienna ve Leszno Sokağı'nda, en iyi terzilerin elinden çıkmış moda elbiseler ve şık mantolar içinde dolaşıyorlar. Gettonun bile kendine has bir tarzı var. Pek çok kadın, "Fransız blazer" denilen yakasız ya da klapasız uzun ceketler, geniş etekler giyiyorlar. Şapkalar genellik-

le küçük, yuvarlak ve çok yüksek. Yüksek mantar topuklu ayakkabılar da çok moda. En havalı renkler gri ve bordo. Hava güzel olduğunda, büyük çiçek deseni baskılı, Fransız ipeğinden elbiseler ortaya çıkıyor.

Modayı takip eden kalabalık, gettonun Leszno Sokağı'ndaki en meşhur yeri, Kafe Sztuka'da (Sanat) buluşuyor. Gettonun yüksek sosyetesi, zarif bir şekilde hazırlanan masalarda, kendilerini görkemli orkestranın müziğine bırakarak eğleniyorlar. Savaştan önce olduğu gibi, dedikodu yapıp son moda şeyler üzerinde konuşuyorlar. Burada sahne alan sanatçı, muhteşem bir sese sahip olan, şarkıcı Vera Gran. Leszno'da daha başka kafeler de var. Wladislaw Spielman, Kafe Pod Fontanna'da (Fıskiyenin Altı) çalıyor.

Ogrodowa Sokağı'ndaki Küçük Getto'da, "Bajka" (Masal) adında bir açık hava kafesi açıldı. Masalar dışarıda, biraz yeşillik ve iki ağaç var. Bu kafe, tamamıyla bombalanmış bir evde açıldı. Bir tarafta, pencereleri yanmış bir duvar duruyor. Bu, muhteşem bir arka fon. Hemen yanında bir "kumsal" var – üzerine birkaç şezlong yerleştirilmiş bir yer. İki zloty ödeyerek, insan tüm gün boyunca burada güneşlenebilir. Ortama gerçek plaj havası verebilmek için, mayo giymek zorunlu.

Daha önce bombalanan evlerin bulunduğu yerler, gettonun yaşama alanlarını genişletmek için farklı amaçlarla kullanılıyor. Bu anlamda, yakın zamanda kurulan Toporol Derneği[8] çok enerjik bir oluşum. Bu derneğin amacı, insanlar arasında bahçe işlerini yaygınlaştırmak. Tüm boş arazilere cemiyet tarafından el konuldu ve Toporol'a devredildi. Yüzlerce genç kız ve erkek, hem avlularda hem de sokaklarda, bombalanan binaların bulunduğu yerlerde çalışıyorlar.

Onun dışında, Alman yetkililer büyük bir grup gönüllü çiftlik işçisinin, her gün şehir dışındaki tarlaları ekip biçmek için, gettodan ayrılmasına izin veriyorlar. Çalışmak, gettonun genç

insanlarına, biraz da olsa, temiz hava soluma fırsatı veriyor. Bu gruplara dahil olanların çoğu, bir mucize eseri, Filistin'e ulaşmayı başaracaklarına inanan Siyonistler. Bu nedenle, çiftçilik yaparak tecrübe kazanmaktan memnunlar.[9]

Getto sokaklarında, dışarıda çalışmaktan dönen bu gençleri, büyük bir gururla izliyorum. Hepsinin teni güneşten yanmış ve şehrin ötesindeki tarlalarda içlerine çektikleri temiz havayla tazelenmiş. Sırt çantalarından kırmızı turplar ve altın sarısı taze havuçlar sarkıyor. Her birinde, köylülerden aldıkları taze ekmekler var. Dışarıdan ekmek getirmek resmen yasak, fakat bu durumda, Almanlar buna izin veriyorlar; çünkü bu gençlerin güce ihtiyaçları var.

Getto topraklarında yetişen ilk turplar piyasaya çıktı. Burada yetişen sebzeler, gizlice içeri sokulan yeşilliğin satışını da kolaylaştırıyor. Arabalarda ve bazı tezgâhlarda az da olsa ıspanak görmek mümkün, hatta asil kuşkonmaz bile kilosu on altı zlotyden gidiyor. Demeti yirmi groszye çok sayıda taze soğan mevcut. Soğanlar her köşede, saksılarda, kutularda, çatılarda ve pencere pervazlarında yetiştiriliyorlar.

5 HAZİRAN 1941

Gettoda yeni bir ulaşım aracı ortaya çıktı. Bu sabah, Sienna Sokağı'ndaki okulumuzun penceresinden yola bakarken, atla çekilen toplu taşıma arabasını ilk kez gördüm. Yaşça büyük öğretmenlerimizden biri, şakayla karışık, gençlik günlerine dönmeyi dilediğini söyledi – gözlerinin önüne, Varşova'da sadece atlı arabaların geçtiği çocukluk yılları geldi. O dönemde ben daha doğmamıştım ve bu arabaları gördüğümde aklıma gelen tek şey, Napolyon dönemi.

1941'in bu omnibüsleri, taşıma araçları birliğinin iki ortağı, Kohn ve Heller'in adı verilerek "Kohn-Heller" olarak adlandırıl-

maktadır. Bu araçlar, pencereli tahta arabalardır. Sıradan yük arabalarına benzerler ve ortalarında, üzerinde TKO (Toplu Taşıma Birliği'nin Lehçe kısaltması) yazan Davut Yıldızı vardır. Bu araç, yüksek tekerlerin üzerinde gidiyor ve dev bir sarı-mavi kolluğu andırıyor. Şoför ve biletçi, özel, koyu renkli üniforma giyiyorlar. Bir biletin fiyatı yirmi groszy. Şoför, genellikle yolculuğun ortasında "yakıt almak" için duruyor, yani, tıka basa dolu arabayı zar zor çekmeyi başaran, terlemiş, iki cılız kısrağı sulamak için.

Bu omnibüsler, özel bir girişim ve Kohn ile Heller'in yanında daha küçük hissedarlar da var; fakat ana ortakların, girişim için izin veren Gestapo beyleri olduğu söyleniyor.

Bu arada, getto duvarları giderek yükseliyor. Dikenli teller, yerini kırmızı tuğlalı duvarlara bırakıyor.[10] Yahudi bölgesinin, sadece dikenli telle Aryan tarafından ayrıldığı yerlerde, üstünde *Seuchensperrgebiet - Nur Durchfahr Gestattet*[11] yazan tabelalar var. Bu, Alman askerlerinin, bir bulaşıcı hastalık yatağı olduğu iddia edilen yasak bölgeye girmemesi yönünde bir uyarıdır.

Yahudi toplumu, getto duvarları için inşaat malzemesi temin etmeye zorlanıyorlar. Bu amaçla, Cemiyet Konseyi tarafından, *Instandhaltung der Seuchensperrmauern* (duvarın salgınlara karşı korunması) adı verilen özel bir komite oluşturuldu. Bu komiteye, mühendis Mieczsyslaw Lichtenbaum başkanlık ediyor. Duvarların bitirileceği yerlere tuğla taşıyacak işçiler toplanıyor. Komite, tuğlaları, tamamen bombalanmış evlerden alıyor ve bu iş için uygun çok sayıda ev var. Yirmi altı yaşındaki Percy Dayım, harabe binalardan tuğla toplama işinde çalışıyor. Bu iş tehlikeli ve ücreti günde on zloty, yani bir kilo siyah ekmek almaya zor yetecek bir miktar. Yıkım işçilerinin denetmenleri daha fazla ücret alıyorlar, fakat denetmen olmak için kişinin "iltimas" sahibi olması gerekiyor.

Arkadaşım Romek Kowalski, böyle bir iş almayı başardı. Kötü giden mali durumu yüzünden, çizim kurslarından ayrılmak ve kendine bir iş aramak zorunda kaldı. Babası, Varşova kuşatması sırasında öldü ve annesiyle kız kardeşine bakmak zorunda. Satacak

eşyaları varken ayakta kalmayı başarıyorlardı, fakat şimdi mücevherler ve kürkler gitti; Romek'in çalışmaktan başka seçeneği yok. Şansı var ki, mühendis Lichtenbaum onun bir akrabası ve böylelikle Romek, denetmen olarak iş bulmakta çok da zorlanmadı.

Görevi, diğerlerinin, işi çabuk yapıp yapmadığını kontrol etmek. Çoğunlukla, Aryan tarafındaki binalardan tuğlalar alınıyor. Ardından Romek, işçi grubunu alıp getto duvarındaki Alman nöbet noktasını geçiriyor ve işçi sayısını Nazi muhafızına rapor ediyor. Onlardan o sorumlu ve döndüklerinde tam kadro orada bulunmak zorundalar. Kimsenin gettoya kaçak olarak bir şey sokmadığından da emin olmalı. İşçilerinin üzerinde herhangi bir şey bulunduğu takdirde, o da kaçakçının kendisi gibi, ölüm cezasına çarptırılmakla karşı karşıya. Sabah saat yediden akşam yediye kadar günde on iki saat çalışıyor. Eve döndüğünde ayaklarını bile zor taşıyacak halde oluyor.

Romek, bu konuda dertli. Asıl isteği, bir şeyler öğrenmek, hayatında kayda değer bir şeyler yapmak. Bir mimar olmak ve binalar yapmak hayali kuruyor; şu anda yaptığı gibi onları yıkmak değil. Canlı canlı tıkıldıkları mezarda, kardeşlerini ve kendisini koruyacak duvar malzemesini bulması gereken kişi o.

Getto duvarının inşasını denetleyen Romek Kowalski

Akşamları, Romek çok yorgun olmadığı zamanlarda, gezintiye çıkıyoruz. Şimdilerde sokağa çıkma yasağı, eskisi gibi, saat sekiz yerine dokuzda başlıyor. Eriyen asfaltta ağırlaşan ruhlarımız ve bozuk moralimizle, sıcak sokaklar boyunca ilerliyoruz. Ne için umut besleyebiliriz ki? Savaş bir yıl daha sürerse, gücümüz tükenecek. Parası olanların ise başka bir yılları daha olmayacak. Bazıları daha erken, bazıları daha geç gidecekler – getto duvarının içinde kimsenin umudu yok.

Ben bu düşünceleri bastırmaya çalışıyorum, ama Romek sürekli "Savaşın bitişini görecek kadar yaşayamayacağımı hissediyorum," diyor. Onu rahatlatma çabalarım boşa gidiyor. Benim teselli sözlerime acı acı gülümsüyor, sokaklardaki yarı ölü, evsiz insanları gösteriyor ve şöyle diyor: "Birkaç hafta içinde, beni de bu insanların arasında göreceksin." Onu böyle karanlık düşüncelerden uzaklaştırmaya çalışıyorum, ama kalbimin derinliklerinde bir yerde, onun haklı olduğunu düşünüyorum.

Zaman zaman tiyatroya gidiyoruz. Geçen pazar, Femina'da Marysia Eisenstadt'ın gündüz konserini izledik. On dokuz yaşında, kahverengi saçlı, orta boylu, çok da güzel olmayan biri fakat inanılmaz bir sesi var ve ona "gettonun bülbülü" diyorlar. Şu anda gettonun senfoni orkestrasını yöneten, Tlomacki Sokağı'ndaki sinagogun eski koro yönetmeninin kızı. Sahneye çıkalı daha birkaç hafta olmasına rağmen muazzam bir ün kazandı. Romek ve benim katıldığımız ilk konserinde, devasa Femina salonu tıka basa doluydu. Béranger'den bir grup eski Fransız şarkıları ve Mozart'ın "Alleluia"sını[12] söyledi. Onu, yirmi kişilik orkestrayı yöneten babasının yanında, sahnenin ortasında görmek büyük bir zevk verdi bana. Tüm salon coşkulu alkışlarla yankılandı ve birkaç kez şarkılarını tekrarlamak zorunda kaldı. Konserden sonra, kendisine, muhtemelen Aryan tarafından içeri sokulmuş, üç ya da dört, büyüleyici çiçek buketi takdim edildi. Bu çiçekleri, gülleri ve zambakları, Leszno Sokağı'ndaki çiçekçilerden bulmak imkânsızdı.

IV. BÖLÜM

YERALTI DÜNYASI

10 HAZİRAN 1941

Bugün, gettonun resmi gazetesi *Gazeta Zydowska*'nın (Yahudi Bülteni) sayfalarının arasında yasadışı bir kâğıt buldum. Onu oraya postacının koyduğundan şüpheleniyorum.

Süslü püslü, pembe bir mektup kağıdının üzerinde, İngiliz Yayın Şirketi (BBC) tarafından yayımlanan haberler ve Almanlarla çalışma gafletine düşenlere yönelik bir uyarı yer alıyor.

Bu yasadışı kâğıttaki haberler, Cracow'da Vali Frank'ın izniyle yayımlanan *Gazeta Zydowska*'nın haberlerinden çok farklı! Fakat resmi gazetenin okuyucuları, her nasılsa ilk sayfayı göz ardı ediyorlar. Bu gazete, Gouvernement General'deki diğer yerlerden ayrılmış çeşitli Yahudi bölgelerinden kayda değer haberlerin basıldığı iç sayfaları için okunur. Bu nedenle, çeşitli gettolar arasındaki tek yasal iletişim aracı *Gazeta Zydowska*. Farklı cemiyetlerin Yahudi Konseyleri ya da Yaşlılar Konseyleri tarafından yollanan notlara bakılarak, değişik şehirlerdeki yaşam şartları, mülteci sayısı; türlü yardım organizasyonlarının, hastanelerin ve bu gibi yerlerin son durumu hakkında çok önemli bilgiler edinilebilir.

Getto gazetesinin en tutulan sütunlarından biri de, okurların nelerin yasak olup olmadığına dair sorularının cevaplandığı Mektup Kutusu. Cevap genelde "yasak" oluyor, ama okurlar ısrarla aynı şeyleri sorup duruyorlar.

Gazetenin orta sayfaları, Yahudi Almancası kullanan yazarların Lehçeye çevrilen edebi çalışmalarına ve halen getto duvarlarında yeşeren genç yazarların özgün çalışmalarına ayrılmıştır.

Son sayfada, çoğunlukla Varşova'dan ve Cracow'dan doktorlara, eczacılara ve terzilere ait bir reklam bölümü bile var. Aynı sayfada, ailelerin, kayıp çocuklarını ya da çocukların, yok olan ailelerini aradıkları Kayıp Kişiler köşesi de var. Bu köşe, dağılmış ailelerin, sevdiklerini bulabilecekleri tek araç.

Gazeta Zydowska'nın Varşova'da, Elektoralna Sokağı'nda bir yazılışleri ofisi de var. Gazetenin tiraji çok büyük, bir kopya yüzlerce kişi tarafından okunuyor; çünkü Almanlar sadece sınırlı sayıda kopyanın basılmasına izin veriyorlar. Polonya'nın üç milyon Yahudisi için hazırlanan tek resmi gazete bu ve büyük bir coşkuyla, elden ele dolaşıyor.

İnsanlar, düzenli basılmayan, ama siyasi olaylar ve savaşın gidişatı hakkında gerçek bilgiye ulaşabilecekleri tek kaynak olan yasadışı basını da aralarında dolaştırıyorlar. Babam da bu tür gazeteleri eve getiriyor; bize vermeden önce kapıların kilitli olduğundan emin oluyor. Bunu aldığı gün kendi kendine, ismini açıklamadığı birine teslim etme sözü vermiş. Bu nedenle, bu kâğıtlar evden eve dolaşıyor.[1]

Zannedilen o ki, gettoda, Polonya'nın diğer yerlerinden daha çok yasadışı eylem gerçekleştiriliyor. Sadece Yahudi işçi sınıfı partileri değil, PPS (Polonya Sosyalist Partisi) de yasadışı yayınlarını basmanın ve gönderme-alma işlemlerini gizlemenin, burada daha kolay yapıldığını keşfetti. Çok sayıda aktif Polonya Sosyalist militanının gettoda yaşadığı da söyleniyor.

Sienna Sokağı'nda, Sosnowa köşesinde, birkaç gün önce bir arama yapıldı. Naziler, iddiaya göre, bir Yahudi kiracının eşyalarına el koymak için gelmişler ve bunu yaparken de bir radyo istasyonu bulmuşlar. Sokakta yaşayanlar, daha sonra bize, o gün boyunca bir Nazi arabasının köşedeki evde durup, araştırmayı yapan Gestapo ajanlarını geri alana kadar, sokakta sürekli bir ileri bir geri gittiğini anlattılar. Görünüşe göre, bu araba, Gestapo'nun radyo bölümüne aitmiş ve arabaya, gizli radyo istasyonlarını bulmak için özel bir dedektör yerleştirilmiş.

Radyo cihazının bulunduğu evdeki erkeklerin çoğu, götürüldükleri hapishanede vurularak öldürüldüler. Fakat yine de gizli radyo istasyonları işlemeye, yeraltı bültenleri basılmaya devam ediyor ve Nazi tehditleri, işkenceleri, kimseyi korkutmuyor. Dahası, yeraltı hareketi, Nazilere ve Polonyalı hainlere mümkün olduğunca aynı şekilde karşılık veriyor. Nazilerle işbirliği yapan, Polonyalı ünlü film yıldızı Igo Sym, yakın bir zamanda vatanseverler tarafından öldürüldü. Naziler tüm şehre, "hainleri" getirenlere on bin zloty ödül vereceklerini belirttikleri kırmızı afişler astılar. Bu arada, birkaç yüz seçkin Polonyalı rehin alındı ve bazıları da vuruldu.

12 HAZİRAN 1941

Getto, arkası kesilmeyen mülteci akını nedeniyle, daha kalabalık bir hale geliyor. Gelenler, her şeyleri ellerinden alman taşralı Yahudiler. Vardıklarındaki manzara hep aynı: girişteki muhafız mültecinin kimliğini kontrol ediyor ve Yahudi olduğunu öğrenince de bizim cennetimize girebileceğinin işareti olarak, tüfeğinin sapıyla onu itiyor.

Açlık çeken, acıklı bakışları olan bu insanlar, paçavralar içinde ve yalınayaklar. Çoğunluğu, kadın ve çocuklardan oluşuyor. Onları sözde evlere yerleştiren cemiyetin sorumluluğuna veriliyorlar. Ve o evlerde, er ya da geç ölüyorlar.

Böyle bir mülteci evini ziyaret ettim. Çok perişan bir bina. Eskiden odaları ayıran duvarlar, büyük salonlar oluşturmak için yıkılmış, tuvaletleri yok ve su tesisatı da harap olmuş. Duvarların dibinde, kartonlardan küçük kulübeler yapılmış ve paçavralarla örtülmüş. Hemen yanında, kirden görünmeyen, kırmızı bir yatak duruyor. Yerde, hissiz bir biçimde yatan, yarı çıplak, hiç yıkanmamış çocuklar gördüm. Bir köşede, dört ya da beş yaşında küçük bir kız ağlıyordu. Kendimi, onun darmadağın olmuş saçlarını okşamaktan alamadım. Çocuk bana kocaman mavi gözleriyle bakıp, "Açım," dedi.

İçimi tam anlamıyla utanç duygusu sardı. Oraya gitmeden önce karnımı doyurmuştum, ama o çocuğa verebileceğim bir parça ekmeğim yoktu. Gözlerine bakamadım ve oradan çıktım.

Gün içinde, büyükler iş aramaya çıkıyorlar. Çocuklar, hastalar ve yaşlılar kulübelerinde yatıyorlar. Lublin'den, Radom'dan, Lodz'dan ve Piotrkow'dan -her yerden- insanlar var aralarında. Hepsi de korkunç tecavüz ve toplu kıyım hikâyeleri anlatıyorlar. Almanların, bu insanları, zaten dört yüz bin Yahudi'nin yaşadığı Varşova Gettosu'na neden yerleştirdiklerini anlamak imkânsız.

Ölüm oranı da artıyor. Sadece açlık, günde kırk, elli insanı öldürüyor, fakat her zaman, onların yerini alacak yeni mülteciler geliyor. Cemiyet çaresiz durumda. Tüm oteller ağzına kadar dolu ve sağlık koşulları berbat. Sabun bulunamıyor ve karnelerimizle sabun diye aldığımız, suya değdiği anda parçalara ayrılan, yapış yapış bir şey. İnsanı temizleyeceğine daha da kirletiyor.

Gettonun başı, sürekli çoğalan dilencilerle de dertte. Burada ne arkadaşları ne de akrabaları var bu insanların ve onlar için cemiyetin kurduğu yurtların en berbatlarında bile yer yok. Geldikten sonra, birkaç gün iş arıyorlar. Akşamları kapılarda, yani sokaklarda yatıyorlar. Güçleri tükendiğinde de bir kaldırım taşına oturuyor ya da bir duvara yaslanıyorlar. Gözlerini kapatıp, utangaç bir tavırla, ilk kez dilenmek için, ellerini uzatıyorlar. Birkaç gün

sonra, gözleri açık olarak yardım istiyorlar. Açlık iyice bastırdığında ise haykırmaya başlıyorlar ve böylelikle ortaya, "kudurmuş dilenciler" çıkıyor. Birisi, önlerine yirmi groszy ya da yarım zloty atıyor, fakat bu paraya hiçbir şey alamayacaklarını biliyorlar.

Ardından, bu yeni yetme dilenciler, evleri kapı kapı gezip, varsa biraz çorba artığı ya da birkaç dilim bayat ekmek istiyorlar. Tahammülsüz ev sahibi, hiçbir şeyinin olmadığını, kendi mültecilerini -taşradan gelen üç çocuklu bir kız kardeş ve karısının yaşlı annesi- beslemek zorunda olduğunu söylüyor. Evin içinde tam bir kargaşa; aklından, tüm bunların yanında, bir de sürekli kapıya bakmak zorunda olduğu geçiyor. Bu dilenciler de ne kadar küstahlaştılar! Dilenciler kapı kapı gezmeye ve dilenmeye devam ediyorlar: "Belki de yemekten kalan bir şeyler vardır? Birkaç dilim bayat ekmek de mi yok? Ya da çöpünüzü atacak birine ihtiyacınız var mı?"

Annemin, iki tane kalıcı mültecisi var: her gün yemek almaya gelen, Lodzlu vatandaşlar. Biri öğlen, diğeri de akşam geliyor. Onlar yemeklerini yerken, duygularını incitmemek için, mutfağa girmemeye çalışıyorum. Fakat her gün, evimizin merdivenlerine oturmuş, yardımsever ve daha iyi durumdaki ev hanımlarının verdikleri artıkları yiyen, çöküк suratları ve boş bakan gözleriyle birbirine benzeyen dilencileri görüyorum. Genellikle, bir parça yulaf, pancar, çorba ve ıvır zıvırdan oluşan harika yemeklerini yedikten sonra uyuyakalıyorlar ve yemek dolu tabakların, yumuşak yatakların hayaliyle tatlı rüyalara dalıyorlar.

Bugün avluda, uzun boylu, iyi giyimli, genç bir adamın çöp kutusunun yanında durduğunu gördüm. Savaştan önce Polonya'da, günlük yiyeceği dert etmek zorunda olmadan, Yunan ve Latin Edebiyatı okumuş biriydi. Birden, izlendiğini anlamışçasına, etrafına bakındı ve o anda, mantosunun ön kısmının tamamen yırtık olduğunu ve düğmelenmemiş gömleğinin içindeki çukurlaşmış karnını gördüm. Önüne serili duran kâğıt çantayı, eğilerek aldı ve

kaçıp gitti. Bu genç adam, çöp kutusunda yiyecek bir şeyler arıyordu. Beni görünce utandı ve kaçtı.

Bir süre önce, on üç yaşlarında görünen bir çocuk, kapımızın önünde bayıldı. Kiracılardan biri, onu ayıltıp biraz yemek verdi; çocuk, açlıktan kendinden geçmişti. O zamandan beri, bu küçük Szymek, bu iyiliksever insanın sürekli ziyaretçisi oldu. Ev temizliğine yardım ediyor, karşılığında bir tabak çorba ve haftada birkaç zloty alıyor. Görüntüsüne büyük önem veriyor. Birisi ona, üzerinde çuval gibi duran bir takım elbise vermiş. Bir takım elbisesi olduğu için gurur duyuyor, çünkü binamıza gelmeden önce, yırtık paçavralar giyiyordu. Kısa zamanda, tüm kiracılar arasında sevilen biri oldu. Herkesin çöpünü boşaltıyor ve orada burada birkaç zloty kazanıyor. Onu ilk gördüğüm anda aklımdan geçen yaşından daha büyük olduğu anlaşıldı. Hiç on sekiz yaşında görünmüyor, çok ufak tefek ve zayıf. Tam bir yetim ve evsiz. Onunla konuştuğum zaman, zekâsına ve geleceğe inancının halen devam ettiğine şaşırdım kaldım.

41 Sienna Sokağı'ndaki avlumuz, gün içinde, pek çok mutluluk veren manzarayla doluyor, belki de burada diğer yerlerden daha fazla varlıklı insan oturduğu içindir. Leipzig Konservatuvarı'ndan Profesör Kellerman, her sabah buraya gelip keman çalıyor. Ufak tefek, ama büyüleyici uzun parmaklara sahip, saçlarına ak düşmüş bir adam. Çalmaya başladığında, tüm pencereler açılıyor. Bense, genellikle gözlerimi kapayıp, büyük bir üstadın uzakta duran orkestranın eşliğinde verdiği konserine katıldığımı hayal ediyorum. Fakat bu performans, sık sık, üzerine atılan ekmek parçaları ve bozuk paraların sesleriyle bölünüyor.

Profesörü, bizimle bir bardak çay içmesi için eve davet ettik. Davetimizi kabul etti, kemanını bir köşeye koydu ve bize hikâyesini anlattı: gettoya, bu yılın ocak ayında getirilmiş.

Mary Berg'in çizimiyle, karısı olduğu muhtemel biriyle keman çalan Profesör Kellerman

Karısıyla birlikte, on gün boyunca kapalı bir arabada yolculuk etmiş. Gruplarından birkaç kişi yolda ölmüş ve diğerleri, cesetlerle birlikte bir müddet daha yolculuk etmek zorunda kalmışlar. İki oğlunu, savaştan önce İngiltere'ye göndermeyi başarmış. "Şikâyet etmiyorum," diyor. "Kendime ve karıma bakacak kadar para kazanıyorum. Öğleden sonraları, iyi ödeme yapılan birkaç özel ders bile veriyorum ve her şeyden önemlisi, insanlar bana gerçekten samimi davranıyorlar. Ve dürüst olmak gerekirse," pişman bir ses tonuyla ekliyor, "biz Alman Yahudileri bu kadar kibarlığı hak etmiyoruz. Doğulu Yahudilere karşı çok günah işledik..."

Annem, kendisinden, savaştan önce keman çalan küçük kardeşime ders vermesini rica etti. O da kabul etti ve şimdi haftada iki gün bize geliyor. Saatte beş zloty ödüyoruz.

Bir kadın, sık sık, sokağımıza, kapımızın hemen yanına, şarkı söylemeye geliyor. Bu, bir deli. Her sabah, acıklı şarkısı kulağıma geliyor: "Lokomotifin ıslığı seni uğurluyor, elveda sevgilim, hep

mutlu kal..." Şarkının sonunda, tren gözden kayboluyor ve kız, sevgilisini beklemeye koyuluyor.

Bu kadın, zengin ve tanınmış Varşovalı bir tacirin kızı. Bombardıman sırasında evi yanmış ve tek kardeşi de alevler arasında can vermiş. Kendisi, üçüncü kattan bir ağa atlamış ve sonuçta da şok geçirmiş. Annesi, mucize eseri kurtulmuş. Şimdi, Sienna Sokağı'nda şarkılar söylüyor. Sokak sakinlerinin hepsi, ayrılan tren ve sevgilinin dönüşü hakkındaki kısa şarkısının garip sözlerini bilir.

Bugün Varşova Gettosu sakinleri için, daha fazla, sevgili dönüşü ve tren yok, sadece kızgın bir kaldırım ve birinin ayağına yapışmış, bir parça ekmek dilenen çocuk sürüsü var.

Doğru, çocukların hepsi dilenmiyor. Çoğunluğu kendi geçimlerini sağlayacak parayı kazanıyor, hatta büyüklerden daha kolay bir şekilde. Beş ila on yaş arasındaki erkek ve kız çocuklardan oluşan çetelerin hepsi, belirli bir düzen içindeler. En küçük ve cılız olanlar, kemikli küçük bedenlerine çuval bezi doluyorlar. Ardından, sadece dikenli telle çevrili sokaklardan, gizlice Aryan tarafına sokuluyorlar. Daha büyük olanlar ise, telleri gerdirip küçüklerin kolaylıkla geçmesini sağlıyorlar. Diğerleri de Alman muhafızları ya da Polonya polisini gözetliyor.

Birkaç saat sonra, patates ve un yüklenmiş olarak dönüyorlar. Genellikle, yiyeceğin, şehir merkezinden daha ucuz olduğu kenar mahallelere gidiyorlar. Köylüler patatesleri çoğunlukla karşılıksız veriyorlar. Zavallı görüntüleri insanlarda acıma duygusu uyandırıyor. Patates torbalarının yanında, esmer köy ekmeği de getiriyorlar. Küçük, yeşil suratlarındaki mutlu gülümsemeyle yeniden gettoya geliyorlar. Gettonun bu tarafında, onları daha büyük ortakları bekliyor. Orada saatlerce oturup, Nazi muhafızının, gettoya gelen yabancı vatandaşların ya da Yahudi olmayan Polonyalıların pasaportlarını kontrol etmeye dalmasını bekliyorlar. Bu, yiyecekleri gizlice içeri sokmaları için onlara bir fırsat ve-

riyor. Bazen, Alman nöbetçi onları fark etmiyor, bazen de ediyor, fakat genellikle fark etmemiş gibi yapıyor.

İçeriye kaçak mal sokarken, Alman muhafızı tarafından yakalanan küçük bir çocuk

Onları görmezden gelenler nadir oluyor; fakat özellikle yaşlı olanların arasında, evde kendi çocukları da olan ve bu yüzden, yumuşacık tenleriyle, yürüyen iskeletleri andıran bu küçük Yahudi yavrucaklara acıyan Almanlar da var. Ancak, Alman muhafızların çoğu, kaçan çocuklara, soğukkanlılıkla ateş açıyorlar ve Yahudi polisi daha sonra, yaralı kuşlar gibi düşen kanlı yavruları toplayıp yoldan geçen çekçeklere atmak zorunda kalıyor. Yine de, çocuklar ganimetleriyle birlikte sağ salim döndüğünde, ev halkı arasında sonsuz bir sevinç yaşanıyor. Sert patatesler ve esmer ekmek, müthiş tatlı geliyor. Ertesi sabah, küçük yiyecek avcıları bir kez daha, Sienna ve Zelazna Sokağı'nın köşesindeki getto sınırını geçmeye çalışıyorlar. Daha önce onların geçmesine izin veren anlayışlı bekçi, belki yine oradadır.

17 HAZİRAN 1941

Bugün, Vera Neuman'ın davetlisi olarak Bielsk halkının toplantısına katıldım. Kısa zaman önce tanıştık, ama çok iyi arkadaş olduk. Uzun boyu ve sarışın teniyle tam bir Alman tipine sahip ve Nazi ırk teorisinin aksinin canlı bir kanıtı. Vera, burada yapayalnız. Annesi yıllar önce ölmüş ve babası, fabrikaları olan bir milyoner, Sovyet işgali altındaki Lwow'da bulunuyor. Vera, uzun aralıklarla, Gouvernement General ile Sovyet işgali bölgesi arasında resmi bir iletişim olmadığı için, parası ödenen bir kaçakçı yoluyla ondan mektuplar alıyor. Aldığı anlarda da sevinçten deliye dönüyor. Benim yanıma geliyor ve kâh gülüyor kâh ağlıyor. Yalnızlığından yana çok dertli ve bu nedenle, eski evinden gelen arkadaşlarıyla bir araya gelerek, bir zamanlar yaşadığı tasasız, lüks yaşamı anımsadığı, Bielsk mültecilerinin toplantılarına gidiyor.

Aralarında Lodz ve Lublin'in de bulunduğu çeşitli Polonya şehirlerinden gelen, gayet aktif, bunun gibi bazı gruplar var. Büyük grupların, bütün gün açık, kendilerine ait karargâhları var ve bazılarının, evsizlere yiyecek dağıtan aşevleri bile var. Orada, aynı şehirden gelen mülteciler buluşuyor ve yeni gelenler için yardım organizasyonları yapıyorlar. Zaman zaman konserler düzenliyorlar; topladıkları paranın tamamı muhtaçlara gidiyor. Cemiyet bu gruplardan, daha önceden gelen mültecilerin evlerine yerleştirdikleri vatandaşlarıyla ilgilenmelerini istiyor. Gettodaki tüm evler fazla kalabalık ve bir odada, ortalama altı ila on kişi kalıyor. Bunun sonucunda da çok ciddi salgın hastalık, özellikle de tifüs tehlikesi mevcut. Bu korkunç hastalığın en önemli taşıyıcısı kıyafet bitleri ve bu mide bulandırıcı böcekle mücadele etmek çok zor. Sokağa çıkıp kalabalıkta birine temas etmek, bu böceği kapmak için yeterli. Her yerden, tifüs kurbanlarının korkutucu haberleri gelmeye başladı.

V. BÖLÜM

RUS BOMBALARI

26 HAZİRAN 1941

Bu notları, evimizin bomba sığınağından yazıyorum. Evin hava savunmasının bir üyesi olarak gece nöbetindeyim. Ruslar daha sık bombalamaya başladı. Biz ise merkez tren istasyonuna çok yakın, tehlikeli bir noktada yer alıyoruz. Saat şimdi on bir. Küçük bir karpit lambanın yanında oturuyorum. Rusya ve Almanya arasındaki düşmanlık başladığından bu yana ilk kez yazma imkânı buldum. Almanya ve Rusya arasında savaş! Ne büyük şok! Savaşın bu kadar çabuk geleceğini kim bilebilirdi ki!

Tiyatro grubumuz, tarihi bir gün olan 22 Haziran'da, öğleden sonra saat dörtte, Weisman salonunda, geleneksel pazar gösterisini sergiliyordu. Misha kendi parçasını okudu ve sonra ben sahneye geldim. Neden bilemiyorum, ama ilk kez sahne korkusu yaşadım. Piyanonun başındaki Romek, gerginliğimi fark etti ve o tipik yumuşak ses tonuyla, fısıltıyla bana şöyle dedi: "Korkma, sadece şarkıya odaklan!" Onun bakışı beni cesaretlendirdi ve birkaç satır okuduktan sonra sahne korkum yok oluverdi.

İlk şarkımı okumuş ve ikinciye başlamıştım ki, birdenbire korkunç bir patlama duyuldu ve tüm sahne sallandı. Ne olduğu-

nu anlayamamıştım. Pencereden baktım ve sokağın karşısındaki harabe binanın (daha önce Varşova'nın kuşatılması sırasında vurulmuştu) paramparça olduğunu gördüm. Bu ne olabilirdi? O anda anladım ki, yeniden bombalanıyoruz. Peki, kim tarafından?

İzleyiciler huzursuzlandı, fakat Romek çalmaya ara vermedi ve bana yavaşça seslendi, "Şarkını söylemeye devam et, yok bir şey". Ayaklarımın ben taşıyamayacağını hissediyordum ve kafamdan aynı anda bir sürü düşünce geçiyordu, ama şarkıma devam ettim. Patlamalar da devam etti, fakat sesler giderek uzaklaşıyordu. Şarkımı bitirdiğim zaman salonda büyük bir panik yaşandı ve izleyiciler, telaşla çıkışa koşuşturmaya başladılar. Harry onları durdurmaya çalıştı, ama bütün çabası nafileydi. Birisi, Rusların istasyonu bombaladığını ve Sienna Sokağı'nın bizim yaşadığımız sağ tarafındaki evlerin pek çoğunun isabet aldığını söyledi. Ben de tam çıkışa yönelmiştim ki, Romek beni durdurdu. Ancak bomba sesleri kesildikten sonra birlikte dışarı çıktık. Sienna ve Sosnowa Sokaklarının köşesine geldiğimde evimizin hasar görmediğini fark ettim ve derin bir nefes aldım. Sokaktaki insanlar birbirlerinin elinden, kocaman renkli başlıklı *Nowy Kurjer Warszawski*'nin[1] son baskısını kapmaya çalışıyorlardı: "Kızıl Felakete Karşı Savaş" ve "Almanlar Dünyayı Bolşevik Tufanına Karşı Savunuyor." Bu başlıklar, herkesin yüzünde gülümsemeye neden oluyordu.

Varşova derhal, kuşatma durumu ilan etti. Gettodaki sokağa çıkma yasağı, saat dokuz yerine yedide başladı ve karartmayı ihlal edenlere ölüm cezası verileceği belirtildi. Fakat bunlar yeni şeyler değil. Sirenler şimdi daha sık çalıyor. Sovyet havacıların, Varşova üzerinden fırlattığı aydınlatma bombaları çok etkileyici. Kızıl Hava Gücü'nün, Varşova civarındaki askeri depoları ve uçak pistlerini tam olarak belirleyip bombalamasına yardımcı oluyorlar.

Nowy Kurjer Warszawski'de yer alan, bugünkü Alman resmi bildirisi şöyle diyor: "Sovyetlerin dün akşam Varşova'yı bombala-

ması askeri bir hasara neden olmadı, fakat sivil halkta büyük zarar var. Bolşevik havacılar, şehrin yerleşim yerlerine odaklandı ve hatta bir hastaneyi bile bombaladılar." Bu gazete, "Kızıl barbarlara karşı kutsal savaşta aktif bir rol almak" adına Polonya nüfusunun ilgisini çekiyor ve Bolşeviklerle mücadelede özel bir Polonya birliği oluşturulmasını savunuyor.

Öğleden sonra, bunun tam tersini haber veren, yasadışı bir bülten elime geçti. Rus bombacıları, merkez tren istasyonunda büyük hasar meydana getirmiş ve raylara büyük oranda zarar vermiş. Okecie Havaalanı da tahrip edilmiş ve birkaç cephane fabrikasında çok sayıda Polonyalı işçi öldürülmüş.

Yeraltı baskısı artık daha açıktan ve önemli bir hizmet veriyor. Küçük kâğıtları, bize bir nebze de olsa umut getiriyor ve moralimizi düzeltiyor.

Sanırım şu anda bir tehlike söz konusu – evet, uzun bir siren sesi. Komutanı uyandırmaya gitmeliyim.

1 TEMMUZ 1941

Halen gettoda kalan ve Yahudi olmayan bina sorumlularından, bir an önce buradan ayrılmaları istendi; çok sayıda Yahudi, onların işlerini kapmak için endişeli bir bekleyiş içinde. Babam bizim binanın sorumluluğunu[2], bizim verdiklerimiz dışında bir geliri olmayan Percy Dayım için elde etmeye çalıştı. Çünkü bu kadar akrabaya bakmaya devam edersek, kısa süre sonra bizim elimizdekiler de tükenecek. Ama bu işi kapmak da o kadar kolay değil. Diğer oturanların, adayı kabul etmek için ortak fikirde olması gerekiyor ve başvuran kişi bunu sağlasa bile, daha sonra, bu göreve gelmesi için cemiyet yönetiminin onayını da alması şart.

Percy Dayımın bu işe seçilme şansı çok az, çünkü öncelikle bizim apartmanda oturmuyor. Bu nedenle, babam adaylığını koymaya karar verdi ve yardımcısı olarak da Percy'i seçti. Bu plan işe

yarayabilir. Binamızda dört yüz kişi kalıyor ve kapıcı, bu işten iyi bir gelir elde edebilir.

4 TEMMUZ 1941

Grafik sanatları okulunda sınavlar yaklaşıyor. Eğitim sadece yedi ay sürdü; Almanlar, bu süreyi uzatmayı reddettiler. Profesörler, öğrencilerin büyük bir kısmının gösterdikleri gelişmeden dolayı çok memnunlar. Ancak, ciddi anlamda malzeme sıkıntısı çekiliyor. Gettoda kâğıt ve boya malzemesi satan sadece iki dükkân var, onlar da çok küçük miktardaki malzemeyi fahiş fiyatlara satıyorlar. Bir yaprak kâğıt, savaştan önce yirmi grozy iken şimdilerde dört zlotye satılıyor. Çini mürekkebi, fırça ve kalem bulmak çok zor. Ama yine de, bir şekilde, çalışmalarımızı sürdürmeyi başarıyoruz. Birkaç öğrenci, yaşayabilmek için iş bulmak zorunda olduklarından kursu bıraktılar.

En sevilen öğrenci, Zdzaslaw Szenberg. Bu, askeri botlar ve şık dikilmiş mont giyen, yirmi üç yaşında, sıska bir genç. İnce yüzü ve bir erkekte oldukça tuhaf görünen, garip biçimde uzun kirpikli, büyük, parlak gözleri var. Ellerinin çizim ve boyama yapmadaki yeteneği, doğuştan Tanrı'nın ona bir armağanı. Daha çok, tasarım yapmayı tercih ediyor; zamanlarını ve malzemelerini gereksiz şeyler için harcadıklarını düşündüğü ressamlarla dalga geçiyor. Ama bu, sadece bir tavır. Kendisi de gettonun "sefalet" figürlerini ve bombalanmış evlerin arka fonu oluşturduğu, kırıldı kırılacak görünen bir kestane ağacının bulunduğu doğayı resmediyor.

Joziek Fogelnest ve Kazik Kestenberg de ilginç tipler. Onlar, öğretmenleri için umutsuz vakalar ve ne zaman onlardan biri bir laf etse, tüm sınıf kahkahaya boğulur. Kazik'in, midilliyi andıran ince, uzun, komik bir suratı var. Joziek, masum çocuk bakışlı gözleri olan, mükemmel yapılı bir arkadaşımız. Gözlükleri sürekli, burnunun ucuna doğru kayar. İkisi de on dokuz yaşında ve bu derslere sadece Almanların zorunlu çalışma olayından muaf kal-

mak için katılıyorlar. En ufak bir tasarlama becerileri yok ve giriş sınavlarını da "iltimas" sayesinde geçebildiler. Ama yine de öğretmenlerimizin bize sunduğu zorluklarla, yeni izlenimci numarası yaparak, karmaşık, anlaşılmaz ve genellikle de oldukça saçma kompozisyonlar çizerek baş edebiliyorlar. Öğretmenler, yaptıkları çalışmaların ortadaki sorunu çözmediğini belirttiklerinde, onları, tutuculukla ve mutlak fikirlere bağlılıkla suçluyor, kendi kompozisyonlarının derin sembolik anlamlarını açıklamaya başlıyorlar. Sınıftakiler, doğal olarak, gülmekten kırılıyorlar ve öğretmenler de tartışmada pes edip eğlenceye katılıyorlar.

Bolek Szpilberg de başka bir tuhaf kişilik. Her gün değişik bir kıyafetle okula gelir. Varlıklı bir ailenin oğlu ve oldukça da yetenekli. On sekiz yaşında, ama daha büyük gösteriyor. Orta boylu ve farklı bir görüntüsü var. Gerçek anlamda bir İngiliz vatandaşı olsa da Filistin'de doğduğu için, belirli aralıklarla Gestapo'ya rapor vermek zorunda. Ama o, yüksek bir ücret karşılığı bir İtalyan doğum belgesi almış ve Gestapo'ya da kendi adıyla, ama bir İtalyan vatandaşı olarak kaydını yaptırmış. Bu nedenle de okulda kolluk takmadan, çalımla yürüyor.[3] Ama bir gün, Almanlar okulu araştırmaya geldiğinde, hemen bir kolluk takıverdi. Yüzü kızardı ve bütün bedeni titremeye başladı. İşte o an, onun ne kadar korkak biri olduğunu anladım.

Öğrenciler arasında, iki Alman mülteci de var: Liebermann kardeşler. Küçük olanı on altı yaşında, ufak tefek ve sevimsiz biri, fakat yetenekli bir teknik ressam. Büyük kardeş ise yirmi üç yaşında, dekoratif sanat ve afiş tasarımı konusunda özel bir beceriye sahip. Onlar, ünlü bir Alman-Yahudi ressamın, Profesör Max Liebermann'ın yeğenleri.

Kızlar arasında da, Inka Garfinkel, iç dekorasyon ve moda tasarımı konusunda en göze çarpan yetenek. Çok özgün fikirleri var ve kişilik olarak tamamen farklı biri. Uzun boyu, zarif inceliği, kumral saçı, siyah gözleri ve sade bir yüz ifadesiyle, moda dergilerinden fırlamış bir modele benzer. Yakın zaman önce, onun bir

pastel portresini yaptım ve öğretmenimiz çok beğendi. Inka, fikirlerinde çok kararlıdır. Bir süre sonra, getto polisiyle birlikte görev yapan, öğrenci Jozef Swieca ile evlenecek. Bir yıldır tanışıyorlar ve birbirlerine öyle âşıklar ki, etraflarındaki olup bitenlerin farkında bile değiller. Şu ana kadar ekonomik durumları planlarını bozmuştu, ama Inka şimdi biraz para kazanıyor ve nişanlısı da iyi bir maaş alıyor, yani evlilik için hazırlık yapmaya çalışıyorlar.

Nina Wygodzka ve Janette Natanson ayrılmaz bir çift; çok şeker ve şık görünümlüler, fakat korkunç yapmacıklar. Erkekler konusunda bir hayli başarılılar. Yapmacıklıklarından birisi, sürekli olarak Fransızca konuşmaları. Ben ise onlara hep İngilizce yanıt veririm. Yahudi'ye benzemezler, bu yüzden yaptıkları ayak işleriyle, iyi bir şekilde ödüllendirildikleri karşı tarafa geçmeyi genellikle başarıyorlar. Çok genç olmalarına rağmen, çok tecrübeliler. İkisi de evin tek kızı ve anneleriyle yaşıyorlar. Babaları yıllar önce ölmüş. Nina on dokuz yaşında, orta boylu, oldukça tombul ve genellikle saç bandı takıyor. Janette de orta boylu biri, uzun bukleleri ve küçük çillerle dolu solgun bir yüzü var. Bir kedininkilere benzeyen yeşil gözleri ateş dolu. Bu ikisi, okuldaki tüm erkeklerin başlarını döndürüyor ve tehlikeli "şuh kızlar" olarak görülüyorlar.

Genel olarak öğrenciler, çok iyi anlaşıyorlar ve birbirlerine her şekilde yardım ediyorlar.

10 TEMMUZ 1941

Rus havacıları, sürekli Varşova civarını geziyor ve bomba sesleri, havayı sarsmaya devam ediyor. Sık sık, gettoyu koruyan Rus uçaklarının uğultusunu duyuyorum. Bu nedenle, alarm çaldığını duyduğumuz zaman kilere saklanmıyoruz. Hava iyice ısındı ve genellikle, ikinci kattaki dairemizin balkonunda oturuyorum. Pencere saksılarındaki domates, bezelye, havuç ve turplar filizlenmeye başladı. Bana özgürlüğü hatırlatan tek şey, başımın üzerindeki güneşli, mavi gökyüzü. Buraya, altıncı kattaki arkadaşım

Lutka Leder'le gelirim, geleceğe dair planlar yaparız. Lutka burada, üvey annesi ve küçük kız kardeşiyle birlikte kalıyor. Babası, Rus işgalindeki Polonya'da ve Rusya'nın Almanya tarafından işgal edilmesinden bu yana ondan hiç haber alamamışlar. Lutka, on sekiz yaşında, orta yapılı, etine dolgun ve esmer bir kız. Vera Neuman ve Mickie Rubin de sık sık buraya gelir.

İçimize temiz havayı dolduruyor ve bir an için etrafımızdaki kasvetli dünyayı unutuyoruz. Önümüzde uzanan, bir duvarla bölünmüş avluya bir anlık bakış, bizi daldığımız tatlı düşlerden uyandırmaya yetiyor. Balkonumuz, Zlota Sokağı'nın Aryan tarafına bakıyor. Beşinci kattaki bir pencereden, genelde aynı tonda çalan bir piyano sesi geliyor; parça, Schumann'ın *Traumerei*'si.[4] Asil ruhlu bir Hıristiyan'ın, bu yumuşak melodiyle, kapıların ardına kilitlenmiş gettoda yaşayan, talihsiz insanları rahatlatmaya çalıştığını düşünüyorum. Belki de Aryan tarafından sık sık gettoya taşların fırlatıldığı gerçeğine duyduğu bir çeşit üzüntüyü ifade ediyor. Schumann'ın bu melodisi, her birimizi başka dünyalara götürüyor.

Lutka, yandaki evde oturan sevgilisi Kazik Briliant'ı düşünüyor. Bir an bile onu düşünmeden ya da ondan bahsetmeden duramıyor, ama maalesef o, Lutka'ya karşı tamamen ilgisiz. Mickie Rubin'in aklı ise gençliğinin en güzel yıllarını geçirdiği Leipzig'de. Çok duygusal biri ve alınıp gettoya getirildiği Alman şehrine ait hayatının en değersiz olaylarını anımsıyor. Orada yaşadığı içine işleyen adaletsizliğe ve Almanların ona verdiği zarara rağmen, o ve ailesinin doğduğu yeri unutamıyor.

İçim inanılmaz önsezilerle dolu. Son birkaç gündür, korkunç kâbuslar görüyorum. Varşova'nın, kardeşlerim, annem ve babamla birlikte kan içinde yüzdüğünü, yerde yüzükoyun yatan cesetlerin üzerinde yürüdüğümü gördüm. Kaçmak istedim, kaçamadım ve buz gibi ter içinde, dehşete düşmüş, tükenmiş bir halde uyandım. Altın renkli güneş ve mavi gökyüzü, sadece, sarsılan sinirlerimin bozulmasına neden oldu.

27 TEMMUZ 1941

Babam, uzun süren mücadelenin ardından, kapsadığı tüm ayrıcalıklarla birlikte, bina sorumluluğu işini aldı. İki haftadır "görev başında", üzerinde "Yönetici" yazan sarı bir kolluk takıyor. Ayrıca cemiyetten, mecburi çalışmadan muaf olduğunu belirten bir pasaport da aldı. Böylelikle, sokaklarda, insan avına kurban gitme korkusu olmadan dolaşabiliyor. Kapıcılar çeşitli vergilerden muafiyet, ekstra yiyecek, aylık iki yüz zloty maaş ve bedava oturma hakkına sahip oluyor. Fakat ana gelir, geceleri kapı açmakla elde ediliyor. Sokağa çıkma yasağı düzenlemelerine göre, kapı erken bir saatte kapanıyor; binada oturanlar, kapıyı açtırmak için, yirmi groszy ya da daha fazla para ödüyorlar. Bazı akşamlar, bu ödemelerin toplamı yirmi zlotyi buluyor. Kısaca, mevcut koşullar altında, bir kapıcının geliri son derece iyi. Bu işi almanın zor olmasına şaşmamak gerekir.

Babam, bir kapıcının ağır görevlerini yerine getirecek, binayı temiz tutmayı, merdivenleri silmeyi, çöpü çıkarmayı öğrenecek kadar güçlü olmadığından, kendi özgün planını uyguladı ve Percy Dayımı yardımcı olarak aldı. Tüm para makbuzlarını ona veriyor.

Komşularımız ilk başta, daha dün kendileri gibi bir kiracı olan yeni bina sorumluları konusunda kuşkuluydu. Bir sanat tüccarı ve klasik resim uzmanının, sıradan bir kapıcının görevlerini yerine getirebileceği fikrini akılları almıyordu. Fakat kısa süre sonra, saygın bir vatandaşın da kapıcı olabileceği ve yine de saygın bir vatandaş olarak kalabileceği fikrine alıştılar. Şimdi ise hem babama hem de dayıma büyük saygı duyuyorlar. Bu arada, sosyal konumları açısından aşağı inen tek insanlar onlar değil. Yan binamızdaki kapıcı, ailemizin yakın dostu mühendis Plonskier ve pek çok mühendis, kapıcı olarak çalışmaktan memnun.

VI. BÖLÜM

TİFÜS

29 TEMMUZ 1941

Tifüs salgını iyice arttı. Dün, bu hastalık nedeniyle ölenlerin sayısı iki yüze ulaştı. Doktorlar, çaresizlik içinde, ellerini havaya kaldırmaktan başka bir şey yapamıyorlar. İlaç yok ve tüm hastaneler dolup taşıyor. Avlulara ve koridorlara sürekli yeni yataklar ekleniyor, fakat bu, problemi ortadan kaldırmıyor ve kurban sayısı her gün artıyor.

Leszno ve Rymarska Sokaklarının köşesindeki hastane, penceresine, "Boş yer yok" yazısı astı. Sienna Sokağı'ndaki Berson Çocuk Hastanesi, hepsi tifüs hastalığına yakalanmış, çeşitli yaşlardan çocuklarla dolu. Leszno ve Zelazna Sokaklarının köşesindeki hastane, kapılarını kapadı; fazladan bir hasta için bile yer yok.

Birkaç gün önce, Leszno Sokağı'nda, kollarında epey büyük bir çocuğu taşıyan bir baba gördüm. Babanın da oğlunun da üstü başı perişandı. Genç hastanın yüzü, ateşten kıpkırmızıydı ve çıldırmış gibiydi. Adam, Leszno ve Zelazna Sokaklarının köşesine yaklaşırken, tereddüt içinde, hastanenin kapısında durdu. Bir süre, ne yapacağını bilemeden öylece kalakaldı. Sonunda, talihsiz adam, oğlunu hastanenin basamaklarına yatırdı ve birkaç adım

geri çekildi. Çocuk, tükenmiş bir halde çırpınarak sarsıldı, derin derin inledi. Beyaz önlüklü bir hemşire kapıda belirdi ve başını öne eğmiş ağlayan, acılı babayı fena halde azarlamaya başladı. Bir süre sonra, hasta çocuğun çırpınışlarının durduğunu fark ettim, sanki derin bir uykuya dalmıştı. Gözleri kapalıydı; yüzünü, huzur dolu bir memnuniyet ifadesi kaplamıştı.

Biraz sonra, ağlayan babanın gözüne oğlunun son hali ilişti. İnsanın içini parçalayan hıçkırıklarla çocuğunun üzerine kapandı, bir yaşam belirtisi ararcasına, uzun bir süre onun yüzüne baktı. Fakat, her şey bitmişti. Cemiyetin ücretsiz olarak gönderdiği küçük siyah bir araba geldi ve çocuğun daha soğumamış bedeni, başka sokaklardan toplanan diğerlerinin yanına kondu. Araba hareket ederken, baba bir süre daha arkasından baktı. Sonra da oradan ayrıldı.

Hastaları hastane kapılarına bırakmak, artık sıradan bir olay haline geldi. Tıbbi yardımdan uzak çocuklarının acı çekmesine dayanamayan anneler, bu yolla, onları bir hastaneye kabul ettirmeyi umuyorlar.

Salgın hastalık, özellikle Gesia, Nalewski, Nowolipki ve Nowolipie Sokaklarında şiddetli bir hal aldı. Küçük Getto'da ise durum biraz daha iyi, çünkü burası, özel tıbbi bakıma gücü yeten, nispeten varlıklı insanların oturduğu bir bölge.

Yakın bir zamanda, Lwow'dan, Almanların eline bir ay önce geçen antitifüs serumu getirildi. Sovyetler, Lwow'u boşalttıklarında, tüpler içinde bulunan, büyük bir antitifüs serumu stoku bıraktılar. Şimdi de bu değerli ilaç, gizlice Varşova'ya sokuluyor. Fakat sadece, zengin insanların almaya gücü yetiyor – bir tüpün fiyatı, birkaç bin zlotye kadar yükseldi.

Gettonun bazı sakinleri, İsviçre'den posta yoluyla gelen, içinde çeşitli ilaçlar, özellikle de antitifüs serumu bulunan paketler alıyorlar.

Mary ve kardeşi Anna, Varşova Gettosu'nda

İsviçre serumu, Rus serumundan daha iyi. Gettoda hararetli bir ilaç ticareti yapılıyor. Bir tanıdığım, Heniek Grynberg, bu işle uğraşıyor ve bana, konuyla ilgili bazı ayrıntılardan bahsetti.

Heniek, Yahudi özellikleri taşımayan, uzun boylu, sarışın, tam bir Kuzey Avrupalı tipi. Sık sık, bir yeraltı kanalı ve sahte kimliği sayesinde bir Polonyalı olarak, kolaylıkla diğer tarafa geçiyor. Bir şekilde Lwow'a giriş izni alıyor ve oradan, gettodaki varlıklı Yahudilerden ödemelerini önceden aldığı, belli sayıdaki antitifüs serumu tüplerini satın alıyor. Heniek'in sahte belgeleri ve Aryan görünüşüne rağmen, bu, yapılması çok da kolay olmayan bir yolculuk. Trenlerde sürekli aramalar yapılıyor ve Almanlar kaçak mallara el koymakla kalmayıp ağır cezalar da veriyorlar – ki, bu ceza, Heniek'in Yahudi kimliğinin fark edilmesi halinde, bilhassa ciddi olacaktır. Fakat Heniek, tecrübeli bir kaçakçı. Savaşın üç yılı boyunca pek çok sınır geçti, çeşitli ticaret işleriyle uğraştı, farklı ülkelerin polisinden gizlendi ve tüm tehlikelerden, zarar görmeden sıyrılmayı başardı. Bu yeni iş alanında, en başarılı

insanlardan biri de o. Bunu, onun refah içindeki görünümünden ve karısıyla kızlarının giydiği şık kıyafetlerden de anlayabilirsiniz. Kız kardeşi Eva Grynberg, Ev Komitesi'nin bir üyesi ve kuzeni Rutka, benim kız kardeşim Anna'nın arkadaşı. Rutka her gün bizim evde ve annemle babam, bu nedenle, ona üçüncü kızları gibi davranıyorlar.

31 TEMMUZ 1941

Dün son sınavlarımızı da olduk. Hepsinden geçtim ve hemen, bir yedi ay daha sürecek olan, ileri seviye kursuna yazıldım.

Şimdi, kapıcının ailesi olarak, bize verilen yeni dairenin penceresinden dışarıyı izliyorum. Bu pencere, Sosnowa'nın yakınındaki Sienna Sokağı'nın bir bölümüne bakıyor. Buradan, her an bir hareketliliğe tanık olabilirsiniz. Sokağın köşesinde bir gazete satıcısı var. Orada satılan gazetelerin de kaçak olduğunu söylemeye gerek yok sanırım, çünkü gettoda resmi olarak sadece *Gazeta Zydowska* satılabiliyor. Fakat *Nowy Kurjer Warszawski, Das Reich, Krakauer Zeitung* ve hatta *Voelkische Beobachter* de bulabilirsiniz.[1] Resmi Nazi gazeteleri, bazen, Polonya'daki gettolarla ilgili ilginç havadisler veriyorlar.

Gazete satıcısının yanında, bir şekerleme ve sigara satıcısı var. Aydın görünümlü, yaşlıca bir adam. Yarı uyuklar bir halde, duvara yaslanmış duruyor. Sattığı şekerlemeler, küçük getto fabrikalarında, şeker pekmezinden ya da sakarinden yapılıyor. Şekerin yarım kilosu otuz zloty. Bazı şekerlemeler, üzerinde "Yahudi mahallesi" yazısı ve bir Davut Yıldızı bulunan kâğıtlara sarılmış. Fiyatları, tane başına yirmi ile otuz groszy arasında değişiyor. Tanesi bir zloty olanları bile var.

Onun da yakınında, yaşlıca bir kadın, küçük tezgâhının başında, her biri elli groszyden iki zlotye değişen, farklı kalitede kolluklar satıyor. En ucuzları, üzerinde Davut Yıldızı baskısı bulunan bir tür kâğıttan, en pahalıları ise el işlemesi Davut Yıldızı ve

lastik bantları olan ketenden yapılmış. Bu kolluklar gettoda çok rağbet görüyor, çünkü Almanlar bu konuda çok hassaslar ve bir Yahudi'nin kırışmış ya da kirli kolluk taktığını gördükleri an, ona dayak atıyorlar.

Sienna Sokağı'nın pek çok tanınmış kişisi var. Favorilerden biri, uzun boylu, hafif toplu, yer yer beyazlar düşen düz siyah saçıyla şık görünümlü bir kadın olan Bayan Bela Gelbard. Adımlarını, yanında gezdirdiği siyah köpeğin adımlarına uydurmaya çalıştığı için, çok ağır yürür. Her gün aynı saatte köpeğini yürüyüşe çıkarır, bazen de, bir sanat düşkünü olduğu için, bizim okulun bir sanat azizesi olarak bilhassa ilgilendiği öğrencileri tarafından etrafı sarılır. Onlarla heyecanlı tartışmalar yapar ve ellisine merdiven dayasa da bu gençlerin arasında kendini genç hisseder.

Bizim evin karşısındaki ev, 42 numara, kuşatma esnasında yandı. Bu sabah, orta yaşlı bir kadın, yıkıntıların önünde oturuyordu. Önüne uzattığı çıplak ayağı, iltihaplı yaralarla kaplıydı. Yüzü hastalıktan şişmiş ve burun delikleri, hava almakta güçlük çekiyormuşçasına, kocaman açılmıştı. Ağır bedenini kaldırmaya çalıştı, ama başaramadı. İnsanlar, telaş içinde yanından geçip giderlerken, dönüp ona bakmıyorlardı bile. Kısacası, kimse ona yardım etmedi. Çıkınından bir parça ekmek çıkardı ve ısırmaya çalıştı, fakat dişleri takılıp kaldı, başı ağır bir biçimde kaldırıma düştü. Biraz zaman geçtikten sonra doğruldu, ağzına aldığı parçayı çiğnemeye çalıştı. Fakat, midesi onu bile almadı ve ekmeği geri tükürdü.

Sonra, bastonunun yardımıyla yeniden kalkmaya çalıştı ve sonunda başardı. Birkaç adım attı ve birdenbire, bağırarak kafasını duvara vurmaya başladı: "Siz insanlar, bir parça insafınız varsa beni öldürün!"

Ardından, kolları yanda yere yığıldı; bir an için, çektiği acıların son bulduğunu düşündüm. Ama bir dakika sonra, kıpırdamaya başladı ve ağzından, boğuk bir sesle, anlaşılmaz kelimeler çıktı.

Hemen ambulans merkezine koştum ve ortalığı öyle bir telaşlandırdım ki sonunda, zavallı kadına bakması için birisi gönderildi.

Bu gibi manzaralar Sienna Sokağı'nda nadiren yaşanıyor, ama Grzybowska yakınındaki sokaklar, yardım almak için cemiyete gelen, açlıktan kırılan insanlarla dolup taşıyor. Anne babası ölmüş, sokaklarda paçavralar üzerinde oturan, üstünde başında pek bir şey olmayan, çok sayıda çocuk var. Bir deri bir kemik kalmışlar ve parşömen gibi ince derilerinin atındaki kemikleri görebilirsiniz. Bu durum, iskorbüt hastalığının ilk aşaması; bu korkunç hastalığın son aşamasında, aynı küçük bedenler şişiyor ve iltihaplı yaralarla kaplanıyor. Bu çocukların bazıları, ayak parmaklarını kaybettikleri için, sağa sola yalpalarken inliyorlar. Artık insan görünümünden uzaklar ve çocuktan çok maymunlara benziyorlar. Artık, ekmek değil ölüm dileniyorlar.

Yabancı muhabirler neredesiniz? Neden buraya gelip gettonun içler acısı manzaralarını anlatmıyorsunuz? Ağzınızın tadını bozmaya niyetinizin olmadığı belli. Yoksa Nazilerin, Aryan nüfusunu salgın hastalıklardan ve pislikten korumak için Yahudileri gettoya kapattıklarına dair söyledikleri, sizi tatmin ediyor mu?

Bir süre önce, İspanyol ve Romen muhabirlerin, Nazi denetimindeki *Nowy Kurjer Warszawski*'de getto hakkında yazdıkları bu tür haberler okudum. Ve büyük bir derginin temsilcisi olan bir Amerikan muhabirinin, Varşova'daki bir gettodaki sıhhi zorunluluk hakkında, Nazilerin yaptığı propagandaya kandığını görünce nasıl şaşırdım anlatamam! Tüm dünya mı aynı şekilde zehirlendi?[2] Hiçbir yerde biraz da olsa adalet kalmadı mı? Kimse bizim çaresizlik çığlıklarımızı duymayacak mı?

Grzybowska yakınındaki Komitetowa Sokağı, iskorbüt hastalığından mahvolmuş çocukların oluşturduğu canlı bir mezara dönmüş durumda. Bu sokağın sakinleri, zerre kadar güneş ışığının girmediği mağaraları andıran kilerlerde yaşıyorlar. İnsan, kirli, küçük pencere camlarından, bir deri bir kemik kalmış yüzlerini ve darmadağın kafalarını görebilir. Bunlar, yattıkları yerden

dahi kalkmaya gücü olmayan, yaşlı insanların yüzleri ve kafaları. Sokaktan geçen binlerce ayakkabıya ölü gözlerle bakıyorlar. Bazen bu küçük pencerelerden, bir parça ekmek dilenmek için, kemikleri çıkmış bir el uzanıyor.

Grzybowska'daki getto manzaraları daha az acıklı değil. Birkaç adımda bir, kızgın demirler ve tuğladan ocaklar var. Onların üzerinde, büyük kaplarda su kaynıyor. Yakınında bulunan küçük masa ya da tezgâhlarda ince ekmek dilimleri var. Buradan, kırk groszye, sakarinli bir bardak sıcak su ve bir dilim ekmek alabilirsiniz. Büyük bir insan kalabalığı, olağanüstü bir hengâmenin ortasında toplanıyor. Burada, on groszye, at kemiklerinden yapılmış jöle satan bir kadın, bir şekerleme satıcısı ve biraz ilerisinde, gettoda "kokuşmuş" da denilen küçük balıklardan yapılan balık çörekleri satan kadın duruyor. Bu tür balık çörekleri otuz groszye satılıyor, bir dilim ekmekle birlikte olursa elli groszye. Buna rağmen, çöreklerin çok sayıda alıcısı bulunuyor.

Grzybowska, cemiyetin sağladığı en büyük aşevinin burada olması nedeniyle her zaman dilencilerle doludur. Bu sokak, aynı zamanda, tifüs için korkunç bir üreme yeri. Her evde birkaç tifüs hastası var. Ama hâlâ yürüyecek gücü olanlar, bu vahşetten sağ çıkacaklarına dair umutlular. Herkes ölümü ve her köşe başında gizlenen mahvoluşu, aklından çıkarmaya çalışıyor. Gettonun merkezinde bulunan Kafe Hirschfeld, çok tutulan bir eğlence yeri.

Bu kafe, Sienna ve Sosnowa Sokaklarının köşesinde bulunuyor. İnsanın arzulayacağı her şeyi -en pahalı likörler, konyak, salamura balık, konserve yiyecekler, ördek, tavuk ve kaz- burada bulmak mümkün. İçkili bir akşam yemeğinin fiyatı, yüz ila iki yüz zloty arasında değişiyor. Bu kafe, en önemli kaçakçıların ve metreslerinin buluşma yeridir; burada kadınlar kendilerini, iyi bir akşam yemeğine satarlar. On altı yaşındaki kızlar, buraya, Gestapo için çalışan rezil sevgililerleriyle birlikte gelirler. Bu kızlar, daha sonra başlarına neler gelebileceğini düşünmezler - bunun

için çok küçükler. Onlar buraya, güzel bir yemek yemeye geliyorlar. Bu tip kızları, ertesi gün, sevgilileriyle birlikte vurulmuş olarak bulabilirsiniz. Gettonun örgütlü gençliği, hainlerle amansız bir mücadele içinde.

Bu kafenin sıkı bir müdavimi var; Milek adını kullanan bir Gestapo ajanı. Hiç kimse, onun gerçek adını bilmiyor. Resmi görev pantolonu ve uzun, spor ceket giyen, uzun boylu, sağlıklı görünen sarışın bir adamdır. Adı dillere düşmüş bir Don Juan'dır ve gözüne kestirdiği kızın ondan kaçma şansı yoktur. Kız, karşı koyacak olursa Gestapo ile tehdit edilir, bu da ölüm demektir. Milek yanında daima silah taşır ve ondan kaçmaya çalışan, yeraltı dünyasından birkaç işçiyi öldürmekle övünüp durur.

Heniek Grynberg de, iş meseleleri görüşmek, on karatlık bir elmas, bir miktar altın, bir gram platin ve hatta sahte kimlik belgeleri alıp satmak için uygun bir yer olan Kafe Hirschfeld'in devamlı müşterisidir. Heniek, bana, bu kafede ara sıra yaşanan acı olayları anlattı. Almanlar burada sık sık arama yaparlar. Kafenin etrafını çevirir, orada bulunan herkesin ceplerini kontrol eder ve kendilerine iyi bir ganimet sağlarlar. Hirschfeld, buna rağmen her zaman tıka basa doludur. Müdavimlerin arasında, Polcia Mops takma adlı Pola Fuchs da var. On sekiz yaşında, uzun boylu, mükemmel bacakları olan, sarışın bir kız.[3] Silezyalı genç bir *Volksdeutche* (Alman halk çocuğu) olan Alfons P., ona âşık. Pola, ilişkiye çok önem veriyor ve hatta belki de ondan hoşlanıyor. P., anne ve babası Alman kökenli olan fakat kendisini Polonyalı olarak gören, orta boylu, sarışın, genç bir yakışıklı. Heniek Grynberg'in arkadaşı ve bir zamanlar onun zor bir durumdan kurtulmasına yardım bile etmiş.

Alfons P., ne zaman gettoyu ziyaret etse, metresiyle birlikte Grynberg'de kalır. Pola her zaman şık görünür ve sevgilisinin hediye ettiği, en pahalı Fransız ipeğinden yapılan kıyafetler giyer. Onu genellikle Sienna Sokağı'nda yürürken görürüm ve mahalle sakinleri de onu çok iyi tanır.

Son zamanlarda, Polonyalıların gettoya girmeleri çok zorlaştı; fakat Alman kökenini kabul etmese de, P.'nin Gestapo'da çok sıkı bağlantıları var. Ama tüm gerçekleri kim bilebilir ki? Belki de o bir Gestapo ajanıdır.

Yeraltı dünyasının liderleri de Hirschfeld'de buluşurlar - mekânın, gettodaki yoldan çıkmışların buluşma yeri olarak bilinmesi, burayı, yasadışı savaşçılar için mükemmel bir saklanma yeri yapıyor.

Çeşitli kısıtlamalara rağmen, Aryan tarafında ölüm cezasıyla yasaklanan pek çok şey gettoda yapılıyor. Aslına bakarsanız her şey yasak. Nazilerin onaylamadığı gazeteleri basmak, milli marş söylemek, dini törenlere katılmak, okula gitmek, halka açık parklara gitmek, trenle yolculuk yapmak, radyo, gramofon, telefon bulundurmak - kısacası yaşamak yasak! Yine de, Nazilere rağmen ayaktayız ve bu kölelik rejiminden bir şekilde sağ kurtulmayı ümit ediyoruz.

10 EYLÜL 1941

Tiyatro grubumuz LZA, genellikle bizim evde biraraya geliyor. Ama bu, bana, daha fazla süremeyecekmiş gibi geliyor. Her yerde korkunç bir depresyon hali var. Edzia Piaskowska'nın annesi tifüs hastası. Salgının çok ciddi boyutlarda olduğu Karmelicka Sokağı'nda yaşıyorlar. Edzia, evden ayrılmak zorunda kaldı ve şimdilik bizimle birlikte yaşıyor. Miza'nın babası da çok hasta. Mietek Fein, taşrada bir yere gitti ve daha sonra kendisinden haber alınamadı. Stefan Mandeltort'un babası tifüsten öldü ve şimdi de Edek Wolkowicz, hastalığa yakalandı.

Harry'nin hiç keyfi yok. Doktorlar, kısa zaman önce, tüberküloz hastalığının kötüye gitmeye başladığını fark ettiler. Bolek Gliksberg, gettodan kaçma hazırlıkları yapıyor. Dolek Amsterdam, babası için bir yas bağı takıyor. Ola, çok üzgün; maddi durumu

bariz biçimde kötüledi. Bana gelir gelmez, evden çıkmadan önce bir şeyler yemeyi unuttuğunu söyleyerek, bir parça ekmek istedi. Ona hemen bir masa hazırladım tabii ki.

Tadek, hepimizin aksine, gayet neşeli ve bunda çok da şaşılacak bir şey yok aslında. Tanınmış bir Lodz avukatı olan babası, gettoda vurgunculukla mücadele eden "on üç"ün komutan yardımcısı. Oldukça iyi para kazanıyor ve Nazilerle gizlice iş yaptığına dair şüphelerim var. Tadek, her zaman iyi beslenen, şık giyinen ve gerçekten iyi görünen biridir. Aynı zamanda bana âşık; geçen gün bunu açıkça ifade etti. Sık sık beni görmeye geliyor; fakat beni, tehlikeli bir rakip olarak gördüğü Romek'in yanında bulduğunda hemen suratını asıyor. Tadek ve Romek aslında çok iyi arkadaşlar; genellikle de iyi geçinirler. Fakat, benimle oldukları zaman aralarındaki uyum bozulur ve tartışmaya başlarlar.

Tadek Szajer, Ambulans Servisi işçisi şapkasıyla, aşağı yukarı 1942 yılında.

Romek, hayattan nefret ediyor; çünkü ailesini geçindirmek için çalışmak zorunda ve her gün, bitip tükenmiş bir halde eve gi-

diyor. Yine de her akşam beni görmeyi ihmal etmiyor. Tadek daha rahat. O sadece çalışır ve boş zamanlarında da aşk ilanlarıyla beni boğar. Ama ben onunla hiç ilgilenmiyorum; onun tam tersine! Süslü görüntüsü, şık giyimi ve her yere, yürümek yerine çekçekle gitmesi beni rahatsız ediyor. Tanrı biliyor ya, onu hiç kıskanmıyorum, fakat Romek'in bu kadar çok çalışmak zorunda olmasını düşünmek beni üzüyor. O, bundan yine de şikâyet etmiyor. Beni görmeye geldiğinde, koltuğa gömülüp hayallere dalarcasına, uzun bir müddet, sessizce oturuyor. Hep karamsar bir ruh hali içerisinde. Ayrılırken beni öpüyor ve geleceğe dair, umut verici birkaç güzel söz söylemeye çalışıyor. Birkaç gün önce bana sarıldığında, bir çocukla konuşan yetişkin edasıyla şöyle dedi: "Küçük kız, her şeyin farkında olmaman daha iyi. Benim kadar acı çekmediğin için mutluyum."

Gözyaşlarım boğazıma düğümlendi. Çünkü her şeyi biliyorum ve anlıyorum, fakat hiç kimseye yardım edecek gücüm yok.

Benim evimden Romek'e giden yol tehlikeli olsa da, grubumuz bazen onda toplanıyor. Alman muhafızlar, hiçbir neden göstermeden, uyarıda dahi bulunmadan, yoldan gelip geçene ateş açıyorlar. Bu nedenle, yakınımızda kalan Harry ve Bolek, dün bana geldiler ve Romek'e birlikte gittik.

Sıcak bir gündü. Öğleden sonra saat dört civarında dışarı çıktık. İnsanlar sokaklarda, yüzlerinde sıra dışı bir ifadeyle koşuşturuyorlar. Attıkları her adımda, onları saran gerginlik hissedilebiliyor. Leszno ve Zelazna Sokaklarının köşesindeki geçide vardığımız zaman, ortalığın tamamen ıssız olduğunu gördük. Harry'den beni eve geri götürmesini istedim, fakat çok geçti. Tam o anda, geçitte tüfeğini bize doğrultmuş bir Alman muhafızla karşılaştık. İçimdeki her şey o an ölüverdi ve artık, yaşamımın sonuna geldiğimi düşündüm. Dizlerimin bağı çözülmüştü. Çocuklar, kollarımdan tutup cesaretlerini toplayarak, sokağın karşı tarafına doğru yürümeye başladılar. Omuzlarımda, sanki bir merminin

hedefi olmuşum gibi acı hissettim. Yakıcı sokakta, taşlaşmış bir sükûnet vardı. Birdenbire kuru bir çatırtı yankılandı ve sokağın ortasından bir mermi, hızla uçarak geçti. Şansımız varmış ki en tehlikeli bölgeyi geçmiştik. Harry ve Bolek'in yüzleri bembeyaz olmuştu. Ben de Romek'in evine girdiğimde sapsarı kesilmiştim. Derinden sarsılmıştım ve bir türlü kendime gelemiyordum.

Birkaç dakika sonra, Romek'in kız kardeşi Marysia odaya daldı ve nefes nefese, sokaktaki vurulma olaylarını anlatmaya başladı. Romek, sessizliğini koruyordu ve olaylara tam anlamıyla boyun eğişini gözlerinden okuyabiliyordum. Daha sonra beni eve bıraktı. Leszno ve Zelazna Sokaklarının köşesindeki geçide geldiğimizde, elindeki sopayla, geçen herkesin kafasına vuran bir SS gördük. Tüm yayalar bu sıra dayağının tadına bakmak zorundaydı, çünkü Leszno Sokağı'ndan gettoya geçmek için başka yol yoktu.

Bir şekilde geçitteki kalabalığın arasına gizlenmeyi başardık ve şans eseri, sopa darbelerinden kurtulduk. Erkeklerin hepsi, kapıdan geçerlerken, Almanları selamlamak için şapkalarını çıkarmak zorundaydılar. Onlar bunu yaparlarken, SS görevlisi, başlarına vurmaya devam ediyordu ve diğer tarafa geçtiklerinde, pek çok kişinin kafasından yüzlerine kan sızıyordu.

Bu cehennemin sonu ne zaman gelecek?

20 EYLÜL 1941

Naziler galip geldi. Kiev düştü. Himmler, kısa bir süre sonra Moskova'ya gelecek. Londra ciddi bir bombardıman altında. Bu savaşı Almanlar mı kazanacak? Hayır, bin kere hayır! Müttefikler neden Alman şehirlerini bombalamıyorlar? Berlin'e neden dokunulmuyor? Almanya dünya üzerinden silinmeli. Böyle bir halkın var olmasına daha fazla izin verilmemeli. Sadece üniformalı Naziler suçlu değil, yağmalamanın meyvelerini toplamaktan ve

kocaları ya da babaları tarafından gerçekleştirilen infazlardan hoşlanan Almanların hepsi, tüm sivil halk da suçlu.

Keşke bizim de silahlarımız olsa, keşke kendimizi savunabilsek ve intikamımızı alabilsek! Fakat ne yazık ki çaresiziz; elimizden, başımızı önümüze eğip Tanrı'ya dua etmekten başka bir şey gelmiyor.

Yarın akşam, Rosh Hashana; Yahudilerin yılbaşı gecesi. Naziler, Yahudilerin her kutsal gününde vahşi eylemler yaptıkları için, onların bu güne özel korkunç bir eylem hazırlığında olmalarından korkuyoruz. Cemiyete, Yahudilerin dua etmek için bir araya gelmemeleri gerektiği, aksi takdirde vurulacaklarını bildiren özel bir uyarı gönderdiler. Bu arada, Sienna Sokağı'nı, gettodan ayırma planı hakkında söylentiler dolaşıyor. Almanlar, bu sokağın kurtulma bedeli olarak yaklaşık üç kilo altın istiyorlar. Sienna Sokağı sakinleri arasında değerli eşyalar toplanıyor. Herkes, böylesi bir felaketi önlemek için, ellerinde kalan son yüzükleri ya da küpeleri veriyor.

VII. BÖLÜM

"KARDEŞİNE YÖNELEN ŞİDDET"

23 EYLÜL 1941

Ne yazık ki, kutsal günlerin arifesindeki tahminlerimizde haklı çıktık. Sadece dün, Rosh Hashana'nın arifesinde, Almanlar, başlarında Mühendis Czerniakow'un bulunduğu cemiyet temsilcilerine, çalışma kamplarına bir an önce beş bin kişi göndermelerini emrettiler. Cemiyet, bu emre karşı çıktı. Almanlar da bunun üzerine gettoya girdiler ve her yanda silah sesleri duyuldu.

Avın başladığı an, tesadüf eseri sokaktaydım. İnsanlarla dolu bir avluya koşarak içeri girmeyi başardım ve orada iki saat bekledim. Saat sekizi çeyrek geçe, Leszno Sokağı'ndan Sienna Sokağı'na yürümenin yarım saat alacağını düşünerek, sokağa çıkma yasağının başladığı, dokuzdan önce evde olmak için yola çıktım.

Leszno ve Zelazna Sokaklarının köşesinde, bir insan yığını, çalışma dairesinin önünde, askeri düzende dizilmiş bekliyorlardı. Çoğunluğu, on sekiz ve yirmi beş yaş arası, genç erkeklerdi. Yahudi polisi de, hiç kimsenin kaçmasına meydan vermemekle sorumluydu. Bu gençler, birazdan öldürüleceklermiş gibi, başlarını öne eğmiş bekliyorlardı. Aslına bakılırsa, dışarıdan görünüşleri ölmüşten beterdi. Çalışma kamplarına giden binlerce kişi, bu şekilde, tek bir iz bırakmadan ortadan kaybolmuştu.

Bu talihsiz insan yığınında, pek çok tanıdık yüze rastladım ve Romek'in, o akşam beni eve götürmemesine çok sevindim. Mahkûm edilen insanlara bakarken donakaldığım o kırtasiye dükkânının kapısı birdenbire açıldı ve o an, omzuma dokunan bir el hissettim. El, Yahudi bir polise aitti ve beni hemen içeri çekti.

Bir dakika sonra, benim durduğum yerde, bir adam mermilere hedef oldu. Kalabalığın içinde, feryatlar, elektrik akımı gibi yayılmaya başladı ve kırtasiye dükkânına kadar ulaştı. Yere düşen adam bir süre inledi, hemen sonra bir el arabasına konulup götürüldü. Kapıcı, kaldırımdaki, henüz soğumamış kanı aceleyle temizlemeye koyuldu.

Titreyerek saatime baktım. Sokağa çıkma yasağı, başka bir deyişle, getto sokaklarındaki mutlak ölüm saati giderek yaklaşıyordu. Gayriihtiyari, çıkışa yöneldim. Ama polis beni bırakmadı. Evimin çok uzakta olduğunu, er ya da geç nasıl olsa vurulacağımı söylediğimde ise beni eve kendisinin götüreceğine söz verdi.

Evlerine gitmek isteyen diğer birkaç kişiyle birlikte dükkândan çıktım. Saat dokuza beş vardı. Polis beni avluya kadar getirdi ve içeri girdiğimde sokağa çıkma yasağı yarım saat önce başlamıştı. Ailem, öldüğümü düşünmeye başlamıştı ve gelir gelmez beni soru yağmuruna tuttular. Onların sorularını cevaplayacak durumda değildim ve kendimi hemen yatağıma bıraktım. Şimdi bile, bu satırları yazarken, yaşadıklarım yüzünden tir tir titriyorum ve mezbaha önünde kesilmeyi bekleyen koyunlar gibi duran binlerce genç Yahudi, bir türlü gözlerimin önünden gitmiyor. Pek çok evlat, kardeş, eş, belki de bir daha hiç göremeyeceği ve veda dahi edemeyeceği sevdiklerinden ayrıldı.

Birkaç ay içinde, bu kişilerin anneleri, eşleri ve kız kardeşleri, falan numaralı kişinin öldüğünü bildiren resmi mektuplar alacaklar. Tüm bunların başımıza geleceğini hayal dahi edemiyorum. Almanlar, gettodaki Yahudilerin, *Anschluss*'tan sonra Avusturya'da yaşandığı gibi, bir toplu intihar girişiminde bulun-

mamalarına şaşırdılar. Biz de tüm bu işkencelere katlanmayı nasıl başardığımıza inanamıyoruz. Herhalde bu, bir getto mucizesi.

25 EYLÜL 1941

Romek, tifüsü hafif geçiriyor. Beneklerin rengi soluk ve ateşi de çok yüksek değil. Rutka'nın durumu daha tehlikeli – hastalığın en şiddetli halini yaşıyor. Birkaç gün önce, aklıyla ilgili birtakım sorunlar yaşamaya başladı. Şu anda aklını tamamen yitirmiş durumda ve doktorları, yanına bile yaklaştırmıyor. Doktorlar da durumundan umutlu değiller. Kız kardeşim Anna, onun bu haline kahroluyor; gece gündüz, en sevdiği arkadaşı, talihsiz Rutka için ağlıyor ve sürekli dua ediyor.

Edzia Piaskowska'nın annesi kendini daha iyi hissediyor. Birkaç gün önce, kız kardeşi ve eniştesi –ünlü eskrimci Roman Kantor– Lwow'dan geldiler. Rus işgali altındaki şehirde eskrim hocalığı yapıyordu ve işinde de çok başarılıydı. Almanlar Lwow'a girince, oradan kaçmak zorunda kaldı.

Bu aralar, Sovyetlerin daha önce işgal ettiği bölgelerden çok sayıda mülteci geliyor. Almanlar, girdikleri her yerde, Yahudilere yönelik toplu kıyımlar gerçekleştirdiler. Bialystok'ta, binden fazla Yahudi'yi büyük sinagogda topladılar ve binayı, içindekilerle birlikte yaktılar.[1] Çok sayıda küçük kasabada da hahamlar ve cemiyet liderleri, mezarlığa götürülüp vuruldular.

Bu mülteciler, bize çok garip bir hikâye anlattılar. Nazilerin Rusya'yı işgalinin hemen öncesinde, Varşova Gettosu'ndaki Yahudilerin gerçek bir cennetteymiş gibi yaşadıklarına dair söylentiler, bir anda her tarafa yayılmış. Bu dedikodunun kaynağını hiç kimse bilmiyor. Ne olursa olsun, bunun sonucu olarak, çok sayıda Yahudi, Sovyet ordularıyla kaçmak yerine Varşova'ya geri döndü. Şimdi anlıyorlar ki, dedikodular, onları ölüm tuzağına çekmek isteyen Nazi ajanlarının işiymiş.

İnsan avı hâlâ devam ediyor. Sık sık silah sesleri duyuluyor ve sokağa çıkmak çok tehlikeli. Bunlara rağmen, ziyaretime gelmekten vazgeçmeyen tek arkadaşım, Tadek Szajer. Babası galiba onu çalışma kampından muaf tutacak bir tür belge elde etti.

Tadek bugün, büyük bir neşeyle bana uğradı: bir kız kardeşi oldu. Babasının ikinci eşinin yeni doğan çocuğunu gördükten hemen sonra bana gelmişti. Üvey annesi, Tadek'e bir üvey evlat gibi davranmıyor, aksine, onlar birbirlerini çok seviyorlar. Yaşı, Tadek'ten çok da büyük değil – Tadek yirmisini yeni doldurdu ve o da henüz otuz olmadı.

Büyük bir hararetle, kız kardeşinin ne kadar güzel olduğunu anlattı. Babası, bebeğin adını Ilana koymaya karar vermiş. Tadek, ayrıca, annesinin hastanede ne kadar çok çiçek aldığından ve onun eve dönüşünde gerçekleştirilecek olan, özenle planlanmış resepsiyondan bahsetti.

Bana sürekli, yeni annenin, muhteşem özel hastanede gördüğü ilgiyi, ona refakat eden iki hemşireyi anlatıp durdu. Onun bu özel kuruluşun lüksünü ballandıra ballandıra anlatışını dinlerken, gözümün önüne, pis sokaklarda açlıktan yerlere yatan, çıplak, şişmiş karınları ve şekli bozulmuş kemikleriyle çarpık bacaklı çocuklar geldi ve kâbustan uyanır gibi, birdenbire ona bağırdım: "Yeter! Kes şunu!" Fakat o an anladım ki, babasının iğrenç iş anlaşmalarıyla daha da zenginleşmesi, Tadek'in suçu değildi. Ona gösterdiğim nefret dolu tepkiyi yenmeye çalıştım, fakat yapamadım; başımın ağrıdığını bahane ederek, gitmesini rica ettim. Başını öne eğerek, üzgün bir şekilde yanımdan ayrıldı.

Şu an için, tiyatro grubumuz gösterilerini askıya aldı. En aktif üyeler ya hasta ya da başka bir tarafa savrulmuş durumda. Harry yatağa düştü; tüberkülozu her geçen gün daha da kötüleşiyor. Bolek, Aryan tarafına kaçtı ve ne ona ne de Mietek Fein'e ne olduğunu biliyoruz. Stefan, Yahudi posta servisinin yeni açılan şubesinde çalışıyor.

Edek Wolkowicz, hastalığını atlattı ve polislik görevine devam ediyor. Şapkasını, bir an olsun kafasından çıkarmıyor; gururdan değil, bir deri bir kemik kalan kel kafasından utandığı için. Tifüs hastalığı geçiren herkes, dökülmesini önlemek için saçını kazıtıyor. Getto sokaklarında, saçını kazıtmış ve başörtüsüne sarınmış çok sayıda kadını görebilirsiniz. Gücü yetenler peruk takıyorlar, ama onlar da çok pahalı ve zor bulunuyor.

Salgın hastalık, korkunç rakamlarda cana mal oluyor. Son zamanlarda, ölenlerin sayısı günde beş yüze ulaştı. Tifüse yakalanan herkesin evi, ilaçlanarak mikroplardan arındırılıyor. Bu hastalıktan ölenlerin daireleri ya da odaları mikrop öldürücüye boğuluyor. Cemiyetin sağlık bölümü, gücü yettiği ölçüde salgınla mücadele ediyor, fakat ilaç kıtlığı ve hastanede boş yatak sıkıntısı, ortaya çıkan dev ölüm oranlarının ana nedenini oluşturuyor. Naziler de ilaç yardımı yapılmasını çok daha zor hale getiriyorlar. Nazilerin, İngiltere ve Rusya'ya karşı kullanmaya niyetlendikleri bakteriyolojik savaş metotlarını denemek için, gettoya kasıtlı olarak tifüs mikrobunu bulaştırdıklarına dair genel bir inanış var. Cemiyetin elinde, Naziler tarafından buraya getirilen, Fransız, Belçikalı ve Hollandalı dünyaca ünlü Yahudi bakteriyolog profesörlerden elde ettiği, su götürmez kanıtların olduğu söyleniyor. Bu nedenle, mesele artık, yetersiz sağlık önlemleri ya da gettodaki kalabalık meselesi değil. Yarın, Naziler, sağlık şartlarının örnek alınacak kadar özenli olduğu, gettonun en temiz bölgesine de mikropları salabilirler.[2]

Fakat yine de, mikroplar, ırksal kanunları ya da getto sınırlarını dinlemiyor. Aryan tarafında da bazı ölümcül tifüs vakaları görüldü ve hatta, bazı Nazi muhafızları hastalığa yakalandı. Bu bile, Yahudi karşıtı propoganda yapmak için kullanılıyor; şimdi de salgın hastalıkları Yahudilerin yaydığını söylüyorlar.

28 EYLÜL 1941

Bugün, okulumuzda yapılan çalışmaların sergisinde görevliydim. En çok beğenilenler, natürmort resimlerdi. Gelenler, oldukça gerçekçi çizilmiş olan elma, havuç ve diğer yiyeceklere doya doya baktılar. Dilenci çizimlerimiz daha az ilgi gördü. Bu resimler hiç kimsenin ilgisini çekmiyor. Sergi, inanılmaz rağbet gördü ve yüzlerce kişiyi ağırladı.

Birinci ve ikinci salonlar, grafik tasarımlarına ayrıldı. Baş tarafta, çeşitli konularda hazırlanan, beyaz zeminde siyah renkli ya da iki veya daha çok renkten oluşan zemin üzerinde siyah renkli derlemeler bulunuyordu. Pudra kutusu, kitaplık, gazete örnekleri, mektup başlığı ve ticari marka tasarımları vardı. Arkasından, yazı bölümü geliyordu. Tüm dönemlerin, modern matbaa harflerine kadar uzanan, gelenekleştirilmiş çeşitli alfabelerinden oluşuyordu. Özellikle de Gotik ve İbranice yazılar büyüleyiciydi. Parşömen üzerine, aydınlatılmış baş harflerle, siyah çini mürekkebiyle yazılmıştı.

Yazı sergisini, tiyatro, fabrika, kafe, mağazalar için hazırlanan, endüstriyel ve folklor konulu, iş alanındaki afişler izliyordu. Tüm bunlar, büyük bir hassasiyetle yapılmıştı ve tamamen hayat doluydu. Renklerin düzenlenişi de çok sanatsaldı. Bu tasarımlara bakarken, onların, bu berbat koşullar altında bizim elimizden çıkan çalışmalar olduğuna inanmakta zorluk çekiyorum.

Daha sonra, manzara resimleri ve portreler geliyordu. Herkes, Zdzislaw Szenberg'in, özgün düzenlemeleri ve görkemli derinlikleriyle diğerlerinden ayrılan resimlerini hemen fark ediyordu. Portreler, genel anlamıyla çok ilgi çekti. Inka Garfinkel portremle ben de pek çok övgü aldım.

En çok övgüyü alanlardan biri, yetenekli genç Manfred Rubin'in grafik çalışmasıydı. Öğretmenler, onu büyük bir geleceğin beklediğini söylüyorlar. Çok rahat fikir üretebiliyor, bilhassa çizim konusunda yetenekli. Çeşitli getto firmalarından bazı büyük teklifler aldı bile.

Kumaş tasarımları için özel bir köşe düzenlendi. Bu çalışmalar titiz uygulamaları ve renklerinin doğallığı sayesinde, gerçek malzeme örneklerine benziyorlardı. Bu örneklerin arka fonunda, hafifçe dokunmuş moda çizimleri vardı. Böyle yapılarak, çalışmalara ilginç bir etki kazandırılmıştı. Bu bölümde, Inka Garfinkel'in çalışmaları göze çarpıyordu. Büyük bir cesaret ve rahatlıkla, büyüleyici elbise modelleri çizmişti. Savaştan sağ çıkarsa, dünyanın en iyi moda tasarımcılarından biri olacağına inanıyorum.

Salonda, mimari tasarım sergilerine düşkün pek çok ziyaretçi de vardı. Bu projeler, sıradan izleyiciler için biraz karmaşıktı. Modern konut blokları ve bahçelerle çevrili, müstakil, savaş sonrası ev planları yapılmıştı, bu evlerin çok sayıda penceresi vardı. Bu halleriyle, tıpkı, Polonyalı büyük yazar Stefan Zeromski'nin[3] hayal ettiği cam evlere benziyorlardı. Sergiyi ziyaret edenler, gelecekteki özgür Polonya'nın Yahudi halkı için tasarlanan, gettonun en karanlık bodrum katlarının bulunduğu Krochmalna ve Smocza Sokaklarındaki kalabalık evlerin yerini alacak bu projelere gururla baktılar. Peki, bu rüya ne zaman gerçekleşecek ve hangimiz bunu görebileceğiz?

Makine tasarımı bölümünde, farklı makinelerin tasarlandığı masalar vardı, fakat bunlardan sadece, konunun uzmanları anlayabilirlerdi.

İnsanlar, sergiden ayrılırlarken gördüklerinden gerçekten etkilenmişlerdi, hatta sokakta da uzun bir müddet çeşitli resimleri ve projeleri tartışmaya devam ettiler. Hiç kimse, açıkça, getto duvarları arasında, özellikle de arkası kesilmeyen insan avı, açlık, salgın ve dehşet şartları altında, böylesi çalışmaların ortaya çıkarılabildiğine inanmak istemiyor. Ama bu bir gerçek! Bizim gençliğimiz, sahip olduğu manevi gücün, direncin, cesaretin, yeni ve daha adil bir dünyaya olan inancın, somut kanıtını ortaya koymuş oldu.

Çoğu ziyaretçinin yüzü, ayrılırken gururla parıldıyordu. Diğerleri ise ciddi ve dalgındı. Birkaç kişinin gözlerinin yaşla dolduğunu bile gördüm ve onlardan biri de Profesör Majer Balaban'dı.

Özgün biçimlendirilmiş bir İbrani posterinin önünde durup alçak sesle, Obadiah'tan[4] güzel bir bölüm okurken, çok derinden etkilenmiş görünüyordu. Bölümü tekrar tekrar okuması, bana, peygamberin kelimelerini ezberlemeye çalıştığı izlenimini verdi:

Kardeşin Yakub'a gösterdiğin şiddet yüzünden
seni utanç kaplamalı,
Ve sen sonsuza dek yok olmalısın.
Diğer tarafa geçtiğin gün ise,
Onun güçlerine mahkûm yabancıların alınıp götürüldüğü gün
Ve yabancılar onun kapılarından girdi,
Ve Kudüs için kura çektiler,
Sen de onların arasındaydın...
Ne kaçanları ayırmak için orada bulunmalıydın
Ne de ıstırap gününde kalanları teslim etmeliydin.

Bugün görevli olduğum süre içinde, onlarca insanın aynı posterin önünde durup, dikkatle onu incelediğini fark ettim. Metinde yinelenen İbranice *lamed* harfi, dua etmek için açılan eller şeklinde çizilmişti. Bu izleyiciler, İbraniceyi biliyor olmalıydılar ve yüzlerinden, genç sanatçının cesareti karşısında hissettikleri, korkuyla karışık memnuniyet duygusunu okuyabiliyordum.[5]

1 EKİM 1941

Naziler, Yahudi takvimini sıkı bir şekilde takip ediyorlar. Dün, gün batmadan önce, Tövbe Günü ibadetlerini başlatan Kol Nidre duaları sırasında, Sienna Sokağı'nın sağ tarafında, Gesia ve Muranowska Sokaklarının bazı bölümlerinde, getto sınırları yakınındaki evlerde oturanların, 5 Ekim'den önce evlerini boşaltmaları gerektiğini bildiren beyaz afişler asıldı.

Böylece, bu sokaklarda oturanların ödedikleri fidyenin işe yaramadığı ortaya çıktı - korktuğumuz başımıza geldi. İlk önce herkes paniğe kapıldı, ama akşam olur olmaz evimizin kileri inananlarla doldu ve bastırılan feryatlar yükselmeye başladı. Dualara dalan insanlar, bir süreliğine de olsa, onları kuşatan tüm olayları unuttular. Dışarıda ise, bir Alman canavarının sokakta belirmesi ihtimali düşünülerek, avluya bir gözcü yerleştirildi.

İnsanlarımızın hüzünlü ruh halini yansıtmak istermişçesine, bütün gün yağmur yağdı. Babam gün boyunca kilerde kaldı ve annem yeni bir daire ararken, o, burada Tanrı'ya dua etti. Şu ana kadar bir yer bulamadı, üstelik eve acı haberlerle geldi. Görünüşe bakılırsa, Naziler sözüm ona, Küçük Getto'yu kapatacak ve sadece Chlodna Sokağı ve Zelazna'nın ileri kısmını da Büyük Getto'ya katacaklar.

Bu söylenti, bu iki sokakta yaşayan Hıristiyanların 15 Ekim'den önce evlerini terk etmelerine yönelik bir emir aldıkları gerçeğiyle doğrulanmış oldu. Sienna Sokağı sakinleri, kendilerine Chlodna'da birer daire verileceğini tahmin ediyorlar. Fakat bu daha sonra yapılacak ve şu an için kafamızı sokacak bir çatı bulmak zorundayız. Yarın sabah, ben de dahil olmak üzere hepimiz, ev aramaya çıkacağız.

3 EKİM 1941

Binada oturanların büyük bölümü başka bir yere taşındılar, fakat biz hâlâ bir ev bulamadık. Bugün Lucia Teyzemle birlikte, bir çekçekle etrafı dolaştık, ama ev bulamadık. Elime geçen adresler, gettonun en uzak köşelerinde çıktı. İlk önce, üç odanın boş olduğunu öğrendiğimiz Stawski Sokağı'na[6] gittik; ama gördük ki, burası üç pis delikten ibaretti ve mutfağında su bile akmıyordu. Civarındaki bölge ise tamamen terk edilmiş ve kül yığınlarından oluşan enkazdan başka bir yer değil. En yakın taşıma aracı, başka bir deyişle en yakın "Kohn-Heller" birkaç blok ileride. Ve bu daire

için istenen para, ayda iki yüz zloty. Oradan, Nalewski Sokağı'na gittik ve beşinci katta, yarı harabeye dönmüş, mutfaklı bir oda bulduk. Smocza Sokağı'nda, bir gece önce tifüsten ölmüş bir adamın hâlâ cesedinin durduğu bir oda gösterdiler bize. Ev sahibesi, ceset çıkarılır çıkarılmaz evin boş olacağını söyledi.

Hemen oradan uzaklaştık ve ev aramaktan vazgeçtik. Şu anda, ben bu satırları yazarken, annem ve babam ev aramaya devam ediyorlar. Bütün arkadaşlarımı, bize yardım etmeleri için seferber ettim. Şansımız var ki, onlar da kendilerine ev bulmak zorunda değiller.

6 EKİM 1941

Dün tam bir çaresizlik içindeydik. Eşyalarımızı doldurduğumuz araba hazırdı ve okuldan arkadaşım Zosia Zakheim'in, 24 Panska Sokağı'ndaki odasının bir köşesini geçici olarak tutmayı planlıyorduk. Ansızın, arkadaşım Ola Szmuszkiewicz koşarak geldi ve bizim için Leszno Sokağı'nda, piyanosu bile bulunan büyük, rahat bir dairede iki oda bulduğunu söyledi.

Aşırı yüklenmiş arabayı çeken, bir deri bir kemik kalmış at, Chlodna Sokağı'na döndü. Hepimiz, onu itmek zorunda kaldık. Yolda giderken, yarı ölü halde giden atları iten başka insanlara da rastladık.

Almanlar, tüm Yahudi kapıcıların, Yahudi olmayan kapıcılar gelene kadar yerlerinde kalmalarını emrettiklerinden, babam şimdilik Sienna Sokağı'nda kalıyor. Bu nedenle babamız boş evde tek başına. Bugün, ona biraz yemek getirdim ve bir süre yanında kaldım. Sienna Sokağı'nın ürkütücü bir görüntüsü var. Daha birkaç gün önce faaliyetlerle dolu bu çevre, şimdi terk edilmiş durumda. Sokağın ortasına boydan boya dikenli tel çekildi. Zaman zaman, silahlı bir Nazi muhafızı, Polonyalı ya da Yahudi bir polis görünüyor. Her yerde pencereler kapalı ve tüm açıklıklar gazeteyle kap-

lanmış. Yahudi sağlık ekipleri, tüm evleri Aryan Polonyalılarına vermeden önce mikroptan arındırdılar.

Bazı balkonlarda, yarı solmuş çiçek saksıları hâlâ duruyor. Lutka Leder'in balkonunda birkaç domates fidesi kalmış. Küçük kırmızı yuvarlaklar rüzgârla sallanıyorlar. Görünüşe göre, Lutka, ayrılmadan önce, yaz boyunca üzerine titrediği kıymetli sebzeleri toplamayı unutmuş. Ayrılmak zorunda olduğuna çok üzülmüştü çünkü buradan ayrılırken, onunkinden çok uzak bir muhite taşınan komşusu Kazik Briliant'tan da ayrılmış olacaktı ve onun için kurduğu hayalleri de yok olacaktı.

Evimizin merdivenlerinde, uzun bir müddet gezindim. Kapı aralığından gelen piyano ve gramofonun sesi kulaklarımda çınlıyordu. Sienna Sokağı'ndaki ev, daha pek çok güzel anıyı çağrıştırıyor. Gençlik komitemiz, orada mükemmel işler çıkardı ve ev komitemiz de diğerleri için model teşkil ediyordu. Komşularımız birbirleriyle çok iyi geçiniyorlardı. Ayrıca orada diğer taraftan haberimiz oluyordu ve böylece, özgürlüğün kapısında olduğumuz hayalini sürdürüyorduk.

10 EKİM 1941

Bugün, ilk kar düştü. Ama gariptir ki, savaş başladığından beri ilk kar, hep benim doğum günümde yağıyor. Yan odadan, yeni pişirilmiş kurabiye kokusu geliyor. Bayan Sala mutfakta, davet ettiğim misafirlere yiyecek bir şeyler hazırlamak için koşuşturuyor. Küçük elleri çok hızlı çalışıyor. Küçük hamur parçalarını tavaya yerleştirişini izliyorum. Aman Tanrım, ne kadar da zayıf! Onu en son gördüğümden bu yana çok fazla kilo vermiş.

Bayan Sala, bir süre benim dadılığımı yaptı. Bana dokuz yaşımdayken bakmaya başladı. Ondan önceki dadılar, benim kaprislerime katlanamadıkları için işi bırakmışlardı. Annem sık sık, küçükken ne kadar çekilmez bir çocuk olduğumu söyler. Kimseyi

kendime yaklaştırmazdım ve vahşi, ele avuca sığmayan bir çocuktum. Fakat, ufak tefek olan Bayan Sala gözüme girdi; ona duyduğum saygıdan değil, ona acıdığımdan. İlk günler ona çok çektirdim, fakat daha sonra birden taktik değiştirdim. Bayan Sala, bizimle olmaktan çok mutluydu; beni ve kardeşimi kendi çocukları gibi sevmeye başladı. Savaş başlayana kadar bizimle kaldı ve neredeyse, ikinci annem oldu. Lodz'dan kaçtığımızda, annem, satıp kendine bir süre de olsa bakabilmesi için çok sayıda değerli eşyasını ona bıraktı. Daha sonra o da ailesiyle birlikte Varşova'ya kaçtı ve burada bizi buldu. Babası ve erkek kardeşi kemancı. Eskiden, iyi bir kafe orkestrasındaydılar; şimdi ise sokaklarda çalıyor ve müzik dersi veriyorlar. Dört kız kardeşinden biri, yasadışı bir özel okulda matematik öğretmenliği yapıyor. En küçük kız kardeşi, iki ay önce tifüsten öldü ve şimdi annesi hasta yatağında. Bayan Sala, gücünün son damlasıyla hayatta kalmaya çalışıyor. Bizi sık sık ziyaret ediyor, bize yardım ediyor ve bizimle yemek yiyor.

Onun, birkaç tabak çorbayı içmesini ve bizden kalanları büyük bir istekle, gettonun tüm açlığı onda toplanmışçasına yemesini izliyorum. Bunca yemeğin, o zayıf bedeninde nereye gittiğini bir türlü anlayamıyorum. Yemeğini yedikten sonra, mahcup bir tavırla, ekmekten birkaç dilim kesiyor ve şimdilik yeterince yediğini, ekmeğini daha sonra yiyeceğini söyleyerek, onları bir parça kâğıda sarıyor. Ama bu paketi, hasta aç annesi için sakladığını biliyorum.

Şimdi ise kendi ailesi açlık çekerken, benim gayet iyi beslenen arkadaşlarıma mutfakta kurabiye pişiriyor.

Aslında, etrafımızda bu kadar mutsuzluk ve sefalet varken doğum günü kutlamak çok anlamsız geliyor. Percy Dayım, tifüsten ağır hasta. Onun için neredeyse hiç umut kalmadı ve annem bütün gününü onunla geçiriyor. Sienna Sokağı'nın eski sakinlerinden bazıları yeni mahallelerine taşındıktan sonra tifüsten öldüler; sadece bizim binadan, aralarında mühendis Sapoczynski ve

avukat Zalszupin'in karısının da bulunduğu altı kişi hayatını kaybetti. Tifüs, inanılmaz bir hızla yayılıyor. Dün, üzerimde bir bit buldum. Eğer hastalık taşıyorsa, büyük ihtimalle iki hafta içinde bende de hastalığın ilk belirtileri görülmeye başlayacaktır.

İşte bu şartlar altında, doğum günüme davet ettiğim arkadaşlarımı bekliyorum. Öyle ki son birkaç haftadır bana doğum günümü hatırlatıp duruyorlar ve benim de onları bu zevkten mahrum etmeye cesaretim yok.

Arkadaşlarım biraz önce ayrıldılar. Birlikte birkaç hoş saat geçirdik, tamamen farklı bir dünyadaydık. Misafirlerim Bronka Kleiner, Irka Bialokorska, Ola Szmuszkiewicz, Edzia, Vera Neuman, Lutka Leder, Romek, Tadek, Dolek, Edek ve hatta parti için yatağından kalkıp gelen Harry idi. Bol bol konuştuk ve savaştan sonrası için gelecek planlarımızdan bahsettik. Herkesin çok beğendiği günlüğümden bazı sayfaları okumak zorunda kaldım ve arkadaşlarım bana, yazmaya devam etmem için, özenle ciltlenmiş küçük defterler getirmişlerdi.

Annemin, savaşın ilk yılında yaptığı kiraz liköründen içtik. Birlikte kadeh kaldırdık, geleneksel doğum günü şarkısını bile söyledik, "Yüz Yıl."[7] Son olarak, Romek bize piyano çaldı ve biz de dans ettik. Saat dokuza gelmeden birkaç dakika önce tüm misafirler evlerine döndüler.

Yakında oturan Tadek ve Romek, evden en son ayrılanlardı. Onlarla ben de biraz yürüdüm. Sıcak odamdan kar fırtınalı havaya çıktığımızda, buz gibi esen rüzgâr yüzümüzü kesti ve kürklü bir manto giymeme rağmen soğuk, iliklerime kadar işledi. Görülebilen tek ışık, kardan yansıyan ve mağazaların gece tabelalarından gelendi. Dükkân vitrinlerinin, eskiden olduğu gibi neon ışıkları yerine, şimdi en ufak bir yansımayı dahi geçirmeyen siyah kâğıt gölgelikleri var. Ama karanlığa rağmen, siyah gölgeliklerin üzerine beyaz kâğıt şeritleriyle oluşturulan yazıları okumak mümkündü ve bu yazılar, hangisinin yiyecek hangisinin kırtasiye dükkânı olduğunu anlamamıza yardım ediyordu.

Duvar boyunca, bir köşeye atılmış paçavra çıkınlarına benzeyen, birbirine sokulmuş insanlar oturuyorlardı. Birden, bir insan bedenine ayağım takıldı; karanlıkta bir cesedin üzerinden geçtiğimi fark etmemiştim. Üzerine sadece, dalgalanan birkaç gazete parçası örtülmüştü. Rüzgâr, kâğıdın üzerindeki taşlara aldırmadan gazeteyi havalandırıp parçalamaya çalışıyordu sanki. Uzun süt beyazı bacaklar, kaskatı kesilmişti.

Bu feci yolculuktan eve geldiğimde, annemin de Percy Dayımdan döndüğünü gördüm. Bugün doktor ona son iğneleri yaptı; işe yaramazlarsa onu kaybedeceğiz. Rutka şimdi kendini daha iyi hissediyor; ama yanına, yatağının başından bir an olsun ayrılmayan kardeşim Anna'dan başkasını yaklaştırmıyor.

29 EKİM 1941

Bugün, Romek'le birlikte, Femina Tiyatrosu'na, bir oyunun açılışına gittik. *Love Looks for an Apartment* adında, gettonun mevcut yaşamını anlatan, müzikal bir komediydi. Genç bir çift yaşayacak bir yer aramaktadırlar. Uzun araştırma ve "Kohn-Heller" ile yapılan uzun yolculuklardan sonra, iki çifte kiralayabilmek için büyük bir odasını ikiye bölen, kurnaz bir ev kadının evinde küçük bir oda bulmayı başarırlar. Kadın, odanın diğer yarısı için başka bir çift daha bulur ve heyecanlı anlar başlar.

Öyledir ki, çiftlerin ikisi de birbirlerine uygun yaratılmamıştır; sonuç olarak önce gizli bir şekilde ama sonra insanların kalabalık yaşam şartlarından dolayı herkesin öğrendiği iki yasak ilişki başlar. İki koca, odaları değiştirir ve bir süreliğine herkes mutlu yaşar, fakat daha sonra, kocalar eski karılarıyla tartışmaya başlarlar.

Akşam, iki adam yorgun argın iş aramaktan geldiklerinde, karılarının, cemiyet için toplamak zorunda olduğu çeşitli vergiler hakkında komik bir şarkı söyleyen Ev Komitesi'nin başkanıyla flört ettiklerini görürler.

İki aşk ilişkisinin de sonu acıklı biter: dört genç, kira ödenmediği için kapının önüne konur. Oyun, yolcuların gettodaki yaşam, özellikle de sayıları giderek artan komiteler ve komisyonlar hakkında esprili şarkılar söyledikleri bir tramvaydaki sahneyle sona erer.

İzleyiciler oyunun sonunda büyük bir içtenlikle güldüler ve rahat tiyatroda, dışarıda gizlenen tehlikeleri tamamıyla unuttukları birkaç saat geçirmiş oldular. Oyunun yazarı Jurandot'tu[8] ve başrollerde Stefania Grodzienska, Aleksander Minowicz, Rigelski, Noemi Wentland vardı. Liebermann da sahneyi resimleriyle süslemişti.

Tiyatroda çok sayıda tanıdığa rastladım. Aralarında, bir yıldır görmediğim okul arkadaşım Ola Szmuszkiewicz de vardı. Polis Max Bekerman ile birlikteydi. İki ay önce tifüsten ölen babasının, Yahudi getto polis teşkilatında yüksek bir rütbesi vardı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Polonya Birliği'nin kurucularından biriydi ve Mareşal Jozef Pilsudski'nin[9] de yakın bir arkadaşıydı. Polis komutanı Bekerman'ın cenaze töreni, büyük bir ciddiyetle gerçekleştirildi. Tüm cemiyet görevlileri, Yahudi polis gücünün tamamı ve binlerce sivil, onu son yolculuğunda yalnız bırakmadı.

Ayrıca, gettodan ayrılmadan önce Sienna Sokağı'nın en başarılı kaçakçılarından biri olan Zelig Silberman ve Edzia'yla karşılaştım. Zelig bu işten bir servet kazandı. Edzia ile evlenmek istiyor, ama Edzia'nın ailesi bu evliliğe karşı çıkıyor, çünkü Zelig yaşça ondan çok büyük. Edzia daha on yedi, Zelig ise otuz yaşında. Ama bu yaş farkı, onların birbirini sevmesine engel teşkil etmiyor.

Gettoda, küçük yaşta kızlar ve daha yaşlı erkeklerden oluşan çok çift var. Tek başına bir erkek ya da kadınla karşılaşma olasılığınız çok düşük. Erkekler ve kadınlar, korunmaya, şefkate susamışçasına, normal zamanlardan çok daha fazla birbirlerinin çekimine kapılıyorlar. İnsanın yakın bir arkadaşının olması, üzüntüsünü yenmesine yardım ediyor. Kimse yalnız kalmak istemez.

Hatta gettodaki ahlak kavramı, tıpkı savaş öncesi zamanlardaki kadar güçlü.

Savaşın ilk aylarına kıyasla, son zamanlarda evliliklerin sayısı düştü. Bunun ana nedeni, gettoda önemli bir sorun olan ev kıtlığı. Cemiyette, bu durumla ilgilenmesi için özel bir daire oluşturuldu fakat onların elinden de bir şey gelmiyor. Bu dairenin işi, boş oda sahipleri için uygun kiracılar bulmak ve genç çiftlerin, bir parça özel hayata sahip olmalarını sağlamak. Fakat herkesin sinirleri ayakta ve kiracılar, ev sahipleriyle iyi geçinemiyorlar. Genellikle kirayı ödeyemiyorlar ve ev sahiplerinin de geçinecek başka para kaynakları yok. Dahası, cemiyet çeşitli vergiler topluyor. Bugün, çok az insan, hayatını, sadece normal bir iş yaparak kazanıyor. Gerçek anlamda para, sadece hileli işler yoluyla elde edilebiliyor, fakat bu işlerle çok fazla insan ilgilenmiyor; Yahudilerin çoğu Nazilerin ellerinde oyuncak olmaktansa aç kalmayı tercih ediyor.

Fakat bazen insanlar, bu tür işleri kabul etmek zorunda kalıyorlar. Şayet birisi, kolluğunu emredildiği şekilden çok az da olsa farklı bir biçimde takmak gibi küçük bir kural ihlali yaparken yakalanırsa, tutuklanıyor ve işkence görüyor. Bu konumdaki kişilerde genellikle intihar eğilimi görülüyor, ama bunu yapması da hiç kolay değil. Almanlar, kurbanlarını, ruhu ve bedenleri zedelenmiş bu işkence gören insanlar arasından seçiyorlar; onları, yaşam ya da ölüm arasında bir seçim yapmakla karşı karşıya bırakıyorlar. Bu insanlar, tüm dirençlerini kaybediyorlar; ne olursa olsun, onlara söylenenleri kabul ediyorlar ve böylelikle Gestapo'nun maşası oluyorlar. Ana görevleri, muhbirlik yapmak. Naziler, kimin mücevher ya da dövize sahip olduğunu bilmek istiyorlar. Bir muhbir asla Nazilerin kontrolünün dışına çıkamaz; yaşamasına ve yiyecek almasına izin verilmesinin karşılığı olarak "bir şey yapmak" zorundalar. Üstelik Naziler, aynı işkencelerin yeniden yapılacağı konusunda, onları sürekli tehdit etmektedirler.

Gettoda çok sayıda bu tür Gestapo ajanı var. Bunların az çok kim oldukları bilindiği ve mümkün olan her fırsatta Gestapo'nun muhtemel kurbanlarını, önceden planlanan ev aramaları konusunda uyardıkları için, gerçek anlamda tehlikeli değiller. Yine de, gerçekten tehlikeli olan birkaç yeraltı tipi de mevcut, çünkü suç işlerken de görüleceği üzere, Gestapo için hizmet etmeyi inanılmaz ciddiye alıyorlar.[10]

Bu üzücü şartlar bile, aramızda dönen bazı dedikodulara, esprilere yenilerini ekliyor, kafe ve tiyatrolarda söylenen şarkılar, oynanan parodiler için malzeme teşkil ediyor.

Leszno Sokağı'ndaki Art Cafe'de, her gün, polis, ambulans hizmeti, çekçekler ve hatta Gestapo hakkında, üstü kapalı söylenen şarkıları, taşlamaları duyabilirsiniz. Tifüs salgınının kendisi bile esprilere konu ediliyor. İnsanlar ağlarken gülmeye başlıyorlar, ama nihayetinde gülüyorlar. Gettoda elimizde bulunan tek silah bu – insanlarımız, ölüme ve Nazi emirlerine gülüyorlar. Nazilerin kafalarının basmadığı tek şey mizah.

Bu programlar inanılmaz başarılı oluyor. Getto yaşamının en acıklı olaylarını hedef seçen esprilere ilk başta öfke duyuyordum; ama zamanla fark ettim ki, dertlerimize bulabileceğimiz başka bir derman yok. Cemiyet liderlerimizin ve çeşitli yardım kuruluşlarının başkanlarının kuklaları yapılıyor. Yeni mizah tarzı için en bol kaynak, "Kohn-Heller" arabalarında duyulan konuşmalar oluyor.

Bu arabaların sahiplerine gelince; herkes, Madam Kohn'un bir hafta önce dünyaya getirdiği çocuktan bahsediyor. Bay Kohn, bu olayı sadece araçlarının üzerine değil, ayrıca ana sokakların duvarlarına yerleştirdiği dev afişlerle halka duyurdu. Bu afişlerde, sünnet töreninin büyük bir salonda gerçekleştirileceği, önemli konukların heybetli bir şekilde karşılanacağı, yemek verileceği ve bu olayın yardım parası toplamak için yapılacağı yazıyordu.

Afişi okuduğumda büyük bir nefret duydum. Açlığın ortasında düzenlenen anlamsız bir partinin taşıdığı sözde yardım masalının patavatsızca bildirilişini okuyan pek çok insanın, iğrenerek tükürdüğüne şahit oldum.

Kohn ve Heller Efendilerin lüks yaşamları hakkında inanılmaz hikâyeler anlatılıyor. İnsanlar, her gün, kapılarının önünde açlıktan ölürlerken, onlar partiler düzenliyorlar. Bu iki beyefendi, taşıma araçlarının dışında başka gelir kaynaklarına da sahipler. *Transferstelle*'de[11] önemli bir yerleri var. Almanların desteklediği bu kurum, getto ve Varşova'nın Aryan tarafı arasında çeşitli mal takası işlerini yürütüyor. Gettoya yasal yoldan giren her şey, her işlemde kayda değer bir komisyon alan bu büro tarafından kontrol ediliyor. Böylelikle, Almanlar ile çeşitli gıda malzemelerini gettodan Aryan tarafına ya da tersi istikamete geçiren endüstriyel malzemelerin sahipleri arasında arabulucu gibi davranıyorlar. Gettonun açlıktan kırılan halkı, Bay Kohn ve Bay Heller'in ceplerini doldurmak için, ekmek ve patatese daha yüksek paralar ödemek zorunda kalıyorlar.

15 KASIM 1941

Okulumuzda, küçük öğrenciler için yeni sınıflar açıldı. Şimdiki yerimiz, Sienna Sokağı'ndaki eski yerimizden de küçük. İpince bölmelerle bizimkinden ayrılan yan odalardan gelen sesler nedeniyle, öğretmenlerimizi duyamadığımız anlar oluyor. Eski sınıfımızın yüz öğrencisinden sadece yirmi beşi kaldı. Bir kısmı ders ücretini ödeyemiyor ve pek çoğu da tifüsten hayatını kaybetti.

Tıpkı Sienna Sokağı'ndaki gibi, burada da merkezi bir ısınma sistemimiz yok. Ellerimiz buz kesiyor, kalem bile tutamıyoruz. Sınıfta, kabanlarımızla ve yün eldivenlerimizle oturuyoruz. Sınıfın ortasında duran soba, kendisini bile zor ısıtıyor. Devasa Venedik tarzı pencereler, her iki taraftan da buzlanmış durumda.

Sobada, bir zamanlar koridorda duran bankların tahtaları yakılıyor.

Son zamanlarda, resmen yasaklanan derslerin eğitiminin verilmesi amacıyla, çeşitli okullarda, çok sayıda "eğitim çemberi" oluşturuldu. Bu çemberler, bizim derin ihtiyaçlarımızdan, kendiliğinden doğdu.

Bu çember toplantılarında başlıca Lehçe kullanılıyor, ama çoğu durumda tamamlayıcı unsur olarak Yahudi Almancası ya da İbraniceye de başvuruluyor. İbraniceye duyulan ilgi büyük ölçüde arttı, çünkü gençlik, ümitlerini büyük oranda Filistin'e bağlıyor. Bazı çemberlerde kullanılan dil İngilizce ya da Fransızca, genellikle de İngilizce. Çoğu arkadaşım İngilizce için özel dersler alıyor. İngiliz edebiyatı çok yaygın biçimde okunuyor.

Bu çemberlerin komplocu karakteri, onları yeraltı dünyasının siyasi hareketine yakınlaştırıyor. Toplantılarımız genellikle siyasi partilerin toplandığı odalarda yapılıyor.

Gün geçtikçe yeraltı bültenleri artıyor. Dağıtımı başlatan kişi belli değil; bültenler sadece elden ele dolaşıyorlar ve ilk önce kimin eline geçtiği hep bir muamma olarak kalıyor.

VIII. BÖLÜM

SOKAKLARDA KORKU KOL GEZİYOR

22 KASIM 1941

Bugün, yıllık kış yardımı toplanmaya başladı. Cemiyetin başkanı mühendis Czerniakow, konseyin tüm üyeleriyle birlikte para toplama kutularını alıp sokaklarda beklediler ve yardım yapanların yakalarına kâğıttan çiçekler yapıştırdılar.

Cemiyet, bu yardım kampanyasıyla ilgili olarak bir afiş yarışması düzenlediğini duyurdu. Cemiyetin eğitim sorumlusu Dr. Poznanski, sınıfımıza gelerek, yarışma şartlarını açıkladı. Tasarıların son teslim tarihi 24 Aralık.

Bugün okuldan eve dönerken, sonunda tehlikeyi atlatan Rutka'ya uğradım. Yatağındaydı. Solgun yüzü, kısa kesilmiş altın sarısı saçları ve neşesiz bakışlarıyla küçük bir çocuğu anımsatıyordu. Beni görünce, beyaz dudaklarıyla gülümsedi ve başını kaldırmaya çalıştı. Sonra da fısıltıyla bir şeyler söylemeye başladı. Zayıf düşen bedeni titriyordu ve o konuşmaya çabaladıkça başı da ürkek bir tavırla sarsılıyordu.

İlk önce, bilincinin yerinde olmadığını düşündüm. Kısa ve tutarsız cümleler kurdu. İlk zorluğu atlattıktan sonra ağzından

daha mantıklı cümleler çıkmaya başladı. "Şimdi iyiyim, sonunda hastalığı atlattım. Bana neden öyle bakıyorsun? O kadar değiştim mi? Lütfen, bana doğruyu söyle!"

Gözlerim doldu, söyleyecek söz bulamadım. Rutka, bir cesede dönmüştü. Tifüs, insanı böyle yapıyor. Onu, gayet iyi göründüğüne ve birkaç gün içinde hastalığın hiçbir belirtisinin kalmayacağına ikna etmeye çalıştım. Ama söylediklerim kulağa hiç de ikna edici gelmiyordu ve kendimi giderek daha mahcup hissediyordum. Birden kapı çalındı ve içeri Romek girdi. Konuyu hemen değiştirdik. Romek, oldukça hafif geçirdiği tifüsten, hasar görmeden kurtulmuştu. Şimdi de oldukça zinde görünüyordu.

İçimde, Rutka'nın asla tam olarak iyileşmeyeceğine dair bir his var. Yeniden yürüyebilecek mi? Şu an için oturmakta bile güçlük çekiyor.

Percy Dayım da iyileşti. Enerji dolu doktorumuzun yaptığı etkili iğneler, onun hayatını kurtardı. Bugün, hastalığından bu yana ilk kez, karısı Lucia ile birlikte bizi ziyarete geldi. Hareket ederken zorlanıyordu ve sürekli Lucia'ya yaslanıyordu. Eski görünümüne kıyasla, ortada bir harabe vardı. Daha yirmi yedi yaşını doldurmadı, fakat eskiden güçlü ve yakışıklı biriyken, şimdi kamburu çıkmış, bir deri bir kemik kalmış durumda. Gettoda her adım başı bunun gibi insan enkazlarına rastlayabilirsiniz ve bunlar Azrail'in pençesinden kaçmayı başaranlardır.

Dışarıda şiddetli bir dolu yağıyor ve buz, camlarda şekiller oluşturuyor. Bu korkunç soğuk günlerde, herkesin ağzında tek bir isim dolaşıyor: yakıt dağıtımının başındaki adam Kramsztyk. Almanların gettoya verdiği kömür ve odun miktarı o kadar az ki, cemiyet yönetimi, postane, hastane ve okul gibi resmi binaların ısınması için bile yeterli gelmiyor. Zaten halka hiçbir şey kalmıyor. Kömür, karaborsada inanılmaz fiyatlara satılıyor ve çoğunlukla da bulunamıyor.

Sokaklarda görülen donmuş insan bedenleri, sıklıkla karşılaşılan bir manzara halini aldı. Leszno Sokağı'ndaki adliye binasının önünde, üzerlerine sarılıp sarmalanmış paçavraların arasında, donmak üzere olan küçük ayaklarıyla üşüyen çocuklarını, yanlarına alıp oturan pek çok anne var. Bazen bir çocuk, annesinin uyuduğunu düşünerek onu uyandırmak için yanına sokuluyor; ama bilmiyor ki annesi çoktan ölmüş. Bu evsiz annelerin ve çocukların sayısı her geçen gün artıyor. Son nefeslerini verdikten sonra saatlerce sokakta kalıyorlar, çünkü kimse onlarla ilgilenmiyor.

Pinkiert cenaze şirketinin küçük arabaları hiç boş kalmıyor. Dilencinin biri, ölü bir bedendeki işe yarar bir parça kıyafeti gördüğünde, hemen onu çıkarıyor, çıplak kalan cesedi eski gazete sayfalarıyla örtüyor ve rüzgâr uçurmasın diye de üzerlerine tuğla ya da taş parçaları yerleştiriyor. Komitetowa ve Grzybowska Sokaklarında, bu yıl, geçen yıldan daha az dilenci görülüyor; çoğu yavaş yavaş ölüp gittiler.

Varşova Gettosu'ndaki Chlodna Sokağı Köprüsü, 1942. Wattenberg ailesi, Pawiak hapishanesine gönderilmeden önce, köprünün yakınındaki apartmanlardan birinde yaşıyordu.

Açlık her geçen gün daha şiddetli bir hal alıyor. Yiyecek fiyatları sürekli yükseliyor. Yarım kilo esmer ekmek dört zlotye, beyaz ekmek ise altı zlotye satılıyor. Tereyağın yaklaşık yarım kilosu kırk zloty; yarım kilo şekerin fiyatı yedi ila sekiz zloty arasında değişiyor.

Elinizde bir paket taşıyorsanız sokakta yürümeniz çok zor. Aç bir insan, elinde paket olan birini görünce önce onu takip ediyor, sonra da fırsatını bulduğu bir anda onu hemen elinden kapıyor, oracıkta içindeki yiyeceği alıp açlığını gideriyor. Şayet paketten yiyecek çıkmazsa paketi fırlatıp atıyor. Hayır, onlar hırsız değil! Sadece açlıktan çıldırmış insanlar.

Yahudi polisi onlarla baş edemiyor. Asıl önemlisi, kimin bu zavallıları mahkûm edebilecek vicdanı vardır ki?

1 ARALIK 1941

Almanlar, gettoya büyük miktarda patates getirdiler. İnsanlar bu cömertlik karşısında ilk önce çok şaşırdılar. Fakat şaşkınlıkları çok sürmedi. Bu pateteslerin aslında Rus cephesindeki Nazi askerleri için hazırlandığı, fakat yolda dondukları ortaya çıktı. Sonra da Almanlar, ellerini Nazi vicdanlarına koydular ve donmuş patatesleri gettodaki Yahudilere gönderdiler.

Bu aralar, gıda depolarının önünde uzun kuyruklar oluşuyor. İnsanlar, bu donmuş pateteslerden, tam olarak pişmeseler de, leziz börekler yapmak için birkaç tane de olsa elde etmeye çalışıyorlar. Gittiğiniz her yerde burnunuza patatesli börek kokusu doluyor. Yemeklerde, en ucuz yağ olan kenevir yağını kullanıyoruz. Ama onun bile yarım kilosu sekiz zloty.

Bayan Sala, annemden, bu pateteslerden biraz aldığında sevinçten havalara uçtu. Elinde, nemden çürümeye yüz tutmuş patatesleri doldurduğu torbalarla, ailesinin açlığını dindirmek için hemen evine koştu. Annesi birkaç hafta önce öldü ve babası da şu anda tifüsten yatıyor.

Salgın hastalık hiç hız kaybetmeden yayılıyor. Bir sürü insan, açılan tek bir çukura gömülüyor. Tıbbi personel sıkıntısı nedeniyle, Leszno Sokağı 3 Numara'da, çok sayıda hemşire yetiştirmek ve eski tıp öğrencilerine yeni bilgiler vermek için bir tıp kursu açıldı.

Sağlık koşulları daha da kötüye gidiyor. Lağım borularının çoğu dondu ve pek çok evin tuvaleti kullanılamaz durumda. Lağım taştığında, sokaktaki çöplere insan dışkısı da karışıyor. Önceleri gayet düzenli gelen çöp arabaları, şimdi ya çok nadir uğruyor ya da hiç gelmiyor. Soğuk, şu an için mikropların yayılmasını önlüyor. Peki ya bahar meltemi esmeye başladığında ne olacak? Talihsizliğimize tuz biber olacak muhtemel bir kolera salgını konusunda çok endişeleniyoruz.

9 ARALIK 1941

Amerika'nın savaşa girmesi, gettodaki yüz binlerce dışlanmış Yahudi için yeni bir umut ışığı oldu. Girişlerdeki Nazi muhafızlarının suratları asık. Bazıları, nispeten daha az küstahça davranıyorlar, fakat diğerlerinde görülen etki bunun tam tersi ve her zamankinden daha katlanılmazlar. Çoğu insan savaşın uzun sürmeyeceğine inanıyor ve Müttefiklerin zafer kazanacağına kesin gözle bakıyor.

Lodz Gettosu'ndan, Almanların tüm kürklere, yünlü çamaşırlara ve hatta dua şallarına dahi el koydukları haberleri geldi. Varşova Gettosu'nun sonunun yakın olduğu düşünülüyor.

11 ARALIK 1941

Bugün, gettodaki soyutlanmış küçük dünya hakkında çok ilginç detaylar öğrendim. Konu, aramızda en çaresiz olanlar olarak kabul edilen, din değiştirenlerle ilgili. Bazı durumlarda onlarla karşılaşmıştım, fakat şu ana kadar hiç yakın temasım olmadı.

Okulumuzun alt sınıflarından bir öğrenci olan Julia Tarnowska, son zamanlarda bana bu konuda çok şey anlattı.

Julia, yazar Marceli Tarnowski'nin kızı. Çok garip birisi ve ilgi çekmeye bayılıyor. Daha okula geldiği ilk gün, Yahudi kökenli olma hususunda onunla tartıştım.

Ailesi gibi, Julia da din değiştirmiş. Yahudi kökenli olduğunu, ailesinin Aryan tarafındaki dairelerinden çıkıp getto mahallesine taşınma emrini aldığında öğrenmiş. Bu olay onu çok derinden sarsmıştı ve halen de kaderine boyun eğmiş değildi. Sürekli öfkeli geziyordu ve onun, Nazilerden çok, Yahudilere kızgın olduğunu hissediyordum. İçinde bulunduğu durumun, ben ve benim gibilerin sorumlu olduğu korkunç bir hatanın sonucu olduğuna inanıyordu. Boynuna büyük bir gümüş haç takıyordu ve herkesi, kendisinin Yahudilerle hiçbir ortak noktası olmayan, inançlı bir Hıristiyan olduğuna ikna etmeye çalışıyordu. Bir keresinde, onun konuşmasını dinlerken, ateşli bir biçimde, İsa'nın da aslında bir Yahudi olduğunu ve bu kökeninden asla utanmadığını söyledim, sonra da sırama geçtim. Tüm sınıf sessizliğe büründü, Julia ise cevap bile veremedi. Görünüşe bakılırsa, benim haklı olduğumu ve diğer tüm öğrencilerin de benimle aynı fikirde olduklarını anladı.

Ertesi gün, hiçbir şey olmamış gibi yanıma geldi ve o günden itibaren benimle daha farklı bir ses tonuyla konuştu. Artık bu meselelerden bahsetmiyor. Boynundaki haç da yok oldu. Belki de hâlâ takıyor fakat kıyafetinin içine sokuyor ya da tamamen çıkardı.

Bu olaydan sonra, Julia Tarnowska ve ben, gettodaki Yahudi Hıristiyanlarla ilgilenmeye başladık. Sayıları şu anda birkaç bine ulaşmış durumda ve Naziler, onları farklı ülkelerden alıp bir araya getirdiler. Çoğunluğu, Hitler döneminde din değiştirenlerden, diğer bir deyişle, son yıllarda kurban edilmekte olan Yahudilerin akıbetinden kurtulma umuduyla Hıristiyanlığı seçenlerden oluşuyor. Fakat aynı zamanda, on yıllar önce Yahudi inancını terk

edenler ve çocuklarını dindar Hıristiyanlar olarak yetiştirenler de var. Bu çocuklar, her pazar kiliseye gidiyorlar ve ruhları da ailelerinin onlara öğrettiği Yahudi karşıtlığı düşüncesiyle zehirleniyorlar. Böylelikle, Yahudi kökenlerinden kalan en ufak izleri dahi yok etmeye çalışıyorlar.

Yahudi anne-babalardan Hıristiyan olarak doğan bu çocuklar, Yahudi çocuklarına kıyasla iki kat daha fazla acı çekerek yaşıyorlar. Kendilerini tamamen yitik hissediyorlar ve Yahudi gençleri arasında hiç görülmezken, onlar arasında intihar vakalarına rastlanıyor.

Uzaktan Yahudi kökenleri bulunup da Nazilerin Yahudilere uyguladığı zalimce işkencelerle Yahudiliğe geri döndürülen Hıristiyanlar da var. Gettoya gitmek zorunda kalmayan üçüncü nesil Hıristiyanların bir kısmı, kendiliğinden gettoya gittiler ve oraya gönderilmek istediklerini kendileri beyan ettiler. Hıristiyanlıktan dönen bu kişiler, kolluklarını, dikenli taç ve şehitliğin yeni bir şekli gibi gururla taşıyorlar.

Şu anda gettoda üç kilise var; birisi bombalarla kısmen harap olan Iron Gate önündeki meydanda, diğeri Karmelicka yakınındaki Leszno Sokağı'nda ve üçüncüsü de Zelazna Sokağı'nda. Bunlardan sadece üçüncüsü açık ve orada düzenli olarak ibadet yapılabiliyor. Ayrıca oradaki rahipler de Yahudi kökenli.

Din değiştirenlerin kendi aşevleri var ve bunlardan en önemlisi, Iron Gate'deki yarı yıkılmış kilisenin yanında bulunuyor. Din değiştirenlerin, Naziler tarafından iltimas gördüklerine inanılıyor. Çünkü onların yemekleri, diğer getto aşevlerindekilerden daha güzel ve ucuz. Bunun, din değiştirenlerin gerçekleştirdikleri misyonerlik faliyetleri için bir yem niteliğinde olduğu düşünülüyor.

Julia, bir keresinde beni evine davet etti ve orta boylu, orta yaşlı, zayıf bir adam olan babasıyla tanıştım. Neden bilmiyorum, ama kambur duruyordu ve alnı da derin kırışıklıklarla kaplıydı. Julia bana, gece gündüz, gettoyla ilgili bir kitap üzerinde çalıştığını açıkladı.

14 ARALIK 1941

Bugün, Vera Gran'ın bir konserine gittim. İnanılmaz başarılı. Klasik şarkılar ve gettodan çıkan genç besteci Kuba Kohn'un modern şarkılarını söylüyor. Bu bestecinin şarkıları, gettonun tüm hüznünü ve direnişini mükemmel bir şekilde ifade ediyor. Sadece bu acı, işkence ve inatçı direniş ortamında doğabilecek yeni, özgün bir tarzı var.

17 ARALIK 1941

Bugün, babamın 10 Chlodna Sokağı'nda alması beklenen kapıcılık görevi hususunda, konut edindirme dairesinden bir mesaj aldık. Hemen oraya gitmesi gerekiyor fakat ancak sokak duvarla çevrildikten sonra oraya girmesine izin veriliyor.

Aynı emir, şu anda gettoya dâhil olan Chlodna Sokağı'ndaki binalarda görevli tüm Yahudi kapıcılarına da gönderildi. Yahudi olmayan kiracıların boşalttığı evleri temizleyip düzenlemek ve onları gelecekteki Yahudi sakinleri için hazırlamak zorundalar.

Getto duvarlarının yapımında denetmenlik yapan Romek, şimdi Chlodna Sokağı'nda çalışıyor ve babam için yiyecek desteğinde bulunuyor. Romek gerçekten de çok çalışıyor. Yüzü, güneşten yanmış gibi kapkara, fakat bunun nedeninin güneş değil, soğuk rüzgâr olduğunu biliyorum. Gününün on iki saati dışarıda, soğukta geçiyor ve parmakları da soğuktan mahvoluyor. Dün, beni görmeye geldi ve her zamanki gibi piyanonun başına geçti. İnce uzun parmaklarını tuşların üzerine yerleştirdi; bir zamanlar harika sesler yaratan parmakları şimdi hareketsiz ve sessizdi. Büyük çaba harcadığını görebiliyordum; yüzünü acıyla buruşturmuştu, kaskatı kesilmiş şiş parmaklarına bir türlü hükmedemiyordu. Bir süre öylece, sessizce oturdu, sonra parmaklarını tuşların üzerinden çekti. Bana döndü ve ağlamaklı bir ses tonuyla sordu: "Sence bir daha çalabilecek miyim?"

Hiçbir şey söyleyemedim. Ellerine baktım ve bunların bir zamanlar piyanoda müthiş hızda hareket eden eller olduğuna inanamadım. Romek, inanılmaz üzgündü ve gözyaşlarını tutmak için kendini kontrol etmekte zorlandığını anlayabiliyordum. Piyano çalmak yerine, getto sınırlarında, bir aşağı bir yukarı dolaşmak ve duvarların sağlamlığına, yani insanların geceleri gizlice yiyecek sokabilecekleri gevşeklikte tuğlaların olmadığına bakmak zorunda olduğu için, tüm hayalleri ve umutları sönüvermişti.

Chlodna Sokağı'ndaki duvar yükselirken, sokağın kendisi Aryan tarafı için bir trafik koridoru niteliği taşıdığından, kaldırımları birbirine bağlayan bir köprü yapılıyor. Gerekli tüm inşaat malzemeleri, Yahudi cemiyeti tarafından karşılanıyor.

24 ARALIK 1941

Bugün, Aryan tarafındaki herkes, en iyi kıyafetlerini giymiş dolaşıyor. Her yerden güzel yemek kokuları geliyor. Bugün Noel arifesi. Daha altı ay önce, Noel'e kadar savaşın biteceğine ve 11 Kasım'da -Ateşkes Günü- Müttefik birliklerinin Varşova'ya ilerleyeceğine dair söylentiler vardı. Doğru, Varşova'da yabancı birlikler var; bütün taburları yeşil üniformalarıyla sokaklarda dolaşıyor, fakat bunlar, halka dehşet saçan düşman birlikleri.

Nazilerin, gettoda yaşayanların bütün kürklerini, kürk mantolarını, yakalarını, el kürklerini ve hatta eski kürk parçalarını bile 1 Ocak 1942'den önce onlara teslim etmeleri emri yeni geldi - ne müthiş bir Noel hediyesi ama! Cemiyet bu amaçla bazı toplama merkezleri kurdu. Emir, Komiser Auerswald tarafından imzalandı.

Şu ana kadar kimse böyle bir eyleme girişmedi. Her yerde kulağa tuhaf söylentiler geliyor. İnsanlar, kürkleri satmanın mı yoksa saklamanın mı daha iyi olacağını tartışıyorlar. Çoğu Polonyalı bu fırsatı, gettoya sızmak, pahalı astraganları, gümüş rengi tilki kürkleri ve vizonları komik denilecek ucuzlukta almak için kullanıyor.

İnsanlar, kürkleri Almanlara vermektense, yok pahasına da olsa satmayı tercih ediyorlar. Fakat bazıları, onları çeşitli yollarla saklamaya kararlı. Kürklerin en ufak parçasını bile saklamanın cezası ölüm. Fakat üzerimize çevrilen ölüm cezası tehdidi altında olan o kadar çok konu var ki, bu yeni ceza bizi sadece güldürüyor.[1]

Bugün, okulumuzdaki kış yardımı afişlerinin tasarılarını teslimin son günüydü. Jüri, öğretmenlerimiz ve yöneticiler Poznanski ve Jaszunski'den oluşacak, başkanlığı Mühendis Czerniakow yapacak. Sonuçlar ise ocak ayının başında duyurulacak.

26 ARALIK 1941

Chlodna Sokağı'na taşınma izni aldık ve bugün yeni evimize gittim. Ev, bir zamanlar, onyedinci yüzyılda yaşamış Polonyalı bir kodamana ait olan, iki katlı bir bina. Dönerek yükselen merdivenleri, dar basamakları, Gotik kuleleri ve binanın dış yüzeyindeki yarım kabartmalar, bir ortaçağ kalesini andırıyor. Çok romantik bir görüntüsü var.

Tadek Szajer (ortada, Ambulans Servisi üniforması içinde) gettoda, arkadaşlarıyla birlikte.

Avluda, oraya sonradan eklenen daha küçük bir bina var. İçinde de şu anda Yahudi fırıncıları tarafından işletilen Warszawianka fırını bulunuyor. Duvar, bu binanın köşesinden geçecek. Bu da demektir ki, gettonun tam sınırında oturacağız. Chlodna ve Zelazna Sokaklarının köşesindeki köprü gibi, burada da duvarın kırmızı tuğlaları yükselmeye devam ediyor.[2] Her tarafımız duvarlarla çevrildi ve biz de içeriye hapsolduk.

28 ARALIK 1941

Bugün, genç tasarımcılar için düzenlenen bir partideydik. Öğrenciler salonu harika bir biçimde süslediler ve çok eğlendiler. Köşeye kurulan küçük bir sahnede bazı sanatçılar yer aldı. Ben de programa çıktım ve İngilizce birkaç parça seslendirdim. Orkestranın müziğine dansımızla eşlik ettik. Okul banklarının tahtalarının çıtır çıtır yandığı soba sayesinde ortam sıcacıktı. Pasta ve içecek satılan bir büfemiz bile vardı. Fakat bir kurabiyenin fiyatı üç zloty ve küçük bir bardak likör beş zloty idi.

Öğretmenler öğrencileriyle dans ettiler ve herkes son derece neşeliydi. Bense, getto duvarlarını denetlemek için dışarıda, soğukta donan Romek'i düşünmeden duramıyordum.

Saat sekizden önce eve döndüm. Keskin rüzgâr iliklerime işledi. Bu satırları bir karpit lambasının ışığında yazıyorum. Maviye çalan alevi titremiyor – sanki o da yaşananlar karşısında kaskatı kesildi.

Eve geldiğimde zaman, Tadek Szajer'in bana bıraktığı mühürlü bir zarf buldum. İçinde ambulans görevlisi üniformasıyla çekilmiş bir fotoğrafı vardı. Babasının rezil işlerinden kısmen kendisini sorumlu tuttuğu için, içindeki suçluluk duygusunu biraz olsun hafifletmek amacıyla, ambulans servisinde gönüllü olarak çalışıyor.[3]

Fotoğrafın arkasında, vicdanının onu rahatsız ettiğini yazıyor. "Bir gün, bundan yıllar sonra, senden çok uzakta olacağım ve senin aklına belki de 13 Leszno Sokağı'nın ambulans servisi gelecek... bir de seni çok ama çok seven Tadek." Yazının yanında da Varşova'da her zaman en büyük fotoğraf şirketlerinden birisi olmuş ve şimdi de gettonun en iyisi olan Foto-Baum-Forbert amblemi var. *The Polish Woods* ve *Lamed Vuv* filmleriyle tanınan Bay Baum, Sovyet Rusya'da bir yerde ve işin başında şimdi iki Forbert kardeş var.

Gettoda Foto-Doris gibi diğer fotoğrafçılar da var, fakat tüm sanat dünyası fotoğraflarını Baum-Forbert'e çektiriyor. Müşterilerinin arasında, yüksek Nazi subayları ve resmi görevlileri bile var.

IX. BÖLÜM

BİR YIL DAHA

31 ARALIK 1941

Yılın son günü... Bırakın, günler olanca hızıyla akıp gitsin; belki de her şeye rağmen, savaştan sağ kurtulacağız ve getto duvarlarını aşacağız. Kafe strateji uzmanları, 1942 baharında Müttefik saldırısının başlayacağını söylüyorlar. Bu arada, Ruslar kaçıyor ve şehirleri birer birer teslim ediyorlar. Tek iyi haber Afrika'dan, ama orası da çok uzak.

Bugün, tiyatro grubumuz, Weisman salonunda bir gösteri sergiliyor. Biletler, iki gün öncesinden tükendi. Elde edilecek gelirin tamamı Korczak çocuk yuvasına gidecek.

1 OCAK 1942

Kendimi, bir uçurumda asılı kalmış gibi, büyük bir boşlukta hissediyorum. Dün, eğlence ve kâbus karışımı bir gece yaşadık. LZA'dan arkadaşlarım, gösterinin ardından yılbaşı gecesini benim evimde geçirmeyi teklif ettiler. Annem ve babam, Chlodna

Sokağı'ndaki yeni eve uyumaya gitmişlerdi, bu yüzden geceyi rahatsız edilmeden geçirebilecektik. Misafirlerim; Harry ile sevgilisi Anka Laskowska, Stefa Muskat ile birlikte Dolek, Bronek, Romek ve diğer birkaç çiftti. Şampanya yerine limonata içtik ve kek yerine de "kokuşmuş" denen, salamura balık sandviçi yedik. Masamda küçük karpit lambam vardı. Alevinin çıkardığı ıslık, konuşmalarımızın içinde yok olup gidiyordu, fakat yaydığı gaz kokusu çok güçlü hissediliyordu.

Saatler hızla akıp geçti, fakat gece yarısına yakın, lambanın küçük ışığının aşırı küçüldüğünü ve yılbaşı gecesi için fazladan karpit almadığımı hatırladım. Harry, yeni yılı karanlıkta karşılamanın çok uygun olacağını söyleyerek, içimi rahatlatmaya çalıştı.

Dolek, saatine baktı ve bağırarak "Gece yarısı yaklaşıyor," dedi. Bir süreliğine tam bir sessizlik yaşandı. Hemen yakındaki kilise kulesinin saati ağır ağır on ikiyi vururken, Romek piyanoya geçti.

Hep birlikte vuruşlarına eşlik ettiğimiz saat on ikinci vuruşunu yapmadan önce, lambanın alevi daha da incelmeye ve uzamaya başladı, sonra da cızırdayarak söndü. Aynı anda saat de on ikinci kez vurdu. Oda karanlıktı. Siyah kâğıt gölgeliği yukarı kaldırdım ve içeriye biraz ışık girdi. Dışarıda hafiften kar yağıyordu ve ay, bulutlu gökyüzünde ağır ağır süzülüyordu.

Yarı aydınlık ortamda, Romek'in, parmaklarını tuşların üzerine yerleştirdiğini gördüm. Büyük bir gayretle Chopin'in Cenaze Marşı'nı çalmaya başladı. Kimse tek kelime etmedi. Anka Harry'e, Dolek Stefa'ya, Todek de Bronek'e sokuldu, hepsi yan yanaydı; bir tek ben yalnızdım. Aklımdan hüzünlü bazı düşünceler geçti. Tüm bu manzara ne kadar da sembolikti! Beni bekleyen korkunç bir şey, beni arkadaşlarımdan ayıracak bir şey yok muydu?

Aniden bir ses yükseldi, "Romek, başka bir şey çalmaya ne dersin? Bu güne kadar Cenaze Marşı'nı hiç çalamadı ve şimdi bu gece, ilham perisi ona yardım ediyor."

Romek cevap vermedi. Başka bir şeyler çalmaya çalıştı, ama hiçbir şey çıkmadı. Sonunda piyanodan kalktı ve yanıma oturdu. "Biliyorsun," diye fısıldadı, "Bu yılbaşı konusunda garip hislerim var, bu sözlerimi unutma."

Ne demek istediğini anlamadım, ama yarı aydınlık odada bile gözlerindeki acı çaresizliği görebiliyordum.

Kısa bir süre sonra hepimiz konuşmaya başladık. Harry, tiyatro grubumuzun var olması için bir sebep kalmadığını, çünkü üyelerimizin çoğunun gittiğini ve yeni kişileri bulmanın zor da olsa gerektiğini söyledi. Kimse ona karşı çıkmadı. Görünüşe bakılırsa hepimiz aynı fikirdeydik. Üzerimize bir hissizlik çökmüştü, artık sona geldiğimizi hissediyorduk.

Sabah altıda misafirlerim birer birer ayrılmaya başladılar. En son Romek gitti; saat yedide getto duvarının başında bulunmak zorundaydı.

16 OCAK 1942

Bugün, kürklerimizi teslim etmek için son gündü. Naziler teslim süresini bugüne kadar iki kez uzattılar, çünkü kimse onlardan ayrılma konusunda acele etmiyordu. İkinci uzatmadan sonra, terör estiren ev aramalarına başladılar.

Üç gün boyunca, cemiyetin toplama merkezlerinin önünde uzun kuyruklar oluştu ve halk sonunda Nazilerin emrine uymaya başladı. Ama Naziler bizim kürklerimizle çok da ısınamayacaklar. O ana kadar saklamayan ya da satılamayan kürklerin hepsi ya kesilmiş ya da tahrip edilmiş halde. Hepsi de deliklerle dolu ve astragan ya da tilki yakaların tüyleri kesilmiş. Sahipleri, kürkleri karşılığında iki zlotylik özel vergi ödemek zorunda oldukları sarı bir fiş alıyor.

Nazilerin, bu kürkleri, Rus cephesinde donan askerlerin botlarının içini kaplamak amacıyla kullanmak istedikleri söyle-

niyor. Fakat elde ettikleri ganimetin büyük kısmını Varşova'dan çıkarmayı başaramadılar, çünkü getto sınırlarının dışında bulunan en büyük depolar, yeraltı dünyasının ajanları tarafından ateşe verildi.

Kesik ya da astarları dikilecek çeşitli kürk parçaları çoktan satışa çıktı bile. Şu anda Chlodna Sokağı'nda kalıyoruz. Kapıcının ailesi olarak, karanlık iki odada ikamet ediyoruz. Tuvaletimiz yok. Yemeklerimizi, küçük, demir bir sobanın üzerinde pişiriyoruz. Duvarlar buz kaplı ve ancak, soba odayı ısıtmaya başladığında eriyor.

Chlodna Sokağı karmaşık konumuyla tuhaf bir yer. Burada insan trafiği de aşırı yoğun. Zelazna Sokağı'nın köşesinden gelen insan kalabalığı her zaman görülebiliyor. Sokağın iki tarafındaki kaldırımları birbirine bağlayan, iki katlı, tahta köprüye doğru ilerliyorlar. İnsanlar, sokağın boydan boya görülebildiği köprüyü dolduruyorlar. İki kaldırımdan da duvarlar yükseliyor ve duvarların arasından, tıpkı bir koridordan geçer gibi, Aryan halkı ve taşıma araçları geçiyor. Sokağın ortasında, tarihi ıhlamur ağaçlarıyla çevrili St. Baromeus Kilisesi var.

Getto'nun "merkezi" de bize çok yakın. 20 Chlodna Sokağı'nda Başkan Czerniakow, Albay Szerynski, Yahudi polis teşkilatı şefi ve çeşitli Yahudi kuruluşlarının yüksek resmi yetkilileri kalıyorlar. Fotoğraf şirketi Baum-Forbert de aynı adreste ve önünde günlerdir büyük bir Czerniakow portresi asılı duruyor.

Erzak Dairesi Başkanı Gepner ve polis komiserleri Leikin ve Czerwinski de Chlodna Sokağı'nda oturuyorlar. Komiser Leikin, bizim binada bir dairede kalıyor. "Gettonun Bülbülü" Marysia Eisenstadt ve en ünlü Yahudi kafesinin sahibi Hirschfield da Chlodna Sokağı'na taşındı.

Konut edindirme dairesindeki görevlilere rüşvet verebilecek kadar hali vakti yerinde olanlar, pek çok modern apartmanlara sahip bu sokaktaki en iyi daireleri aldılar. Chlodna Sokağı, tıpkı

önceleri Sienna Sokağı'nın olduğu gibi, genel anlamda, gettonun aristokrat sokağı olarak anılır.

8 Chlodna Sokağı'ndaki kapıcı, Sienna Sokağı'nda kalırken komşumuz olan mühendis Plonskier. Sokağımızda pek çok doktor oturuyor ve neredeyse, her kapıda bir doktor ya da dişçi levhası var.

Kapıcılar, sabah saat altıda, kaldırımdaki karları temizlemek zorunda ve Komiser Leikin, eski avukat ve profesörlere yeni işlerini öğretiyor. Eline bir kürek ya da süpürge alıyor ve parmakları bu yeni aletlere alışkın olmayan zavallı entelektüellere ders veriyor.

Babam çok çalışıyor; biz de merdivenleri yıkayarak ya da avluyu süpürerek ona yardım ediyoruz. Binada çok az kiracı var ve sokağa çıkma yasağından sonra kapı açılmasının geliri, en fazla birkaç zloty oluyor. Bu, Sienna Sokağı'nda kazandığımızdan daha az bir miktar. Babamın başka bir geliri daha var. İç avlumuzda Warszawianka Fırını var. Her akşam bir araba, onlarca kaçak un torbası getiriyor ve babam bu olay için her kapıyı açışında bir miktar para alıyor, hatta sabah da fazladan, ödül olarak, iki dilim taze ekmek alıyor.

Bu, içinde fırın bulunan tüm avlularda normal karşılanan bir durum ve çoğu kapıcı, içeriye kaçak olarak soktuğu torba sayısına göre sabit bir pay bile alıyor. Fakat babam henüz o kadar profesyonel çalışmıyor.

5 ŞUBAT 1942

Bugün, kış yardımı afişi düzenleme yarışmasının katılımcılarına ödüllerini vermek için ciddi bir tören düzenlendi. Birincilik ödülünü ben kazandım – iki yüz zloty. Başkan Czerniakow ve cemiyet okullarının eğitim sorumlusu mühendis Jaszunski, kazananlara para zarflarını bizzat verdiler ve her biri için kısa konuşmalar yaptılar.

Ödül kazanan afişlerin hepsi farklı renklerde ve bugünlerde onları basmak, çok pahalıya mal oluyor. Şimdilik, cemiyetin

toplantı salonunda asılı duruyorlar ve iki renkli olarak yeniden düzenlenen daha küçük afişler kış yardımı kampanyasında kullanılacak.

20 ŞUBAT 1942

Soğuk nöbetleri daha da şiddetleniyor. Her geçen gün, sokaklarda daha fazla donmuş beden bulunuyor. Bükülmüş dizlerle, ölümle mücadelenin ortasında kaskatı kesilmiş bir halde, kapı önlerinde, donmuş yatıyorlar. Bu manzara insanın tüylerini diken diken ediyor, ama yoldan geçenler buna alıştı.

Yarım kilo patates iki zlotye satılıyor. Gettoda çok az sayıda insan normal bir şekilde besleniyor; aşevlerinin müdürleri, çok varlıklı olanlar ve yiyecek kaçakçıları.

Binlerce getto işçisi kaçakçılara bağımlı ve durumları da tam anlamıyla günden güne değişiyor. Şayet bir gece önce, birkaç büyük gıda ve hammadde nakliyatı yapılmışsa bazı yeraltı dünyası işçileri bununla meşgul oluyor; ama bir "katliam" yaşandıysa, yani, Gestapo birkaç tahıl yüküne, deriye ya da diğer malzemelere el koyduysa, imalathaneler boş, işçiler de aç kalıyor.

Kaçak getirilen tahılın öğütüldüğü, yüzlerce gizli el değirmeni var. Tahılların dış kabukları da özel bir esmer un olarak çörek yapımında kullanılmak üzere satılıyor. Tadı ise samana benziyor.

El değirmenleri, bodrum katlarında, tavan aralarında ve özel olarak yapılan yeraltı kilerlerinde saklanıyor. Günün yirmi dört saati kullanılıyorlar, ama özellikle sekiz saatlik çalışma düzeni takip ediliyor. Bununla, yeraltı dünyası ticari birliği ilgileniyor ve üç düzenli vardiya var. Değirmenin kolunu devamlı, elle çevirmeyi gerektiren iş, çok zor fakat ücreti iyi. Ortalama beceriye sahip bir işçi, günde yirmi ila otuz zloty arasında kazanıyor ve gece vardiyasında yüzde on beşlik bir fark alıyor.

Bu el değirmenlerinde, çeşitli tahıl gevrekleri de yapılıyor. Tadek Szajer yakın bir zamanda, babasının haberi olmadan, bu tip bir tahıl fabrikasında iş buldu. Vicdanı, onu her tür faydalı işte çalışmaya itiyor, çünkü bana söylediğine göre, babasının pis işlerini yaparak hayatını kazanmayı istemiyor. Bugün işten çıkınca beni görmeye geldi ve sürekli el değirmenini çevirmekten nasırlaşan parmaklarını gösterdi.

Mary Berg'in çizimiyle,
41 Sienna Sokağı avlusunda yiyecek arayanlar.

İçimde, sadece beni etkilemek için bunu yaptığına dair bir his var, çünkü bugüne kadar babasının konforlu dairesinden ve bol miktarda bulunan yemeklerinden vazgeçmedi.[1]

Gettoda ayrıca, balık konservesi yapan küçük fabrikalar var; kullanılan balıklar "kokuşmuş" denilenlerden. Son zamanlarda, kaçakçılar, büyük miktarda kurutulmuş dil balığı getirmeyi başardılar. Bu balık öğütüldüğünde, şu anda Polonya'da bulunma-

yan ringa balığının güzel tadını andırıyor. Bu balıktan, yağ yerine ekmeğe sürülmek üzere çeşitli yiyecekler üretiliyor.

Bazı dükkânlar at sosisi üretiyor – gerçek yağlı salam. Fakat bu, sadece az sayıda insanın alabileceği, pahalı bir ürün.

Çok sayıda dükkânda, farklı türlerde şekerlemeler yapılıyor. Yahudi kimyagerler, bu şekerlemelere garip bir tat veren ve şeker yerine geçen yapay şuruplar ürettiler. Kimyagerler bu malzemeleri nereden buluyorlar? Aklıma hep, kudret helvasının sırrını buldukları geliyor. Belki de, Yahudi kimyagerler eskiden de Yahudilerin çölde yedikleri otları çeşnilendirerek türlü baharatlar ve şuruplar buluyorlardı. Gettoda düzgün bir laboratuvar yok ve kimyagerler bu mucizeleri, küçük deliklerde, karanlık kilerlerde gerçekleştiriyorlar.

Deri imalatı, Nazilerin sıkı kontrolünde olduğu için tabakhaneler de gizli çalışıyor. Derinin bir kotası var ve gettoya ayrılan ham deri miktarı o kadar az ki, ihtiyaçlarımızı zerre kadar karşılamıyor. Deri ayakkabılar olağanüstü pahalı, fakat yine de, gettoda bir ayakkabı modası var ve yeterli parası olanlar, subayların uzun botlarından giyiyorlar. Bu moda, hem erkekler hem de kadınlar arasında yaygın. Bu botların bir çifti, yaklaşık bin beş yüz zloty.

Çok sayıda boyama dükkânı da var. Hammadde sıkıntısı yüzünden, eski kıyafetler temizleniyor ve boyanıyor. Kimyagerlerimiz bu alanda da mucizeler yaratıyorlar. Boyaların, getto duvarlarındaki tuğlalardan elde edildiği söyleniyor. Bazı çokbilmişler ise kimyagerlerin bu gidişle ortada duvar bırakmayacaklarını söylüyorlar. Terziler de büyük bir gayretle, boyanmış malzemelere yeni modeller uygulamaya çalışıyorlar.

Gettoda en çok işi doktorlar ve eczaneler yapıyor. Doktorlar hastanelerde çalışıyorlar ve aynı zamanda çok sayıda özel hastaları da var. Ama iş reçete yazmaya gelince çaresizler. Naziler, gülünç denecek kadar az miktarda ilacın gettoya girişine izin verdikleri için, en zaruri ilaçların gettoda bulunamayacaklarını biliyorlar.

Eczaneler, cemiyetin kontrolünde ve eczacılar da cemiyet tarafından işe alınan görevliler.[2] Bu, mecburi bir kontrol, çünkü yoksul insanlar genellikle reçetelerin bedellerini ödeyemiyorlar. Bu alanda kimyagerlerimiz yine muhteşem iş çıkarıyorlar.

Bu nedenle, dışarıdaki dünyaya, tabiri caizse, bağımlı durumdayız. Gettoda daha önce hiç üretilmeyen bazı şeyleri dışarıdan almaya bir son vermekle kalmadık; sigara, sakarin, şarap, likör, ayakkabı, saat ve hatta mücevher gibi belli başlı ürünleri ihraç etmeye bile başladık. Tüm bu mallar *Transferstelle*'den geçmek zorunda ve Gestapo görevlileri, yüksek gümrük vergileriyle ceplerini dolduruyorlar. Yahudi işçiler resmi olarak, onlara hammadde sağlayan Alman yönetimi için üretim yapıyorlar; ama Alman görevliler, aslında, getto ve Aryan tarafındaki tüccarlar arasındaki paralı arabulucu rolünü oynuyorlar.

22 ŞUBAT 1942

Bugün okulda, şiir üzerine ateşli bir tartışma yaptık. Mola sırasında, öğrencilerden Rachel Perelman, cebinden yeraltı dünyasına ait bir gazete nüshası çıkardı. Üzerinde, Polonyalı büyük şair Julian Tuwim'in sürgündeyken kaleme aldığı "Polish Flowers" adlı şiirinden bir bölüm vardı.

"Tuwim şimdi nerede?" diye sordu birisi.

"İngiltere ya da Amerika'da," diye cevapladı Rachel.

Hepimiz, gazetenin küçük sayfasının etrafında toplandık ve her zaman büyük saygı duyduğumuz şairin dörtlüklerini okuduk. Şiirin özgür dünyadan geldiği gerçeği heyecanımızı daha da artırdı ve Yahudi olan bu şairin bize bir teselli mesajı yollayacağını umuyorduk.

Hayal kırıklığına uğradık. Şiir bütünüyle, Polonya'ya duyulan aşkı anlatıyordu. Ustalıkla yazılmış dizeler, bol miktarda sembolik anlamlar içeriyordu, ama bizi yüreklendirmesini beklediğimiz tek bir kelimeye rastlamadık.

Bu şiir üzerine yapılan tartışma oldukça hararetliydi. Bazılarımız, şairi, burada bizimle olmadığı için eleştirdi; bir kısmımız da onun, buradan kaçabildiği için şanslı olduğunu ve dışarıda olmakla bizim acı kaderimizi dünyaya duyurmayı başarabileceğini söyledi.

Öğrencilerden biri sordu "Peki ya şu anda gettoda olup bitenden kendisinin haberi var mı?" Benimle aynı şehirli olan Tuwim'i savunmaya çalıştım. Babamın mağazasına tablo almak için geldiğini hatırlıyorum. "Belki de sürgünde o da acı çekiyordur, belki kalbi hâlâ kendi topraklarındadır," dedim.

Ama bu ifadelerim pek etkili olmadı. Julian Tuwim'in genç hayranları, çok sevdikleri bu şairden, yaşanılan fırtınalı zamanlara dair daha güçlü bir şiir beklentisindeydiler. Ama yine de, herkes bu kâğıdı kutsal bir emanetmiş gibi görüyordu ve hatta bazıları dizeleri kendileri için yazdı. Ben de onlara katıldım:

Nasıl kokuyordunuz, Varşova'nın leylakları,
Büyük bir görkemle üzerine savaşı giyerken geldi,
Yeni esaretimizin cüretkâr ve savaşçı
İlkbaharı...[3]

24 ŞUBAT 1942

Dün, Eva Pikman, arkadaşı Bola Rapoport ile birlikte beni görmeye geldi. Benden, daha önce sahnede söylediğim birkaç İngilizce şarkının sözlerini istediler. Bola, bir kafe şarkıcısı olmak istiyor ve bir repertuvar hazırlaması gerekiyor. Onun için bir program hazırlayacağıma söz verdim. On dokuz yaşında, tipik güneyli güzelliğine sahip, büyüleyici bir kız. Bir süre muhabbet ettikten sonra, babasının Amerikan vatandaşı olduğunu ve şu anda Almanya'daki Laufen kampında tutulduğunu öğrendim. Yakında kadınların da gözaltına alınacağını söyledi.

Annemi, Gestapo'ya, kendisinin düşman bir yabancı olduğunu yeniden rapor etmesi için ikna etmeliyim. Belki o zaman biz de onunla birlikte, ailesi olarak gözaltına alınırız. Kısa süre sonra, sivil ve askeri mahkûmların takas edileceği söylentileri dolaşıyor ortalıkta.

Getto, kısa bir zaman önce, sansasyonel bir haberle sarsıldı. Albay Szerynski, Aryan tarafında satmak için, gizlice kürk kaçakçılığı yaparken yakalanmış. Şu anda hapishanede ve kimse ona ne olacağını bilmiyor.

27 ŞUBAT 1942

Romek şu anda, Gesia Sokağı'na yapılan yeni hapishanenin inşaatında çalışıyor. Yahudi Mahallesi, başka bir kamu binasıyla zenginleştiriliyor. Buraya ne çeşit mahkûmların geleceğini merak ediyorum. Açlıklarını biraz olsun dindirmek için sokaklarda paketlere saldıran dilenciler mi, duvar diplerinde yaşayan zavallılar mı, yoksa iş bulmak için getto sınırlarını geçenler mi? Almanlar, gettodan ayrılanlar için ölüm cezası öngörüyor ve yakın zaman önce çok kişi bu suçlamayla öldürüldü. Ama bu durum hiç kimsenin umurunda değil – açlıktan ölmektense bir mermiyle hayatını kaybetmek daha iyi.

Taşrada, her yerde, hatta köylerde bile Yahudiler için kapalı mahalleler oluşturuluyor. Fakat Yahudilerin çoğu Varşova'dan ayrılıyorlar ve küçük kasabalara, özellikle de yiyeceğin en ucuza bulunduğu Lublin civarına taşınıyorlar. Aynı zamanda, Almanya, Avusturya ve Çekoslovakya'dan Polonya'ya çok sayıda Yahudi getiriliyor. Büyük ihtimalle açlıktan ve soğuktan ölecekleri o gettolara yerleştiriliyorlar. Bu aralar, Lodz'a çok sayıda yabancı Yahudi getirildi. Lodz Yaşlılar Konseyi Başkanı, seksen yaşındaki Rumkowski, inatçı Başkanımız Czerniakowski'nin

tersine, kolaylıkla Naziler tarafından idare edilebiliyor ve getto sakinlerine, vatandaşları gibi davranıyor.

Rumkowski geçenlerde Varşova'daydı. Onu, bazı yüksek cemiyet görevlileriyle birlikte Leszno Sokağı'nda yürürken gördüm. Saçları kırlaşmıştı, ama kendine iyi baktığı belliydi ve enerji dolu bir yürüyüşü vardı. Kolunda, üzerinde Almanca "Lodz Yahudi Cemiyeti Başkanı" yazan, sarı bir kolluk vardı. Doğduğum şehirden gelen tüm bildiriler, kartpostal şeklinde ve "Başkan Rumkowski falanca ailenin yaşadığını ve iyi durumda olduğunu bildirir" cümlesiyle başlıyor. Başka tür bir haberleşme zaten yasak.

İnsanların, getto kapılarında vurularak öldürülmeleri oldukça sıklaştı. Bu eylemler, genellikle, kendilerine eğlence yaratmaya çalışan bazı muhafızlar tarafından gerçekleştiriliyor. Her gün, sabah ya da öğlen, ne zaman okula gitsem, eve canlı dönemeyeceğimden endişeleniyorum. En tehlikeli Alman nöbet noktalarından ikisini geçmek zorundayım: köprünün yakınında Zelazna ile Chlodna Sokaklarının köşesinde ve Krochmalna ile Grzybowska Sokaklarının köşesinde. İkinci noktada, genellikle, "Frankenstein" takma adlı bir muhafız duruyor. Takma adı, zalimliğiyle ün yapmış olmasından ileri geliyor. Anlaşılan kendine birkaç kurban bulmadan uyuyamıyor; tam bir sadist. Onu uzaktan dahi görsem, içim ürperiyor. Görünüşü bir maymunu andırıyor: sürekli ekşittiği esmer yüzü olan, küçük, tıknaz bir adam. Bu sabah okul yolunda, Krochmalna ve Gryzbowska Sokaklarının köşesine yaklaşırken,[4] arabası, yasaların belirlediğinden iki buçuk santim fazla çıkışa yaklaştı diye bir çekçek şoförüne işkence eden, bu tanıdık cüsseyi gördüm. Talihsiz adam, kaldırımın kenarında, kan gölü içinde yatıyordu. Ağzından kaldırıma sarımtırak bir sıvı akıyordu. Ardından fark ettim ki, Alman sadistin başka bir kurbanı olan bu adam ölmüştü. Kanın

öylesine korkunç bir kırmızılığı vardı ki, gördüğüm manzara beni tepeden tırnağa sarstı.

Mary Berg'in çizimiyle, gettoda,
Nazi jandarması tarafından durdurulan bir adam.

X. BÖLÜM

BAHAR ACIMASIZ GEÇİYOR

30 MART 1942

Hava giderek ısınıyor. Dün, uzun süren dehşet soğuk ayların ardından, sonunda bahar geldi. Avlumuz asfaltlanmadığı için, ailem kendine küçük bir bahçe yaptı. Toporol'den aldığımız tohumlar ekildi bile. Toprakta ilk belirenler, küçük yeşil turp yaprakları oldu. Ayrıca soğan, havuç, şalgam ve diğer sebzeler de ektik. Hatta biraz da çiçeğimiz var. Ve nisanın başında, domates ve ayçiçeği ekeceğiz.

Birkaç gün önce, Danzig'den gelen bir Yahudi topluluğu Varşova'ya ulaştı. Sadece kadın ve çocuklardan oluşuyordu. Sınır dışı edilenler, şık bavullar taşıyorlardı ve getto halkından çok daha iyi giyimliydiler. Bu topluluktaki erkeklerin hepsi, Gouvernement General'in en berbat bölgesi olan Treblinka'daki çalışma kampına gönderilmişlerdi. Alman yetkililer, tüm bu eşlere ve annelere, erkeklerinin birkaç aylık kamp çalışmasının ardından döneceği sözünü verdiler. Treblinka hakkında, doğrulanmamış, çeşitli söylentiler dolaşıyor. İşçilerin, dört dikenli tel çiti ve elektrik verilen bir kabloyla etrafı sarılmış barakalarda yaşadıkları söyleniyor. Annemin bir arkadaşının kardeşi olan Doktor Miechowski'ye

Treblinka'nın başhekimliği teklif edildi ve ekonomik koşullar nedeniyle çaresiz, bu teklifi kabul etti. Cemiyet, onun ailesine bir defada 5000 zloty ödedi. Bu kadar para verildiğine göre, kabul ettiği, zor bir iş olsa gerek.[1]

Rutka, bizi oldukça sık ziyaret ediyor. Daha iyi görünüyor ve her gün daha da iyileşiyor. Ama o güzel, parlak sarı saçları kazındı. Şimdi, doğal saç modelinin mükemmel bir taklidi olan, kendi saç örgülerinden yapılmış bir peruk takıyor. Rutka, her zaman neşeli. Uzun süren hastalığından sonra, kaldığı yerden devam ettiği çalışmalarından bahsederken, gözlerinin içi parlıyor. Profesör Taubenszlak'ın başöğretmenliğini ve örgütleyiciliğini yaptığı, gizli bir özel okula gidiyor. Rutka çok yetenekli ve çalışmalarını da çok seviyor. Kız kardeşim Ann'in ayrılmaz bir dostu ve İngilizce derslerini birlikte görüyorlar.

Rutka sayesinde, Tadek Szajer'den her gün mektup alıyorum. Tadek bu aralar çok çalışıyor. Muhabbeti beni sinirlendirdiği için, onu bir daha görmek istemediğimi söyledim. En azından benimle yazışmasına izin vermemi istedi. Rutka'ya yakın oturduğu için, mektuplarını ona veriyor. Gri mektup kâğıtlarına yazıyor ve her kelimesi gri bir hüzün taşıyor.

Beni çok özlediğini ve gün boyunca beni düşündüğünü, çok çalıştığını, gecelerin ümitsizce geçip gittiğini... kendini çok yalnız hissettiğini ve beni yeniden göreceği andan başka bir şey düşünmediğini yazıyor. Endişelerini ve sorunlarını anlatıyor; yani tüm hayatını bu gri sayfalara döküyor.

Romek, her zamanki gibi çalışıyor. Bu aralar daha iyi görünüyor ve belki de ücretine zam yapıldığı için –günde yaklaşık otuz zloty, hatta bazen daha fazla kazanıyor, fazladan iki dilim ekmek de alıyor– kendine güveni biraz arttı. Daha iyi bir işi var ama aynı zamanda daha tehlikeli. Büyük bir grup işçiyi kontrol ediyor ve belli başlı görevlerin yerine getirilmesi hususunda eskisinden daha fazla sorumluluğu var. Her adımında, Nazi muhafızlarının,

hiçbir sebep olmasa da onu tehdit ettiklerini söylüyor. Geçenlerde, bir muhafız, cebinde yirmi gram kadar tereyağı bulunduğu için, işçilerden birini gözlerinin önünde vurmuş. Romek, çelik gibi sinirlere sahip. Bu koşullar altında çalışmak korkunç bir şey, sürekli ölüm tehdidi altında, ama yine de eskisinden daha iyi görünüyor. Belki de bunun nedeni, havanın, martta değil de mayıstaymışız gibi, birdenbire ılımanlaşmasıdır. Ve kışın şişen elleri, şimdi, o zamanlardan kalma birkaç iz taşıyor sadece.

Geçen gün, Harry ve Anka beni ziyaret ettiler. Her zamanki gibi, birbirlerine sevgiyle sarılıyorlardı. İkisinin de parmaklarındaki yüzükleri fark ettim. "Yoksa bana haber vermeden evlendiniz mi?" diye sordum. Harry parıldayan yüzüğüyle yanıtladı, "Hayır, bunlar sadece nişan yüzüğü. Anka'nın yaşı dolmadığı ve önce ailesinden izin almamız gerektiği için, haham bizi evlendirmiyor. Ailesi de buna karşı zaten." Konuşmasının sonunda, parıldayan ifadesi hayal kırıklığına dönüştü. "Ama bunun hiç önemi yok," dedi Anka gülerek. "Biz zaten evliyiz. Şahitlere ihtiyacımız yok. Hiçbir haham, bizi şimdi ve sonsuza dek bağlayan bağ kadar kuvvetli bir belge sunamaz."

Onları çok kıskanıyorum. Belki de böylesi daha iyi. Gettonun genel durumunu o kadar da düşünmüyorlar. Bizim gibi hüsrana uğramıyorlar ve kendi iç yaşamlarına daha fazla önem veriyorlar. Belki olması gereken de bu, öyle değil mi?

Siyasi haberler eskisinden iyi. Leningrad'daki yenilgi nedeniyle, Almanlar eskisinden daha çok savunmaya geçmiş görünüyorlar. Fakat yolun sonu henüz görünmüyor ve zafere giden yol hâlâ çok çetin.

14 NİSAN 1942

Bu sabah saat altıda, Bola Rapoport, annesi ve iki kız kardeşiyle birlikte, Pawiak Hapishanesi'ne kapatıldı. Bir Alman araba-

sı, hâlâ gettoda kalan Amerikan vatandaşlarının adreslerine gitti ve tüm kadınları topladı. Sadece Amerikan vatandaşı Bay Rakow, karısı ve iki çocuğu kendi evlerinde kaldı, çünkü adam ölümcül hastaydı. Annemin de her an götürüleceğini düşünüyordum, ama nasıl olduysa kimse gelmedi. Bu çok doğal; yeni adresini bildirmeden Sienna Sokağı'ndan ayrıldığına göre onu kim bulabilirdi? Gestapo'ya gitmeli; bu hepimizin hayatını kurtarabilir ya da hep birlikte gözaltına alınabiliriz.

15 NİSAN 1942

Bugün, geçen hafta Zaklikow-Lubelski'ye giden Percy Dayımdan ilginç bir mektup aldık. Oraya vardığını, yolculuğunun uzun ve tehlikeli olduğunu, Lublin'i tam vaktinde terk ettiğini söylüyor. Anlatmak istediği, binadaki kiracılardan Bayan Minc'in akşam yemeğinden sonra bize verdiği haberle açıklanabilir. Bayan Minc'in yakın bir akrabası, geçenlerde gettoya gelmiş ve ona, karısını ve kızını kaybettiği korkunç Lublin katliamını anlatmış.[2] İşte hikâyesi: "Almanlar tüm Yahudilere evlerini terk etmelerini ve meydanda toplanmalarını emrettiler. Çoğunluk bu emre uymadı ve kilerlerde, tavan aralarında saklandılar. Bazıları da evlerinde barikatlar kurdular. Ardından Seçkin Muhafızların güçlü teşkilatı, pencerelere ateş etmeye başladı ve evinden çıkan herkes oracıkta vuruldu. Küçücük çocuklar mermilere hedef oldu; bazı insanlar ise bilinçlerini kaybedene kadar işkence gördüler. Getto nüfusunun yaklaşık yarısı öldürüldü ve çok sayıda insan da bilinmeyen bir istikamete götürüldü. Aslında kırk bini bulan Yahudi nüfustan, geriye iki bin Yahudi kaldı. Bu iki bin kişi, Lublin yakınındaki Majdenek kampına götürüldü. Bugün Lublin Gettosu'nun sokakları kan gölüne dönmüş bir halde ve kurbanlar bile yerlerden kaldırılmadılar. Evler ceset dolu."

Bu katliama tanık olan akrabası kaçmayı başarmış, çünkü Nazilerin gözünden kaçan bir evde saklanıyormuş. Gece boyunca,

dikenli tellerin arasından ilerlemiş ve inanılmaz bir şansla dışarı çıkmayı başarmış.

Tüm bu olanlar, kulağa dehşet verici geliyor; hiçbirine inanamıyorum. Bu kadar insanı böyle bir vahşetle öldürmek! Belki de Percy bu nedenle seyahatini yarıda kesti. Bu manzarayı gördüğü zaman kim bilir nasıl acı çekmiştir. Hangi mucize onun hayatını kurtardı?

Bugünlerde, gettoda, bütün Yahudilerin Arabistan'a ya da oraya yakın bir yere yerleştirilecekleri söylentisi dolaşıyor. Bu olanların ne anlama geldiğini merak ediyorum. Vali Frank, son zamanlarda verdiği kararlarda çok ılımlıydı. Sokağa çıkma yasağı daha geç bir saate alındı ve görünüşe göre Almanlar, Varşova'da Yahudiler için kalıcı iş olanakları sağlayacak düzenli imalathaneler oluşturmayı planlıyor. Fakat bu manzara, toplu sınır dışı söylentilerine ters düşüyor.

Varşova'nın resmi Almanca gazetesi *Warschauer Zeitung*, Yahudilerin en sonunda işe yarar bir etmen olduğunu ve gettoda gerçekleştirilecek üretimin, Alman ordusunun lehine gerçekleşeceğini yazıyor. Uzun zamandır, tüm Alman basınının geçen yıl bas bas bağırdığı "Yahudiler Avrupa'dan silinmeli" sloganlarını duymadık. Şimdilik her şey sükûnet içinde. Acaba bu, fırtına öncesi sessizliği mi? Lublin'deki kıyım ne anlama geliyor?

17 NİSAN 1942

Çıldırmak üzereyim. Bugün, saat altı olmadan biraz önce, polis şefi Hertz büyük bir telaşla dairemize daldı ve "Lütfen, her şeye hazırlıklı olun; saat sekizde bir saldırı olacak," dedi. Sonra da daha fazla açıklama yapmadan kendini dışarı attı. Tüm gettoyu bir panik sardı. İnsanlar alelacele dükkânlarını kapattı. Lublin kıyımını gerçekleştiren Vernichtungskommando'nun (yıkıcı tim), burada da bir katliam yapmak için Varşova'ya geldiği söylentisi

vardı. Ayrıca, Ukraynalılara ve Litvanyalılara gettonun kontrolünün verileceği, çünkü Almanların Rus cephesine gitmek durumunda olduğu da söyleniyor.

Erzak dairesinde çalışanların hepsi, saat altıda evlerine gönderildi ve mümkün olduğu kadar çabuk evlerine gitmeleri söylendi. Annem aceleyle, bir sepete biraz yiyecek doldurdu ve babamla birlikte, kilerde güvenli bir köşe aramaya gitti. Çok korkmuştum ve titrememi bir türlü durduramıyordum. Her dakika, bana bir asır gibi geliyordu. Saatler bir bir geçti-yedi, sekiz, dokuz... Şimdi saat on bir ve tüm şehri bir ölüm sessizliği sardı.

Birkaç dakika önce evin kapısını birisi çaldı. Almanların geldiğinden emindik. Kapıyı babam açtı. Kapıdaki, polis şefi Hertz'in derhal Ogrodowa Sokağı'na rapor vermesini söylemek için, Yahudi polis karargâhından gelen bir haberciydi. Gecenin bu geç vaktinde çağırıldığına göre, gerçekten önemli bir şey olmuş olmalı.

Saatler geçmek bilmiyordu. Sokakta çıt çıkmıyordu. Hepimiz giyinmiş, tehlikeli bir durum fark eder etmez saklanma yerimize gitmek için hazır bekliyorduk. Bitmek bilmeyen bu gerginlikle beklemek korkunç bir şey.

28 NİSAN 1942

Yedi rakamının, benim hayatımda önemli bir yeri olduğu açık. İçinde bu rakamın bulunduğu tarihlerde, beklenmedik bir şekilde, özellikle de o tarihin "yedi"li bir tarih olduğunu unuttuğumda, her zaman bir şey olur. Bu ayın on yedisinden bu yana, getto büyük bir dehşet yaşıyor. On yedisi ve on sekizi akşamı arasında, çoğunluğunu fırıncıların ve kaçakçıların oluşturduğu elli iki kişi öldürüldü. Tüm fırıncılar korku içindeydi. Bizim binada fırın çalıştıran Epstein ve Wagner, artık evde yatmıyor. Almanlar, ellerinde önceden hazırlanmış isim ve adres listeleriyle çeşitli evlere geliyorlar. Aradıkları kişileri bulamazlarsa, onların yerine aile-

den başka kişileri alıyorlar. Onları evin önüne doğru birkaç adım götürüyorlar, kibarca önlerine alıyorlar ve sonra da sırtlarından vuruyorlar. Bu kişiler, ertesi gün, sokaklarda ölü bulunuyorlar. Eğer bir kapıcı, Almanlara, kapıyı istedikleri hızda açmazsa, o da anında vuruluyor. Kapıyı, kapıcının ailesinden başka biri açarsa, aynı son onun da başına geliyor ve daha sonra kapıcı da öldürülmek için çağırılıyor.

Dün, Eva Pikman'ı görmeye gittim. Bronka, Irka ve Rena, karamsar bakışlarla oturuyorlardı. Eva'nın ev sahibinin oğlu Zycho Rozensztajn da oradaydı. Zycho bir polis. Bize korkunç hikâyeler anlattı. Almanlar suçlarını işlerken, Yahudi polislerin de kendilerine yardım etmelerini istedikleri için, arka arkaya pek çok gece, öldürme olaylarına katılmak zorunda kalmış. Genellikle, iki ya da üç Alman subayından oluşan bir devriye, ellerinde isim listesiyle Yahudi polis karargâhına geliyor, yanlarına bir yüksek rütbeli ve bir de sıradan Yahudi polisi istiyormuş. Sonra da Yahudi polislere, belirtilen adreslere kendilerini götürmelerini emrediyorlarmış.

Zycho bir koltukta, diğerleri de yatağın üzerinde oturuyordu. Yüzü solgundu ve uykusuz gecelerin izlerini taşıyordu. "Yine bu infazlara katılma sıram gelirse, öldürüleceğimi bilsem bile gitmeyeceğim. Dün gece tüm kurbanlarının işini bitirdikten sonra, saat biri geçtiğinde, onlara yol göstermemi emrettiler. Beni bırakmamalarına çok şaşırdım ve artık sonumun geldiğini düşündüm. Yürümeye başladım. Bacaklarım çözülmek üzereydi. Neden hâlâ ateş etmediklerini düşünüyordum. Birden, kahkahalar atarak güldüklerini duydum. Sesleri, karanlık sokakta, kulağa tehditkâr geliyordu. Silahlarının menzilinden çıktıktan sonra koşmaya başladım... Hemen arkamdan geliyorlarmış gibi, rüzgâr kadar hızlı koştum. Eve geldiğim zaman, kendimi neredeyse kaybetmiştim. Annem ne olduğunu sordu, ama ona, saat gecenin onu ile ikisi arasında devriyeye çıkma amacımı söyleyecek cesareti bulamadım."

Eva'nın gözleri yaşla doldu. Irka sürekli tekrarlıyordu, "Hayır, olamaz, olamaz". Rena bir süre sessizce bekledi, sonra fısıldayarak, "*Yaşamayı* o kadar çok istiyorum ki!" dedi. Eva konuşmaya katıldı, "Göreceksin Mary, Bola gibi sende gözaltına alınacaksın ve hayatta kalacaksın. Fakat biz hepimiz ölüme mahkûmuz." İşin doğrusu, bazılarımız Bola Rapoport'tan mektup aldık. Lake Constance'de Liebenau'da gözaltına alındı ve sağlığı iyi. İçimizden biri kendini kurtardığı için mutluyuz. Ona nasıl da imreniyorum! Bu cehennemden kaçmayı öyle çok istiyorum ki... Ama gücüm kalmadı.

Görünüşe göre, ailelerin gözaltına alınmaları için Almanlara rüşvet vermek mümkün. Doğal olarak, aileden en az birinin yabancı ülke vatandaşı olduğunu gösteren bir belgeye ihtiyaç var. Annem bu konuda şanslı, çünkü safkan Amerikan vatandaşı; fakat babam, kız kardeşim ve benim durumumuz belli değil. Annem çeşitli mahallelerde araştırma yaptı. Bu işlerle ilgilenen bir Gestapo subayı olduğu ortaya çıktı. Onu görmeye gideceğiz. Belki biz de gözaltına alınabiliriz. Görünen o ki, ilk gözaltılardan sonra, gettoda sadece, annem gibi saklanan birkaç Amerikan vatandaşı kaldı.[3]

Dün akşam, altmış kişi daha öldürüldü. Pek çoğu gizli bültenler için para sağlayan zengin yeraltı dünyası üyeleriydi. Yeraltı dünyası gazetelerinin yayımlanmasında yardımcı olan çok sayıda baskıcı da öldürüldü. Sabahleyin sokaklar yine cesetlerle dolmuştu. Kurbanlardan biri, yeraltı gazetesinin temel destekçisi, varlıklı fırıncı Blajman'dı. Kardeşleri de ölüme mahkûm edildiler, ancak onlar kaçmayı başardılar ve şimdi de saklanıyorlar.

Bahçemiz yeşile büründü. Taze soğanlar kendilerini göstermeye başladı. İlk turpumuzu yedik. Domates yaprakları güneşin altında gururla yayılıyorlar. Mükemmel bir hava var. Yeşillikler ve güneş, tadı bize yasaklanan doğanın güzelliğini anımsatıyor. Bu nedenle, bunun gibi bir bahçeye sahip olmak, bizim için çok önemli. Bu sene, olağanüstü bir bahar yaşanıyor. Penceremizin altında duran leylaklar, olanca güzellikleriyle açmışlar.

4 MAYIS 1942

Aryan tarafındaki insanlar, Nazilere karşı tam bir boykot havasında, 1 ve 3 Mayıs'ı kutladılar. O günlerde, insanlar, paraları tamamen Almanlara gittiği için, taşıma araçlarına binmekten ya da gazete almaktan kaçındılar. Birisi, Meçhul Asker mezarına bir çelenk koydu. İnsanlar kasıtlı olarak evlerinden çıkmadılar, bu yüzden şehri bir ölüm sessizliği kapladı. Gettoda da ruh hali bir tuhaf. Yahudi karşıtlığıyla zehirlenen pek çok Polonyalı, Yahudi inancındaki kardeşlerinin onlarla aynı vatandaşlığı paylaştıklarını inkâr etseler de, Yahudiler, maruz kaldıkları insanlıkdışı tavra rağmen, mümkün olan her yolla vatanseverliklerini gösteriyorlar. Yakın zaman önce Lublin bölgesindeki ağaçlıklarda kavga eden partizan gruplardan çok bahsedildi. Aralarında, diğerleri gibi ortak bir hedef için savaşan çok sayıda Yahudi var. Ama Polonyalı Yahudi karşıtları yine de şöyle diyorlar: "Bu güzel bir şey, bırakın Yahudiler duvarlarının arkasında kalsın. Sonunda Polonya, Yahudilerden arınacak."

Bize sık sık uğrayanlardan biri de, Yönetici Chaskelberg'in yardımcısı Bay Przygoda. Her zaman şöyle der: "Ortalık hareketlenir hareketlenmez, hemen duvarın diğer tarafına sıçrayacağım. İçimde öyle bir öfke birikti ki, yakında, düzinelerce Almanı hiç durmadan öldüreceğim." Onun, yeraltı dünyasının partilerinden birine üye olduğunu biliyorum. Şu anda Yahudi polisiyle beraber çalışan ve iyi arkadaş olduğum Jurek Leder, Polonyalı ateşli bir vatansever. "Keşke buradan kurtulup vatanseverlerin arasına katılabilsem. O zaman, en nihayetinde Polonya için savaşabileceğim. Vatanımı çok seviyorum ve yüz tane Yahudi karşıtı karşıma gelip beni bir Polonyalı olmadığıma inandırmaya çalışsa bile, onlara günlerini gösteririm – kelimeler yeterli olmazsa, o zaman yumruklarım konuşur," diyor. Leder'in babası, şu anda Rusya'da gözaltında tutulan Polonyalı bir yüzbaşı.

Polonya için canlarını seve seve feda edebilecek ve şu anda yeraltında çalışan çok sayıda Yahudi var. Pek çok Yahudi, getto duvar-

larının diğer tarafından bir Polonyalının attığı taşa şahit olduğunda, dişlerini sıkıyor, sesini çıkarmıyor, utanç ve aşağılanma duyguları içinde kıpkırmızı kesiliyor. Geçenlerde, Chlodna Sokağı'ndan, arabalarla geçen Polonyalılar, vahşi zafer çığlıkları atarak, evlerin camlarına ve vitrinlere taş yağdırdılar.

Bazı Yahudiler, çok sevmelerine rağmen, Polonya'nın anavatanları olduğunu kabul etmekten utanıyorlar. Polonyalı vatandaşlarının onlara sık sık "Filistin'e dön Yahudi" demesini ya da üniversitede Yahudi öğrencilerin "getto sıraları"na oturtulmasını ve Yahudi inancından başka bir suçları olmadıkları halde Yahudi olmayanların saldırılarına uğramalarını akıllarından çıkaramıyorlar. Varşova'daki Yahudi olmayan insanların, Hitler'in propagandasından etkilendikleri bir gerçek. Tabii ki, bu yöntemlerin hata olduğunu düşünenler de var, fakat Yahudi bir büyükanne ya da büyükbabaya sahip olmakla, Yahudilerden rüşvet almakla suçlanmaktan korktukları için tek kelime edemiyorlar. Sadece işçi sınıfı partilerin üyelerinden olan birkaç kişi açıkça konuşabiliyor ve bu kişiler, büyük oranda, vatansever birliklerde mücadele ediyor. Aryan Polonyalılarının hepsi bir araya gelse ve gettodaki Yahudilere yardım etmeye çalışsa, bunun bizim için çok iyi olurdu. Örneğin, pek çok Yahudi için Aryan bölgesine ait olduklarını gösteren belgelerden temin edebilirler, onlara evlerinde bir yer verebilirler, duvarı aşmalarına destek olabilirler vesaire... Fakat onlar, gettoya taş atmayı yeğliyorlar.

6 MAYIS 1942

Her yere terör hâkim olsa da, cemiyet, yedi yaşındaki çocuklar için belirli sayıda ilkokul açtı. Eğitim, Yahudi Almancasıyla yapılıyor.[4] Cemiyet ayrıca, bulunması çok zor olan ders kitaplarını da temin etti. Bu program, ders sonlarında ve gözetim altında yapılan oyun aktivitelerini de kapsıyor. Bir grup çocuğun elele verip, öğretmenleriyle gururla yürüdüğünü görmek, insana büyük zevk veriyor.

Dün, Profesör Greifenberg, sınıfındaki tüm öğrencileri, cemiyet binasının karşısındaki küçük parka götürdü. Bu park, Toporol bahçıvanlarının daha sonra çimen ekip çiçeklendirdikleri, bombalanmış bir ev arazisi üzerinde bulunuyor. Şimdi orası yemyeşil. Yahudi işçiler, parka salıncaklar, banklar yerleştirdiler. Okulun öğrencileri, harabeye dönen evin duvarlarından birine hayvan resimleri çizmeye gittiler. Tüm bunlar, getto çocuklarına biraz olsun özgürlük duygusu tattırmak için yapılıyor. Park bugün resmen açıldı. Başkan Czerniakow ile diğer yüksek cemiyet görevlileri de törene katıldılar. Çimlerin üzerine uzun masalar yerleştirildi ve onların üzerlerine de gettoda yapılan melas şekerlemeleriyle dolu küçük torbalar konuldu. Her çocuğa, küçük bir hediye ve şekerleme poşeti verildi. Neşeli çığlıklar ve koronun söylediği canlı şarkılar her yerde yakılandı. Çocukların gülümseyen gül yüzleri, gettonun küçük mahkûmlarına bu küçük özgürlük fırsatını yaratanlar için belki de en güzel mükâfattı.

7 MAYIS 1942

Annemin, polis gücünde çalışan erkek kardeşi Abie, yakın bir zamanda, neredeyse hayatına mal olacak bir macera yaşadı. Birkaç gün önce, en fazla kaçakçılığın yapıldığı Krochmalna Sokağı'nda bir gece devriyesine dahil edildi. Görevi, sokağın belirli bir bölümünü gözetlemek ve hiçbir kaçakçının oradan geçmesine izin vermemekti. Ama duvarın diğer yanına birkaç un ya da yiyecek çuvalını fırlatmaya çalışan Yahudilere karşı ne yapabilirdi ki? Bu yiyecek çuvalları, gettonun daha fazla gıdaya sahip olacağı ve ekmek fiyatının da düşeceği anlamına geliyordu; Abie de varlıklı biri değildi ve bir dilim ekmek ya da yarım kilo un, onun da oldukça işine yarardı. Kaçakçıklar, "gözlerini kapamaları" ya da Nazi muhafızları yaklaşacak olursa onları uyarmaları için, Yahudi polislere birkaç zloty, biraz yiyecek vermeye hazırlar. Kaçakçılardan biri ona bir miktar para teklif ettiğinde, Abie, ertesi gün ne yiyeceğini

düşünüyormuş. Bir anda ortaya, iki Alman muhafızından oluşan bir devriye çıkmasaymış her şey yolunda gidecekmiş. Karanlıkta, tam olarak neler olduğunu fark edememişler, ama kaçakçıkların orada aktif olduklarını sezmişler ki ateş açmışlar. Kaçakçılar öldürülmüş ve Abie de kaçarak hayatını kurtarmış. Almanlar, onun polis şapkasını ve üzerindeki şeridi fark edip takibe başlamışlar. 17 Numara'da bir Yahudi polis merkezi bulunan Chlodna Sokağı'nın tek numaralı evlerin bulunduğu tarafına açılan bir geçide girmeyi başarmış. Takipçileri içeri girdiğinde, Almanlara o akşam Krochmalna Sokağı'nın o bölümüne hiçbir devriyenin gönderilmediğini söylemeleri için, oradaki gece vardiyası çalışanlarını uyaracak zamanı zor bulmuş. Kimse Abie'nin sırrını açığa vurmamış ve Almanlar hiçbir şey öğrenemeden geri gitmişler. Abie, bu maceranın şokunu üzerinden hâlâ atamadı.

Görünüşe göre, gettodaki Yahudi hainler için matem çanları çalıyor. Dün akşam, adı çıkmış olan Milek ve yoldaşı Anders, birisi evinde, diğeri de sokakta olmak üzere yeraltı dünyası tarafından öldürüldü. Milek'in yakın arkadaşı Jurek Jawerbaum, Pawiak'ta hapsedildi.

Havalar ısınmaya başladı. Okula gitmek yerine, genellikle, bir yastık bir battaniye alıp, güneşlenmek için çatıya çıkıyorum. Gettoda çatıda güneşlenmek çok yaygın bir aktivite ve düz çatılı evler, şehir sahillerine dönüştürüldü.

20 Chlodna Sokağı'nda, teras çatılara giriş fiyatı, bir zloty elli groszy. Karşılığında katlanır sandalyeler, soğuk içecekler ve Varşova'nın kuşbakışı manzarasını elde ediyorsunuz. Bizim çatıda hep tek başımayım. Duvarın ötesini görebildiğim bu noktada yatıp güneşlenmek, çok hoş bir duygu. Hemen yakınımda, bir kilisenin beyaz çan kuleleri var. Etrafını ıhlamur dalları kaplamış ve bu güzel ağaçların kokusu, bulunduğum çatıya kadar geliyor. Daha ileride, şu anda Alman kışlası olarak kullanılan evler var. Burada hava çok temiz ve ben uzak topraklarda, kocaman, özgür bir dünya hayal ediyorum.

XI. BÖLÜM

ALMANLAR FİLM ÇEKİYOR

8 MAYIS 1942

Almanlar, gettodaki yaşamın filmini çekmeye karar verdiler. Bu sabah erkenden, 20 Chlodna Sokağı'nın önüne büyük bir kamera yerleştirdiler ve sokağın resimlerini çektiler. Daha sonra, en seçkin dairelerden birine girip, salona bir masa hazırlanmasını emrettiler. Yakındaki bir restoranın et yemeklerine, pastalarına ve meyvelerine –büyük olasılıkla gettoda bulunabilen tek meyveye– el koydular. Yoldan geçen, kadınlı erkekli en iyi giyimli insanları alıp masanın etrafına oturttular ve onlara, yiyip içerek konuşmalarını söylediler. Sonra da o muhteşem çekimlerini yaptılar. Acaba, bunu Berlin'de gösterip, getto halkının her şeye bol miktarda sahip olduklarını ve hatta Almanya'da bile bulunmayan yiyeceklerden yediklerini mi kanıtlamaya çalışacaklar?

Okula vardığımda, öğretmenlerin ve öğrencilerin, pencerelerin önünde toplandıklarını gördüm. Sokağın karşısındaki cemiyet binasında olağandışı bir hareketlilik vardı. Burada da film çekiliyordu. Binanın farklı köşelerine güçlü spot ışıkları yerleştirilmişti ve yerde uzun teller, elektrik kabloları uzanıyordu. Etrafı cemiyet

çalışanları ve tesadüfen orada bulunan ziyaretçi kalabalığı tarafından sarılan kameralar, operatörleriyle birlikte, rayların üzerinde bir o yöne bir bu yöne hareket ediyordu. Ortalarında Başkan Czerniakow ve en yüksek cemiyet görevlilerinin bulunduğu bir grup insanı yönlendirmeye çalışan bir Alman gördüm. Neden bilmiyorum, daha sonra herkes bir salonda toplandı ve diz çökmeleri söylendi. Tabii ki, ne sokaklardaki cesetlerin ne de açlıktan kıvranarak bekleşen çocukların fotoğraflarını çektiler.

Almanlar kesinlikle sıra dışı bir propaganda çabası içindeler.[1] Savaş bildirilerinin tarzı son zamanlarda değişmiş görünüyor; bazı Rus mekânlarından "geçici çekilmeler"den bahsediyorlar. Tahliye haberlerinin ardındaki gerçeği kavrayanlar çok mutlu.

Gettoda geceler sıcak ve nemli. Bizim bahçeden leylak kokuları yayılıyor ve güneş battıktan sonra, tüm bina sakinleri avluya çıkıp oturuyor. Herkes kendi sandalyesini getiriyor, ama benim en sevdiğim yer, halıları dövmek için kullanılan tahta. Bazı geceler şarkı söylüyorum ve ne gariptir ki, sakinlerin hiçbiri buna itiraz etmiyor. Sanırım böylelikle kendi endişelerini de unutmak istiyorlar.

Genelde bizimle bu avluda oturan Yüzbaşı Hertz, çok karamsar birisi ve dahası, korkunç hikâyeler anlatıyor. Örneğin, bugün, çilek yüzünden öldürülen bir polisten bahsetti. Polis, gettoya giren saman yüklü bir arabada oturuyormuş. Alman muhafız, polise, arabada başka bir şey olup olmadığını sormuş. Polis, anlamamış gibi yapmış. Muhafız, sürücüye durmasını söylemiş ve saman yığınını kaldırmış; samanın altında saklanan çilekleri görmüş. Sürücü ve polis oracıkta öldürülmüş.

Hertz, "Yakında her şey bitecek ve hepimiz öldürüleceğiz," diyor. Fakat çoğu insan, Lublin'deki gibi bir kıyımın Varşova'da olamayacağını, çünkü burada çok sayıda insan olduğunu söylüyor. Resmi rakamlara göre, gettoda 450.000 kişi yaşıyor, fakat asıl sayı bundan da fazla. Bu resmi rakam, civar kasabalardan gelen

kayıt dışı kaçakları ve Almanya, Çekoslovakya, Avusturya'dan gelen Yahudi gruplarını kapsamıyor. Toplam sayının 500.000'den fazla olduğu sanılıyor. Bu kadar insanı yok etmek, imkânsız ve akıl almaz bir eylem gibi görünüyor. Ama yine de, bu gece cinayetleri devam ederse, savaş bitmeden getto nüfusunun yarısının öldürülmüş olacağı bir gerçek.

Son zamanlarda, köşe başında oturan Eva Pikman hariç, arkadaşlarımı eskisi kadar göremiyorum. Bu aralar gettoda uzun yürüyüşler yapmak çok tehlikeli. Her şeye rağmen hayat devam ediyor. İçlerinde çok az mal olsa da dükkânlar açık. Tiyatrolar da her zamanki gibi açık ve güzel oyunlar sergiliyorlar. Cemiyet, her gün, yeni vergiler ve harçlar yürürlüğe koyuyor.

17 MAYIS 1942

Birkaç gün önce Lodz Gettosu'dan bir avuç insan, Kohn-Heller aracılığıyla Varşova'ya ulaşmayı başardı. Kişi başına 20.000 zloty ödemek zorunda kaldılar. Dün, saat dört civarında, dairemizin karanlık mutfağında bulaşık yıkıyordum. Bir anda, birisi kafasını pencereden içeri uzattı ve burasının kapıcının evi olup olmadığını sordu. Sonra da değişik bir ses tonuyla bağırdı: "Mary!" Gizemli misafirime kapıyı açtığımda gördüm ki, karşımdaki Heniek Zylber'di. Tanınmayacak bir haldeydi. Solgun yüzü, aylardır aç kaldığının göstergesiydi. Bir insandan çok, iskelete benziyordu ve şık kıyafeti, durumuyla tamamen tezat oluşturuyordu. Lodz dışına çıkabilmesine çok şaşırdım. Savaşın başından beri Heniek'le hep olağanüstü şartlarda karşılaştık. Bana, doğduğum şehrin acı kaderi hakkında anlattığı şey bu.

Lodz, tüberkülozdan kırılıyor ve ilaç sıkıntısı nedeniyle çok az insan hayatta kalabilecek. Yiyecek yok ve patates kabuğunun yarım kilosu sekiz mark. Günlük ekmek hakkı, kişi başına sadece otuz gram ve bu miktar sadece insanın iştahını kabartmaya yarıyor. Karaborsa yok ve hiçbir yerde, hiçbir şekilde bireysel anlamda

yemek pişmiyor. Her blokta, günde bir kez, ortak çorba kazanı kuruluyor ve hazırlanan çorbanın sudan pek farkı yok. Bazı ailelerin sebze bahçeleri var, fakat üretim neredeyse sıfır. Çünkü hiç kimsenin toprağı işleyecek gücü yok. Sokaktaki insanlar adeta gölge gibi geziyorlar. Kapsamlı bir çalışma hizmeti mevcut. Almanların kurduğu imalathanelerde, yeterince gıda alamadan ve akla hayale gelmeyecek kadar kötü şartlarda 150.000 kişi çalışıyor. Almanlar, belirledikleri miktardaki üretimin zamanında tamamlanmasını istiyorlar, aksi takdirde çok ciddi cezalar veriyorlar. İnsanlar, yorgunluktan düşüp ölüyorlar. Cesetleri evlerinden alacak kimse yok. Heniek, geçenlerde, işlediği küçük ama ağır ceza gerektiren bir suç nedeniyle, başka bir arkadaşıyla birlikte, bir daireden ceset çıkarmaya mahkûm edilmiş. Ceset çürümeye başlamış. "Onu dışarıya çıkaracak ve arabaya yükleyecek gücü nereden buldum bilemiyorum," diye anlattı. "Adrese varmadan önce, arabayı saatlerce oraya buraya sürdüğümüzü hatırlıyorum. Bu olaydan sonra bir hafta yataktan çıkamadım."

Konuşmasını şöyle bitirdi: "Tüm okul arkadaşlarım çok zor şartlarda çalışıyor. 1940 yılının başlarında, lise eğitimi verilmeye devam ediyordu, ama şimdi salgın hastalık bahanesiyle, Alman yetkililerin emriyle yasaklandı."

Lodz Cemiyeti'nin Başkanı Rumkowski, diktatör gibi davranıyor. Ortalıkta, onun deli olduğu söylentileri dolaşıyor. Bu yaşlı adam, geçenlerde, on sekiz yaşındaki sekreteriyle evlendi. Elinde binici kırbacıyla sokakları dolaşıyor ve insanlara hitap ederken, Nazilerin ses tonunu kullanıyor. Hatta bazen onlara vuruyor. Verem herkesi kırıp geçiriyor ve gettoda, hastalıktan etkilenmeyen tek kişi bile kalmadı. Üstelik Almanlar, sürekli olarak Almanya'dan yeni Yahudi grupları getiriyorlar.

Heniek, bir kamyonla gettodan Aryan tarafına geçip, sokaklarda normal bir şekilde yürüyen insanları, işlerine devam eden dükkânları gördüğü zaman, kendini cennete gelmiş gibi hissetti-

ğini söyledi. Bir tezgâhın önünde, bir sepet turp görmüş. Sürücüye durmasını söylemiş ve arkadaşlarıyla arabadan atlayıp tüm turpları satın almışlar.

Buraya geldiğinden beri, ilk kez bugün dışarı çıkabilecek gücü kendinde bulabilmiş. "Küçük bir çocuk gibi, yürümeyi öğreniyorum. Dahası, diyet uygulamak zorundayım, çünkü midem normal yiyeceklere alışık değil. Bir buçuk yıldır ete dokunmadım, tadını hatırlamıyorum bile. Her şey bana gerçek dışı görünüyor. Lodz'daki bazı arkadaşlar, 10 Chlodna Sokağı'nda yaşayan bazı akrabalarını ziyaret etmemi istediler ve sana rastladığımda onların kapıcılarını arıyordum."

Uzun bir süre, karşımda oturanın Heniek mi yoksa onun ruhu mu olduğunu anlamaya çabaladım. Onu unutalı çok olmuştu ve mektupları kesildiğinde ölmüş olduğuna karar vermiştim. Bu savaş müddetince, Heniek ile her karşılaşmam, hayatımda büyük bir değişikliğin ya da önemli bir ayrılığın arifesine denk gelmiştir. Öyleyse, yakın zamanda buradan ayrılacağımı düşünebilir miyim? Ama bu çok saçma, hiç kimse gettodan ayrılamaz.

27 MAYIS 1942

Bu sene, mayıs ayı inanılmaz sıcak geçiyor. Hâlâ çatıda güneşleniyorum ve çok bronzlaştım. Aynaya baktığımda, kendimi, deniz kenarından yeni geldiğime inandırmaya çalışıyorum.

Bahçemizde küçük yeşil domatesler çıktı. Kızgın güneşin altında kısa sürede olgunlaşacaklar. Üç kez turp topladık. Belki de bu aralar, en lezzetli sebze soğandır. Çiçeklerimiz de kokularıyla insanı mest ediyor ve renkleriyle de herkesi büyülüyor. Szymek artık çalışmaya gelmiyor... bir daha da gelmeyecek. Birkaç gün önce, buradaki işini bitirdikten sonra, zayıflıktan sokağın ortasına yığılıp kalmış. Onu, Nowolipie Sokağı yakınında bir kaldırımda yatarken, Abie bulmuş. Çocuğun ateşi çok yüksekmiş. Daha

sonra anlaşıldı ki, iki gündür de hastaymış ve işini kaybetmekten korktuğu için hiçbir şey söylememiş. Fakat annem, yüzünün kızarmaya başladığını fark edip onu her zamankinden erken eve göndermiş. Abie, onu bir çekçek arabasına bindirmiş ve yaşadığı mülteci evine götürmüş. Birkaç saat sonra da zavallıcık ölmüş. Ölümünün nedeni, kızıl hastalığı. Oysa Szymek ne kadar da hayat doluydu!

3 HAZİRAN 1942

Gesia Sokağı hapishanesinde, aralarında on polisin de bulunduğu yüz on kişi öldürüldü. Almanlar bunu, kaçakçıların gözünü korkutmak için yaptılar. Ama öldürülen insanların sadece birkaç tanesi kaçakçıydı. Diğerleri Aryan tarafına geçmekten, vergilerini ödememekten, sokakta dilenmekten dolayı tutuklanmışlardı. Onları kurtarmaya ya da bağışlanmalarını sağlamaya yönelik tüm girişimler boşunaydı. Naziler, üzerinde son kurbanların adlarının yazılı olduğu kırmızı kartları, ölenlerin yakınlarına yolladılar.

İnfaz, sabah saat altıda, hapishane avlusunda gerçekleştirildi. İnfazı Polonyalı polislerin yapmasını istediler, ama bu talep reddedildi. Fakat yine de, Yahudi polis teşkilatı şefi Szerynski ve Başkan Czerniakow liderliğindeki yüksek cemiyet görevlilerinin de şahit olduğu infazda bulunmaya zorlandılar. Görgü tanıklarından biri, bazı Polonyalı polislerin ağladığını ve bazılarının da infaz esnasında bakışlarını başka yöne çevirdiğini söyledi. Cemiyet görevlilerinden birisi bayıldı. Yahudi polisler de bu manzara karşısında derinden sarsıldılar.

Kurbanlar, ölüme son derece sakin bir şekilde yürüdüler. Hatta bazıları, gözlerinin bağlanmasını bile reddetti. Kurbanların arasında kadınlar da vardı ve iki tanesi hamileydi. Şahitlerin önünde infaz gerçekleştirildikten sonra, Pinkiert cenaze arabaları cesetleri Yahudi mezarlığına götürdü. Şimdi, gettoda, genel yas var.[2]

9 HAZİRAN 1942

Bugün Alman işgalindeki ülkelerde bulunan Amerikan vatandaşlarla ilgilenen İsviçre Komitesi'nin, Amerikalı bir kadının, çocuğunu ve kocasını toplama kampına alma izni verdiğini öğrendik. Yakın bir zamanda, Almanların refakatinde Berlin'e gitmek üzere gettodan ayrıldı. Annem bu konuda umudunu yitirdi, çünkü kadınların toplandığı nisan ayında kayıt yaptıramadı.[3] Bir süre önce Komite'ye mektup yazmıştı, ama halen bir cevap alabilmiş değiliz. Annem ayrıca, Aryan tarafında yaşayan, Amerikan sömürge halkı temsilcisi Bayan Lawrence'a da mahkûm takası hakkında bilgi edinmek için bir mektup yazdı. Bayan Lawrence, anneme, takas yapılacak mahkûmların listesinin kapandığını, ama en kısa sürede Gouvernement General'deki Dışişleri Vekili Nikolaus'a durumu bildirmesini tavsiye ettiğini yazdı. Ama maalesef, bu yüksek mevki kişisine ulaşmak o kadar da kolay değil.

15 HAZİRAN 1942

Uzun çabaların ardından, annem tesadüfen, Nikolaus'un ofisine ulaşacak bir yol buldu. Birkaç gün önce, Nikolaus'un yardımcısı Orf'un emrinde çalışan bir Yahudi'yi tanıdığını söyleyen bir arkadaşına rastladı. Adı Z. ve bir süre sonra, Lodz'dan tanıdığımız biri olduğu ortaya çıktı. Annem, ona yardım edeceğini söyleyen Z. ile görüştü. Z., anneme Gestapo'nun pençesine nasıl düştüğünü anlattı. Alman sınırından sahte pasaportla geçmeye çalışırken yakalanmış ve uzun, yoğun işkencelerin ardından, Gestapo adına çalışmaya zorlanmış. Şimdi, Aleja Szucha'daki Gestapo karargâhında Lehçe-Almanca tercümanı olarak çalışıyor. Lodz'da tanınmış bir aileden geliyor ve bu konumuna rağmen, alçakgönüllü biri olduğu belli oluyor. Bizim için, elinden gelen her şeyi yapıyor. Annemi Gestapo'ya kaydettirdi ve bu süreçte bizi de gönderteceği sözünü verdi.

Gettoda, durumu bizimkine benzeyen üç aile var: kocaları ve çocukları Polonya'da doğan Amerikalı kadınlar. Annem bu kadınlara, gerçekleşecek takas hakkında bilgi verdi ve onları Z.'ye gönderdi. Ve onlar da kaydoldular.

30 HAZİRAN 1942

Şu anda evimize tam bir insan akını var. Herkes, Amerika'da bulunan akrabalarının ve arkadaşlarının adreslerini vererek onlardan yardım istemesi için, sırayla anneme geliyor. Takasın 6 Temmuz'da gerçekleşmesi bekleniyor. Herkes aynı şeyi istiyor; "bize yazılı bir ifade göndermeliler, buradan çıkmamıza yardım etmeliler... ve lütfen onlara burada neler yaşadığımızı söylemeyi unutma... ve lütfen bunu Amerika'ya varır varmaz yap, bir dakika bile gecikme ki, özgür kaldığımız anı görecek kadar yaşayabilelim..." Hepsi de içlerinde biriktirdikleri tüm dertleri anneme döküyorlar – satacak bir şeyleri yok, geçimlerini sağlayacak paraları yok ve böyle giderse, birkaç ay içinde ölecekler.

Bizim de kendimize ait sorunlarımız varken, tüm bunları dinlemek zorunda olmak korkunç bir durum. Annem inanılmaz üzgün, çünkü Nikolaus, onu ve kız kardeşim Ann'i kaydedebildi. Sadece on altı yaş altındaki çocukların annelerinin yanında kalabileceğini söylüyor ve Ann on beş yaşında. Görünen o ki, ben ve babam burada kalmak zorundayız. Umudumuz çok az olsa da, arkadaşlarımız, tüm bunların geçeceğini ve ailenin hep birlikte gideceğini söylüyorlar. Keşke onlara inanabilsem.

Bugün Eva'da otururken, Bola'ya ortak bir mektup yazdık ve mektubun sonunda, onu en kısa zamanda görmeyi ümit ettiğimi belirttim. Buna en ufak bir inancım olmadığı halde, neden böyle yazdığımı bilmiyorum. Eva ve Irka, sürekli olarak, yakında onlardan ayrılacağımı söylüyorlar ve o kadar ısrarlılar ki, sonunda buna ben de inanacağım.

Zycho Rozensztajn odaya girdiğinde ona şöyle dedim: "Biliyor musun, Amerika'ya gidiyorum." "Gerçekten mi?" dedi gülerek. "Ben de Afrika'ya gidiyorum!" "Amerika'ya gitmek!" – bu kelimeler, kulağa inanılmaz güzel geliyor.

5 TEMMUZ 1942

Artık sokakta yürümeye korkar hale geldikleri için, her geçen gün, okulumuza daha az öğrenci geliyor. Nazi muhafızı Frankenstein, getto sokaklarını kırıp geçiriyor, bir gün on, diğer gün beş kişiyi öldürüyor. Herkes, bir sonraki kurbanın kendisi olacağını düşünüyor. Ben de birkaç gün önce okuldan tamamen ayrıldım. Hava korkunç sıcak. Sabahleyin, kuzenim Doktor Felicia Markusfeld'e dişlerimi yaptırmaya gittim. Kocası, Leszno Sokağı hastanesinde doktorluk yapıyor. Sienna Sokağı'nın çift numaralı evlerin bulunduğu tarafında yaşıyorlar, fakat şimdi oraya Zelazna Sokağı'ndan bir geçit var. Chlodna Sokağı'ndan Sienna Sokağı'na hızla yürüyerek gitmek yarım saat alıyor. Adım başı muhafızların beklediği dikenli tel engelinin yanındaki Zelazna Sokağı'ndan geçmem gerekiyor. Sürekli, birinin bana ateş edeceğini düşünüyorum ve sanırım sıradaki Frankestein olacak. Herhangi bir ateş edilme durumunda içeriye kaçabilmek için, kapı girişlerine yakın yürümeye çalışıyorum.

Gettodaki insan avı devam ediyor. Hatta yakın zamanda, tüm gettonun sınır dışı edileceği söylentileri dolaşıyor. Varşova Yahudilerinin, sadece kırk gün daha yaşamalarına izin verileceğine dair korkunç haberler nereden geliyor bilmiyorum. Herkesin ağzında bu dedikodu var. Bunu, panik havası yaratmaya çalışan Almanların yaydığından hiç şüphe yok.

İşçilerin sınır dışı edilmeyeceği söylendiği için, herkesin yer almak amacıyla birbirini ezdiği çok sayıdaki getto atölyelerinden birisi.

Büyük bölümü Leszno Sokağı'nda bulunan "dükkân"lara çok sayıda Yahudi kaydoluyor. Bunlar, temel olarak, Alman üniforması imal eden atölyeler. Bu atölyelerde işe alınanların sınır dışı edilmeyeceği söyleniyor.

Şu an için resmi bir doğrulama yapılmasa da, yakın zamanda Cracow Gettosu'nun da kapatılacağı söylentileri var.[4] Kökenlerini gizleyen ve Aryan tarafında kalan pek çok Yahudi tespit ediliyor, gettoya nakledildiliyor. Onları getiren kamyondan indikleri anda da vuruluyorlar.

Tüm bu olanlara rağmen, Femina'da Yahudi polisi konserleri devam ediyor. Oldukça da tutuluyorlar. Orkestrada, gettonun bir düzineden fazla en iyi müzisyeni bulunuyor.

14 TEMMUZ 1942

Bugün okula gittim ve uzun zamandır görmediğim Bolek Szpilberg'le buluştum. İngiliz vatandaşı olarak kaydolmak zorun-

da kaldığını ve şimdi de ailesi olmadan gözaltına alınacağından korktuğunu söyledi.

Okuldan sonra dişçime uğradım. Sandalyemde otururken güvercinlerin seslerini dinledim. Ses, Aryan tarafından geliyordu, çünkü pencereler, Sienna Sokağı'nın tek numaralı evlerin bulunduğu tarafına bakıyor. Enstrümanlarıyla yanımda duran kuzenim Felicia, "Biliyorsun Mary, güvercin sesinden hoşlanmam. Bana göre bu, kötü bir olayın habercisi," dedi. Neden bilmiyorum, ama bu ses, bana da tatsız bir şeyi çağrıştırdı, düşmanca bir şeyi.

15 TEMMUZ 1942

Bugün okuldan dönerken, 16 Numara'nın kapıcısının eşiyle karşılaştım. Büyük bir heyecanla bana koştu ve nefessiz kalmış bir halde, karargâhtan bir polisin geldiğini, Gestapo'dan, bütün yabancı vatandaşların 17 Temmuz'da sabah erkenden Pawiak Hapishanesi'ne gitmesi gerektiğini bildiren bir emir getirdiğini söyledi. Hemen eve koştum. Annem yemek yiyordu ve haberi duyar duymaz, elindeki kaşığı düşürdü. Bir an bayılacağını zannettim. Ama biraz geçtikten sonra masadan kalktı ve bu ani emrin anlamını öğrenmek için, Z.'yi görmeye gitti. Herhangi bir bilgi alamadan döndü. Ne yapılacağına yarın karar verileceğe benziyor. Daha sonra, Yüzbaşı Hertz aynı haberle geldi ve şöyle dedi: "Haklı olduğumu artık anlayacaksınız. Hepimiz ölüme mahkûm edildik. Yabancı vatandaşlar buradan çıkarılıyor; çünkü Almanlar, bize yapmayı planladıkları şeylere onların tanık olmasını istemiyorlar."

16 TEMMUZ 1942

Annem, akşam yemeğinden sonra, Z. ile birlikte Gestapo'ya, Orf'un ofisine gitti. Z., annemin ailesinin tamamını yanında götürme hakkı olduğunu bildirdi. Şansımın bu kadar iyi olduğuna

hâlâ inanamıyorum. Bu cehennemden gerçekten ayrılacak olmam, akıl almaz geliyor. Ardımda o kadar akraba ve arkadaşımı bırakacak olma düşüncesi ise çok korkunç.

Tüm günü, yolculukta gerekli olacak şeyler için alışveriş yaparak geçirdim. Anneme, Pawiak'ta sadece üç gün kalacağı ve daha sonra Amerika'ya gitmek için takas edileceği söylendi. Arkadaşlarımın hepsi bana veda etmeye geldi. Hepsi de benim yerimde olmak için can atıyordu ve kendi kaderlerini düşününce çaresizliğe kapılıyorlardı. Bronka Kleiner çok ağladı. Bana resmini verdi, üzerinde şöyle yazıyordu: "Cennet yolunda beni hiç unutma." Ben de tüm posterlerimi, taslaklarımı, enstrümanlarımı, boyalarımı ve kâğıtlarımı ona verdim.

Rutka, beni görmeye öğleden sonra geldi ve hep birlikte Forbert'e, hatıra fotoğrafı çektirmeye gittik. Fotoğrafçı güzel bir kare çekti: Anna, Bronka, Rutka ve ben. Ertesi gün fotoğrafı hazırlayacaklarına ve Pawiak'a göndereceklerine söz verdiler. Okula uğrayacak kadar vaktim vardı ve Danışman Poznanski'den, bana üçüncü kur için mezuniyet belgesi vermesini istedim. Danışman bunu yapamadı, çünkü Başkan Czerniakow'un imzası gerekiyordu ve o da bugün çok yoğundu. Bana, belgemi, yirmi dört saat içinde Pawiak'a göndereceğine söz verdi.

Romek, saat sekizde beni görmeye geldi – sokağa çıkma yasağı saat onda başlıyor. Amerika'ya gitmek üzere olduğuma inanmak istemedi. Beni bir daha göremeyecekmiş gibi bir ifadeyle baktı. Bir müddet Chlodna Sokağı'nda yürüdük. Bugün büyük bir cesaretle kolluğumu çıkardım. Ne de olsa, ben artık resmen bir Amerikan vatandaşıyım. Romek, koluma sıkı sıkı sarılarak tekrar edip durdu: "Biliyorum gitmeyeceksin. Bu sadece bir şaka, öyle değil mi? Beni yalnız bırakmayacaksın, gitmeyeceğini söyle bana!" Sokaktaki meraklı bakışların ne demek istediklerini anlayabiliyordum. "Bu, Amerika'ya gidecek olan kız!" Bu sokakta herkes birbirini tanır. İnsanlar beş dakikada bir bana yaklaşıp, Amerikalı akrabalarının

adreslerini almamı ve onlara, buradaki zavallı akrabaları için ellerinden geleni yapmalarını söylememi istiyorlar.

Vakit gece yarısına yaklaştı. Annem valizleri hazırlıyor. Binada büyük bir telaş var. Ev, saat ona kadar, hepsi de aynı amaçla -Amerikalı akrabalarının adreslerini vermek ve yardımlarını istemek- gelen insanlarla dolup taştı. Eşi ve babası 1939'da Birleşik Devletler'de düzenlenen Dünya Fuarı'na giden ve orada kalan çok sayıda çocuklu kadın vardı. Bize düzinelerce fotoğraf getirdiler. İnanılmaz acı bir vedalaşmaydı. Evin her köşesinde birileri hıçkırıklara boğulmuş ağlıyordu ve insanın içini sızlatan dileklerin, insanı gözyaşlarına boğan kucaklaşmaların ardı arkası kesilmiyordu.

Ben de gettoya veda ediyorum. Her yer karanlık ve sessiz, fakat sanki, uzakta bir yerde ağlayan birinin hıçkırıklarını duyuyorum. Karşımda, bana veda ettiği anki yüz ifadesiyle Romek duruyor. Ona gitmesini söylemiştim, her ikimiz için de en iyisi buydu... fakat o bunu kabul etmedi ve artık ayrılmak zorunda olduğu son an benimle el sıkışmadı. "Biliyorum, senin elini sıkarsam 'görüşmek üzere' diyeceğim ve bunu söylemek istemiyorum, çünkü birbirimizi bir daha göremeyeceğimizi biliyorum," dedi. Çok şaşırdım. "Yani bana güle güle demek istemiyorsun, öyle mi Romek?" diye sordum ve ekledim: "İki yıllık dostluğun ardından bana tek bir veda kelimesi etmeyecek misin?"

Akşam karanlığı iyice çökmeye başlamıştı. Gökyüzü hâlâ batan güneşin kızıllığını taşıyordu. Bir duvarın dibinde, belki de son kez, birlikte durduk. Gözlerinin, büyük bir ışık kaynağıyla aydınlatılmış gibi parlamaya başladığını fark ettim. Beni öpmek istercesine tam eğiliyordu ki son anda doğruldu. "Hayır," dedi, "ayrılmayacağız. Sen burada kalacaksın. Senin, yanımda kalmanı istiyorum, benimle kalmalısın, kalacaksın! Seni benden kimse alamaz!" Elini tuttum. "Sen ne saçmalıyorsun? Buradan kurtula-

bildiğim için sevinmiyor musun? Diğerlerini de, hatta belki seni de kurtarabileceğimi anlamıyor musun?"

Orada bir dakika daha kalsaydım gözyaşlarıma hâkim olamayacaktım. Yüzümü diğer tarafa çevirdim ve elimi geri çektim, onun eli havada kaldı. Sonra Romek de yüzünü başka tarafa çevirdi ve pes etmiş bir ses tonuyla "Güle güle," dedi. Olduğum yerde kaldım, kıpırdayamıyordum. Giderken son bir kez daha arkasına dönüp bakmasını umut ettim, fakat o, karanlığa daldı ve gözden kayboldu.

XII. BÖLÜM

SEÇKİNLER HAPSE GİDİYOR

19 TEMMUZ 1942

Pawiak Hapishanesi'ndeki üçüncü günümüz, ama bu kısa sürede o kadar çok şey oldu ki, bu üç gün, bana çok daha uzun bir zaman gibi geldi. Yeni şartlara alıştık; odamızı paylaştığımız insanlarla aynı aileden geliyormuşuz gibi hissediyoruz.

Chlodna Sokağı'ndaki son gecem, en canlı şekliyle gözlerimin önünde. Son hazırlıklarımızı da gergin bir halde tamamlamıştık. Kafam karmakarışıktı ve bavulumu, birkaç kez döküp yeniden hazırlamak zorunda kalmıştım. Kendime tekrar tekrar aynı soruyu soruyordum: "En yakın arkadaşlarımı acı kaderlerine terk edip, sadece kendimi kurtarmaya hakkım var mı?" Her birimizin sadece tek bavul taşıma hakkı vardı ve eşyalarımın arasından en gerekli olanları seçerken dikkatli olmak zorundaydım. Yine de yanıma defterlerimi, fotoğraflarımı, çizimlerimi ve kolluğumu da aldım.

Abie Dayım, son akşam bizimle kaldı. Geride bıraktığımız mobilyaları ve diğer eşyaları götürecek. Babam dua şalını, muskasını ve savaş boyunca yanından ayırmadığı İlahiler'ini yanına aldı.

Yattığımızda saat gecenin ikisi olmuştu, fakat tam uykuya dalmıştım ki, çok yakından gelen polis ıslıklarına karışan silah seslerinin gürültüsüne uyandım. Hemen pencereye koştum. Annemler çoktan pencereye yapışmışlardı bile. Sokakta olağanüstü bir durum görünmüyordu, fakat silah sesleri kesilmedi. Gökyüzü kıpkırmızıydı ve bir an için, bir binanın yanmakta olduğunu düşündüm. Ama gördüğüm, tan kızıllığıydı, son üç yıldır Varşova sokaklarının bulandığı kan kadar kırmızı.

Sabah saat yedide, Pawiak'a kadar bize refakat etmek üzere iki Yahudi polis geldi. Silah seslerinin, yeraltı dünyasına mensup silahlı bir grup insanın, Alman ordusuna üniforma imal eden bir atölyeye yaptığı saldırıdan kaynaklandığını söyledi. Romek'in de bu saldırıda yer alıp almadığını merak ediyordum. Çünkü bana detaylarından bahsetmese de, son zamanlarda, yeraltı dünyasında çok aktif olduğunu biliyordum.

Gözlerimizde yaşlarla evimizden ayrıldık. Önde annemle babam, arkalarında da iki polis ile Abie Dayım gidiyordu. Kız kardeşim Ann ve ben de onları takip ediyorduk. Son birkaç saati bizimle geçirmek için öğle arasında yanımıza gelen Bayan Sala, Bronka, Rutka ve Vera da bize eşlik ediyordu. Chlodna Sokağı'nda yaşayanların hepsi gruplar halinde dışarı çıktı ve hüzünlü gözlerle bu geçişi izledi.

1942'nin 17 Temmuz'u güneşli bir Cuma günüydü. Gökyüzü, tıpkı gece boyunca dökülen kanın getto kaldırımlarından temizlenmesi gibi, sabahın erken saatlerindeki kızıllığından tamamen arınmış, saf, bir mavi renk almıştı. Sanki gettoda daha önce böyle berrak ve güzel bir gün hiç olmamıştı. Tarafsız Avrupa ve Amerika ülkelerinin yaklaşık yedi yüz vatandaşıyla karşılaştığımız Ogrodowa Sokağı'ndaki polis merkezine götürüldük. Bir komiser, hızla evraklarımızı kontrol etti. Daha sonra, iki sıra halinde bir polis grubu geldi, etrafımızda dar bir halka oluşturdu ve yürümemiz emredildi.

Polislerden birini tanıdım - arkadaşım Inka'nın nişanlısı Jozef Swieca. Güzel bir yolculuk olmasını dilemek için bana yaklaştı. "Inka gelemediği için çok üzüldü ve sana selamını iletmemi istedi. Umarım yeniden görüşürüz," dedi, söylediklerine inanıyormuş gibi.

Sokağa çıktığımızda, her iki taraftaki kaldırımda da yüzlerce insan bekliyordu. Birdenbire, birkaç kişinin yükselmeye başlayan sesini duydum: "Mary! Mary!" Eva, Rena, Bronka ve Vera Neuman'ın bana ulaşmak için kalabalığı yarmaya çalıştıklarını gördüm. Vera ve Rena bunu başardı. Rena elime bir paket şekerlemeyle bir mektup tutuşturdu. "Bizi hiç unutma!" diye bağırdı arkamdan. Eva, Rena ve Bronka bir elleriyle bana el sallarlarken diğer elleriyle de gözyaşlarını siliyorlardı. Bayan Sala, başı öne düşmüş, yüksek sesli hıçkırıklarıyla arkamızdan geliyordu.

Kaldırımlardaki karmaşa giderek büyüdü. Herkes, bu şanslı yedi yüz vatandaşı görmek istiyordu. Zelazna ve Leszno Sokaklarının köşesindeki polisler, yolu tıkayan kalabalığı dağıtmak için ellerindeki sopaları kullanmak zorunda kaldılar. Dört bir yandan sesler yükseliyordu. "Onların götürülmesi bizim için kötüye işaret," dedi birisi. "Doğru, artık bizim başımıza iyi bir olayın gelmesini bekleyemeyiz," dedi diğeri ve bir üçüncüsü şöyle diyerek ekledi: "İşte şimdi işimizi bitirecekler."

Gettonun bütün sakinleri, o sabah oradaydı. Smocza Sokağı'ndan, yani gettonun en kalabalık bölümünün köşesinden başlayarak sokağa açılan yol tamamen kapatılmıştı. Kafilemiz sonunda Dzielna Sokağı'na ulaştı ve kilisenin karşısındaki Pawiak'ın girişinde durdu. Bizi bekleyen Alman subaylar, Yahudi polisinin ayrılmasını emretti. Bavulları taşımamıza yardım eden Abie Dayım, hemen onları bize vererek anneme söylendi: "Beni nasıl bırakırsın?"

Gözyaşlarımı daha fazla tutamadım. Abie Dayım öyle bir ses tonuyla konuştu ki, sözleri beni çok etkiledi. Fakat elimizden baş-

ka bir şey gelmiyordu. Annem, onu son kez kucakladı ve ardından ben de tüm içtenliğimle ona sarıldım.

Almanlar, isimleri alfabetik sıraya göre okudular ve herkesin kendi bavulunu almasını söylediler. Hepimiz, Pawiak'a kadar bizimle gelmelerine izin verilen yakın akrabalarımızla ve Yahudi polisleri arasındaki arkadaşlarımızla vedalaştık. Sonunda, hapishane kapıları açıldı ve kendimizi bir anda parmaklıkların arkasında bulduk. Almanlar bizi saymaya devam ettiler. Bunu, birinin kaybolmasından korktukları için mi, yoksa demir parmaklıklar ardındaki bu cennete dışarıdan sızan birisi olduğundan şüphelendikleri için mi yaptılar, bilmiyorum. Geniş hapishane avlusuna ulaşana kadar, dolambaçlı koridorlardan geçtik. Bir köşede çalışan mahkûmları gördüm.

Avluya bir masa ve etrafına da sandalyeler konmuştu. Alman subaylar buraya oturdu ve listelerini yaydılar. Ardından, komiser yardımcısı Orf, Amerikan ve İngiliz vatandaşlarına bir grup, tarafsızlara da başka bir grup oluşturmalarını söyledi. Gerçek kayıt şimdi başladı. Her isim birkaç kez okundu ve adı okunan kişi, masanın önüne gelerek soruları cevaplamak zorundaydı. Sıram geldiğinde, babamla benim takasa uygun bulunmayacağımız korkusu sardı içimi. Bacaklarım titreyerek masaya yanaştım. Almanlar, bize neden sadece annemin ve kız kardeşimin isimlerinin bildirildiğini sordular. Annem, Komiser Nikolaus'un önce, babamı ve beni yazdırmayı kabul etmediğini, fakat daha sonra emrin değiştiğini açıkladı. Alman subay tek kelime bile etmeden adımızı dosyalara kaydetti.

Kayıttan sonra, bir kadın, Almanların yanına gitti ve bir getto hastanesinde yatmakta olan hasta çocuğu için ne yapması gerektiğini sordu. "Benim küçük oğlum çok hasta ve ateşi hiç düşmüyor," diyerek de açıklama yaptı. Alman subay cevap verdi: "Derhal buraya getirilmeli!" Bu cevap hepimizi hayrete düşürdü. Almanların bazıları, yakın zamanda, gettoda yaşayanları korkunç bir olayın beklediğini söylediler.[1]

Yeniden dolambaçlı koridorlardan geçtik. Sonunda Amerikalıların ve İngilizlerin bulunduğu grup, daha önce mahkûm işçilerin kaldığı bir binaya getirildi. Erkekler ve kadınlar, ayrı ayrı olmak üzere, her birinde on kişi kalacak şekilde farklı odalara yerleştirildiler. Tarafsız, işgal altındaki ülkelerin ve Güney Amerika ülkelerinin yabancı vatandaşları da, erkekler merkez binada, kadınlar "Sırbistan" denilen özel kadın binasında olmak üzere, hapishane hücrelerine kapatıldılar. Bu yabancı vatandaşların Aryan tarafına nakledilip daha sonra serbest bırakılacaklarına dair söylentiler var. Onların herhangi bir bavul almalarına izin verilmedi.

Şu anda kaldığım oda ikinci katta. Genişliği yaklaşık dört ya da beş metrekare, iki duvar boyunca, altışar tane saman yatak dizili. Odada başka eşya yok. Burada birkaç gün kalmamız bekleniyor. En azından bize söylenen bu, fakat kimse buna inanmıyor. Arkadaşım Bola'nın, Liebenau Kampı'na götürülmeden önce, Pawiak'ta iki hafta kaldığını biliyorum.

Odamızda on üç kadın ve sekiz yaşında bir kız var. Annem, kız kardeşim ve ben, geniş bir yatak yapmak için birleştirdiğimiz iki yatakta yatıyoruz. Kadınlardan ikisi İngiliz ve diğerleri de Amerikalı. Tüm kat dört oda, bir mutfak ve bir banyodan oluşuyor. Bu odalardan ikisinde erkekler kalıyor. Bize muhafızlık eden kadın görevlinin, kendisine ait küçük bir odası var. Bizler burada tutuklu konumundayız, fakat odalar arası gezinme hakkımız var.

Tutukluluğumuzun ilk akşamında, bu hapishanenin geçmişini ve Çar yanlısı hâkimler tarafından burada ölüme mahkûm edilen on mahkûmu kurtaran Jozef Pilsudski'nin kahramanlıklarını andık. Bu olay, Polonya'nın en iyi filmlerinden biri olan, *The Ten Prisoners of the Pawiak*'a[2] da konu olmuştu.

20 TEMMUZ 1942

Bugün, küçük avluda yapılan yeni bir kayıt işlemi için toplandık. Çoğumuzun, çeşitli Güney Amerika cumhuriyetlerinin vatandaşı olduğu ortaya çıktı - aramızdan sadece yirmi bir kişi Birleşik Devletler vatandaşı. Diğerleri, sayısal önem sırasına göre, Paraguay, Kosta Rika, Nikaragua, Ekvador, Haiti, Bolivya ve Meksika vatandaşı.[3]

Bu sonuca göre, çok sayıda Yahudi'nin, Güney Amerika pasaportları sayesinde gettodan kurtulduğu anlaşılıyor. Bu kişiler ne İspanyolca ne de Portekizce bilmelerine rağmen, Almanlar bu pasaportların geçerliliğini tanıyorlar. Görünüşe göre, Almanların, Amerikan cumhuriyetlerindeki Alman tutsaklarla takas yapabilecekleri insan kaynağına ihtiyaçları var. İnsan hayatının bu küçük kâğıt parçalarıyla kurtarıldığı, dünyaya nasıl anlatılabilir?

Öğleden sonra, geç bir saatte, tutsaklar arasında korkunç bir karmaşa yaşandı. Dışarıdan, dehşet veren olayları anlatan mektuplar geldi. Gettoda tam bir panik ortamı yaşanıyor. Getto halkı, üç yüz bin insanın toplu halde sınır dışı edileceğini düşünüyor. Başkan Czerniakow ve tüm cemiyet liderleri, Almanların bu söylentileri resmen yalanladığını ifade ederek, insanları sakinleştirmeye çalışıyorlar. Fakat *Transferstelle*'nin bir süre önce, gettodan çeşitli çalışma kamplarına nakledilen Yahudilerle tıka basa dolu olan, aslında hayvan taşımak için kullanılan yük arabalarından tedarik ettiği öğrenilince, panik birden arttı.

Getto sakinlerinin gözünde, sınır dışı edilmek, ölümden daha kötü. Sınır dışı edilmek, en korkunç işkence ve aşağılanmaların ardından gelen ölüm demekti; toprağa gömülmeden ölmek. İlk gönderilen binlerce Yahudi, arkaların da tek bir iz bırakmadan ortadan kayboldular.

Sınır dışı olayının eli kulağında olduğu haberleri, odayı paylaştığımız, ailesini ve üç kız kardeşini gettoda bırakan genç bir kadını çok derinden etkiledi. Şimdi yatağına uzanmış, anlaşılmaz şeyler mırıldanıyor.

Pawiak'ın "haber alma servisi" iyi çalışıyor; muhafızlar rüşvet alma konusunda kimseye zorluk çıkarmıyor, içeriyle dışarı arasında mektup giriş çıkışını sağlıyorlar ve bize, gettoda olup bitenler hakkında detaylı bilgi veriyorlar.

Binanın karşısında, çok sayıda kadın mahkûmun çalıştığı hapishane çamaşırhanesi var. Hemen yanında, patateslerin soyulduğu, pancar, şalgam ve havuçların yıkandığı bir mutfak var. Tüm bunları, bir kısmı hapishane avlusuna bakan pencerelerimizden görebiliyorum. Kadın mahkûmlar küçük taburelere oturuyorlar ve isteksiz bir halde çalışıyorlar. Farklı yaşlarda ve görünüşte kadınlar var. Bazıları çok kederli görünüyor ve dudaklarında en ufak bir gülümseme emaresi yok. Bazen, mahkûmlardan biri elindeki havuçtan bir ısırık alıyor ve muhafızın görüp görmediğini anlamak için korku dolu gözlerle ona bakıyor. Aynı zamanda, elleri arkasında, avluda volta atan mahkûmları da görebiliyorum.

Dzielna Sokağı'na bakan diğer pencereden nöbetçi polisin bir ileri bir geri yürümesini izliyorum. Gelen geçen kimse yok, çünkü hapishane binalarına paralel ilerleyen Pawia ve Dzielna Sokakları trafiğe kapalı.

Penceremizden, bazen de, Dzielna Sokağı 27-31 Numara'daki Dr. Janusz Korczak çocuk yuvasından Yahudi bir polisin çıktığını görüyoruz.[4] Bu binanın penceresinden, içerdeki küçük yataklar görünüyor. Günün sessiz anlarında, orada yaşayan, etraflarında olup bitenlerden habersiz çocukların şirin seslerini duyuyorum.

Bir saat önce, bir muhafız, tüm İngiliz vatandaşlarının bavullarıyla birlikte avluya gelmelerini emretti. Gerçekten gönderilip gönderilmeyeceklerini bilmiyoruz. Bu arada, odamızın kalabalığı azaldı. Bir tarafta, W. Ailesi -anne, kızı Rosa ve gelini Esther- yatıyor. Karşılıklı iki köşede Bayan H., Bayan R. ve biz varız. Kalan yataklarda da Bayan G., küçük kızı Alusia ve genç bir kız olan Guta E. var.

Varşova Gettosu'na gizlice bir çuval yiyecek sokan Yahudiler.

Her birimiz, farklı bir şeyle meşgul olmamıza rağmen, sürekli, hapishanemizin birkaç adım ötesindeki gettoda, üzerlerine çöken ölümcül kaderlerinden kurtaramadığımız akrabalarımızı ve arkadaşlarımızı düşünüyoruz.

21 TEMMUZ 1942

Bugün, hapishaneye, aralarında Yaşlılar Konseyi'nin önde gelen üyeleri ve tanınmış fizikçiler ve mühendislerin bulunduğu altmış rehine getirildi. Bu rehinelerin en göze çarpanları; cemiyetin eğitim müdürü Mühendis Jaszunski, Erzak Ofisi Başkanı Abraham Gepner, S. Winter ve Dr. Kohn'du.

Gettoya halen panik havası hâkim. Büyük felaket her an gelebilir. Nazi muhafızları, hiçbir neden göstermeden insanları öldürerek sokaklarda ilerliyorlar. Açlık inanılmaz boyutlarda - ortada yiyecek kalmadı. Yarım kilo ekmek şimdi on iki zloty. Pawiak'taki herkeste aynı panik var ve biz de gerçek anlamda açlık çekiyoruz. Gıda stoklarımız tükendi. Bize burada verilen yemek, içinde biraz patates ya da pancar olan kaynamış sudan ibaret. Bu çorba günde

iki kez, öğlen ve akşam yemeği olarak veriliyor. Sabahları da bir dilim esmer ekmek ve adına "kahve" dedikleri su veriyorlar. Ama bu, Pawiak'ın kapısının ardında kalan cehennemle kıyaslandığında hiçbir şey.

22 TEMMUZ 1942

Bugün getto kanlı bir çarşamba yaşadı. Herkesin, eli kulağında dediği felaket nihayet gerçekleşti. Sınır dışılar ve sokak katliamları başladı. Şafak vakti, Seçkin Muhafızlar idaresindeki Litvanyalı ve Ukraynalı devriyeler gettoyu kuşattılar. Her 10 metrede bir silahlı muhafızlar yerleştirildi. Kapılara yaklaşan ya da pencereye çıkan her kim olursa oracıkta vuruldu. Litvanyalılar ve Ukraynalılar işlerini yaparken çok heveslilerdi. Alman eğitmenler tarafından özel olarak eğitilen, on yedi ila yirmi yaş arasındaki uzun boylu, genç canavarlardı.

Gettoda uzun zamandır, çoğunlukla yaşlı askerlerden oluşan Alman muhafızlarının yerini, genç Litvanyalılar ve Ukraynalıların alacağı söylentileri dolaşıyordu. Çoğunluğun inandığı bu söylentiler doğrulanmış oldu.

Dün akşam, Alman yetkilileri, tüm getto sakinlerinin doğuya nakledilecekleri konusunda Yahudi cemiyetini bilgilendirdiler. Kişi başına sadece yirmi kiloluk bavula izin veriliyor; kalan tüm eşyalara da el konulacak. Herkes yanına üç günlük erzak almak zorunda. Sınır dışı olayının bu sabah saat on birde başlaması bekleniyordu. Bu emirden, çeşitli getto kuruluşlarındaki görevlilerin yanı sıra gettodaki Alman fabrikalarında ve atölyelerde çalışan Yahudiler muaftı. Buna Yahudi polis gücü, cemiyet görevlileri, ambulans hizmeti çalışanları, hastane çalışanları, cenazeciler, henüz bir işe yerleştirilmemiş olan ve Çalışma Dairesi'nden kayıt kartı alanlar da dahildi. Bu seçilmiş insanların aileleri de sınır dışı edilmekten muaf tutuluyorlar.

Yahudi polisine, sınır dışı esnasında düzeni sağlamak ve teslim olmayı reddedenlere karşı güç kullanmak gibi, acı bir sorumluluk verildi.

Bu toplu göçün odak noktası, Stawki Sokağı'ndaki Umschlagplatz'da bulunuyor. Almanlar, sınır dışı etmek için günde 3000 kişi istiyorlar. Gettoda yaşanan telaş anlatılamaz boyutlarda. İnsanlar, ellerinde çıkınlarıyla sokaktan sokağa koşuşturuyorlar ve ne yapacaklarını dahi bilmiyorlar. Çoğu insan son dakikada, gettodaki Toebens ve Schultz Alman fabrikalarında bir işe girmeye çalışıyor. Bazılarının böyle bir işi almak için, bin zloty rüşvet verdiği söyleniyor. Yahudiler, sınır dışı tehdidi altındaki insanlara iş vermek için, Almanlara eşya imal edecek büyük atölyeler oluşturmaya çalışıyorlar.

Bugün Yahudi polisi, sokaklardan tüm dilencileri topladı ve mülteci kamplarını boşalttı. Bu talihsizler, yanlarında su ya da yiyecek olmadan yük arabalarına kapatıldılar. Nakiller, Brzesk istikametine doğru yapılıyor fakat acaba oraya ulaşabilecekler mi? Açlık çeken tüm bu insanların, yerlerine sağ salim varabilecekleri şüpheli; kilitli arabalarda yitip gidecekler. Her arabaya yüz kişi tıkıldı. Bize bu ayrıntıları anlatırken, Polonyalı hapishane muhafızının gözlerinden yaşlar akıyordu. Kendisi Stawki Sokağı'nın yakınında yaşıyor ve insanların, hayvan sürüleri gibi kırbaçlanarak arabalara bindirildikleri korkunç sahnelere tanık olmuş.

Bugün, Abie Dayımdan içine bir de not iliştirdiği bir gıda paketi aldık. Şanslıyız ki polis gücünde çalışıyor, aksi takdirde Dzielna Sokağı'na kabul edilemezdi. Kısa notu, umutsuzluk ifade ediyor. Bir polis olarak, sınır dışı eylemine yardım etmek zorunda kalacağı fikrini kabul edemiyor ve mesleğinden istifa etmeyi düşünüyor. Ama diğer yandan, mesleği onu sınır dışı edilmekten koruyor. Bizim bu konuda ne düşündüğümüzü bilmek istiyor.

Penceremizden, Korczak çocuk yuvasında garip bir şeyler olduğunu görebiliyorum. Ara sıra içeri birisi giriyor ve birkaç daki-

ka sonra yanında bir çocukla dışarı çıkıyor. Bu kişiler, o çocukların, bu kederli zamanda sevdikleriyle olmak isteyen anne-babaları ya da aileleri olmalı. Çocuklar temiz görünüyorlar, kötü de olsa tertemiz kıyafetler giymişler. Pencereden biraz daha eğildiğimde, Smocza Sokağı'nın köşesini görebiliyorum. Orada ise inanılmaz bir karmaşa var; insanlar çılgın gibi sağa sola koşuşturuyorlar. Kimisi bir çıkın taşıyor, kimisi de ellerini sıkı sıkı ovuşturuyor.

Dzielna Sokağı trafiğe açılmış olmalı, çünkü bir anda pek çok kişi orada belirdi; şu ana kadar orası bomboştu. Çoğunlukla çocuklarıyla birlikte anne-babalar, kollarında bebeklerini taşıyan anneler ve onları takip eden daha büyük çocuklardan oluşan aileler görüyorum. Sınır dışı için gönüllü teslim olan çok sayıda Yahudi olmalı – başka bir çıkış yolu ya da saklanma şansı olmayanlar. Almanlar onlara kişi başına bir kilo ekmek veriyorlar ve daha iyi çalışma şartları vaat ediyorlar. Fakat bu çaresiz gönüllüler, günde 3000 kişilik kontenjanı dolduramıyorlar. Polis, kalan sayıyı zorla sağlamak durumunda kalıyor. Kurbanlarını evlerinden çekip çıkarıyor ya da sokaklardan buluyor.

XIII. BÖLÜM

ÇOCUKLAR GEZİNTİYE ÇIKIYOR

24 TEMMUZ 1942

Başkan Adam Czerniakow intihar etti. Olay, dün gece, 23 Temmuz'da gerçekleşti. Bu büyük sorumluluğu daha fazla taşıyamadı. Buraya ulaşan söylentilere göre, bu feci adımı, Almanların sınır dışı edilenlerin sayısının artırılmasını istemeleri üzerine atmış. Bu ürkütücü dünyadan ayrılmaktan başka çaresi kalmadığını düşünüyormuş. Ölümünden kısa zaman önce onu gören en yakın arkadaşları, son ana kadar cesaret ve enerji dolu olduğunu söylüyorlar.

Cemiyet, Czerniakow'un yerine geçecek yeni bir başkan seçti. Bu kişi, mühendis Lichtenbaum'un babası, cemiyetin Yapı Ofisi'nin müdürü yaşlı Lichtenbaum.

Bugün Pawiak'a Yaşlılar Konseyi üyelerinden yeni bir rehine grubu geldi.

Geçtiğimiz şubat ayında Almanlar tarafından tutuklanmış olmasına rağmen, getto polisinin başına yeniden Szerynski geldi.

Takviye muhafızlara karşın, çok sayıda Yahudi, Aryan tarafına geçmeyi başardı. Yahudi yeraltı dünyasına ait silahlı bir birimin, girişlerden birinin yanındaki Alman nöbet noktasını yok

ettiği ve böylelikle, büyük bir Yahudi grubunun kaçışını sağladığı söyleniyor.

AĞUSTOS 1942

Uzaktaki gettoda yaşanan tüm dehşeti, biz de burada, Pawiak kapısının ardında yaşıyoruz. Son birkaç akşamdır bir türlü uyuyamıyoruz. Silah sesleri ve umutsuzluğun çığlıkları bizi çıldırtıyor. Bu satırları yazmadan önce tüm gücümü toplamam gerekti. Günleri sayamıyorum artık ve bugün günlerden ne bilmiyorum. Bilsem ne fark eder ki? Bizler burada, bir kan denizinin ortasında yer alan küçük bir adadayız. Getto tamamıyla bu kanda boğuluyor. Gerçek anlamda insan kanı görüyoruz, kokusunu bile alabiliyoruz. Peki ya dışarıdaki dünyanın bu durumdan haberi var mı? Neden hiç kimse bizim imdadımıza yetişmiyor? Artık bu şartlar altında daha fazla yaşayamam; gücüm tükendi. Daha ne kadar burada tutulup, tüm bu olanlara tanıklık edeceğiz?

Birkaç gün önce, tarafsızlardan bir grup Pawiak'tan çıkarıldı. Görünen o ki, Almanlar onları takasta kullanamayacaklardı. Penceremden, insanla dolu kamyonlar gördüm ve aralarında tanıdık yüzler bulmaya çalıştım. Bir süre sonra, yanımıza, nefes nefese kalmış bir muhafız geldi ve tarafsız Avrupa ülkelerinin Yahudi vatandaşlarının, sınır dışı edilmek üzere Umschlagplatz'a götürüldüklerini söyledi. Demek ki yakında sıra bize gelecek. Umarım bu, çok yakın bir zamanda gerçekleşir. Bu bekleyiş ölümden beter.

Almanlar gettodaki tüm sokakları ablukaya aldılar. Naziler, şu anda talep ettikleri, günde 10.000 kişi bildirimi başarısız olduğu için, güç kullanıyorlar. Her gün tüm çıkışları tutup başka bir sokağı kuşatıyorlar. Evlere giriyorlar ve çalışma kartlarını kontrol ediyorlar. Gerekli belgeleri olmayanlar ya da Almanların hesabına göre çalışmak için yetersiz olanlar derhal götürülüyorlar. Karşı koymak isteyenler ise oracıkta vuruluyorlar.

Bu satırları yazdığım tam şu anda, bizim hapishanenin sadece iki blok ötesindeki Nowolipie Sokağı'nda da böyle bir abluka yaşanıyor. İki gündür de devam ediyor. Sokak tamamen kapalı; sadece, Yahudi polisinin sokağı kullanmasına izin veriliyor.

Gettodaki Alman fabrikalarında çalışanların eşleri ve çocukları, sınır dışı edilmekten resmi olarak muaf tutuluyorlar, fakat bu sadece kâğıt üzerinde geçerli. Gerçekte, işten eve gelen bir koca, tüm aile fertlerinin götürüldüğüne şahit oluyor. Umutsuzluk içinde, ailesini bulmak için Stawki Sokağı'na koşuyor; fakat onları kurtarabilmek şöyle dursun, kendisi de yük arabalarının birine tıkılıyor.

Gettodaki Alman fabrikaları, şimdi, bir saat dinlenmeyle günde on iki saat çalışıyor. İşçiler, günde bir litre sulu çorba ve 100 gram kadar ekmek alıyorlar. Bu işçiler, açlıklarına ve esaretlerine rağmen, gettodaki en şanslılar arasında; işleri onları sınır dışı edilmekten koruyor.

Dr. Janusz Korczak çocuk yuvası şu anda boş. Birkaç gün önce, hepimiz pencerenin önüne geçip Almanların evleri kuşatmalarını izledik. Birbirinin küçük ellerini tutan çocukların oluşturduğu kuyruk kapıdan çıkmaya başladı. En büyükleri belki de on üç yaşında olan çocukların arasında, iki ya da üç yaşında ufaklıklar da vardı. Her çocuğun elinde bir çıkın vardı. Hepsi de beyaz önlük takıyordu. İkili sıra halinde, sakin, hatta gülücükler saçarak yürüyorlardı. Kaderleri konusunda en ufak bir fikirleri yoktu. Grubun sonunda, çocukların kaldırıma çıkmaması için onları kollayan Dr. Korczak vardı. Zaman zaman babalık güdüsüyle, çocuklardan birinin kafasını ya da kolunu dürtüyor, sıranın bozulmamasını sağlamaya çalışıyordu. Pantolon paçalarını içine soktuğu uzun botları, alpaka kumaşından bir ceketi ve Maciejowka denilen lacivert bir şapkası vardı. Sert adımlarla yürüyordu; beyaz önlüklü yuva doktorlarından birisi de ona eşlik ediyordu. İnsanın kalbini yaralayan bu yürüyüş, Dzielna ve Smocza Sokaklarının köşesinde gözden kayboldu.[1] Gesia

Sokağı istikametine, mezarlığa doğru ilerlediler. Ve o mezarlıkta, çocukların hepsi vurularak öldürüldü.

Sliska Sokağı'ndaki Berson ve Bauman Yahudi Çocuk Hastanesi'nde tedavi gören, açlık çeken çocuklardan biri.

Bize bilgi verenler, ayrıca, Dr. Korczak'ın infaza tanıklık etmeye zorlandığını ve sonra kendisinin de öldürüldüğünü söylediler.

Böylelikle, gelmiş geçmiş en asil ve saf ruhlu insanlardan birisi yeryüzünden silinmiş oldu. O, gettonun gururuydu. Onun çocuk yuvası bize cesaret veriyordu. Hepimiz, bu büyük idealistin tasarladığı yuva modelini desteklemek için, az da olsa payımıza düşen parayı seve seve verdik. O, bir eğitimci ve yazar olarak, tüm yaşamını, yaratıcı çalışmalarını, Varşova'nın bu zavallı çocuklarına adamıştı. Hatta son dakikada bile onlardan ayrılmayı reddetmişti.

Yuva, şimdi, öldürülen çocukların odalarını temizleyen muhafızlar dışında, boş.

Dün, tepeden tırnağa silahla donanmış, başlarında kasklarıyla Dzielna Sokağı boyunca koşan, Ukraynalılar ve "Shaulist"lerden (Litvanyalı) oluşan bir devriye gördüm. Her yer çok sessizdi, ta ki bot sesleri duyulana kadar. Adamlar, cephe saldırısına gider gibi süngü takmış ilerliyorlardı. Grubun sonundakilerin ellerinde, arkasına barikat kurulmuş kapıları kırmak için kullanılanlara benzer, küçük baltalar vardı. Bu canavarlar, baltaları insanlara karşı da kullanıyorlardı. En kötüleri de Litvanyalılardı.

Son iki haftada, 100.000'den fazla insan gettodan sınır dışı edildi. Öldürülenlerin sayısı da oldukça yüksek. Fırsatını bulan herkes, Toebens, Schultz ve Hallmann Alman fabrikalarında bir iş bulmaya çalışıyor. Bir çalışma kartı edinmek için, inanılmaz paralar ödeniyor.

Pawiak'taki tutuklu ailemiz altmış dört kişiye ulaştı. Bizi bekleyen belirsiz fakat ortak kaderimize karşı birleşerek, renksiz ve mutsuz hayatımızı, elimizden geldiğince bir düzene oturtmaya çalışıyoruz. Temsilcimiz olarak, zaman zaman, meselelerimizi Komiser Nikolaus'a ileten Bay S.'yi seçtik. Bu bey, bir Kosta Rika vatandaşı. Almancası mükemmel ve komiseri nasıl idare edeceğini biliyor. Haftada iki kez, Aleja Szucha'daki Gestapo karargâhıyla görüşmek için, hapishane telefonunu kullanma hakkımız var.

Nikolaus'un yardımcısı ve Seçkin Muhafızlar subayı olan Nemetz, sık sık ziyaretimize geliyor. Geldiğini pencereden görür görmez, büyük bir heyecanla eşyalarımızı düzenliyoruz. Bay S., çabucak isteklerimizi not ediyor ve Nemetz yanımıza vardığında, elinde hazır bir listeyle onu bekliyor.

Bizimle ilgilenen diğer tüm Alman subaylar gibi, Nemetz de beyefendi rolü oynamaya çalışıyor. Daima -bizim genellikle alçakgönüllülükle yaptığımız- yatak samanlarının değiştirilmesi, odalarımızın mikroptan arındırılması, sabun ya da daha iyi yiyeceklerin verilmesi gibi isteklerimizi yerine getirme sözü veriyor. Fakat hiçbir zaman sözünde durmuyor. Çok kibar birisi; galiba

Amerikan vatandaşlarına kibar davranılması konusunda üst makamlardan gelen bir emir var. Ayrılırken Bay S. ile tokalaşıyor, herkese gülümsüyor ve birkaç gün içinde yeniden geleceğine söz veriyor.

Haftalar, böyle gelip geçiyor. Günde sadece bir kez avluya çıkabiliyoruz. Bir saat boyunca, çamaşırhane ve kendi binamız arasında gelip gidiyoruz. Bu süre zarfında, başımızda iki Ukraynalı muhafız bizi gözetliyor. Bunlardan bir tanesi, bizim binayı "Sırbistan"dan ya da kadın hapishanesinden ayıran kapıda duruyor, diğeri ise genellikle bizimle birlikte yürüyor ve konuştuklarımızı dinliyor.

Ukraynalı muhafızlar genel anlamda rahat davranıyorlar. Onlar da bize kibar davranılması yönünde emir almış olmalı. Bize yöneltilenle sık sık en kaba sözlere maruz kalan ve kanları dökülene kadar dövülen diğer mahkûmlara yöneltilen tavır arasında göze çarpan bir fark var. Bu yaratıklar, bize gülümsüyorlar.

Günlük yürüyüş, öğleden sonra beşte başlıyor. Saat altıda Ukraynalılardan biri, komik ve bozuk Almanca-Ukraynaca karışımı şivesiyle bir anons yapıyor: *"Spazier skinchini!"* (Yürüyüş bitmiştir.) Ardından yataklarımıza dönüyoruz.

Dün akşam korkunçtu ve her zamankinden daha bunaltıcıydı. Saman çuvallarının üzerinde, kıyafetlerimizi çıkarmış yatıyorduk. Hava o kadar yoğundu ki, bıçakla dahi kesilebilecekmiş gibiydi. Pencereden, mavi bir gökyüzü ve birkaç yıldız görülebiliyordu. Sokakta çıt çıkmıyordu ve hiçbirimiz uyuyamıyorduk.

Saat on bir civarında, bir anda kapı kilidinin keskin gıcırtısını duyduk ve iki kişi, hapishane girişlerinin birinden bırakıldı. Asker botlarının yankılı sesi arasında, bir kadının küçük adımlarının sesi fark edilebiliyordu. Sesler giderek penceremize yaklaştı. Ardından kadının iç parçalayan sesini ve Almanca-Yahudi Almancası karışımı aksanıyla ettiği sözleri duyduk: *"Lieber Herr... Lieber Herr..."* Fakat bu yalvarışlar, bir tüfek sesiyle aniden kesil-

di. İlk silah sesi, penceremizin yakınında, yüksek bir yerden geldi. İkincisi daha aşağıdan ve üçüncüsü -asker, zavallı kadına yerde yatarken ateş etmiş olmalı ki- kaldırım seviyesinden geldi. Sonra da, büyük ihtimalle tekmelerle, sesler boğuldu, sonunda ise tam bir sessizlik vardı.

Pencerenin kenarında yatan Esther W., temkinli bir şekilde sokağı inceledi. Kurban, kaldırımda yatıyordu. Alman asker hızla, duran nöbetçi Polonyalı polise doğru yürüdü, onunla bir şeyler konuştu ve sonra da yanından ayrıldı. Polonyalı polis, penceremizin altında, eşit adımlarla bir ileri bir geri gitmeye başladı. Cesaretini toplamak için olsa gerek, aynı melodiyi ıslıkla tekrar tekrar çalmaya başladı. Boş sokakta yankılanan ıslık, garip biçimde hüzünlüydü.

Yaklaşık on beş dakika sonra, Pinkiert cenaze kurumundan bir araba geldi. Kutuya atılan beden tatsız bir ses çıkardı. Ardından, arabanın tekerleri taşlı yolda ilerlemeye başladı. Polonyalı polis, uzun bir müddet daha aynı hüzünlü melodiyi çalmaya devam etti. Karanlık ağustos akşamında duyulan tek ses buydu. Odadaki kimse tek kelime etmedi.

Sokaklardan gelen silah sesleri ve çığlıklar, bizi yavaş yavaş delirtiyor. Akşamları durum daha da berbat. Dün akşam, pencerelerimizin altında yaklaşık kırk kişi vuruldu. Hepsi de erkekti. Katliam iki saat ya da daha uzun sürdü. Katiller son hamlelerini tekmelerle, yumruklarla ve silahlarının dipçikleriyle yaptılar. Pinkiert arabası dün çok sefer yaptı. Sabahleyin, hapishanenin karşısındaki evin kapıcısının, hortumla su tutarak, kaldırımı temizlediğini gördük. Kan lekeleri çıkmamakta direniyordu ve uzun süren ovmalara karşın, kaldırım hâlâ sarımsı bir renk taşıyordu.

Katliamlar devam ediyor; sokaklar kapatılıyor. Nazi sadistleri henüz tatmin olmadılar.

Pawiak avlusundaki katliam da devam ediyor. Hava kararır kararmaz infazlar başlıyor. Hapishanenin önceki komutanı şu

anda izinde ve yardımcısı Bürckel, Nazi canavarlarının en kötülerinden biri. Tüm mahkûmlar bu sadisti çok iyi tanıyor. Bazen, ağır adımlarla ve yüzünden eksik etmediği gülümsemeyle oda oda bizi ziyaret ediyor. Fazla konuşmuyor, fakat bakışlarıyla hepimizi iğneliyor.

Bir gün, Bayan W. bir sinir krizi geçirdiği için bilinçsiz bir şekilde yatarken, Bürckel odamıza geldi. Bürckel onunla konuşmaya başladı ve kadıncağız karşılık vermeyince de bağırdı. Kadın yine sesini çıkarmadı. Bürckel sakinleştikten sonra bize döndü. Yahudi sorunu ve siyasi durum hakkında felsefi bir konuşma yapmaya başladı. "Almanya çok küçük," dedi parmağıyla duvara anavatanın sınırlarını çizerek "ve Amerika çok büyük!" - bu kez parmağı havada büyük bir daire çizdi. "Ama Almanlar Amerika'yı da fethedecekler, siz takas edilmeden önce, sizi orada bekliyor olacağız."

Kimseden ses çıkmadı. Bürckel, her kelimeyi, elindeki binici kamçısını uzun parlak botlarında şaklatarak söylüyordu. Ara sıra kamçısıyla havayı dövüyordu ve içimde, birine vurma isteğiyle yanıp tutuştuğuna dair bir his oluştu. Ama kendisini tuttu; hiç şüphesiz, bize gücünü hissettirmek için havayı dövmeye devam etti.

Bu sabahki ziyaretinin öncesinde, pencereden baktığımızda, eski çocuk yuvasının bahçesinde bir kedi kovaladığını gördük. Birden ortadan kaybolan küçük kediyi bulmak için, çalılıklar arasında deli gibi koşturuyordu. Tabancasını çıkardı ve vahşice ateş etmeye başladı.

Dzielna Sokağı artık boş değil. Denetmenler tarafından farklı çalışma kamplarına götürülen büyük işçi grupları sürekli seyir halinde. Korczak çocuk yuvası, çeşitli mallar ve mobilyaların konulduğu bir depoya dönüştürüldü. Büyük ihtimalle öldürülenlere ait olan ayakkabılar ve kıyafetler de buraya getiriliyor.

Almanlar, Yahudilerin ellerinden aldıkları evleri sistematik bir biçimde boşaltıyorlar. Ganimeti tasnif etmeleri için, çok sayıda insan görevlendirildi. Dün, yuvanın odalarını temizleyen birkaç düzine

kadın gördük. Üçüncü katın ön cephesinde, orta odalardan birinde, tasnif işini yürüten Alman için bir ofis kurulmuş. Odaya mobilyalar yerleştirildi; masaya da bir vazo içinde çiçekler konuldu.

Yerleri ve pencereleri temizleyen kadınlar arasında Edzia'yı ve bir süre sonra da onunla konuşan Zelig Zylberberg'i fark ettiğimde çok şaşırdım. Onlar da beni fark ettiler ve Alman denetmen odadan ayrılır ayrılmaz benimle konuşmaya başladılar. İki hafta önce evlendiklerini, düğünlerine de çok sayıda arkadaşlarının katıldığını söylediler. Düğünleri tam da kendi sokakları olan Nizka Sokağı'nın Naziler tarafından kapatıldığı sırada gerçekleşmiş. "Bir haham bulana kadar canımız çıktı," dedi Ediza. Zelig denetmenlik yapıyor ve bu da her ikisini sınır dışı edilmekten koruyor.

Birkaç saatliğine, sık sık bölünse de, onunla konuşma imkânı buldum. Sınır dışı olayının başladığı gün, Edek Wolkowicz'in, bir yük arabasına binmeyi reddettiği için Umschlagplatz'da vurulduğunu söyledi. Ola Szmuszkiewicz, annesiyle birlikte sınır dışı edilmiş. Almanlar, iri yarı erkekleri ve kadınları, mühürlü arabalarla bilinmeyen bir istikamete gönderilen daha yaşlı insanlar ve çocuklardan ayırmışlar.

**Varşova Gettosu'ndan gelen Yahudiler,
Umschlagplatz'da sınır dışı trenine binmeyi bekliyor.**

Ola çalışmaya uygun görülmüş, fakat annesinden ayrılmayı reddetmiş ve ona katılmak için mühürlü arabaya koşmuş. Marysia Eisenstadt da yük arabalarının birinde bulunan ailesinin yanına geçmeye çalıştığı sırada vurulmuş. "Gettonun bülbülü" artık sonsuza kadar sessiz kalacak.

Romek hayatta ve durumu da iyi. Halen, getto duvarı inşasında denetmenlik yapıyor. Nizka Sokağı'nda Zelig ve Edzia'nın komşusu. Zelig, en kısa zamanda ondan bir mektup getireceğine söz verdi. Ama bu hiç de kolay değil, çünkü kimseye serbestçe sokaklarda dolaşma hakkı tanınmıyor ve belirli bir mahallede görevli olan işçiler, aynı mahallede yaşamak mecburiyetinde. Sabah 7.30'da grubun tamamı, bir toplanma noktasından yürüyüşe başlıyor ve akşam saat 7.00'de aynı yere dönüyor. Farklı mahallede yaşayan biriyle buluşmak bu nedenle çok zor. Fakat Zelig'in daha fazla serbestliği var, çünkü o bir denetmen. Buna rağmen, bir türlü kesilmeyen silah sesleri nedeniyle, dışarıya mümkün olduğu kadar az çıkıyor.

Sokağın karşısında çalışan işçiler arasında başka tanıdıklara da rastladım. Edzia Piaskowska'nın erkek kardeşi, yuvada çalışan büyük bir işçi grubunu denetliyor. Zelig, bizimkinin bitişiğindeki Dzielna Sokağı Numara 24'te denetmenlik yapıyor. Şu anda, Dzielna Sokağı Numara 27-31'deki zemin katta bulunan eczane malları tasnif ediliyor. Şişeleri, kavanozları, kutuları ve çeşitli cam vazoları düzenleyen işçileri görebiliyoruz. Tüm bu mallar, gettonun yağmalanan eczanelerinden geliyor. Zemin kattaki pencerelerin birinden, grafik tasarım okulundaki eski öğretmenlerimden birini gördüm. Acıklı bir gülümsemeyle sık sık bana bakıyor. Acaba aklından neler geçiyor? Öğrencisi parmaklıklar arkasında ve kendisi de Nazi kırbacının gölgesinde çalışıyor.

Tutuklulardan bazıları, gettodaki ailelerinin ya da arkadaşlarının hapishane kapısına getirdikleri paketleri alıyorlar. Paketlerin çoğunluğu, Guta E.'ye geliyor. Annesi bu paketleri, tanıdığı bir

polis aracılığıyla ona yolluyor. Her paketten, yakın arkadaşı ve cemiyet görevlisi olan Bay Z.'den gelen uzun bir mektup çıkıyor. Bize, gettoda olan bitenler hakkında bolca bilgi veriyor. Böylelikle o ve diğerleri sayesinde oldukça ayrıntılı bilgiye sahip oluyoruz. Mektup almadığımız bir gün dahi olmuyor.

19 EYLÜL 1942

Annem bütün gün yatakta yatıyor; açlıktan hareket bile edemiyor. Ann ortalıkta bir gölge gibi geziyor. Babam da çok zayıfladı, adeta bir deri bir kemik kaldı. Galiba, açlığa onlardan daha dayanıklıyım. Midemin kazınmaya başladığını hissettiğim an dişlerimi sıkıyorum. Her akşam, yaklaşık yüz gram ekmek ve adına kahve dedikleri acı suyu alacağımız ertesi sabahı bekliyorum. Ardından, ilk çorbayı ve içinde birkaç tane karabuğday olan sıcak su yemeğini alacağımız öğle vaktini beklemeye koyuluyorum. Onun ardından da, yeniden, patatesli ya da pancarlı ikinci sıcak su yemeğinin verileceği akşam vaktini iple çekiyorum. Günler geçmek bilmiyor, geceler ise hiç geçmiyor ve genellikle kâbuslarla dolu oluyor. Silah sesleri hiç kesilmedi, her gün yüzlerce insan ölüyor. Getto kan gölüne döndü. İnsanlar sürekli olarak, Stawki Sokağı'ndaki Umschlagplatz'a doğru, Dzielna Sokağı boyunca yürüyorlar. Bir işe sahip olmak bile artık tam bir koruma sağlamıyor. Son zamanlarda, işe alınan kişilerin, çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan aileleri de sınır dışı edildiler.

Naziler birkaç hafta önce, Toebens ve Schultz'da çalışanların eşlerini, çocuklarını toplamaya başladılar. Çalışmayanlar ise acımasızca sürüklenerek götürüldüler. Şimdi anne babalar, çocuklarını yanlarına alıp işe gidiyorlar ya da bir delik bulup saklıyorlar.

Gettoda yiyecek fiyatları düştü. Yarım kilo ekmek yakın bir geçmişte kırk zlotydi. Fakat şimdi sadece yirmi zloty. Besleyecek boğaz sayısı da azaldı.

20 EYLÜL 1942

Bugün daha az infaz yaşandı. Direniş giderek hafifliyor. Açlıktan tükenen insanlar halen Umschlagplatz'a akın ediyor.

Bugün, mühendis Lichtenbaum ve yüksek bir cemiyet görevlisi olan arkadaşı First, arabayla, Pawiak'taki tutuklu arkadaşlarını ziyarete geldiler. Bu ziyaret için çok sayıda özel izin almışlar, onlardan infaz seferinin ayrıntılarını öğrendik.

Almanlar, Varşova'daki toplu katliam hafifler hafiflemez, başkent etrafındaki küçük kasabalarda, vahşi uygulamalara başladılar. Dün, daha hiç kimsenin sınır dışı edilmediği Otwock'ta "operasyon"larını sonlandırdılar. Yahudilerden bazıları, halen gizlenmekte oldukları civar ağaçlıklara kaçtılar. Geceleri yiyecek bulmak için yakın köylere gidiyorlar.

Mühendis Lichtenbaum, Bayan W.'ye, hapishane görevlilerinin ona, Nazilerin Varşova Gettosu'nda ne yapmayı planladıklarını söyleyip söylemediklerini sordu. Onun gibi yüksek cemiyet görevlisinin, bize gettodan sağ kurtulanlara ne olacağını sorması ne komik! Gözümün önünde olanlardan sonra, hâlâ bu konuda bir şüphe olabilir mi? Yine de herkes, umut dolu bir söz duyabilmek için, birbirine bu soruyu soruyor...

Lichtenbaum ve First'e göre, 200.000'den fazla Yahudi sınır dışı edildi ve 10.000'den fazlası da öldürüldü. Sonuç olarak, geriye, yaklaşık 200.000 insan kaldı.

Yeraltı dünyası eylemleri her zamankinden daha aktif bir hale geldi. Ölüm cezaları, sadece, kanlı günlerde halkı öldüren Nazilere, Ukraynalılara ve Litvanyalılara karşı değil, katliam sırasında Nazilerin oyuncağı olmaya göz yuman bazı Yahudilere karşı da uygulandı. Albay Szerynski ve bazı cemiyet görevlileri de şu anda kara listede. Bunu bildikleri için, yanlarında silahlı korumaları yoksa sokağa çıkmaya cesaret edemiyorlar.

Almanlara gelince, artık işlerine yaramayan işbirlikçilerini yok ediyorlar. Onları hiç vakit geçirmeden vuruyorlar ve cesetleri-

ni genellikle sokaklarda bırakıyorlar. Geçenlerde, Gestapo ajanları Erlich ve Markowicz ile getto taşıma araçlarının kurucuları Kohn ve Heller'in, inanılmaz kariyerleri bu şekilde sonlandırıldı.

Kıyımlar, yeraltı dünyası liderlerini daha fazla direniş göstermeye sevketti. Yasadışı gazeteler çoğalıyor ve bazıları Pawiak'a bile ulaşıyor. Gazeteler, savaş cephesinden iyi haberlerle dolu. Müttefikler Mısır'da galipler ve Ruslar, Moskova'da düşmanı geri püskürtüyorlar. Gazete sayfaları, sınır dışının ne anlama geldiğini açıklıyor ve sınır dışı edilen Yahudilerin kaderini anlatıyor. Halk hep birlikte direnmek için ellerinde silahlarla toplanarak, mağlubiyetçi tavra ve Naziler önünde tamamen çaresiz olduğumuz fikrine karşı uyarılarda bulundu. *To Arms!* adlı gazetenin bildirisi şöyle sona eriyor: "Bırakın koyun gibi değil, adam gibi ölelim!"

Ağustosun son günlerinde durum biraz düzeldi ve bazı insanlar geleceğe daha iyimser bakmaya başladılar. Fakat bu, fırtına öncesi sessizlikti. 3 ve 4 Eylül'de Almanlar, cemiyetin düzenlediği atölyeleri kapatmaya başladılar. Litvanyalıların ve Ukraynalıların beraber bulunduğu Seçkin Muhafızlar dükkânlara girdiler yetenekli işçilere ihtiyaçları olduğu bahanesiyle düzinelerce insanı toplayıp götürdüler. Sayıları bini aşan bu işçiler, Stawki Sokağı'ndan alınarak sınır dışı edildiler ve Treblinka Kampı'na gönderildiler.

Sınır dışı edilenlerin çoğunun, Treblinka'da, Almanların savaş hedefleri için denediği makinelerle öldürüldükleri, şu an herkes tarafından bilinen bir gerçek. Fakat kimse detayları tam olarak bilmiyor.

5 Eylül'de Toebens ve Hallman Alman fabrikaları kapandı ve çok sayıda işçi sınır dışı edildi.

6 Eylül Pazar günü, Yahudi polis gücü, yeni bir operasyon için hazırlık emri aldı. Ardından, "Büyük Getto"nun (Smocza, Gesia, Zamenhof ve Szczesliwa Sokakları ile Parisowski Meydanı sınırları dahilinde) geride kalan sakinlerinin, 5 Eylül'de kendilerini kaydettirmelerini öngören, cemiyetin Yeni Düzenleme Komisyonu adına yaptığı emir geldi. Almanca ve Lehçe yazılan metin, her-

kesin yanına iki günlük yiyecek almasını, evlerin kilitli olarak bırakılmamasını ifade eden bir uyarı içeriyordu. Emir şu şekilde bitiyordu: "Zamanında kaydolmayanlar vurulacaktır."

Emirde belirtilen bölge, dikenli teller ve kalın halatlarla çevrildi. Kayıt işlemi sabah saat on birde başladı ve 12 Eylül Cumartesi'ye kadar tüm hafta devam etti.

Bu kayıt işleminin amacı, halen saklanmakta olanlar ile getto fabrikalarında çalışan işçilerin eşlerini, çocuklarını ve ailelerini ortaya çıkarıp yakalamaktı. Çok sayıda insan, kamp yerine evlerinde ölmeyi tercih ederek, kendilerini evlerine kapattı.

Seçkin Muhafızlar ve Litvanyalıların tüm birlikleri, kayıt bölgesindeki evlere bir bir girdiler ve buldukları herkesi vurdular. Bazı Yahudiler, yanlarına bir miktar yiyecek ve su depoladıktan sonra kendilerini kilerlere kilitleyip, kapıları da arkalarına tuğla örerek kapattılar. Getto sokaklarının altından uzun tüneller kazıldı. İşte şimdi, gerçek anlamda bir yeraltı gettosu oluştu. Pek çok insan Almanların yıkıntıları aramayacağı umuduyla bombalanmış evlere saklandı. Silah sesleri bir hafta devam etti. Bu süre zarfında 50.000'den fazla erkek, kadın ve çocuk Treblinka'ya götürüldü.

Yahudi polisi şu anda, Ostrowska ve Wolynska Sokaklarındaki apartmanlarda kalıyor. Yahudi polislerinin hepsine ve ailelerine, gettonun farklı bölgelerinde bulunan eski evlerini terk etmeleri, sınır dışı edilenlerin boşalttığı yağmalanmış evlere geçmeleri emredildi. Görünüşe göre, Almanlar, Yahudi polislerinin bir noktada toplanmalarını istiyorlar. Yahudi polis gücünün, yakında, büyük oranda azaltılacağına dair söylentiler var.

Bize oldukça yakın bir yerde yaşıyor olmasına rağmen, birkaç gündür Abie Dayımdan bir haber alamadık. Kaldığı yer, Pawiak'tan Wolynska Sokağı'na sadece birkaç adım ötede. Edzia da artık eski çocuk yuvasında çalışmıyor. Onlara ne olduğunu çok merak ediyorum.

XIV. BÖLÜM

YAHUDİ POLİSİNİN SONU

22 EYLÜL 1942

Dün, Tövbe Günü'ydü ve bu kutsal günde, Naziler âdetleri olduğu üzere, Ostrowska ve Wolynska Sokaklarını kapatmayı tercih ettiler. 2500 polis arasından sadece 380 kişiyi devamlı hizmete seçtiler ve 2000'den fazla kişiyi aileleriyle birlikte sınır dışı ettiler.

Varşova'nın, her zamankinden daha büyük bir kuvvetle gelen Sovyet uçaklarıyla bombalanmasının, bugüne özel olduğu kanısındaydık.

Erkeklerin kaldığı odada geçici bir sinagog oluşturuldu. Nazilerin olası bir ziyaretine karşı her on beş dakikada bir bizi uyaracak gözcülerimiz de vardı. Fakat gelen kimse olmadı. Kadınlar erkeklerle birlikte dua etti. Varşova Büyük Hahamı'nın eşi Madam Sh., hemen oracıkta kurulan mihrapta durdu ve içimize işleyen bir ses tonuyla dua etti. Ara sıra yumruklarını sıkıyordu ve gözlerinin yaşla dolduğunu görebiliyordum. Sonra, birdenbire, yüksek sesle hıçkırarak ağlamaya başladı ve orada bulunan herkes de onunla birlikte ağladı.

Üzerinde beyaz örtü bulunan küçük bir masada, ters çevrilmiş metal bir kabın üzerine yerleştirilmiş iki mum vardı. Erkeklerden sadece birkaçı dua şalı giyiyordu, ama diğerleri de tüm kalpleriyle duaya eşlik ediyorlardı. Önceleri koro şefinin sözleri duyulabiliyordu, fakat bir süre sonra herkes ağıt ve hıçkırıklara boğuldu. Muhafız, saat sekizde kapılarımızı kilitlemeye geldiğinde çoktan odalarımıza çekilmiştik.

Dualarımız sırasında bir anda başlayan silah sesleri ve sonu gelmeyen çaresiz feryatlar duydum. Saat on birdi; Naziler, polis ve ailelerinin kaldığı bloğu kapatmaya başlamışlardı. Aklıma hemen Abie Dayım ve karısı geldi. Birisi, aniden, penceremizin karşısındaki kiliseden yükselen alevleri fark etti. Bir süre sonra, itfaiyecileri taşıyan birkaç araba olay yerine geldi ve yangın söndürüldü.

Gecenin karanlığında, şehrin pek çok yerinden alevlerin yükseldiğini gördük ve o anda, yaklaşan bir hava saldırısı anonsuyla birlikte fabrika sirenleri çalmaya başladı. Hemen ardından silah ve bomba sesleri geldi. Uzun zamandır böyle güçlü patlamalar duymamıştık. Şehrin üzerine çöken yoğun karanlık, roketlerle aydınlanıyordu. Havada patlayan yüzlerce bomba vardı. Annem, ben ve Ann birbirimize sıkıca sarıldık, hapishane binasıyla birlikte sarsılmaya başladık. Pilotlar hapishaneyi hedefliyor gibi geldi bize ve hemen yanı başımızdaki sokaklara -Nowolipie, Nowolipkie, Nalewki, Gesia- düşen bombaları açıkça duyabiliyorduk. Bombalardan biri, binamızın hemen önündeki avluya düştü. Patlama, duvarları öyle sarstı ki, bir an her şeyin üzerimize yıkılacağını sandık.

Hitler'in düşmanlarının bombasıyla ölmenin korkunç olacağını düşündüm, fakat aynı zamanda, Nazilerin tam da Yahudilere karşı bir insan avı düzenledikleri gün bombalanmalarını görmenin verdiği zevki de bastıramıyordum.

Bombardıman gece boyunca devam etti. Sürekli olarak, yeni bombalarla dolu uçaklar geliyordu. Tehlike geçti işareti sabah beşte geldi.

Nowy Kurjer Warszawski, bugün, bu hava saldırısı hakkında birkaç satır yazı yayımladı. Bu Nazi gazetesine göre, hiçbir askeri hedef vurulmamıştı, fakat daha sonra öğrendik ki, aslında çok sayıda askeri kurum tamamen yok edilmiş. Gettoda, Leszno Sokağı'ndaki adliye binası ve hastane vurulmuştu. Pawiak civarındaki çok sayıda ev de yıkılmıştı. Fakat bombaların çoğu, Varşova etrafındaki havaalanlarına ve ana demiryolu istasyonuna düşmüştü.

29 EYLÜL 1942

Getto bölgesi, büyük oranda küçüldü. Sınırları şimdi, Smocza, Gesia, Franciszkanska, Bonifraterska, Muranowska, Pokorna, Stawki, Dzika ve Szczesliwa Sokakları ile Parysowski Meydanı oluşturuyor. Tüm cemiyet kurumlarının ve kalan atölyelerin yeni bölgeye taşınması emredildi. Alman otoritelerinin bu emri, 27 Eylül tarihini taşıyor. Yeni mahalleyi çevreleyen duvarlar yaklaşık üç metre yükseklikte olacak. Yahudi polisi, taşınma sırasında düzeni sağlamakla sorumlu. Taşınamayan fabrikalar ise özel duvarlarla çevrilecek ve işçiler de bitişik binalarda yaşamak zorunda kalacaklar. İşler, Yahudi polisinin eski üyelerinden oluşan *Werkschutz* tarafından idare edilecek.

Bazı fabrikalar, Yahudi işçileriyle birlikte, küçülen gettonun dışında, Leszno, Karmelicka, Nowolipki, Smocza, Nowolipie ve Zelazna Sokaklarında kaldı. Bunlar, Toebens, Schultz, Roerich, Hoffman, Schiling ve Hallman fabrikaları. Toebens'in ayrıca Ciepla, Twarda, Prosta ve Ceglana Sokaklarında da kalan fabrikaları var. Bazı şirketler, kapatmalar sırasında işçilerini daha kolay ayırt ederek, onları sınır dışı edilmekten korumak için dağlama yoluna başvuruyorlar. İşçiler, bedenlerinin çeşitli bölgelerinden "dağlanıyorlar". Böylece, Nazi insan avcılarının hata yapmaları önlenmiş oluyor.

İşçiler damgalanmak için günde üç zloty ödemek zorundalar ve bu para, ücretlerinden kesiliyor. Fabrikada verilen yiyecekler için de günde iki zloty ödüyorlar. Şimdi bütün işçiler üzerlerinde bir numara ve kendi fabrikasının işaretini taşımak durumundalar. Tüm bu fabrikaların, şu anda yaklaşık 30.000 Yahudi esir işçiyi çalıştırdıkları söyleniyor. Cemiyette çalışan insan sayısı ise yaklaşık 3000.

Naziler, her gün yeni taleplerle cemiyete geliyorlar. Her çeşit şeyi istiyorlar; örneğin, kahve, çikolata ve ortada bulunmayan diğer lezzetli yiyecekler.

1 EKİM 1942

Getto şu anda, dev bir çalışma kampından başka bir şey değil. Sokaklar gün boyunca neredeyse bomboş. Sadece, insanların işe gittikleri sabah altı sıralarında trafik oluyor. Pencereden, evlerinden ayrılarak askeri düzenle fabrikalarına gitmek için, farklı içtima noktalarına alelacele koşan erkekleri ve kadınları görüyoruz. Dörtlü sıraya giriyorlar ve *Werkschutz* üyeleri ile Alman devriyeleri gözetiminde yürüyorlar. Sabah sekizden sonra getto sokaklarında gezen biri çok nadir görülür. Saat on iki ila bir arasında öğle yemeği molası veriliyor. Fabrika avlusuna büyük bir kazan getiriliyor ve işçiler bol sulu çorbalarını almak için ellerinde taslarla kuyruğa girip bekliyorlar.

Sokaklar, akşam saat yediden sonra, evlerine gitmek için koşuşturan insanlarla doluyor. Daha sonra hiç kimse dışarı çıkmaya cesaret edemiyor, çünkü Alman devriyeler her yerde pusuda bekliyorlar.

Gettoda mevcut yaşam şekli bu. Halkımız ölümün gölgesinde yaşıyor, fakat herkes, her şeye rağmen, tüm bu olanlara katlanarak hayatta kalmayı başarabileceklerini düşünüyor. Olağanüstü bir kaynaktan yeşeren bu umut olmasa, gettoda hayatta kalan Yahudiler toplu intihara kalkışabilirler.

Sovyet uçakları, şehri her akşam bomba yağmuruna tutuyorlar. Patlamalar Pawiak'ın duvarlarını sarsıyor. Bu bombalara o kadar alıştık ki, büyük bir hevesle onları bekliyoruz; onlar sanki bize özgür dünyadan gelen bir selamlama. Uçaklar her akşam yaklaşık aynı saatte -on bir civarında- geliyorlar ve tehlike geçti sinyali, saat gecenin ikisine kadar verilmiyor.

Fakat en korkunç olanı da, Seçkin Muhafızlar'ın bütün gece süren düdük ve silah sesleri – çünkü gettodaki insan avı hâlâ devam ediyor.

2 EKİM 1942

Bugün pencereden, arkadaşım Edzia'yı gördüm. Belli ki yeniden, eski çocuk yuvasında çalışmaya başladı. Pawiak'ta devriye gezen Polonyalı polislerin ve Alman muhafızların Wiezienna Sokağı'na döndüğü öğle yemeği molası esnasında, kocası Zelig, bana Romek'ten bir mektup uzattı. Mektubu ellerim titreyerek açtım. Bu, dört aydır ondan aldığım ilk haberdi.

Benim hâlâ Varşova'da olup olmadığımı bilmediğini, fakat uzun zaman önce sınır dışı edilmiş olduğumu düşündüğünü yazıyor. Annesi ve kız kardeşi hayatta ve atölyelerden birinde çalışıyorlar. Romek, artık, ailesiyle birlikte yaşamıyor. Kuzeni ve genç bir kızla birlikte kalıyor. Önceleri bu durum beni öfkelendirdi, ama mektubunda iki genç adam ile genç bir kızın böylesi garip birlikteliğinin nedenini açıklıyor. Gettoda binlerce insan böyle yaşıyor; kocalar eşlerinden ve çocuklarından ayrı, çocuklar ana-babalarından ayrı; herkes nereyi bulursa orada uyuyor. Bir zamanlar birbirlerine tamamıyla yabancı olan insanlar, şimdi yakın akrabalar gibi yaşıyorlar. Aileleri sınır dışı edilen kocalar, yalnızlıklarından kurtulmak istiyorlar ve karşılarına çıkan ilk kadına birlikte kalmayı teklif ediyorlar. Kadın, erkeğin hayatını bir şekilde kolaylaştırıyor ve iki insan bir aradayken bu dehşet ortamında kendilerini

daha güvende hissediyorlar. Böylelikle kişiler tamamen şans eseri bir araya geliyorlar ve birbirlerini teselli ediyorlar. Romek ayrıca, çalışmadığı pazar günleri, Tadek Szajer ve diğer arkadaşlarıyla buluştuğunu da yazıyor. Gettoda neredeyse hiç ortak arkadaşımız kalmadı. Dolek Amsterdam, Aryan tarafında bir yerde yaşıyor; "On üç"ün liderlerinden biri olan amcasıyla birlikte kaçtı. Rutka hayatta. "Mümkün olduğunda sana yine yazmaya çalışacağım" diye bitiriyor mektubu Romek. "Sen de aynı yoldan bana cevap yazabilirsin. Her zaman senin olan Romek."

4 EKİM 1942

Bugün, hiç beklemediğimiz bir anda, Abie Dayımı pencerenin önünde bulduk. Yahudi polisinin sınır dışı edilmesi olayından bu yana ondan haber alamamıştık ve artık gettoda olmadığını düşündüğümüzden, onu tekrar karşımızda görünce çok sevindik. Üzerinde polis üniforması yoktu ve berbat görünüyordu. Kuşatma sırasında, karısı Lucia ile birlikte gettonun başka bir bölgesine kaçmayı başardıklarını söyledi. Şimdilerde, yeni belirlenen sınırların dışında kalan bir fabrikada çalışıyor. Gömleğinin kolunu sıvadı ve incelmiş kolundaki büyük mavi damgayı gösterdi. Bu nedenle şanslıların arasındaydı, damgalı esirlerden biriydi. "Hapishanenin karşısındaki evde çalışmak için buraya transfer olmaya çalışıyorum, böylelikle sizi görebileceğim. Zelig bana yardım ediyor ve transferimin yarın gerçekleşeceğini söylediler," dedi.

5 EKİM 1942

Bu sabah saat yedide kalktık ve büyük bir hevesle pencereden sokağı izlerken, eski yuvada çalışmaya gelen bir grup insanın arasında Abie Dayımı gördük. Bir gözetmen, girişte işçileri sayıyordu. Zelig bize el salladı ve görünüşe bakılırsa bizi selamlamak için kafasını döndürmeye cesaret edemeyen Abie Dayımı işaret etti.

Daha sonra onu, odalardan birinin penceresinin ardında gördük; o da bizi fark edince sevinçle gülümsedi.

İşçilerin arasında, Sienna Sokağı'ndaki Gençlik Kulübü'nün eski başkanı Manfred Rubin'i de gördüm. Zelig, gözetmenliğini yaptığı gruba, hayatta kalan tüm arkadaşlarımızı dahil edebilmek için elinden gelen her şeyi yapıyordu. Manfred Rubin'in beni Pawiak'ın demir parmaklıkları ardında gördüğü anki bakışlarından, gözlerine inanamadığı belli oluyordu. Daha sonra konuşmayı başardık ve bana anne-babası ile Mickie'nin sınır dışı edildiğini ve şimdi yalnız olduğunu söyledi. Edzia'dan, bugün Stefa Muszkat'ın da sınır dışı edildiğini öğrendim.

Bugün, Aryan tarafında yakalanan büyük bir Yahudi grubu Pawiak'a getirildi. Onlara, haftalık temizlik için banyolara götürüldüğümüz esnada rastladık. Banyolarda da diğer kadın mahkûmlardan ayrılıyorduk, fakat giriş, çıkış ve giyinme sırasında onlarla serbestçe konuşabiliyorduk. Uzun zaman önce rüşvet yedirdiğimiz görevli, hiçbir şey görmemiş gibi davranıyor.

Banyodan dönerken, deri hastalığı olanlar için hazırlanan özel arındırma odasından çıkan, Bayan P. adında bir kadın ve kızıyla tanıştık. Beş yaşlarında olan küçük kız, kaygısızca gülümseyerek avluda koşuşturuyordu ve Shirley Temple'ı andıran küçük şirin yüzüyle herkesin dikkatini çekiyordu. Çoğumuz bu benzerlik üzerine konuşuyorduk. Daha sonra anlaşıldı ki, annesi, mahkûm edilen kadınlardan Tusia W.'nin bir tanıdığıydı. Anne ve kızın, Polonyalı bir komşu onları ihbar edene kadar, takma bir isimle Aryan tarafında gizlendiklerini öğrendik. Şimdi ise kendisinin ve kızının yazgısı belirlenmişti. Küçük kız artık yeni ismini ezberledi ve biri onu bu isimle çağırınca hemen cevap veriyor.

Aynı durumda başka bir çocuklu kadınla tanıştık. Çocukları dizinin dibinde sakince oynarlarken, zavallı kadın, hem bize acıklı hikâyelerini anlatıyor hem de deli gibi ağlıyordu.

Günlük yürüyüşlerimizi yaptığımız avluda, önümüzdeki aylar için hazırlanmış şalgam ve pancar yığınları duruyor. Mönümüz şimdi biraz daha farklı; çorbamız şalgamdan yapılıyor. Ukraynalı muhafızların dikkatinden kaçtığı bir anı yakaladığımızda, sebze yığınlarına koşuyor ve büyük sarı şalgamlardan bir tane kaçırıyoruz. Lezzetli bir tazeliği var ve tüm gün boyunca bizi tok tutuyor. Bazen de birkaç tane pancar çalmayı başarıyoruz. Ukraynalılar bir dakikalığına kapının arkasına geçecek olurlarsa, mahkûmların hepsi birden aç kurtlar gibi sebze yığınlarına saldırıyorlar. Havuçlar temizlenirken bazen, birkaç tanesi kabın dışına düşüyor. Havuçlar çok lezzetli ve sadece pazar günleriyle diğer tatil günleri, çorbalarımıza birkaç parça konuyor.

Hapishane avlusundaki küçük bahçemizin etrafında dolaşırken belirsiz geleceğimizden konuşuyoruz. Bugün, Pawiak'ın üç büyük ağacının gölgesinde dinlenirken, Büyük Haham'ın karısı Madam Sh.'nin kızı Felicia K., Umschlagplatz'a gönderilmemiz halinde kendimizi zehirlememizin daha iyi olacağını söyledi. Yakın bir zamanda, bu haplardan almaya başlayacağımıza bizi inandırdı. Bu sözleri duyunca tüylerim diken diken oldu ve garip tir ki, yaşama isteğim her zamankinden daha da güçlendi.

Ara sıra bizi ziyaret eden komiser, bu ayın yirmi üçünde Almanya'daki Amerikan toplama kampına götürüleceğimizi söyledi. Kadınlar, Lake Constance yakınındaki Liebenau'ya ve erkekler de Laufen'e gönderilecekmiş. Bu bilginin ne kadar doğru olduğunu bilemiyorum. Temsilcimiz Bay S., komisere İngiliz ve tarafsız vatandaşların nereye götürüleceğini sorduğunda, onların Sosnowiec yakınlarında bir kampa gideceği cevabını aldı. Bu doğru değil, çünkü Sosnowiec yakınlarında herhangi bir kamp olmadığını ve bu insanların, gettonun diğer sakinleriyle birlikte bir ölüm kampına gönderileceklerini biliyoruz. Bay S., bu soruyu sadece, Nazi'nin nasıl tepki vereceğini görmek için sormuştu.[1]

Her gün, düzinelerce at arabasına doldurmuş mobilya ve diğer eşyalar, yağmalanan Yahudi eşyalarının olduğu büyük depolara getiriliyor ve bunlar, hapishanenin karşısındaki Dzielna Sokağı'nda bulunan evlere yerleştiriliyor. Bazı mahkûmlar, bu arabalarda kendi eşyalarını görüyorlar. Üstelik bu arabaların sürücülerinin genelde yakın tanıdıklar çıkması -bir doktor, bir mühendis, eski bir zengin tüccar ya da bir avukat- çok daha korkunç. Naziler, en ağır fiziksel güç gerektiren işler için aydınları seçiyorlar.

Bu arabalardan birinde, muhteşem piyanistimiz Wladyslaw Spielman'a rastladım. Görüntüsü beni çok sarstı. Zayıf ve bitkin görünüyordu, giydiği takım elbise, üzerinde bir çuval gibi duruyordu. Kıyafetinin kolları yama doluydu ve yakası yırtıktı. Omzundan sarkan çantada biraz ekmek vardı. Gözleri yuvalarından çıkacak gibiydi ve zor nefes alıyordu.

At arabaları, pencerelerimizin önünden uzun kuyruklar halinde geçiyorlar. Sürücüye yükü indirmesi için iki kişi eşlik ediyor. Spielman'ın, kaldırmak zorunda olduğu her ağır parçayı taşırken nefesinin kesildiğini görebiliyordum. O ve iki yardımcısı, arabanın arkasında kalan büyük bir piyanoyu çıkarmak için uzun zaman uğraştılar. Onları izleyen bir Alman, birdenbire kapıdan çıktı ve onu azarlamaya başladı. Spielman kendini savunmaya çalıştı ve piyanonun ağır ayaklarını gösterdi, ama karşılığında, suratında patlayan bir tokat aldı.

Piyanist bir an, bize döndü; galiba ona baktığımızı fark etmişti. Acı acı gülümseyerek başını öne eğdi. Konserlerinin o hevesli, eski dinleyicilerini tanımıştı. Şaşkınlık ve utanç içinde geri döndü ve işine devam etti. Yarım saat sonra araba boşalmıştı. Wladyslaw Spielman koltuğuna geçti ve alnına süzülen teri eliyle sildi. Dizginleri çekti ve atlar hareket etti.

8 EKİM 1942

Zelig aracılığıyla Rutka'dan mektup aldık. Mektupta, sınır dışı edilmekten nasıl mucize eseri kurtulduğunu yazıyor. "Babamın

baş denetmenlerinden biri olduğu Aschman fabrikasının işçileri olarak, uzun bir kuyrukta bekliyorduk. Brandt (Varşova'daki sınır dışı eylemlerini yöneten Nazi) hemen yanımızda duruyordu ve kimlerin Treblinka'ya gideceğini bildiriyordu. Bir anda annemi işaret etti ve ona kuyruktan çıkmasını söyledi. Hemen anneme koştum ve onunla gitmek istediğimi söyledim. Brandt bana baktı ve bir anda gülümsemeye başladı. Beni oracıkta vuracağını düşündüm, ama çok ilginç bir şey oldu ve annemle bana, fabrikada çalışmaya devam etmesi beklenen insanların arasına geçmemizi söyledi. İlk önce şaka yaptığını sandım, ama ciddiydi. Bu olay beni öyle etkiledi ki, hastalanıp iki hafta boyunca yatağa düştüm. Birkaç gün önce ayağa kalktım, ama eklemlerim hâlâ ağrıyor. Arkadaşlarımızdan kimseyi görmedim, çoğu ya öldürüldü ya da sınır dışı edildi. Tüm gün çok çalışıyoruz; eve geldiğimizde de ölü gibi yatıyoruz ve sabah saat altıda yeniden işe gitmek için zor kalkıyoruz. Pek çok erkek onlarla kalmamı teklif etti. Bu seni şaşırtmasın; tüm kızlar böyle yapıyor. Gettoda çok az sayıda kadın kaldı ve özellikle genç kızlar, her gün, bir işi ve fabrikanın yakınında kalacak bir yeri olan erkeklerle birlikte yaşama teklifi alıyorlar. Şu an için kendi kendime yetiyorum. Birkaç gün içinde, sizi görmek için, Abie'yle Dzielna Sokağı'na geçmeye çalışacağım."

10 EKİM 1942

Bugün benim doğum günüm ve günün tamamını yatağımda geçirdim. Herkes beni tebrik etmeye geldi, ama hiçbirine cevap vermedim. O akşam kız kardeşim üç şalgam kapmayı başardı ve doğum günümü kutlamak için gerçek bir ziyafet çektik.

12 EKİM 1942

Aryan tarafındaki bütün Amerikalı kadınlar Pawiak'a getirildiler. Belki de bunun anlamı, yakında takas edileceğimizdir.

Lwow'dan gelen Amerikalı kadınlarla birlikte "Sırbistan"a yerleştirildiler. Yer darlığı nedeniyle, bazıları hapishane kilisesine yerleştirildiler; bazı anne ve çocuklar da bizim binanın zemin katındaki iki küçük odaya konuldular.

Onlarla banyoda karşılaştık; kilise buradan çok da uzakta değil. Bu kadınların bazıları Yahudi ve mahkûmlar arasında bile, hoş olmayan Yahudi karşıtı bir tavrın yayılmakta olduğunu söylediler. Yahudi kadınlar, sürekli olarak, kendilerini yabancı hissetmeye zorlanıyorlar. Sadece bu gruptaki rahibeler onları koruyorlar ve bazı kadınların Yahudi karşıtı ifadelerini kınıyorlar. Rahibeler, Yahudi ya da Yahudi olmayan ayrımı yapmadan tüm çocuklarla ilgileniyorlar. Gerçek bir kardeşlik sevgisi ve Hıristiyan yardımseverliği sergiliyorlar; herkes de onlara saygıyla bakıyor.

17 EKİM 1942

Bugün, Yahudi olmayan arkadaşımız Zofia K.'dan bir paket aldık. Birkaç gün önce, annem ona yazmış ve ondan biraz yiyecek göndermesini istemişti. O da hemen karşılığını verdi. İçinde bulunduğumuz bu sefalet okyanusunda sıcakkanlı bir dost bulmak, bizim için büyük bir nimet. Zofia K. ve kocası, savaş boyunca bize büyük nezaket gösterdiler, onlara çok şey borçluyuz. Bay K., bizi Lodz'dan Varşova'ya getirmek için hayatını bile riske etti. Kendisini çok ciddi bir tehlikeye atma pahasına da olsa, kardeşimi ve beni bir süre evinde barındırdı. Bayan K., Abie Dayıma yardım etmeye çalışacağını ve mümkün olan en kısa zamanda bize daha fazla yiyecek göndereceğini de yazmış.

Sovyet bombardımanları giderek sıklaşıyor. Patlamalar yüzünden geceleri uykuya dalmak çok zor. Dahası, başımızda korkunç bir böcek belası var. Burada kaldığımız onca zamandan sonra yataklarımızın içindeki saman iyice toz topladı ve sert bir yığına dönüştü. Duvarlardaki kâğıtlar lime lime oldu ve arkası tamamen tahtakurularıyla doldu. Hepimizin vücudunu kırmızı

noktalar kaplamış durumda. Pireler ise iyice azdı. Hiçbir mikrop öldürücü işe yarayacağa benzemiyor.

Üç yeni tutuklumuz var; şu ana kadar Varşova'nın yakınında bir yerde olan Amerikan vatandaşı Adam L.'nin karısı ve gettodan iki kadın, Guta E.'nin annesi ile Haiti vatandaşı olan mahkûm Leon M.'nin karısı Lily. Son "operasyonları" dehşet içinde yaşamışlar ve bu, ruhlarında silinmez izler bırakmış.

Bayan Lily bizim odamıza taşındı. Kendisi yirmi iki yaşında. Anne ve babası ile bir erkek kardeşini gettoda bırakmış. Birkaç akşam önce, çok yoğun bir hava saldırısı sırasında, hepimiz yataklarımızdan fırladık; sadece Lily yattığı yerde kaldı. Birimiz onu kaldırmaya çalıştı, ama o duvara döndü ve şöyle dedi: "Umurumda değil. Hiçbir hava saldırısı beni korkutamaz. Hatta keşke o bombalardan biri beni vursa. Benim için artık yaşamanın bir anlamı yok."

Moralimizi yüksek tutmaya çalışıyoruz. Her akşam, odalardan birinde toplanıp çeşitli konuları tartışıyoruz. Ayrıca herkesin kendi deneyimlerini paylaştığı ve çalınan şalgamlarla şenlenen ziyafetler düzenliyoruz.

Genellikle Guta E., annesi ve Bolivyalı Marysia Sh.'nin odasında oturuyoruz. Marysia'nın kocası şu anda Bolivya'da. Bu egzotik Güney Amerika ülkesinin fotoğraflarını bize göstermeye bayılıyor. Çok komik, ufak tefek, tombul ve sarışın biri. Açlıktan hiç şikâyet etmez; aksine kilo verdiği için halinden çok memnun.

W. ailesi –anne ve onun üç kızı; Noemi, Tusia ve Dita (yanında üç yaşındaki kızı Crysia da var)– aramızdaki en eğlenceli kişilikler. Zarif, sarışın bir güzelliği olan Noemi, en gençleri. Kısa zamanda herkesin sevgisini kazandı. Ablası Tusia'nın mükemmel bir espri anlayışı var. Noemi ve Tusia, 1940'ta kolluk takmamak suçundan Pawiak'ta üç ay geçirmişler. Hapishane görevlimiz onları çok iyi tanıyor ve kızlar, ona rüşvet verirken hiçbir sorun yaşamıyorlar. Görevliler, Aryan tarafının yanı sıra getto ile aramız-

daki en temel iletişim kaynağımız. Görevlerini tamamladıktan sonra Aryan tarafındaki evlerine dönüyorlar ve gettodan geçmek durumundalar. Mektuplarımızı oraya götürüyorlar ve oradaki arkadaşlarımızdan, akrabalarımızdan bize mektup getiriyorlar.

Noemi doğuştan bir oyuncu ve harika bir ezberi var. Zelwerowicz Tiyatro Okulu'nda bir yıl eğitim almış ve gettodaki Femina Tiyatrosu'nda bazı oyunlarda rol almış. Bugün bize, Tuwim'in harika şiiri "Pif-paf"ı okudu. Şiiri bitirdiği zaman hepimizin gözleri doldu. Şiir, sanki bugün yazılmış gibi, içinde bulunduğumuz zamanı anlatıyor. Noemi şiiri okurken kendini o kadar yordu ki, bitirdiğinde yatağa yığıldı. Marysia koşarak yanına gitti ve ona bir parça şalgam verdi.

Pawiak'taki yeni tutukluların arasında, Aryan tarafında yakalanan bir İsviçre vatandaşı, Bay D. de var. D., Guta E.'nin iyi bir arkadaşı. Bize tüm Polonya'da Yahudilerin sınır dışı edilmekte olduklarını ve Lublin bölgesinde oldukça inatçı bir direniş sergilediklerini söyledi. Ölüm kamplarına gönderilmektense kaldıkları yerde ölmeyi tercih ediyorlar. Gençler ormanlık alanlara kaçıyor ve gerillalara katılıyorlar.

20 EKİM 1942

Yahudi polis komiseri Leikin ve cemiyetin yapı bölümünden Bay First, yeraltı dünyası ajanları tarafından öldürüldü.

Pawiak'tan pek çok tutuklu kimsenin geri dönemediği Oswiecim'deki kampa gönderildi. Şimdi herkes, buranın da Treblinka gibi bir ölüm kampı olduğunu biliyor. Tek farkı, oranın kurbanlarının sadece Polonyalılar olması.[2]

Aryan tarafında da gerginlik artıyor. Binlerce Polonyalı, Prusya ya da Orta Almanya'da işçilik yapmaya gönderiliyor. Çalışma hizmeti şimdi tüm Polonyalılar için zorunlu ve yeni bir çalışma kartı sistemi getirildi. Her tür bahaneyle ve hatta

hiçbir bahane olmaksızın toplu tutuklamalar gerçekleştiriliyor. Tutuklananlar genelde aydınlar. Dün hapishanenin çamaşırhanesinde, tutukluların arasında, Polonyalı ünlü oyun yazarı Mina Swierszczewska'yı gördüm.

23 Ekim'de, yani önümüzdeki cuma günü, "saat tam onda" tüm Amerikan vatandaşlarının gönderileceğini "bininci" kez söyleyen Komiser Nikolaus, bugün ziyaretimize geldi. Ona inanmasak da hepimizin morali bozuldu. Güney Amerika ülkelerinin vatandaşları ne düşüneceklerini bilmiyorlar; bazıları çok karamsar ve büyük olasılıkla Treblinka'ya gönderileceklerini söylüyorlar. Bunu düşünmek bile istemiyorum. Onlarla aylardır ortak bir kaderi paylaşıyorum ve şimdi ayrılmak zorundayız.

22 EKİM 1942

Bu gerçekten de Pawiak'taki son gecemiz mi? Yarın yaşayacağımız belli mi? Gecenin karanlığı çökmeden, erkek tutukluların odasında bir veda yemeği düzenledik. Şalgam yedik ve temsilcimiz Bay S., yirmi bir Amerikan vatandaşına bir konuşma yaptı. Masanın üzerine, savaşın başlangıcından beri hatıra olarak bavulumda sakladığım, iki küçük Amerikan bayrağını yerleştirdik. Odaya, çok coşkulu bir ruh hali hâkimdi. Noemi W. şık bir gece elbisesini andıran ipek bir sabahlık giyiyordu. Şiirler okudu, şarkılar söyledi. Ben de birkaç İngilizce şarkı söyledim. Görevliler bizi izlerken, içimde, bize imrendiklerine dair bir his vardı.

23 EKİM 1942

Aşırı derecede keyifsizdik ve hayal kırıklığına uğramıştık. Sabah saat onda tüm Amerikan vatandaşları, -Yahudi olan ve olmayan, sayıları yüz elliyi bulan bir topluluk- ayrılmaya hazır bir şekilde avluda bekliyordu. Bir anda Bürckel ve Pawiak'ın kumandanı ortaya çıktılar. Bürckel, kızgın bir ses tonuyla, tüm tutuklu erkeklerin iki dakika içinde kapının önünde sıraya girmelerini em-

retti. Bu durum büyük bir panik yarattı, çünkü Güney Amerikalı vatandaşlar gönderilmeyi beklemiyorlardı. Deli gibi, bavullarının yanına gittiler ve onları kapatmaya bile fırsat bulamadan, geç kalmamak için apar topar kapıya koştular. Hemen sonra Komiser Nikolaus geldi ve trende kadınlar için yer olmadığını, bu nedenle onların ertesi gün ayrılacaklarını söyledi. Ardından, erkekler kamyonlara götürüldüler. Kadınlar kocalarına veda etmeye bile vakit bulamadılar. Babamın yanağına bir öpücük kondurabildim, ama tek çift laf edemedik. Annem tam bir şok içindeydi. Odamıza döndük ve kendimi şapkamla, kabanımla yatağıma attım.

Bir saat sonra tüm Güney Amerikalı vatandaşlar geri döndüler. Sonradan, emrin sadece Birleşik Devletler vatandaşlarını kapsadığı anlaşıldı. Fakat Bürckel, panik ve hayal kırıklığı yaratmak için, kasıtlı olarak ortalığı karıştırmıştı.

Aslında, babamın gittiğine seviniyorduk. Amerikan belgeleri yoktu; tam bir Polonya vatandaşıydı ve burada kaldığı sürece, Treblinka'ya sınır dışı edilme tehlikesi altındaydı. Kampta en azından İsviçre Takas Komisyonu'nun gözetiminde olacak. Bay Sh. ve Bay G. de babamla aynı durumda – onların da eşleri Amerikalı. Babam şu anda trende olmalı. Onu bir daha görebilecek miyiz?

30 EKİM 1942

Komiser Nikolaus'un emriyle, hapishane doktoru hepimizi muayene etti. Hasta olanlarımızın serbest bırakılacağına ve Aryan tarafına gönderileceğine inanıyorduk. Bu doktor, Alman kökenli bir Polonyalı ve Alman teknikleri kullanıyor. Ona göre, herkes sağlıklıydı. Ama yine de, karmaşık bir göz hastalığı olan Bayan Sh.'yi, kızını, Bayan K.'yi ve onun üç torununu, yedi aylık hamile bir kadını, kızı Krysia bir deri hastalığına sahip olan Bayan Dita W.'yi ve temsilcimizin eklem iltihabı olan karısı Bayan S.'yi serbest bıraktı. Serbest bırakılan tüm kadınlara, Aryan tarafında yaşama izni verildi.

XV. BÖLÜM

YİNE KANLI GÜNLER

15 KASIM 1942

Getto bu aralar kanlı günler yaşıyor. Ayın dokuzundan on ikisine kadar yeni bir insan avı vardı. Almanlar bu kez, terzi ve ayakkabı dükkânlarından çok sayıda işçi topladılar. Nazilerin gettodan gidenlerden geri kalanları rahat bırakacaklarını umuyorduk, çünkü resmi rakamlara göre 40.000 kişi kalmıştı. Yeni kıyımın ilk gününde, pencerenin önünden çekçeklerle geçen yaşlı Yahudi polislerini gördüm. Aralarında Komiser Hertz de vardı. Beni fark ettiğinde önce hafifçe gülümsedi, sonra selam verdi ve başını öne eğerek yoluna devam etti.

Bu yeni sınır dışı operasyonunun liderleri, Brandt ve daha önce gettoya gelen yabancı vatandaşların kayıt işlemini idare eden yardımcısı Orf'tu. Orf, kısa bir süreliğine, Pawiak'ta bizim idaremizi de üstlenmişti. Bu uzun boylu, yakışıklı, sarışın adam, her zaman kibardı ve gülümsemesi eksik olmazdı. Onun hakkındaki genel yargı da, Almanlar arasında, bir insana zarar veremeyecek yapıda istisnai bir kişi olduğu yönündeydi.

Şimdi ortaya çıktı ki, şu an için Almanya'da izinde olan Bay Orf, tam bir katil ve aynı zamanda en korkunç zulümlerin

de sorumlusuymuş. Bir keresinde, Yahudi biriyle gülümseyerek konuştuğu esnada, silahını çıkarıp yanlarında duran başka bir Yahudi'nin kafasına ateş ettiği söyleniyor. Sonra da gayet kibar bir biçimde konuştuğu Yahudi'yi öldürmüş. Bir gün onun, penceremizin altında, bir grup kadınla şövalye edasıyla konuştuğunu gördük. Bu, sınır dışı operasyonunun zirve olduğu dönemdeydi. Başımızdaki görevli bize, onun iznini, sınır dışı operasyonu sırasında gösterdiği büyük hizmetlere karşılık bir ödül olarak aldığını ve karısının yeni doğum yaptığı Almanya'da iki hafta kalacağını söyledi. Yani, bu katil, yeni doğan bebeğini kanlı elleriyle okşayacak.

Yahudi polisi bugün, Pawiak'a birkaç inek getirdi.[1] Bu hayvanlar, büyük olasılıkla, Yahudi mandıralarından istendi. Belki de onlar, gettoda kalan son ineklerdir. Storm Troop (zalimliği ve şiddetiyle tanınan, Hitler'e özel askeri bir birim, ç.n.) liderleri ve Pawiak'ın Nazi görevlileri, şimdi daha iyi yemekler yiyecekler.

Komiser Nikolaus, bizim buradan ayrılışımız hakkında yeni sözler vermeye devam ediyor. Şu an için belirlenen tarih 16 Aralık, fakat kimse onu ciddiye almıyor.

Hava giderek soğuyor, dondurucu bir rüzgâr var ve kar yağıyor. Hapishane mutfağı, sobada yakmamız için, bize her gün çok az miktarda kömür veriyor. Fakat bu sadece, bir ya da iki saat dayanıyor.

Uzun zaman önce buradan ayrılan tarafsız vatandaşlar için sık sık yeni paketler geliyor. Bu paketleri gönderenler, bu insanların sınır dışı edildiğini ve belki de şu anda hayatta olmadıklarını bile bilmiyorlar. Bay S. bu paketleri elde tutmayı başarıyor. Paketlerden çıkanları, en çok ihtiyacı olanlara dağıtıyor. Almanlar isimlerimizi tam olarak bilmiyorlar. Paketlerde genellikle patates, havuç ve sobamızda pişirebileceğimiz diğer sebzeler oluyor.

Dostumuz Zofia K., her hafta bize, içinde ekmek, patates ve soğan bulunan bir paket yolluyor. Hastalık dolayısıyla serbest bı-

rakılan ve şu anda Aryan tarafında bir otelde kalan kadınlar için de paketler geliyor. Onlar, aileleri Pawiak'ta tutulan ve orada gizlenen bazı Yahudilerle iletişim halindeler. Bayan P. ve küçük kızını kurtardılar. Dita W., bazı Gestapo subaylarına oldukça yüklü bir rüşvet vererek bunu başardı. Şimdi, zavallı Bayan P., tehlikeden kurtulmuş durumda.

Geçenlerde, annesi ile kız kardeşleri Tusia ve Noemi'nin yanı sıra Bayan S. ile on altı yaşındaki oğlu Martin'in, altmış yaşındaki Bayan R.'nin, Bay K. ile karısının ve üç yaşındaki oğlu Richard'ın da serbest bırakılmasını sağladı.

Şu anda bizim binamızda bulunan Bay D. için bir Paraguay pasaportu geldi. Kendisi, Pawiak hücrelerinde olan bitenler hakkında korkunç şeyler anlattı.

Bürckel, infazları bizzat gerçekleştiriyormuş. Bu sadist, yaptığı işten de büyük zevk alıyormuş. Bir düzineden fazla tutuklunun kapatıldığı büyük hücrelerde, kalanların birine uzun süre işkence yaptıktan sonra, onu diğerlerinin önünde asıyor ve ardından, hücre arkadaşlarına, cesedi Pawiak'ın ağzına kadar dolu olan soğutma odasına götürmelerini emrediyormuş. Sonra da cesedi taşıyan adamı asıyor ve böylece tüm hücreyi birer birer boşaltıyormuş. Bay D., tutuklulara çektirilen eziyetleri de anlattı. Bürckel, inanılmaz işkenceler yapıyor, vücutlarının bazı bölümlerini yakıyor, iğneler batırıyor ve bunun gibi daha pek çok şey yapıyormuş.

1 ARALIK 1942

Bugün Rutka, Abie Dayım ve dayımın karısıyla birlikte, Pawiak'taki penceremizin önüne geldi. Rutka o kadar da kötü görünmüyor ve her zamanki gibi, yüzünde gülücükler eksik olmuyor. Öğle yemeği saatinde, hapishanenin karşısındaki çalıştıkları evin kapısından çıktılar ve Alman muhafızdan, içerde tutulan aileleriyle konuşmak için izin istediler. Bu Alman, yaşlıca birisiydi.

Onların isteğini yerine getirdi ve hatta, başka bir Alman devriyesi yaklaşırsa uyarmak için, gözlerini onlardan ayırmadı.

Onları bu kadar yakınımızda görmek ve onlarla konuşabilmek bizi çok mutlu etti. Rutka, babasının halen Aschman fabrikasında baş denetmenlerden biri olarak çalıştığını söyledi. İşe dönmek zorunda olduklarından, maalesef fazla kalamadılar. Daha sonra, onları, iş dönüşü sıraya girmiş yürürlerken gördüm. Rutka bize gülümsedi ve karla kaplı sokağın köşesinde gözden kayboldu.

Hapishanenin karşısındaki evde düzenleme işini idare eden Alman, çalışanlarına eziyet ediyor. Bazen birine sıradan çıkmasını ve yirmi kez kendisini yere fırlatmasını emrettiğini görüyorum. Kurban, karlı ya da çamurlu yere, yüzünün üzerine düşmek zorunda. Onun bu korkunç duyguyu daha fazla yaşaması için, Alman, silahını ona doğrultuyor. Çalışmaktan yorulan ve bir an önce evlerine gitmeye çalışan insanlar, bir yandan onlara ileri geri yürümelerini emreden, bir yandan da aklına estikçe sayım yapmak için onları durduran bu Nazi yüzünden, uzun bir süre bu soğuk sokakta tutuluyorlar.

Hapishanenin karşısındaki ve yanındaki evlerde çalışan işçiler, tüm tutukluları tanıyorlar. Denetmenlerinin başlarında olmadığı an, hemen bizimle muhabbet ediyorlar. Bizim ne zaman Amerika'ya gideceğimizi soruyorlar ve bizden, tüm dünyaya, burada yaşananları anlatmamızı istiyorlar. Ve biz, hiçbir şey yapamamanın verdiği çaresizlikle onlara bakıyoruz.

Şimdi Aryan tarafında yaşamakta olan temsilcimiz Bay S. çok aktif birisi. En azından birkaç Yahudi'yi daha gettodan kurtarmak için elinden gelen her şeyi yapıyor. Bu becerikli adam, şimdi de evlenme cüzdanları sayesinde tutuklanarak buraya getirilmeleri için, gettodaki kadınları bazı tutuklu erkeklerle evlendirmeye çalışıyor. Tutuklu kızlardan da aynı şeyi yapmalarını ve böylece, birkaç erkeği de yanlarında götürerek kurtarmalarını istiyor.

Ayrılma tarihimiz 16 Aralık ve ben hâlâ buna inanamıyorum. Odalarımızda şu aralar hüzün hâkim. Arkadaşlarımızın pek çoğu ayrıldı. Akşamları çok sessiz geçiyor ve genellikle kitap okuyoruz. Birkaç gün önce, gettodan tutuklu Yahudiler için, bir kitap kolisi geldi. Koliyi buraya, cemiyetin en aktif liderlerinden biri olan Bay S. gönderdi.

Hepimiz, yiyecek verildiğinde duyduğumuz sabırsızlıkla kitaplara saldırdık. Aralarında, Adrienne Thomas'ın yazdığı *Catherine Becomes a Soldier*'ın ikinci cildi olan *Catherine, the World is Aflame*[2] kitabını bulduğumda sevinçten deliye döndüm. Bu kitabı birkaç kez okumuş olmama rağmen, yine aynı hevesle, yeniden okumaya başladım. Hep idealim olan favori kahramanım Catherine'in öyküsünden çok şey öğrendim.

Bu kitap bana, geçmişimden bir parça getirdi. Konu, 1938'deki savaşın patlak vermek üzere olduğu Münih Konferansı sırasında geçiyordu. Doğduğum yer olan Lodz sokakları gösterilerle çalkalanıyordu ve annemle babam, ben duymayayım diye, fısıltıyla gizli bir şekilde konuşuyorlardı.

Gökyüzünün yoğun bir bulut tabakasıyla kaplı olduğu ve yağmurun dur durak bilmeden penceremin camını dövdüğü o sonbahar akşamlarından birinde, sıcak, aydınlık odamda bir sandalyenin üzerinde kıvrılmış, bu kitabın sayfalarını birbiri ardına yutuyordum. Sonra, kitabın kahramanı Catherine ile tanıştım. Tüm gerçeklik, aklımdan uçtu gitti, ben Catherine ile yaşadım, onunla sevdim ve dünyayı onun gözlerinden gördüm. O akşam, kitabın son sayfasını çevirdiğim geç bir saatte, kendi adımın da Catherine olduğunu düşündüm. Ardından, ben Catherine'in yaşındayken dünyanın nasıl bir yer olduğuna dair sınırsız hayaller kurmaya başladım. "Bir savaş başladığında, ben de onun gibi Lucien Quirin'imi alırdım, silah sesleri, bombardımanlar, salgın hastalıklar ve sonu gelmeyen yaralı asker trenleri olurdu" diye aklımdan geçirdim. Belki ben de, Metz istasyonunda yaralı kah-

ramanlara, yiyecek vererek yardım ederdim. Benim Lucien'im de düşerdi ve arkasından da ben. Ama hayır... Ölmek istemiyordum. Ertesi sabah, büyük bir hüzünle uyandım. Okuldaki tüm arkadaşlarım, Adrienne Thomas'ın kitabının adını "okunması gerekenler" listesine eklediler. Benimse tek bir arzum vardı: bir gün onun gibi bir roman yazmak.

Savaştan kısa bir süre sonra 1939'da, bu kitabı yeniden okudum. Gettoya kapatıldığımda, her yerde onu aradım ama bulamadım. Şimdi ise sanki bir mucize gerçekleşmiş gibi, kitap, Pawiak'ta! Ve onu elime aldığımda, yatağımın kiri gözüme görünmez oldu, artık ne pireleri ne de açlığı hissediyordum. Gerçek bir kahraman olan ve çok zor şartlarda büyük bir cesaretle hareket eden Catherine'in hayatını okudum.

10 ARALIK 1942

Vaktimizin çoğunu yabancı dil çalışarak geçiriyoruz. Marysia S. ve Guta E. İspanyolca öğreniyor. W. ailesi, Adam, Rose, Esther ve ben de İngilizce çalışıyoruz.

Tüm bu kâbusun ortasında, az da olsa eğleniyoruz. Tanınmış bir tasarımcı olan Tadeusz R., birkaç esprili poster hazırladı ve erkek tutukluların odasına astı. Adam W. ve ben, mutfakta kavga eden kadınlar, hava saldırıları hakkındaki izlenimlerimiz, çeşitli Amerika ülkelerine olan vatansever bağlılığımız hakkında, hayatımızın farklı yönlerini anlatan esprili şarkılar yazdık. Kendilerinin bile görmediği uzak ülkelerin vatandaşlarının uydurduğu, "tutuklu milleti"miz onuruna bir marş bile bestelendi. Adam W.'nin yazdığı marş şöyle:

Pawiak'ta yepyeni bir millet var,
Her ülkeden ve her şehirden.
Büyük bir birlik içinde yaşıyorlar,

Aşırı soğuğa ve açlığa rağmen.
Çoğunun geldiği yer;
Paraguay civarındaki topraklar.
Orada hayattan en çok keyif alanlar ise
Kumsaldaki kuşlar ve sinekler.
En aristokratik grup;
Kosta Rikalı,
Müzik grubumuzun lideri de
İşte onların arasındaki karasakallı.
Bir de müstakbel karısı var
Bolivyalı bir vatandaşın,
Ama bilmiyor ne getireceğini
Gelecekteki evliliğinin.
Ve tek Meksikalımız
Sayısız evlenme teklifi alıyor,
Bu az bulunan erkeği kapmak içinse
Bütün kızlar deliriyor.
Nikaragualı iki esmerden
Biri sessiz, diğeri gürültücü,
Biri alçakgönüllü diğeri ise gururlu
Ama ikisi de pro domo sua delisi.
Üç Carmen ve bir matador,
Yaşlı bir kadın ile torunu
Ellerinde durur bir sürü çıkın ile bavulu
Hayal edip dururlar "vatan"ları Ekvador'u.
Bayrağında yıldız ve çizgi olanlar
Herkesten daha gururlu,
Bu duvarların ardına kapatılsalar da
Onlardır buranın efendisi, lordu.

(Şair, ikinci dörtlükte, burada çok sayıda bulunan Paraguay vatandaşlarından bahsediyor. Karasakal, temsilcimizin takma adı. Dördüncü dörtlük, Bolivyalı kocasının muhtemel sadakatsizliği hakkında acımasızca takıldığımız Marysia S.'yi anlatıyor. Birleşik Devletler vatandaşları "efendi ve lord" olarak görülüyorlar, çünkü onlar, vatandaşlıkları ya da pasaportları yeni kökenlerine dayanan diğerlerinin aksine, tek gerçek yabancı vatandaş grubu.)

17 ARALIK 1942

Ayrılma günümüz yine ertelendi; bu seferki erteleme gelecek yıla kadar. Odalarımız inanılmaz kalabalık, çünkü hastalık nedeniyle serbest bırakılan tüm tutuklular, ayrılma tarihimiz belirlenmeden önce, çıkınlarıyla geri döndüler. Hapishane komutanı, taşradan, aralarında W. ailesinin bazı üyeleri ve ailesiyle birlikte Pinczowlu Haham R.'nin de bulunduğu yeni tutuklular geldiği için, bize fazladan iki oda vermek zorunda kaldı. Hepsinin Güney Amerika pasaportu var. Bu insanlar, Treblinka'ya gitmekte olan bir transfer grubundan son anda ayrılmışlar. Pawiak komiseri onları avluya bıraktığında korkunç görünüyorlardı. Kıyafetleri yırtık ve kirliydi. Yüzlerinde ise ölümün gölgesi vardı. Önce haham geldi, ardından da karısı, iki bekâr kızı, kocasıyla birlikte diğer kızı ve karısı altı yaşındaki çocuğunu kollarında taşıyan oğlu geldi.

Berbat bir yürüyüştü bu, sanki bir cenazenin arkasından gidiyorlardı. Yeni gelen kadınlar bizim odaya yerleştirildi. İçeri girdiklerinde gözyaşlarına boğuldum ve Percy ile Abie Dayım gözümün önüne geldi. Neden onları da kurtaramadık? Yatağıma kapandım ve uzun bir müddet ağladım.

Dün gelenlerden Dita W., dün akşam, Treblinka'daki kamp hakkında duyduklarını anlattı. Aleja Szucha'daki Gestapo karargâhına sık sık yaptığı ziyaretler esnasında, bu ölüm kampında subaylık yapan bir Almanla tanışmış. Adam, onun Yahudi olduğunu anlamamış ve tatminkâr bir ifadeyle, sınır dışı edilen Yahudilerin

orada nasıl öldürüldüklerini anlatmış. Bu arada, Almanların, sonunda tüm Yahudilerin "işini bitirecekleri" konusunda da garanti vermiş.

Umschlagplatz'daki sığır arabalarının her birine, zemin kalın bir kireç tabakasıyla kaplandıktan sonra, yüz elli kişi doldurulуyormuş. Arabaların ne bir penceresi ne de başka bir açıklığı varmış. İnsanlar üst üste ve havasızlıktan nefes almakta zorluk çekerek yatıyorlarmış, onlara yiyecek ya da su dahi verilmiyormuş. Arabalar, Stawki durağında genellikle iki ya da üç gün bekliyormuş. İçeriye kapatılan insanlar, doğal olarak gaz çıkarma eylemlerini yerine getirdiklerinde, kapalı arabaların içindeki kireç eriyor ve içerisi zehirli gazlarla doluyormuş. Sağ kalanlar, Treblinka durağında arabalardan indiriliyor ve ustalık alanlarına göre ayrılıyorlarmış. Ayakkabıcılar, terziler ve bunun gibi zanaatkârlar, atölyelerde çalıştırılacaklarına inanmaları için ayrı ayrı gruplanıyorlarmış. Asıl amaçlanan ise, kendi ölümlerine daha itaatkâr bir biçimde gitmeleriymiş. Kadınlar ve erkekler de ayrı gruplar halinde götürülüyorlarmış.

Treblinka'nın gerçek ölüm evi, sık bir ormanın içine yerleştirilmiş. İnsanlar kamyonlara doldurulup bazı binalara götürülüyor ve orada tamamen soyunmaları söyleniyormuş. Her birine birer kalıp sabun veriliyor, çalışma kampına gitmeden önce yıkanmaları emrediliyormuş. Çıplak kalan insanlar, erkek, kadın ve çocuk olmak üzere ayrı gruplar halinde, kaygan zeminli bir hamama götürüldüklerinden, içeri adımlarını atar atmaz yere yuvarlanıyorlarmış. Küçücük odalar o kadar kalabalık oluyormuş ki, insanlar yine üst üste yığılmak zorunda kalıyorlarmış. Hamam tamamen dolduktan sonra, pencerelerden içeri yoğun sıcak buhar veriliyor ve birkaç dakika içinde insanlar, korkunç bir acıyla boğularak ölüyorlarmış.[3]

İnfazın ardından, cansız bedenler, Yahudilere taşıtılıyormuş – Naziler bu amaçla, özellikle en genç ve dinç olanları seçiyorlar-

mış. Diğer Yahudiler, kurbanların ayakkabı ve elbiselerini seçip ayırmak zorunda bırakılıyorlarmış. Her transferden sonra, ölüleri gömme ya da eşyalarını ayırma işinde çalıştırılan Yahudilerin nöbetini diğerleri devralıyormuş. Çünkü bu kişiler, bu işe bir haftadan daha fazla dayanamıyorlarmış. Çoğunluğu ya aklını yitiriyor ya da vuruluyormuş. Ukraynalı ve Alman çalışanlardan da görevden alınanlar oluyormuş çünkü yaşça büyük Alman askerler, yaptıkları işlerden şikâyet ediyorlarmış. Sadece baş Alman yetkilileri görevlerinde kalıyormuş.

Treblinka'dan kaçmak imkânsız olsa da, iki genç Yahudi, imkânsızı başarmış.[4] Ağaçların arasında yaptıkları uzun yürüyüşün ardından Varşova'ya ulaşmışlar ve diğer detayları oradakilere anlatmışlar. Onlara göre, Almanlar bazı infaz odalarında elektriğin yanı sıra çeşitli gazları da kullanıyorlarmış. Öldürülenlerin sayısı çok olduğundan, Almanlar, mezar kazmak üzere yeni bir makine kurmuşlar.

Treblinka'dan geçen trenlerde seyahat edenler, oradan gelen kokunun, burunlarını kapattıracak kadar zehirli olduğunu söylüyorlar.

Dita'nın anlattıklarından sonra, hiçbirimizin gözüne uyku girmedi.

Dita'dan, ayrıca, Aryan tarafında saklanan Yahudilerin çektiği acılar hakkında da çok şey öğrendik. Polonya halkının içinde boğulduğu kan deryası, hâlâ mevcut olan Yahudi karşıtı zehri yok edemedi. Bazı Polonyalılar, özellikle de işçiler ve radikal aydınlar, çoğu zaman Yahudi arkadaşlarını kurtarmak için hayatlarını tehlikeye atıyorlar; fakat Varşova'da Yahudilere genel anlamda utanç verici bir tavır hâkim. Dita W., çok sayıda Polonyalı toprak sahibinin, ona oda vermeyi ilk önce reddettiğini söyledi. Bazı Polonyalılar, ona kibarca, Yahudilere ev vermelerinin yasak olduğunu söylemiş, bazıları ise ona kötü sözler söyleyip kapıyı yüzüne çarpmış. Fakat o, sonunda, savaştan önce tanıştığı bazı Polonyalı

arkadaşlarıyla birlikte sığınacak bir yer bulmayı başarmış. Bir süre onlarla birlikte kalmış. Ona çok kibar davranmışlar, fakat daha sonra, apar topar oradan taşınmak zorunda kalmış, çünkü Polonyalı bir komşuları, Gestapo'ya, Yahudilere ev verildiğini ihbar etmiş. Bir Amerikan vatandaşı[5] olan Dita W.'ye Aryan tarafında kalma hakkı verilmiş, fakat o, arkadaşlarını rahatsız etmemek için bir otelde kalmaya başlamış.

Aryan tarafında bir süre kaldıktan sonra tutuklanan diğer insanlardan da benzer hikâyeler duyuyoruz. Orada saklanan çok sayıda Yahudi var, fakat sürekli, büyük bir dehşet duygusuyla yaşıyorlar. Pek çoğu, birlikte kaldıkları Polonyalılar tarafından tehdit ediliyor. Paraları ve mücevherleri bitince, ev sahipleri onları Almanlara teslim ediyor.[6] Yahudiler gibi Polonya halkının da istilacılar tarafından zulme uğradıkları gerçeğine rağmen, bu durum böyle devam ediyor. Sürekli olarak, Doğu Prusya ve Orta Almanya'ya, sürekli olarak, Polonyalı transferleri yapılıyor.[7] Aryan tarafındaki insanlar da, her gün gerçekleşen insan avı yüzünden sokağa çıkmaya korkuyorlar.

Kaldırımların üzerinde kalın bir kar tabakası var. Bu temiz beyaz örtünün altında, insan kanıyla kirlenen taşların bulunduğu gerçeğini aklımdan çıkaramıyorum. Her gün, sokağın karşısındaki evlerden çıkıp penceremin altından geçen işçileri izliyorum. Rutka gülümsüyor ve Abie Dayım da bize el sallıyor. Bazen, yaşlı Alman muhafız işine daldığında, Abie Dayım bana bir mektup veriyor. Dün bana, ucunda paket bağlı olan bir ip fırlattı. Paketin içinden ekmek, bir kutu bal ve tutuklular için birkaç mektup çıktı. Bugün de aynı şeyi yaptı. Fakat ben asıl, Romek'e ne olduğunu merak ediyorum – uzun zamandır ondan bir haber alamadım.

Yabancı vatandaşların arasındaki Yahudi olmayan tüm kadınlar, "Sırbistan"dan, daha önce erkeklerin kaldığı bizim binadaki odalara transfer edildiler. Çocuklu kadınlar ise serbest bırakıldılar.

Yeni bir gözetmenimiz var; yirmili yaşlarının başında, Yahudi karşıtı, genç bir kadın. Yahudi tutuklulara karşı açıkça ayrım yapıyor. Bizi banyoya götürürken "Önce Yahudi olmayanlar!" diye bağırıyor. Aramızdan birisi, kendisinden, hapishane idaresine götürülmeyi isteyecek olsa, hep aynı cevabı veriyor: "Hiç zamanım yok, bu Yahudilerin de dertleri hiç bitmiyor!"

Radom'dan yeni bir Amerikan vatandaşı grubu geldi. Bizim kattaki ilk odaya, daha önce Bayan Sh., iki kızı ve torunlarının kaldığı odaya yerleştirildiler.

26 ARALIK 1942

Buradan ayrılmamız yakın görünüyor. Naziler, yanımızda olduklarını göstermek ve bizi etkilemek için büyük gayret sarf ediyorlar. Noel'den önceki gün, tüm tutuklu bölgeleri hatta Yahudilerin odaları bile temizlendi. Noel günü, kıvamlı bir bezelye çorbası, bir tabak lahana turşusu, patates ve bol ekmekten oluşan istisnai güzellikte bir yemek yedik.

Akşam saat dokuzda, Komiser Nikolaus ve ona eşlik eden yardımcıları Jopke ve Fleck ile üç SS subayı odamıza girdi, bizi selamladı ve çok yakın bir zamanda buradan gideceğimizi garanti etti.

Bu sabah, cellat Bürckel ziyaretimize geldi. Kutlama üniformasını giymişti ve galiba, tatil olduğundan binici kırbacı yanında değildi. Epeyce likör içmişti ve çok coşkulu bir ruh halindeydi. Yaşlı Haham R.'ye yaklaştı, elini tuttu ve gülerek el sıkışırken, ona mutlu Noel dileklerini iletti. "Biz Almanlar da kibar olabiliriz!"dedi kıs kıs gülerek ve sendeleyerek odadan çıktı.

31 ARALIK 1942

Bugün yılın son günü. Odamda büyük bir boşluk ve hüzün var. Zelig, bugün, Romek'in mektubunu getirdi; onu tekrar tekrar okudum. Geçen yıl onun yanındaydım. Şimdi olduğu gibi, bulutlu

bir akşam karanlığı vardı ve dışarıda kar yağıyordu. İşte Romek'in yazdıkları:

"Uzun zaman benden haber alamamana çok şaşırmış olmalısın, fakat neredeyse öbür dünyayı boyluyordum. 14 Aralık'ta, işçi grubumu her zamanki gibi, yıkılan evlerin enkazını temizleme işine götürüyordum. Bir ara, işin nasıl gittiğini görebilmek için evin üçüncü katına çıktım. Duvarın bir anda sallanmaya başladığını hissettim ve birkaç saniye sonra da bir moloz yığınının altında yatıyordum. Mucize eseri bir kolum ve kafam yığının dışında kalmış. Bilincim yerindeydi, bağırarak yardım istedim. İşçilerim hemen yanıma koştular ve altında kaldığım moloz yığınını temizlemeye başladılar. İşçiler aniden kaçışmaya başladığında, dışarı tam olarak çıkmış sayılırdım. Kafamı kaldırdığımda gördüm ki, bir vinç, ucunda büyük bir tuğla ve taş yığınıyla üzerime doğru geliyordu. O an sonumun geldiğini düşündüm. Bu dehşet verici durumun daha ne kadar devam ettiğini bilmiyorum, çünkü bayılmışım. Kendime geldiğimde, yükü havada asılı duran makinenin hareket etmediğini gördüm. Ardından, işçiler yeniden yanıma geldiler ve beni taşların arasından çıkardılar. Ayaklarımın üzerinde duramıyordum, fakat işime devam etmek zorundaydım. Çünkü Alman muhafızlar çalışamadığımı anlasalardı beni bir sonraki grupla Treblinka'ya gönderirlerdi. İşçilerden ikisi o akşam oraya gönderildi. Bense ertesi gün kalkamadım. Annem beni doktora götürdüğünde vücudumun birçok yerinde çürüklerin olduğu anlaşıldı. Birkaç gün sonra, dizim su toplamaya başladı. Şu anda, bacaklarım tahtalar arasında asılı duruyor ve ben yatakta saklanıyorum. Almanlar beni burada bulacak olursa, işimi anında bitirirler. Mümkün olduğu kadar çabuk işime dönebilmek için Tanrı'ya dua ediyorum. Sana tekrar yazmaya çalışacağım, tabii hayatta kalırsam."

Babamdan iki mektup birden geldi. Şu anda, Laufen'den yaklaşık otuz kilometre uzaklıktaki Titmoning'de, Amerikan vatandaşları için düzenlenen toplama kampında ve sağlığı iyi durumda. Kızıl Haç, onlara gıda sağlıyor ve tutuklulara iyi davranılıyor. Tablo gibi kır manzarası olan eski bir kalede kalıyorlar. Son birkaç yılda yaşadığı tüm o olaylardan sonra, kendisini cennete düşmüş gibi hissettiğini yazıyor mektubunda.

1 OCAK 1943

Noel arifesi benim için kâbuslarla dolu geçti. Uykuya daldıktan sonra gördüğüm korkunç rüyalar yüzünden çok kez uyandım; savaş yılları boyunca gördüğüm tüm sahneleri yeniden yaşadım. Janusz Korczak çocuk yuvası gözlerimin önünden gitmedi. Onların öldüğünü biliyordum ve neden hâlâ gülümsediklerini anlamaya çalışıyordum. Uykuya her dalışımda bu çocukları gördüm. Ardından, hapishane avlusu tarafından gelen bağırışlar ve kahkahalarla uyandım. Nazi subayları, büyük bir neşeyle yeni yılı kutluyorlardı. Ara sıra silah sesleri, hemen arkasından da kahkaha ve kırılan bardak sesleri geliyordu. Sonrasında ise sarhoş naraları duyuluyordu.

1943 yılının ilk günü, karlı ve bulutlu. Bu satırları yazarken, Dita W.'nin Treblinka hakkında anlattıklarını düşünmeden duramıyorum. Gözlerimin önüne, hamamlara istiflenmiş, sıcak buharın içinde boğulan, çıplak insanlar geliyor. Acaba kaç akrabam ve kaç arkadaşım orada yok olup gitti? Kaç tane tazecik, daha yaşanmamış hayat söndü? Yeni yıla lanet olsun!

17 OCAK 1943

Ayrılmak üzereyiz. Bavullarımızı hazırladık, kabanlarımızı giydik bekliyoruz.

Bu sabah erkenden, *Obersturmführer* Fleck, Aryan tarafındaki arkadaşlarımızla vedalaşmamız için, bizi Aleja Szucha'daki Gestapo karargâhına götürmeye geldi. Yahudi olmayan arkadaşlarımızla vedalaşma iznini, uzun süre önce Komiser Nikolaus ile görüşmek zorunda kalan temsilcimiz Bay S. almıştı.

Sabah saat onda, kamyonlarla Pawiak'tan ayrıldık. Getto sokakları bomboş ve ölü gibiydi. Pek çok evin penceresi, soğuğa rağmen ardına kadar açıktı ve perdeler rüzgârda sallanıyordu. İçerideki devrilmiş eşyalar, kırık dolap kapakları, yerde duran kıyafetler ve çarşaflar görülebiliyordu. Yağmacılar ve katiller, arkalarında izlerini bırakmışlardı.

Çok sayıda dükkânın kapısı aralıktı, mallar ortalığa saçılmıştı. Bazı sokaklar, mobilya ve kırık porselenlerle doluydu. Nalewki Sokağı'ndaki getto çıkışında, Yahudi bir polisin küçük bir sobaya kömür attığını gördüm. Alman muhafız, sobanın dibinde ellerini ısıtıyordu.

Aryan tarafında çok az insan vardı. Issız caddede birkaç yaya aceleyle bir yerlere gitmeye çalışıyordu. Bu kişiler, bir Nazi eşliğinde geçmekte olan insan dolu kamyonlarımızı gördüklerinde, başlarını üzgün bir ifadeyle iki yana sallıyorlardı. Eminim ki bizim, Almanya'daki çalışma kamplarına gönderilmek üzere toplandığımızı düşünüyorlardı.

Aleja Szucha'da, bize daha önce çok yardımı dokunan, Yahudi olmayan dostumuz Bayan Zofia K.'yı bulduk. Bize, içinde ekmek, kurabiye ve şekerleme olan bir paket verdi; bizimle vedalaşırken gözyaşlarını tutamadı. Naziler, orada çok uzun süre kalmamıza izin vermediler. Bir saat sonra, Pawiak'a geri götürüldük. Her an yapılabilecek ayrılış anonsu için hazır beklememizi söylediler. Fakat bu bekleyişin sonu gelmeyecek gibiydi. Günlüğümü yeniden okuyarak ve bazı bölümlerin özetini yeniden yazarak vakit geçirmeye çalıştım. Hiçbir detayı atlamamalıydım. Romek son mektu-

bunda şöyle yazmıştı: "Unutma, Varşova'da hâlâ 40.000 Yahudi var ve dışarıdan gelecek yardımı bekliyorlar. Onları sakın aklından çıkarma!" Birkaç günlüğüne Pawiak'tan salıverilen ve bu sabah geri dönen Bay D., gettonun panik içinde olduğunu, çünkü güvenilir kaynaklara göre, Almanların sınır dışı operasyonlarına 18 Ocak'ta devam edeceklerini söyledi.[8]

Burada beklerken, Pawiak'tan Oswiecim Kampı'na yapılan insan transferlerini görebiliyoruz. Naziler bizi de mi oraya göndermeyi planlıyorlar?

XVI. BÖLÜM

TOPLAMA KAMPI

18 OCAK 1943

Birkaç dakika önce uyandım. Gözlerime inanamıyorum ve hâlâ rüyada mıyım yoksa değil miyim, bilmiyorum. Bindiğimiz tren Oswiecim'e değil, Poznan'a doğru gidiyor. Bana, çok uzun bir zamandır yoldaymışız gibi geliyor. Gece saat ikide, Nikolaus ve yardımcısı Fleck, ardında bir düzine polis arabası bulunan şık bir limuzinle Pawiak'a geldiler. Bize, son altı aydır yürüyüşlerimizi yaptığımız avluda toplanmamız söylendi. Yerde çok kar vardı. Uzun kürk montu ve omzunda bir tüfekle muhafızlık yapan Ukraynalı asker, bize *"Do Svidania!"* (güle güle) dedi. Kadın görevliler de bize veda etmeye geldiler. Yüzlerindeki üzgün ifadeden, bizim gerçekten de ölüme gönderildiğimizi düşündüklerini hissediyorduk. Hiçbiri, aslında bir toplama kampına götürüldüğümüze inanmıyordu.

Komiser Nikolaus, tutukluların isimlerini alfabetik sıraya göre okudu. Silahlı askerler, adı okunan kişileri polis arabalarına götürdüler. Saat üçe geldiğinde, Pawiak'ın kapılarını arkamızda bırakmıştık ve son kez, getto sokaklarından geçtik.

Bekçi noktalarının yanlarındaki küçük sobaların alevinden başka görünen ışık yoktu. Leszno Sokağı'ndan aşağı ilerlerken gözyaşlarına boğuldum. Ne kadar Yahudi kanı döküldü burada? Kimseden çıt çıkmıyordu ve Yahudi olmayan yol arkadaşlarımız da hissettiklerimizi bizimle paylaşıyorlardı.

Benim duygularım karmakarışıktı. Tabii ki bu ölüm vadisinden kurtulduğum için mutluydum; fakat yine de, arkadaşlarımı ve akrabalarımı kaderlerine terk edip, böyle kaçma hakkımın olup olmadığını düşününce, kendime sitem etmeden duramıyordum.

Trenimiz istasyonda değildi, fakat şehirden uzak bir yan hatta duruyordu.[1] Trene bindiğimizde gün neredeyse ağarmaya başlamıştı. Tükenmiş bir halde, kendimizi sert koltuklara bıraktık ve o anda uykuya daldık.

Şu anda, eski Polonya-Almanya sınırında bulunan Zbaszyn'e yaklaşıyoruz. Yolcu dostlarımın arasında yeni yüzler var. Bay S., son anda birkaç Yahudi'yi daha kurtarmayı başardı. Ve şimdi, hayatını kurtardığı genç bir kadınla yolculuk yapıyor. Adı Mimi K. Bir Haiti vatandaşı olan Bay B., yeğeni Dosia'yı kurtardı. Pawiak'ta gördüğüm yeni tutukluların arasında, Bayan L.'nin Aryan tarafında yeni dünyaya gelen oğlu da var. Bebek o kadar küçük ki, bu yolculuktan sağ çıkamayacağından korkuyoruz. Bütün kadınlar onun bakımına yardımcı oluyorlar.

20 OCAK 1943

Dün, tüm gün boyunca, Almanya'nın diğer tarafına doğru ilerledik. Berlin'in içinden geçmemek için dolambaçlı bir yoldan gittik. Yolculuğun en güzel tarafı, yemyeşil tepeleri ve zengin bağlarıyla Ren Nehri'nin kıvrımları boyunca yol almaktı. Öğleden sonra, büyük ihtimalle Müttefik bombalarının neden olduğu yıkımın izlerini gördüğümüz Saarbruecken'e vardık.

Saat altıda Metz'deydik. Alman Kızıl Haç örgütü, bize birer tabak güzel patates çorbası verdi. Üzerinde kızıl haç bulunan gri

önlüklü hemşirelere baktım ve içimde, daha önce orada bulunmuşum, tüm bunları daha önce görmüşüm gibi garip bir his oluştu. Bu doğru, çünkü ben buraya, Adrienne Thomas'ın kitabındaki en sevdiğim kahramanımla birlikte hayallerimde gelmiştim; o, 1914'te buradaydı. Her şey aynen kitapta tarif edildiği gibiydi – üzerinde çok sayıda şarapnel ve mermi izi bulunan büyük istasyon oradaydı. Tren, istasyondan ayrıldığında, Catherine'in ruhunu gördüğümü ve bana, "Hayatımı boşa harcamışım!" dediğini hayal ettim.

Gece geç bir saatte Neuburg'a vardık. Orada bize, bu kez, öncekinden daha iyi ve daha bol yemek verildi. Masanın beyaz bir örtüsü vardı, lezzetli et suyunun yanında ekmek ve sosis yedik. Görünen o ki, Naziler, biz Amerikalıların herkese Almanya'nın hiçbir şeyden geri kalmadığını söylememizi istiyorlardı.

Nancy'i henüz geçtik. Yirmi dakika içinde Vittel'de olacağız. Manzara bana tam anlamıyla yabancı. Varşova'yı kaplayan karın zerresi yok burada. Her yer güneşli ve harika bir bahar havası var.

25 OCAK 1943

Sanki çok uzun bir süredir Vittel'deyim.[2] Etrafımız dikenli telle çevrili, ama gettodaki üç yılımızla kıyaslarsak, burada bir cennette yaşıyor gibiyiz. Şık bir otelin dördüncü katında, kendimize ait bir odamız var. Tertemiz ve herkese ait ayrı bir yatak var. İnsan başka ne isteyebilir ki?

Yeni çevreme, kamp şartlarına ve insanlara yavaş yavaş alışıyorum. İlk üç gün yataktan çıkmadım, temiz çarşaflarda yatmanın tadına henüz doyamamıştım. Sadece dün, parktaki ilk yürüyüşümü yapmak için dışarı çıktım. Herkes bizi meraklı bakışlarla izliyordu. Aslında bunda şaşılacak bir şey yok; biz, Fransa'nın dışından transfer edilen ilk Amerikalılarız.

Parkta kaybolduğum bir an, yan tarafta yürüyen başka bir tutuklunun yanına gittim ve İngilizce olarak, Hotel Central'a nasıl gidebileceğimi sordum. Kadın, Fransızca konuşarak İngilizce bilmediğini söyledi. Sonradan ortaya çıktı ki, İngiliz tutukluların çoğu kendi dillerini bilmiyorlar – onlar, İngiltere'de doğmuş, ama daha çok küçük yaşlarda Fransa'ya gelmiş insanlar.

Bu parkta yürümek insana büyük keyif veriyor. Patikaların birinde, birkaç Amerikalı rahibeye ve güzel genç kızlara rastladım. Büyük bir nezaketle bana gülümsediler ve Polonya'daki yaşamımıza, daha önce bir kampta bulunup bulunmadığımıza, orada nasıl muamele gördüğümüze, Kızıl Haç'tan yardım alıp almadığımıza, Almanların Yahudilere karşı acımasızca suçlar işlediğinin doğru olup olmadığına dair sorular sormaya başladılar. Onlara, hapishanede altı ay boyunca açlık çektiğimi söylediğimde bazıları bana çikolata verdi. Ardından, onlar odalarına dönerken benim biraz beklememi istediler. Kısa bir süre sonra, koşarak dışarı çıktılar; elleri konserve yiyecek ve şekerleme doluydu. Elimdeki çikolatadan bir ısırık almaya cesaret edemedim. İçine düştüğüm duygu karmaşasını fark eden biri, çikolatadan bir parça kopardı ve ağzıma verdi. Dört yıldır yediğim ilk çikolataydı.

Bizimle gelen çocuklar şekerlemeye boğuldular ve büyük bir sevecenlikle kuşatıldılar. Pek çoğu, yaşına göre fazla olgun ve zeki. Üç yaşındaki Krysia W. ve dört yaşındaki Stefanek K., parkta yetişkinler gibi yürüyor ve karşılarına çıkan herkesi, çikolata kelimesini andıran Lehçe *czekolada* diyerek selamlıyorlar. Her seferinde, yüzleri ve elleri çikolataya bulanmış olarak dönüyorlar.

Burası büyük bir kamp. Parkta üç otel var: Grand Hotel, Vittel Palace ve Ceres. Son ikisinde iki yüz İngiliz kalıyor – Fransa'nın şartlı silah bırakma olayından sonra buraya getirilmişler. Önce, Besançon'daki askeri kışlalarda tutulmuşlar, fakat son bir yıldır Vittel'de bulunuyorlar. Bu iki otel çok konforlu ve Ceres'te, pek çok dilde kitabın bulunduğu bir kütüphane var. Vittel Palace,

bir hastaneye dönüştürülmüş ve buradaki tıbbi hizmet mükemmel. Doktorlar, Fransız savaş mahkûmlarından oluşuyor. Grand Hotel'in zemin katında çok sayıda dükkân var. Onlardan birisi olan *Bon Marché*, tahta ayakkabı (karneye bağlanmış), iğne, iplik, 1920'lerin eski moda elbiseleri, yaka, yapma çiçek ve benzeri eşyalar satıyor. Başka bir dükkânda da broşlar, yaka iğneleri, üzerinde *"Souvenir de Vittel"* ve *"Nous Reviendrons"* yazan kutular bulmak mümkün. Üzerinde *"Nous Reviendrons"* (yine geleceğiz) yazan yaka iğneleri, neredeyse her Fransız'ın taktığı bir vatanseverlik rozetine dönüşmüş.[3] Cumartesi ve pazar günleri, çoğunluğunu Fransız filmlerinin oluşturduğu film gösterimi yapılıyor. Hafta içinde ekran kaldırılıyor ve sinema bir tiyatroya dönüştürülüyor. Burada mükemmel oyunlar, danslı gösteriler ve konserler sergileniyor.

Üç otel de birbiriyle bağlantılı ve hep birlikte, tepede kocaman bir blok oluşturuyorlar. Grand Hotel'den başlayan merdiven, içinde doğal su kaynakları bulunan parka kadar gidiyor. Bu kaynaklar halen işletilmekte. Parkın etrafı üç ayrı dikenli tel çitiyle çevrili ve dışarıda silahlı muhafızlar devriye geziyorlar. Parkın ortasında da içinde kuğuların yüzdüğü küçük bir göl var.[4] Ayrıca birkaç ayakkabıcının çalıştığı bir bina da var. Onlar da tutuklu ve her birimiz, ayda bir kez, ayakkabılarımızı onlara tamire götürmek zorundayız. Bu yapının arkasında, bir kilise ve kamp komutanının büyüleyici villası var. Komutanın binasının sol tarafından, İngilizlerin de kaldığı Hotel de Source'a dar bir patika yol gidiyor. İlerisinde ise, altmış yaş üzerindeki insanların kaldığı Hotel Continental bulunuyor. İngiliz ve Amerikalı rahibeler de orada kalıyor ve yaşlılarla ilgileniyor.

Kampın diğer tarafında bulunan Hotel Central, sayıları çok fazla olmayan Amerikalılara ayrılmış. Vittel'e 1942'nin Eylül ayında gelmişler. Burada sadece kadınlar var; kocaları Compiègne'de.

3 ŞUBAT 1943

Bugün, ilk kez, Amerikan Kızıl Haç'tan paketler aldık – seri numarası 8. Annem paketi açtığında gözleri yaşardı ve hepimiz, sahibini bilmediğimiz Amerikan ellerinin bu paketleri hazırlarken gösterdiği itinaya hayran kaldık. Her bir parça, insan sıcaklığını yansıtıyordu. Hepimiz, bizlere bunları gönderenlerin, Avrupa'nın açlık çeken insanlarının duygularını paylaştığını hissedebiliyorduk.

Pawiak'ta bizimle birlikte kalan, on yedi yaşındaki sarışın güzel Lucia G., paketleri açtıktan sonra düzenlediğimiz ziyafette bize katıldı. Her bir paketten, bir kutu yoğunlaştırılmış süt, margarin, peynir, salamura biftek, şeker, kraker, çikolata, kakao, kahve, kurutulmuş portakal suyu, kuru erik, iki paket sigara, bir paket tütün ve toz çorba çıktı. Tüm bunları masanın üzerine koyduk ve etrafında keyifle dans ettik. Sonra da bir ziyafet sofrası hazırladık. Ama hep aklımızda, bunların bir kısmını Varşova'ya nasıl gönderebileceğimiz vardı.

24 ŞUBAT 1943

Özgürlükten daha muhteşem bir duygu olamaz. Üç yıldır ilk kez, özgürlüğü Vittel'de tattım. Etrafımı saran dikenli tellere ve birkaç adım ötede duran Nazi subaylarına rağmen, Amerikan bayrağı altında korunduğumu hissediyorum. Tek üzüntüm, şu ana kadar hiç haber alamadığım, Varşova'da bıraktığım arkadaşlarım ve akrabalarım.

Bahar yaklaşıyor. Parkta saatlerce kitap okudum ve hayal kurdum. Çam ağaçlarının keskin kokusunu içime çektim ve tek başıma kaldığım anların keyfini çıkardım. Keşke hep yalnız olabilsem. Gelen geçeni izledim. Bazıları, Almanların onlara kaban yerine verdiği Fransız ordu üniformalarını giyiyordu.

Günler hızla geçiyor. Almanların bize verdiği yiyecek yetmiyor; Kızıl Haç paketleri de olmasa açlıktan öleceğiz. Tutuklular,

her türlü eğlence, tiyatro, spor, eğitim ve benzeri etkinlikler düzenleyerek vakit geçirmeye çalışıyorlar. Ama biz hepsine katılmıyoruz. Aklım hep Varşova'da. Şimdi orada neler oluyordur? Her gün gazeteleri karıştırıyorum, ama hiçbirinde Polonya'nın başkenti hakkında bir şey bulamıyorum.

28 ŞUBAT 1943

Kampımızda iki önemli konuğumuz var: Polonya, Katowice'deki eski Brezilya Konsolosu Paulo J. ve oğlu Hilmar. Baba ve oğul, Nazilerin onları bir Alman hapishanesinden diğerine gönderdiği sırada, aylar süren ayrılığın ardından trende karşılaşmışlar. Yirmi iki yaşındaki Hilmar, yaşadıklarını bana anlattı. Naziler, onu aklına bile gelmeyecek olaylarla suçlamışlar ve bir Avrupa ülkesi için casusluk yaptığı iddiasıyla bir yere kilitleyip işkence yapmışlar. Vücudunda, hâlâ iyileşmemiş yaralar ve bir türlü tam kaynamayan kırık bir kaburga kemiği taşıyor. Görünümü iskeleti andırıyor. O ve babası Kızıl Haç paketlerini almadan önce, diğer tüm tutuklular ona yiyecek verdi. Bu Brezilyalılar, kampta olmaktan çok mutlular. Her ne kadar İngilizler ve Amerikalılar, yiyecek ve kamp şartları hakkında sürekli şikâyet etseler de, onlar, burasının gerçek bir cennet olduğunu düşünüyorlar. Birisinin, şu anki hayatımızın değerini anlaması için, Polonya'da yaşadıklarımızı tatmış olması gerekir.

Birkaç gün içinde, ailelerin kalacağı, yeni açılan Hotel Nouvel'e transfer olacağız. Şu anda Titmoning'de tutuklu olan erkekler de bir süre sonra eşlerine ve çocuklarına katılacak.

15 MART 1943

İki haftadır Hotel Nouvel'de kalıyoruz. Titmoning ve Compiègne'deki erkekler henüz gelmediler; fakat Gleiwitz'den gelen bir grup erkek, uzun bir ayrılığın ardından ailelerine kavuştu.

Yeni odalarımız çok güzel ve temiz. Annemin ayrı bir odası var, babam gelince orada kalacaklar. Kız kardeşim, Rosa W. ve ben de ayrı odalara sahibiz. Pawiak'ın eski tutuklularının neredeyse hepsi ikinci kata yerleştirildi. Otelimizde ayrıca İngiliz ve Amerikalılar da var. Araları iyi değil, çünkü İngilizler çok züppe tavırlı. Ama bizim daha başka ve önemli sorunlarımız olduğu için, kimse bunu önemsemiyor.

17 MART 1943

Vittel'de kalmaya devam ettikçe, gettoda birlikte yaşadığım arkadaşlarımın, akrabalarımın yüzleri aklımda daha da berrak ve keskin hale geliyor. Hâlâ kâbuslar görüyorum.

Dün iki mektup aldık; biri Romek'ten, diğeri Abie Dayımdan. Romek, mektubunu, ona daha önce gönderdiğim, tutuklulara verilen kâğıda yazmış. Ve işte söyledikleri: "Sizden gelen her kelime benim için sevinç kaynağı. En azından güvende olduğunuzu bildiğim için çok mutluyum. Benim için endişelenmeyin, buna değmez; birbirimizi bir daha asla göremeyeceğiz."

Abie Dayım bizden, kendisine mümkün olduğu kadar çabuk yardım etmemizi istiyor, çünkü bu adreste daha ne kadar kalabileceğinden emin değil. Annem, bu uğursuz cümleleri okuyunca çok ağladı. Hemen, dışarıyla bağlantıları olan insanlara koştu; ama henüz kayda değer bir gelişme elde edebilmiş değil.

29 MART 1943

On altı yaş üzerindeki tüm erkek Amerikan vatandaşları buradan Compiègne'ye gönderildi. Naziler, Amerika'daki Alman savaş mahkûmlarının kötü muamele gördükleri yönünde komik bir bahane öne sürdüler. Kamp yetkilileri bu emirden sadece geçenlerde ameliyat olan ve hâlâ hastanede yatan Bay D., din adamı olarak Haham R. ve konsolos ile oğlunu muaf tuttular. Erkekler

olmadan burası çok ıssız. Pawiak'taki acı veren aylar boyunca birbirimize o kadar bağlıydık ki, adeta bir aile olduk.

18 NİSAN 1943

Gecenin geç bir saatindeyiz. Anna ve Rosa'nın nefes alıp verişlerini duyuyorum. Mışıl mışıl uyuyorlar, ama benim içimde bir huzursuzluk var. Rüzgâr ağaçların dallarını hışırdatıyor. İçimden bir ses, bir yerlerde korkunç şeylerin yaşanmakta olduğunu söylüyor. Hava çok garip - gökyüzü berrak ve yıldızla dolu, tek bir bulut emaresi yok, fakat çok güçlü bir rüzgâr esiyor. Romek'i ve dün aldığım mektubunu düşünüyorum. "Hiç durmadan çalışıyorum, çünkü çalışmak, tüm sorunlarımı unutturuyor... Arkadaşlarımın sayısı giderek azalıyor. Ayağım şimdi daha iyi; artık topallamıyorum. Eski tanıdıklarımdan sadece Tadek'i görüyorum; başka kimse kalmadı. Dolek, Janek'in yanında (bu, onun Aryan tarafına kaçtığını gösteriyor).[5] Geçenlerde Rutka'yı gördüm, çok ciddileşmiş. Beni düşünme tatlım. Günlerimin sayılı olduğunu biliyorum. Senin için her şeyin en iyisini diliyorum. Sevgiler, Romek."

Bu mektup 21 Mart'ta yazılmış. Rüzgâr giderek daha şiddetli esmeye başladı ve içimdeki huzursuzluk dinmek bilmiyor. Havada bir uğursuzluk var...

25 NİSAN 1943

Lehar'ın müzikal komedisi *The Land of Laughter*, kamp tiyatrosunda sergilendi ve inanılmaz başarılı bir oyundu.[6] Gösteriyi İngiliz oyuncu Bayan L. yönetti ve tutuklular arasındaki kadın terzilerin diktiği kostümler için gerekli malzemeyi de YMCA (Genç Hıristiyanlar Birliği) sağladı. İngiliz tutuklu Kendall T., dekoru düzenledi. Ayrıca, burada orkestra kuran genç İngiliz müzisyen Moris S.'nin yönettiği danslı gösteriyi de sahneledik. Niusia W., bu gösteride, özel bir Lehçe şarkı çaldı ve yerel Polonya kostümle-

ri giyen sekiz çift, danslarıyla müziğe eşlik etti. Polonya dansları yaptık ve Lehçe şarkılar söyledik.

Mary Berg (en sağda), Vittel toplama kampında
The Russian Harvesters gösterisini sunarken (22-23 Mart 1943).

Bu şarkılar, büyük yankı uyandırdı. Amerikalılar ve İngilizler, gösterileri büyük bir hevesle izledi. Açılıştan sonraki gün, tüm kampta, gösteriler hakkında yorumlar duyduk: "O Polonyalı kızlar çok renkliydiler..." "*Ces Polonaises sant admirables...*"

Gösteriden önce, Lehçe bir şarkı çalacağımıza dair yaptığımız duyuru, Yahudi kızlarının Polonya dansı yapacağı fikrine bozulan Yahudi olmayan Polonyalı tutuklular cephesinde hoşnutsuzluk yarattı. Niusia W., provalardan biri sırasında bunu ilk duyduğunda, artık gösteriyle ilgisinin kalmadığını söyledi. Fakat Yahudi olmayan mantıklı bir Polonyalı kadın, ona bu yobazlara uymamasını ve devam etmesini tembihledi. Sonunda, bize karşı çıkan bazı Polonyalı kadınlar gösteriye katıldılar ve danslı gösteri boyunca en başarılı sunumlardan biri olan Lehçe şarkıyı alkışladılar. Hep birlikte çektiğimiz acılardan sonra, aramızda hâlâ ırkçı bir düşmanlık olması çok üzücü.

Yahudi çocuklarına büyük bağlılık gösteren rahibelerin olağanüstü yaklaşımları, bizi çok rahatlatıyor. Bir okul kurdular; Lehçe, İngilizce ve Fransızca dersler veriyorlar. Çocukların anneleri de bu işte yardımcı oluyorlar. Bu girişimin öncüsü, herkesin Aziz Helen Ana dediği, *Les Auxiliatrices* mezhebinden bir rahibe. Büyüleyici bir ifadeye sahip, uzun boylu, muhteşem bir kadın. Her fırsatta, öldürülen Yahudiler için dualarımızı paylaştığını ifade ediyor.

XVII. BÖLÜM

GETTONUN SAVAŞI

15 HAZİRAN 1943

Uzun zamandır bu deftere hiçbir şey yazmadım. Yazmak neyi değiştirir; benim günlüğümle kim ilgilenir ki? Pek çok kez, onu yakıp yok etmeyi geçirdim aklımdan, ama içimin derinliklerinden gelen bir ses beni engelledi. Ve işte yine o ses, şimdi beni, son günlerde duyduğum bütün korkunç şeyleri yazmaya zorluyor.

Gettodan kurtulan bizler, utançtan birbirimizin yüzüne bakamıyoruz. Kendimizi kurtarmakta haklı mıydık? Dünyanın bu tarafı neden bu kadar güzel? Burada her şey, güneş ve çiçek kokuyor – ama orada sadece kan, benim halkımın kanı var. Tanrım, neden dünyada bu kadar zulüm var? Kendimden utanıyorum. Burada ciğerlerime temiz hava çekiyorum ve halkım orada gaz odalarında boğuluyor, alevler içinde can veriyor, diri diri yakılıyor! Neden?

Mayıs sonuna doğru, Liebenau'dan, bir grup kadın ve çocuk geldi. Bola'ya rastladığımda sevinçten adeta aklımı yitirecektim. Gerçekten bir arada olduğumuza ikimiz de inanamadık; yaşadığımız, sanki Binbir Gece Masalları'ndan biriydi. İlk birkaç gün hiç ayrılmadık. Ben ona, gettodaki arkadaşlarımızdan ve onun tutuk-

landığı Nisan 1942'den sonra orada olanlardan bahsettim, o da bana Liebenau'daki hayatını anlattı. Bola, kampımıza Roza W.'nin yaşıtımız olan kuzeni Erna W. ile aynı zamanda geldi. Çocuklar gibi neşeliydik ve bir süreliğine, etrafımızı kuşatan korkunç gerçeği tamamen unuttuk.

Bir anda, tüm kampta, Varşova Gettosu'nun ateşe verildiği ve kalan kırk bin Yahudi'nin de diri diri yandığı haberleri dolaşmaya başladı. Bu haberin kaynağı, buradaki Amerikalı rahibelerin birine Varşova'dan gelen mektuptu. Mektupta, Nalewki Sokağı'nın alevler içinde olduğu yazıyordu, fakat yazan kişi kesinlikle, gettonun tamamını kastediyordu.

Önce, tutuklu Yahudiler arasında bir panik yaşandı, fakat daha sonra bu hikâyeye inanmamaya karar verdik. Ardından, Varşova'dan yeni bir tutuklu grubu geldi ve bize, gettodaki son olaylar hakkında ayrıntılı bilgi verdiler.

Yeni gelenler, eski tutukluların onlarla temasa geçmelerini önlemek için, anında, dikenli telle çevrilen Hotel Providence'a yerleştirildiler. Ama anlaşılan o ki, Almanlar, Hotel Providence'ın pencerelerinin Hotel Nouvel'e baktığını hesaba katmadılar. O gün ve onu takip eden günlerde, bu iki otelin pencerelerinden, insanı hıçkırıklara boğup ağlatan konuşmalar yapıldı. Yeni tutukluların arasında çok sayıda tanıdık yüze rastladık. Örneğin, Pawiak'ta bizimle kalan ve hastalığından dolayı bizim ayrılışımızdan kısa bir süre önce serbest bırakılan Bay K. vardı. Bize, Varşova Gettosu'nun acı dolu son günlerini, ayrıntılarıyla en fazla anlatan oydu.

Yok etme operasyonunun, tam da bizim Pawiak'tan Vittel'e hareket ettiğimiz gün, yani 18 Ocak 1943'te başladığını öğrendik. Bu arada, Yahudiler böyle bir şeyin olacağını zaten uzun zamandır bekliyorlardı. Pawiak'tan gece ikide çıkmıştık. Birkaç saat sonra, güçlü SS muhafız birlikleri, Litvanyalılar, Ukraynalılar, özel bir Letonya alayı gettoya girmiş ve kıyımı başlatmışlar. Fakat bu canavarlar, direnişle karşılaşınca şaşırmışlar. Çok sayıda Yahudi,

kendilerini evlerine kapatmış ve dışarıdaki insan avcılarına ateş açmış. Daha sonra, gettodaki yeraltı hareketinin, oldukça fazla miktarda silah ve cephane depoladığı ortaya çıkmış.

Naziler ve yardımcıları, bu olay üzerine gettodan çekilmişler. Beş gün sonra, tank ve zırhlı arabalarla geri dönmüşler. Direniş gösteren her ev ateşe verilmiş ve dışarı çıkmaya çalışanlar alevlerin içine atılarak can vermişler. Bu mücadelede yaklaşık bin kişi hayatını kaybetmiş. Ardından, birkaç günlük boşlukta, gettodan Treblinka'ya büyük insan transferleri gerçekleştirilmiş.

Tüm bu olanların ardından, haftalar süren bir nefes alma fırsatı doğmuş fakat bu kez gettoda kalanlar umutlarını tamamen kaybetmişler. Artık onları bekleyen sonu ve Nazilerin, Yahudi halkını tamamen ortadan kaldırmaya kararlı olduklarını biliyorlarmış.

Varşova Gettosu Ayaklanması sırasında ele geçirilen Yahudiler, sınır dışı edilmek üzere, toplanma yerine doğru yürüyorlar, Mayıs 1943.

Gettodaki son tasfiye hareketi martta başlamış. Getto atölyelerinin Alman sahiplerine, işçilerinin Trawniki'ye gönderilmek üzere bir kayıt merkezine başvurmaları gerektiği bildirilmiş.[1]

Daha önceki durumlarda olduğu gibi, işçilerine hiçbir şeyden korkmamaları gerektiğine, gettoda kalanlara değer verildiğine, onlara iyi şartlarda işler verileceğine, fabrikalarda kalabileceklerine ve ailelerinden ayrılmayacaklarına dair garanti vermişler.

Sadece, en çok üzülen ve boyun eğen, artık daha fazla yeraltında saklandıkları yerde yaşayamayacak kadar aç olan, küçük bir grup Yahudi teslim olmuş. Çoğunluk ise, bu Alman vaatlerine kanmamış. Trawniki'nin çalışma kamplarının, onları Treblinka'ya götürmek için bir yem olduğunu biliyorlarmış.

Gençler, diğer tüm eli iş tutan adamlar ve kadınlar, yeraltı dünyası hareketlerine katılmış ve ellerinde kalan son sermayeyle de silah temin etmişler. Silahlı direniş için ateşli hazırlıklar yapılmaya başlanmış. Küçük yeraltı hücreleri artık geniş, sıkı disiplinli bir organizasyon haline getirilmiş. Yahudi işçi sınıfı grupları bir araya gelmişler. Polonya Sosyalist Partisi ile diğer Solcu Polonya gruplarının yardımıyla, duvarların altında kazılan tüneller yoluyla gettoya yiyecek ve cephane sokulmuş. Almanlar bu hazırlıklardan pekâlâ haberdarmış; gettoya saldırı başlatacak bir bahaneye de ihtiyaçları yokmuş. Sadece küçük bir Yahudi grubu -iki yüz kişi var ya da yok- Trawniki'ye gitmek için teslim olduğundan, Naziler, yaklaşık kırk bin kişi olan diğer Yahudileri zorla naklet-meye karar vermişler.

1943 yılının 18 Nisan'ı 19'una bağlayan gecesinde, Yahudiler için kurtuluş festivali olan Hamursuz Bayramı arifesinde, zırhlı SS muhafızları, Ukraynalı, Letonyalı ve Litvanyalı birlikler Leszno, Nowolipie, Bonifraterska ve Smocza Sokaklarının çevrelediği "Büyük Getto" bölgesini kuşatmışlar. 19 Nisan'da gün ağarırken, Alman muhafızları, zırhlı arabalarla Zamenhofa Sokağı'ndan gettoya girmiş ve evleri bombalamaya başlamış. Barikatların arkasındaki Yahudiler ise el bombaları ve silahla karşılık vermişler. Birkaç saat sonra, Naziler gettodan çekilmiş.

Naziler, her pencereden, çatıdan ve her yıkık duvardan otomatik tüfeklerin başlattığı mermi yağmuruyla karşılaşmış. Savaş sinyali, yaklaşmakta olan Alman tanklarına el bombası yağdıran genç bir grup tarafından verilmiş. Naziler, öğle yemeğinin ardından, topçularla dönmüş ve Nowolipie, Bonifraterska, Franciszkanska Sokaklarında bir geçiş yolu açmışlar. Sonrasında da meydan savaşı başlamış.

Yahudi kadınlar, ağır taşlar fırlatarak ve saldıran Almanlara kaynar su dökerek, mücadelede aktif rol almışlar. Tarihte, insanı dünyadan nefret ettiren ve tarafların eşit olmadığı böyle bir savaş daha görülmemiştir herhalde. Almanlar, sonunda, ağır topçu sınıfını kullanmaya karar vermişler.

Bombardıman, özellikle gettonun dev bir yangın felaketine sahne olduğu 23, 24 ve 25 Nisan gecesi yoğunmuş. Alevler içindeki evler, kaçışı imkânsız kılan geçilmez bir duvar oluşturuyor ve bu nedenle kahraman savaşçılar, yanarak ölmeye mahkûm ediliyormuş. Mermiler, aynı zamanda, getto duvarlarının yanındaki Aryan tarafında bulunan Polonya halkı arasından da çok sayıda kurban verilmesine sebep olmuş.

Getto sokakları cehennemi andırıyormuş. Şarapnel parçaları havada uçuşuyormuş ve mermi yağmuru öylesine yoğunmuş ki, kim kafasını pencereden azıcık uzatsa vuruluyormuş. Almanlar, Getto Savaşı'nda Varşova işgali sırasında kullandığından çok daha fazla ateş gücü kullanmış. Nalewki, Nowolipie, Franciszkanska, Karmelicka, Smocza, Mila, Nizka ve Gesia Sokakları ile Muranowski Meydanı tamamen harap edilmiş. O sokaklarda tek bir ev bile ayakta kalmamış. Yanan evlerin çıplak duvarları bile daha sonra dinamitle havaya uçurulmuş. Çoğu gece, gettonun yükselen alevleri, Varşova'nın kilometrelerce uzağından dahi görülebiliyormuş.

SS askerleri, Varşova Gettosu Ayaklanması'nın bastırılması sırasında, yanan binaların önünden geçerlerken.

Yeni gelen tutuklulardan biri, Hotel Providence'ın penceresinden bize şöyle dedi: "Pawiak'tan ayrılırken dev bir alev kütlesi gördük ve Dzielna Sokağı'ndaki evler, patlamalardan dolayı sarsılıyordu."

Özel oluşturulmuş kilerlerde saklanan çok sayıda Yahudi, alevler ve duman nedeniyle can vermiş. Savaş sırasında hayatta kalmayı başaran bir Yahudi, SS muhafızlarının kanalizasyon borularında saklanan kadınları ve çocukları saçlarından çekip çıkardıklarını ve sonra da vurduklarını söylemiş. Daha derindeki borulara ise makineli tüfeklerle ateş açmışlar ve çoğu zaman da içeriye zehirli gaz vermişler.

Gettonun altında, gizli bir koridor ve tünel ağı vardı. Anlaşılan o ki, Almanlar bundan haberdarlarmış ve bu nedenle tüm kilerleri dinamitlerle patlatmışlar. Kadın, erkek, çocuk, genç ya da yaşlı demeden, orada barınan binlerce insan, son nefeslerini verene kadar mücadele etmişler.

Almanlar, getto direnişçilerinin gösterdiği kahramanca savunma karşısında hayrete düşmüşler. Bu aç ve tükenmiş insanların, Polonya Yahudiliğinin son kalesi için yaptıkları mücadelede böylesi bir cesareti ve gücü nereden bulduklarını anlayamamışlardır.

Toebens ve Schultz fabrikaları ile birkaç küçük atölyenin bulunduğu eski "Küçük Getto"dan geriye kalan son Yahudiler de zorla çıkarılmış.

Hotel Providence'ta, yeni gelen tutukluların arasında, Lodz'dan yakın bir arkadaşım olan Esta H. de vardı. Penceresinden, Pawiak'a getirilmeden önce yaşadığı acı dolu deneyimleri anlattı. O dönemde Toebens'te çalışıyormuş ve Almanların işçileri Trawniki'ye gönderdiği sırada fabrikadaymış. Getto savaşı da o sırada çoktan başlamış.

"Hepimizi avluya topladılar. Tam bir panik içindeydim ve hemen oracıkta vurulacağımızı düşündüm. Alt kata indiğimde, silahlı Almanlar çok sayıda işçinin etrafını sardı. Her taraftan silah ve patlama sesleri geliyordu, fabrikanın pencereleri deli gibi sarsılıyordu. Hepimiz bir araya toplandığında, Naziler bize duvara yaslanmamızı ve ellerimizi kaldırmamızı söylediler. Aramızda bulunan erkekler dua ediyorlardı ve bense tek bir dua bilmediğim için büyük pişmanlık duyuyordum. İçimden, bunun çabuk bir ölüm olmasını diledim.

Ama kader beni korudu. Bir süre sonra, yüksek rütbeli bir Alman avluya geldi ve bizim Umschlagplatz'a gönderilmemizi emretti. Bunun, Treblinka yolculuğu anlamına geldiğini düşündüm. Her yanım uyuşmaya başladı. Gözlerimi açtığımda, kendimi yoğun bir insan kalabalığı arasında, bir yük arabasının içinde buldum. Tüm bu zaman zarfında, kocamın da yanı başımda olduğunu fark etmemişim. İnanılmaz susamıştım. Trenin uzun bir müddet beklediği bir istasyonda, bize refakat eden Ukraynalı muhafızların birinden bir şişe su aldı. Tek bir şişe su için yüz elli zloty

verdi. Bu Ukraynalı muhafızlar, o seyahat boyunca, neredeyse bir servet kazandılar. Küçük bir ekmeği altı yüz zlotye satıyorlardı. Daha sonra fark ettik ki, tren Treblinka yönüne gitmiyordu. On iki saatlik bir yolculuğun ardından Trawniki'ye vardık.

Bu kamp, çok küçük bir alana kurulmuş. Eski bir ambara yerleştirildik. Orada ne su ne de tuvalet vardı. Sadece birkaçımız saman yatak bulabildi, diğerleri ise yere yatmak zorunda kaldı. Ertesi gün, üç kişi tifüse yakalandı ve hasta sayısı gün geçtikçe arttı. Ama bu kişiler diğerlerinden ayrılmadı. Her sabah saat altıda, çalışmaya gitmek için uyandırıldık; akşam saat altıda ambara döndüğümüzde yorgunluktan tükenmiş oluyorduk. Bize verilen yiyecek, sadece hayatta kalmamıza yetecek kadardı. En yakın köy birkaç kilometre uzaktaydı, fakat kimse, dışarı çıkıp oraya yiyecek almaya gitmeye cesaret edemiyordu. Çünkü, etrafımız Litvanyalı ve Letonyalı muhafızların süngüleriyle kuşatılmıştı.

Bu kampta bile kaçakçılar vardı. Her gün çalışmaya giderken, köylülerin işçilere meyve ve ekmek satmaya çalıştıklarına şahit oluyorduk. Bazen biz de bu yolla biraz yiyecek elde edebiliyorduk; ama birkaç kez Ukraynalı muhafızlar hem köylüyü hem de ondan yiyecek almaya çalışan Yahudileri vurdu. Bir keresinde, yakın bir köyden, Yahudi olmayan birisi, dikenli telin diğer tarafında bulunan on iki yaşındaki Yahudi çocuğa bir parça ekmek fırlattı. Çocuk, sevinçten parlayan gözleriyle ekmeği aldı ve yemeye başladı. Tam o anda, hemen yakında bulunan nöbet yerindeki Ukraynalı muhafız, çocuğa doğru koştu ve tek hamleyle ekmeği çocuğun elinden aldı. Zavallı çocuğu silahının dipçiğiyle dövmeye başladı. Çocuk yere yığılana kadar da dövmeye devam etti ve onu öldüresiye dövdü.

Neredeyse aklımı yitirecektim. Diğer insanlar da bu olayı çaresizlik içinde izledi.

Her nasılsa, birkaç kişi buradan kaçmayı başardı. Bir keresinde, gecenin geç vaktinde, bir grup gerilla kampımıza saldırdı,

muhafızların silahlarını ellerinden aldı ve birkaç düzine tutukluyu özgür bıraktı. Ukraynalı bazı muhafızlar da buna katıldılar ve diğer muhafızların etkisiz hale getirilmesine yardım ettiler. Muhafızların, yeraltı dünyasına katılmak için kamptan kaçtıklarına da rastlanıyordu.

Trawniki yakınlarındaki ormanlık alanda, birkaç bin savaş mahkûmunun yattığı toplu mezar var. Onlar da bizim kampımıza getirilmişlerdi. Civar köylerde yaşayan tüm köylüler bu toplu mezarı biliyorlar, çünkü Rus savaş mahkûmlarının Almanlar tarafından infazına tanık olmuşlar ve bu devasa mezarı kazmaya zorlanmışlar.

Buna daha ne kadar dayanabilirdim bilmiyorum, ama şansımız varmış ki birkaç hafta sonra yabancı pasaportlarımızı aldık ve o andan itibaren her şey yolunda gitti. Varşova'daki Gestapo karargâhına gönderildik ve daha sonraki üç günü Güney Amerika cumhuriyetleri vatandaşlarının oluşturduğu büyük bir tutuklu grubuyla Hotel Royal'de geçirdik. Sonunda, Pawiak'taki son tutuklu grubuyla Vittel'e alındık. Ama yine de mutlu değilim, çünkü ailem hâlâ Trawniki'de.

Geçenlerde bizimkiler gibi, çok sayıda belge geldi Varşova'ya. Ama belgelerin gönderildiği insanların büyük bölümü, uzun zaman önce, Treblinka'da ya da Getto Savaşı sırasında hayatını kaybetmişti," diyerek sözlerini noktaladı.

Getto Savaşı beş hafta devam etti. Mücadelenin açlık çeken, tükenmiş savunucuları, güçlü Nazi savaş makinesine karşı kahramanca savaştı. Üniforma giymiyorlardı, rütbeleri yoktu, gösterdikleri insanüstü başarılarından dolayı hiç madalya almadılar. Onların ellerine geçen tek terfi, alevler içinde ölmekti. Hepsi de Meçhul Askerler, eşi görülmemiş kahramanlardır. Tüm olan biteni düşünmek ne de korkunç - onların arasında Abie Dayı, Romek, Rutka ve çok sayıda arkadaş, akraba... Son birkaç gündür penceremden, Hotel Providence'a yeni gelen tutuklularla konu-

şuyorum. Söylediklerini büyük bir arzuyla dinledim, hatta içtim. Düşüncelerim beni oraya, tüm bu kahramanlarla birlikte üç yıl yaşadığım gettonun, alevler içindeki evlerine götürdü. Bazı zamanlar, kalbim durmuş da bayılacakmışım gibi hissettim ve pencereden ayrılıp kendimi yatağa bıraktım.

Odalarımızdaki duvar kâğıtları karmaşık, koyu kırmızı bir motifle kaplı. Bir keresinde, bu kâğıda gözlerimi diktim ve üzerindeki kırmızı çizgilerin, uzun, kıpkırmızı kan hattına karıştığını hayal ettim. *Onların* kanı da işte böyle akıyor, alevlere karışıyordu. Bizim kanımız, bizim kemiklerimiz yanıp küle dönüşüyordu. Tanrım, neden bütün bunlar başımıza geldi? Abie Dayı, Romek ve diğerleri... Belki de bazıları kaçmayı başarmıştır, kim bilir?

Esta H. ile konuştuğum gün, otelimizin tutuklularından çeşitli yiyecekler topladım ve o gece saat on birde Hilmar J., gizlice, dikenli telin diğer tarafına, Hotel Providence'a geçti. Yiyecekleri, yeni gelen tutuklulara dağıttı ve bizim oteldeki bazı kişilere getirdikleri mektupların yanı sıra gettodan özel selamlar da getirdi.

Bu mektupların biri, sahte kimlik belgeleriyle uzun bir müddet Aryan tarafında kalan bir akrabasından Felicia K.'ya gelmişti. Bayan K., bu belgeleri, onun için, İsviçre'den temin etmişti ve neden onun da Vittel'e gelemediğini bir türlü anlayamıyordu. Mektup, bunun nedenini açıklıyordu: "O kadar çok sayıda sevdiğimin korkunç ölümüne şahit oldum ki, vicdanım sadece kendimi kurtarmama izin vermedi. Benim onlardan ne farkım var? Bu harabeyi arkamda bırakıp gelecek cesaretim yok. Hayır, Varşova'dan ayrılmayacağım. Burası benim toprağım, burada kalmalıyım. Kanlarını halkımız için akıtan kahramanların yanında, benim hayatımın ne önemi var? Sana bu mektubu yazarken hâlâ gettodaki patlamaları duyabiliyorum. Son kilerler de dinamitle havaya uçuruluyor. Enkazların altında ikimizin de kardeşleri yatıyor. Şimdi sen söyle, onları bırakıp buradan kaçabilir miyim? Dün gece getto girişlerine gittim, silah sesleri durmamıştı. Kalan son Yahudiler

halen direniyorlar. Varşova sokaklarındaki afişlerde "Polonya sonunda Yahudi Komünist unsurlardan kurtuldu" yazıyor. Son birkaç haftadır yaşadıklarımdan sonra, kendimi kurtarmak için en ufak bir adım atmaya cesaretim yok. Artık yaşamanın benim için bir değeri yok."

Bayan Felicia K. ve mektubu okuyan diğerleri hıçkırıklarla ağladılar.

Bazı Polonyalıların bu Yahudi faciasına yaklaşımı hakkında anlatılanlar da mide bulandırıcı. Polonyalı işçi sınıfı partilerinin yeraltı dünyasındaki yayınlarının, yardım amacıyla Polonyalılara geldiği ve yanmakta olan gettodan kaçan Polonyalılara koruma sağladığı, fakat bunu önemseyen Polonyalıların sayısının çok az olduğu doğru. Kaçak Yahudileri evlerinde saklayarak hayatlarını tehlikeye atan cesur Polonyalılar, Yahudi karşıtı holiganlar tarafından sık sık ihbar ediliyorlar. Bu nedenle, diğerleri de kurban edilen insanlarımıza karşı insanlık görevlerini yapmaktan caydırılıyorlar. Bu şartlar altında, çok sayıda Yahudi'nin kendilerini kurtarma umudu yok.

15 TEMMUZ 1943

İçimdeki karşı konulmaz sevinci nasıl anlatacağımı bilmiyorum – hayır, üzüntüyle birlikte bir sevinç bu. Bugün Rutka'dan birkaç mektup aldım. Hayatta ve iyiymiş. 17 Nisan'da, ailesi büyük bir miktar rüşvetle onu gettodan çıkarmış. Onlar da ertesi gün kızlarına katılmayı umuyorlarmış, ama 18 Nisan'da tüm gettoda, Nazilerin imha operasyonu başlamış. On altı yaşındaki Rutka, şu anda, tek başına Aryan tarafında kalıyor.

Mektubunda, üstü kapalı karanlık ifadeler var ve bu mektubun sansürden geçebilmesine çok şaşırdım. Sonunda, kesinlikle intihar edeceğini yazıyor. Gettodan ayrıldığı gün Romek'i görmüş ve aynı gün, ona adresimi veren, Yahudi olmayan arkadaşı-

mız Zofia K. ile karşılaşmış. Bugün gelen dört mektubu da farklı tarihler taşıyor. İkinci mektubunda Dolek'ten bir not var. O ve akrabaları, yabancı pasaportlarını almayı başarmışlar ve bizim gibi gözaltına alınmışlar. Rutka bu mektubunda şöyle diyor: "Dolek'le geçirdiğim günler, hayatımın en mutlu günleriydi. Beni koruyan birinin varlığını hissettim."

Bugün, Varşova'dan, Bay R. adında birisi geldi. Onun Gestapo ile bağlantısı olduğundan şüpheleniliyor. Buraya herhangi bir polis koruması olmaksızın, tek başına geldi. Yabancı pasaportu bulunan yaklaşık iki bin kişinin, geçenlerde, Hanover yakınındaki Bergen-Belsen kampına gönderildiğini söylüyor. Söylediklerine göre, Pawiak ve Hotel Polski'nin son tutukluları orada bulunuyor. Aramızda, bu tutukluların akıbetlerinden endişelenen pek çok akrabaları da var. Şu ana kadar İsviçre yetkisinde bulunan bu kamp hakkındaki tüm sorularımız cevapsız kaldı.[2]

18 TEMMUZ 1943

İçinde bulunduğumuz barbarlık çağında, kalpleri, acı çeken ve yoksul insanlara karşı gerçek sevgiyle dolu olan insanlarla karşılaşmak, bizim için büyük bir avuntu. Aziz Helen Ana'yı izlemeyi sevmemin nedeni de bu. Onun yanındayken kederimin hafiflediğini hissediyorum. Onun sabrına, gayretine ve küçük çocuklara beslediği sevgiye hayranım. Ona, hiçbir iş zor gelmiyor. Bu olağanüstü kadın, dizlerinin üzerine çöküp, zarif elleriyle yeri temizliyor. Çocukların burnunu siliyor ve gözyaşlarından ıslanan yanaklarını kuruluyor. Uzun, siyah bir elbise giyiyor. Dünyevi anlaşmazlıkları çözmede, buradaki farklı ırk ve inançlara mensup insanlar arasından doğan çok pratik bir sağduyusu var.

Kendisi okulu idare ediyor; ben ona yardım etmekten büyük haz alıyorum. Resimler çiziyorum, çocuklar için oyuncaklarını boyuyorum ve tüm sınıf için bulabildiğimiz tek çocuk kitabının on tane kopyasının resimlerini tamamladım bile.

6 AĞUSTOS 1943

Babam sonunda, Titmoning'den bir erkek grubuyla birlikte geldi. Uzun bir ayrılığın ardından nihayet beraberiz. Bazı ailelerin kavuşma sahneleri çok dokunaklı oldu; insanlar sevinç gözyaşlarına boğuldu. Fakat hâlâ, kocalarını ya da babalarını iki yıldan fazla bir süredir görmeyen eşler ve çocuklar var.

Compiègne'den ve Almanya'daki Tost ya da Kreuzberg gibi diğer kamplardan da gruplar geldi.[3] Çok sayıda kamptan gelenlerin oluşturduğu bu tutuklu alayı, bizim için, takasın yakın bir zamanda gerçekleşeceğine dair bir umut ışığı anlamına geliyor.

Rutka'dan, içinde acıklı imaların bulunduğu yeni mektuplar aldım. Son mektubunda, Tadek'in nasıl öldüğünü anlatıyor. Aramızda en şanslı o olduğu için, Tadek'in hepimizden daha uzun yaşayacağına inanıyordum. Ama artık o yaşamıyor. Talihsiz çocuk intihar etmiş. Rutka'nın mektubundan öğrendiğim kadarıyla, Tadek'in babası da yeraltı dünyasından bazı gruplar tarafından öldürülmüş. Tadek bu utancı daha fazla taşıyamamış; ardından da bu lekeyi bir daha çıkaramayacağını düşünmüş olmalı. Babası, ayaklanmanın başlamasından bir gün önce, 17 Nisan'da kendi evinde öldürülmüş. Ertesi gün de Tadek kendisini öldürmüş. Zavallı çocuk, beni ne kadar da severdi!

22 AĞUSTOS 1943

Kampta, doğumlar da yaşanıyor ölümler de. Geçenlerde, Hotel Continental'de kalan iki yaşlı İngiliz'in cenazesi vardı. Ama aynı zamanda üç bebek dünyaya geldi. Anneler çok büyük ilgi görüyorlar ve rahibelerin yardımıyla özel paketler alıyorlar. Hamile kadınlara da fazladan paketler veriliyor ve onlar, savaş mahkûmları olan Fransız doktorların gözetimi altındalar.

Bunlardan biri olan Doktor L., çok ünlü bir cerrah. Ama çok acınası bir durumu var. Karısı ve çocuğu, Paris yakınlarında,

Polonya'ya sürekli transferlerin gönderildiği bir kampta bulunuyorlar. Bize çok kereler, Treblinka hakkında söylenenlerin doğru olup olmadığını sordu. Binlerce insanın, orada zehirli gaz ya da buharla öldürüldüğüne inanmak istemiyor.

Kampımız, kendi içinde küçük bir dünya. Fransız yeraltı hareketine ait gizli hücrelerimiz bile var. Tutuklular, kampta bir yerde, gizli bir radyonun bulunduğunu biliyorlar. Her gün, son gelişmeler, bütün hızıyla ağızdan ağıza yayılıyor. Galiba Almanlar böyle bir şeyin varlığından şüphelendiler, çünkü dün oteli aradılar, fakat radyoyu bulamadılar. Almanlar aramayı gerçekleştirdiği esnada, birisinin, radyoyu valizinin içinde parkta taşıdığı söyleniyor.

Almanlar şimdi her gün başka bir oteli arıyorlar, fakat radyomuz görevini yapmaya devam ediyor ve bizi olaylardan haberdar ediyor. Haberler iyi. Ruslar Polonya sınırına yaklaşıyorlar. Almanya sürekli olarak havadan bombalanıyor, Müttefikler İtalya'ya girdi ve Afrika operasyonu uzun zaman önce sonlandı.

Afrika'dan, De Gaulle hava kuvvetlerinde subay olarak görev yapan kuzenim Henry W.'den bir mektup aldım. Şimdilerde mektup almak, Avrupa'da büyük bir ayrıcalık ve bunun keyfini, Amerikan bayrağı sayesinde çıkarıyorum. Aryan tarafında bulunan Rutka'yla devamlı haberleşiyorum. Tutuklulara haftada sadece bir sayfa mektup yollama izni veriliyor, fakat ben, ailemin hakkını da kullanıyorum, hatta onların yanında bazı arkadaşlar da haklarını bana veriyorlar. Sansür memurlarına, benim mektuplarımı okumak için epeyce iş çıkıyor.

Okulda yaptığım çalışma, beni inanılmaz mutlu ediyor, aynı zamanda, İngilizce ve Fransızcamı geliştirme imkânı buluyorum. Şu anda, iki sınıfın sanat dersini yönetiyorum. Materyal olarak Kızıl Haç paketlerinin kartonlarını ve yapıştırıcı olarak da eritilmiş süt tozunu kullanıyoruz. Çocukların çoğu Polonyalı; pek çoğu buraya gettonun boşaltılması sonrasında oluşturulan son iki transferle gelmiş. Fransızca ve İngilizceyi çok çabuk öğrendiler ve onlar bizim için büyük bir teselli kaynağı.

2 EKİM 1943

Yahudi Yılbaşı kutlamasının iki günü boyunca, erkekler bizim odalardan birinde dua etti. Pawiak'ta yaptığımız gibi, üzerine mumlar yerleştirdiğimiz bir masa hazırladık ve Varşova'nın Büyük Hahamı'nın karısı Madam Sh., mihrabın yanında durdu. Ortamı, kutsal ve hazin bir sessizlik sardı.

Kutlamanın ikinci gününde Rutka'dan, Abie Dayımın hayatta olduğunu yazdığı mektubunu aldım. Zofia K., ona, dayımın Prapa kenar mahallesinde çalıştığını söylemiş. Ailem, mektubun Yılbaşı gününde gelmesinin iyiye işaret olduğunu düşünüyor. Fakat Rutka hâlâ, Romek hakkındaki sorularımı cevaplamadı. Onun hakkında yazdığı şeyler çok açık değil. Bana doğruyu söylemekten kaçındığından şüpheleniyorum. Gettodaki diğer binlerce kahramanın arasında hayatını kaybetmiş olmalı.

5 EKİM 1943

Bugün, Toulouse'daki dayımdan bir mektup geldi. Adresini sürekli değiştirmek zorunda olduğunu ve kızının, yani kuzenimin, bir yaşındaki çocuğunu, Nazilerden korumak için, Yahudi olmayan bir aileye vermek zorunda kaldığını yazmış. Fransız Yahudilerinin durumu giderek kötüleşiyor. Paris'ten binlerce Yahudi, Treblinka yolculuğunda sadece bir mola yeri olan Drancy'deki kampa gönderiliyor.

Nazi işgali altındaki diğer ülkelerde de Yahudiler, Polonya'daki çeşitli ölüm fabrikalarına gönderilmeden önce, *Durchgangslager* (transit kamp) denilen geçici kamplarda toplanıyorlar. Bu Yahudiler, onları ne berbat bir kaderin beklediğinden habersizler. Polonyalı Yahudilerin başına ne geldiğine dair en ufak bir fikirleri bile yok.

Bu aralar, Westerborg Felemenk kampından en büyük Yahudi transferleri yapılıyor.[4] Bu bilgiyi bize, birkaç gün önce

Hollanda'dan gelen bazı İngiliz vatandaşları verdi. Geçen gün oradan gelen Amerikalı bir kadın, Felemenklerin Yahudi vatandaşlara gösterdiği fevkalade tavrı anlattı. Yahudileri evlerinde saklamakla kalmamışlar, bazı Felemenk yeraltı grupları, birkaç kez, sınır dışı edilen Yahudileri taşıyan trenlere saldırarak, onları özgürlüklerine kavuşturmuşlar. Bazı kasabalarda Felemenk halk, sivil kayıt defterlerini yakarak, Nazilerin kimin Yahudi olup olmadığını bulmalarını zorlaştırmışlar. Diğer kasabalarda da Yahudi olmayan halk, Yahudilerin katledilmesine karşı protesto gösterileri düzenlemiş ve bazı vakalarda Almanları, sınır dışı eylemlerini durdurmaya zorlamış.

10 EKİM 1943

Dün Tövbe Günü'ydü ve bugün benim doğum günüm. Daha on dokuz yaşındayım, fakat kendimi çok yaşlanmış hissediyorum. Annem benim için sürpriz bir parti hazırladı ve kamptaki bütün gençleri çağırdı. Ortamı neşelendirmeye çalışsalar da yapmacık keyifleri, beni sadece daha da kederlendirdi.

15 KASIM 1943

Bugün kamptan çıkıp, civardaki bir köye kadar muhteşem bir yürüyüş yaptık. Bunun için gereken izni, uzun ve yorucu görüşmelerin ardından alabildik. Grubumuzda otuz kişi vardı, bize eşlik eden Alman, ona birkaç paket sigara ve diğer değerli eşyalardan vermemizin hemen sonrasında ses tonunu değiştirdi.

On bir aydır ilk kez, dikenli telle çevrili alanın dışına çıktık. Yürüdüğümüz patika, Vosges'in yeşil tepeleri arasından ilerliyordu. Bazı noktalarda o kadar darlaşıyordu ki, tek sıra halinde yürümek zorunda kalıyorduk. Güneş tüm parlaklığını sunuyordu ve hafiften serin bir esinti vardı. Yolda tek bir canlıya rastlamadık. Sonra, küçük bir köyün etrafını dolaştık. Evlerin önünde kirli, sıs-

ka çocuklar oynuyordu ve çite bağlanmış bir at gayet monoton bir şekilde çayırda otluyordu.

Ulaşmak istediğimiz büyük köy de gözümüze farklı görünmedi. Evler harabelere dönmüş, insanlar bir deri bir kemik kalmış ve yüzleri güneşten yanmıştı. Bir süre sonra etrafımızı, dilenen bir çocuk grubu sardı. *"Avez-vous quelque chose à manger?"* Onlara ekmek ve çikolata verdik. Titreyen elleriyle, verdiklerimizi hemen ağızlarına dolduruverdiler.

Köyün ortasında küçük bir han vardı. Şöminenin yanında oturan birkaç kadın, hizmet etmek için ayağa kalktı. Uzun masanın üzerine, kırmızı şarap şişeleri ve kiraz konyağı getirildi. Alman muhafız içmek için masaya oturdu ve belirlenen vakitte dönmemiz şartıyla etrafta dolaşmamıza izin verdi. Erna, Bola, Rosa ve genç bir İngiliz olan Harold ile, kampta ne pahasına olursa olsun bulamadığımız undan biraz almak için harekete geçtik. Uzun arayışlarımızın sonucunda, sınırlı miktarda ekmek veren bir fırın bulduk. Zavallı fırıncı önce bir süre tereddüt etti, fakat ellerimizdeki konserve kutularını görünce çantalarımıza biraz un koymayı kabul etti. Ayrıca, tanesi yedi frank olan uzun Fransız ekmeklerinden de aldık, fakat bu, savaş öncesindeki güzel Fransız ekmeğine hiç benzemeyen esmer bir ekmekti. Köylü bir kadın, bize birkaç yumurta verdi, karşılığında ona verdiğimiz sabun kalıbı ve bir parça Amerikan peyniri için defalarca teşekkür etti. Nereye gitsek neşeli selamlamalarla karşılandık: *"Les Anglais! Les Américains!"*

Hana döndüğümüzde büyük bir sürprizle karşılaştık. Masanın üzerinde, daha önce saklı duran bir radyo vardı. Alman muhafız sarhoş olmuş ve dışarıdaki bir bankın üzerinde uyuyakalmıştı. Harold, yabancı bir istasyon buldu ve dört yıldır ilk kez bir radyo yayını dinledim.

Amerika'dan Avrupa'ya yayın yapan bir programa rastladık. Yayın önce Almanca yapıldı, sonra İngilizceye tercüme edildi. En

son gelişmeleri öğrendik. Normandiya sahilinin yanı sıra Paris de yoğun bombardıman altındaymış. Ruslar bazı şehirleri yeniden ele geçirmiş ve binlerce Alman'ı esir almışlar. Yayın, Avrupa'nın baskı altındaki tüm insanlarına selam yollayarak kapandı. Yayını, neredeyse nefes almadan dinledik. Birdenbire Alman muhafız içeri girdi. Şansımız varmış ki, olan biteni anlayamayacak kadar sarhoştu. İstasyonu hemen değiştirip bir Paris kanalı buldum ve neşeli bir müzik parçası çalmaya başladı.

Öğleden sonra, ganimetlerimizle birlikte eve döndük. Hepimizde birkaç kilo un bulunan küçük birer çanta vardı. Erne'nin çantası ise delikmiş ve dökülen un, bitene kadar, gittiğimiz yolu işaretlemiş. İngiliz kızlardan biri, zafer kazanmış bir edayla en büyük ganimeti elde ettiğini söyledi – çantasında bir tavşan vardı! Tüm bu hazineler, kamp girişinde bizi kontrol eden gözetmen tarafından fark edilmedi, çünkü döndüğümüzde hava karanlıktı.

17 KASIM 1943

Şu anda saat on. Odamda küçük bir lamba yanıyor. Çatlaklardan dışarı ışık sızmasın diye kapının üzerine bir battaniye sardım. Kurallara göre ışığı saat onda kapatmamız gerekiyor, fakat okuyup yazmam için en uygun zaman, gece vakti. Pencerelerde özel siyah gölgelikler var, ama ben onların üzerine de bir örtü örttüm ve küçük lambamla birlikte bir köşede oturuyorum.

Buradan her akşam aynı saatte geçen İngiliz ve Amerikan uçaklarının uğultusunu duymak hoşuma gidiyor. Yoğun bombardıman gürültüsü kulağıma en hoş melodi gibi geliyor. Pervanelerin melodisi en sevdiğim ninni ve içimde Nazizmin karanlık güçlerinin sonunda mağlup olacağına dair giderek artan bir umutla uykuya dalıyorum. Ertesi sabah, Paris'in ağır bombardıman altında olduğunu ve tabii ki sadece hastanelerin ve çocuk yuvalarının vu-

rulduğunu bildiren Alman savaş bültenlerini okudum. Belki de gece tepemizden geçen pilotların arasında, kuzenim Henry W. de vardır. Bana oradan bir mektup yollamasını ne çok isterdim!

21 KASIM 1943

İngiltere ve Almanya arasında, ilk tutuklu takası yapıldı. Çoğunluğu hasta ve altmış yaşın üzerinde yaklaşık yüz kişi Vittel'den ayrıldı. Vedalaşmalar, insanın yüreğini parçalayan türdendi. Hepimiz, onlara imrenerek baktık ve şanslı olanlar, uzun zaman çekilen acıların ardından cennetin kapısını görmüş gibi gülümsüyordu.

Geçtiğimiz cumartesi, sinemamızda, New York'a yapılan bir seyahati anlatan film gösterildi. İlk önce, sislerin arasından Özgürlük Heykeli göründü – elinde meşale bulunan devasa bir kadın. Ardından, yüksek gökdelenler görüntüye geldi. New York sokaklarını ve koşuşturan insanları gördüm. Arabalar inanılmaz bir süratle ilerliyordu. Daha sonra, neon ışıklarıyla Broadway göründü. Seyahat filmi, New York limanına giren bir gemiyle sona erdi. O anda salonu alkış sesleri kapladı. Sanırım herkes, bir gemiyle New York'a vardığı anı düşledi. Yanımda oturan annem, kendini zor tutuyordu. "Bak," dedi bana büyük bir hevesle, "bu, Radio City ve burası da Beşinci Cadde ve o da Broadway..."

Alkışlar uzun süre dinmedi ve film, New York'u bilen herkesin içinde en derin duyguları kabarttı. Ama Almanların bu filmi bize neden izlettiklerini anlayamıyorum.

27 KASIM 1943

İlk İtalyan savaş esirlerinin oluşturduğu grup Vittel'e geldi. Onlar, Benito'nun silah bırakmasının ardından Müttefiklerin kontrolüne verilen İtalyanlar. Kamp alanımızın dışındaki Hotel des Colonies'e yerleştirildiler.

Kuzenim Henry W.'den, beklenmedik bir mektup aldık. İki aydır Londra'da bulunuyor ve hâlâ De Gaulle'ün emrinde çalışıyor.

18 ARALIK 1943

Yahudi tutuklular arasında korkunç bir panik yaşanıyor. Almanlar aniden Yahudi kökenli Amerikan ve İngilizlere, kendilerini kayıt altına aldırmalarını emretti. Bunun ne anlama geldiğini bilmiyoruz, fakat ortalıkta dolaşan çeşitli söylentiler var. Bazıları, Yahudilerin orada bulunan Alman tutuklularla takas edilmek üzere Filistin'e gönderileceğini söylüyor. Diğerleri de, Polonya'ya geri gönderileceğimiz konusunda ısrarlı. Yahudiler, çaresizlik içinde odalarında oturuyor ve ne yapacaklarını bilmiyorlar. Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan yüksek rütbeli görevlilerden oluşan özel bir komisyonun kampa gelişi, bizi ciddi bir durumun beklediğini gösteriyor.[5] Yahudi olmayan tutuklular, özellikle de rahibeler, bizim duygularımızı paylaşıyorlar. Aziz Helen Ana, Polonya'ya geri gönderilecek olursak, çocukların gitmelerine izin vermeyeceğini söyledi. "Çocukları vermeyeceğim. Onları kilisede saklayacağım ve kim gelirse gelsin, var gücümle, onların elimden alınmasına karşı koyacağım."

26 ARALIK 1943

Bu kez sadece korkuyla durumu atlattık. Nazi komisyonu ortadan kayboldu ve tüm kamp, Yahudi olsun ya da olmasın, derin bir "oh" çekti.

Bu yıl bizim Işıklar Bayramımız Noel'e denk geldi ve pek çok Yahudi ve Yahudi olmayan insan, bu durumun özel bir anlamı olduğuna inanıyordu. Kilisenin önündeki Noel ağacı cicili bicili süslerle donatılırken, Yahudilerin kaldığı odaların çoğunda Işıklar Bayramı mumları yakıldı. Belki de hepimizin çektiği bu ortak acı

ve yaşanan ölümler, sonunda, körü körüne bağlanılan ırkçı nefreti yok eder, kim bilir?

1 OCAK 1944

Yeni bir yıl geldi. Peki bize ne getirecek? Dün gece kutlama yaptık. Ben de bir süreliğine kendimi unuttum ve dans ettim. Ama birdenbire, etrafımda dans eden gölgeler gördüm. Ardından, kulaklarımda daha sonra vahşi bir kahkahaya dönüşecek olan güçlü bir çınlama duydum. Kendimi iyi hissetmiyordum, arkadaşlarımdan, beni eve götürmelerini istedim.

12 OCAK 1944

Kampta yine bir huzursuzluk var. Yahudilerin Vittel'de de gettoda olduğu gibi soyutlanacağı dedikoduları dolaşıyor. Yahudi olmayanların çoğu bu durum karşısında öfkeli ve buna izin vermeyeceklerini söylüyorlar. Fakat gariptir ki, Titmoning'deki kampta uygulandığı gibi, Yahudilerin Yahudi olmayanlardan ayrı tutulması gerektiğini düşünen ve bu durumdan memnun olan Aryanlılar da var. Zaten büyük bir olasılıkla bu dedikoduları yayanlar da aynı Yahudi karşıtlarıdır.

30 OCAK 1944

Birkaç gün önce, kamp yönetimi, Amerikalıların her an buradan ayrılmaya hazır olmalarını söyledi. İngilizler bu konuda şüpheciler ve takasın bir yıl daha gerçekleşmeyeceğini, çünkü ilk İngiliz grubunun ayrılışından önce de o kadar zaman geçtiğini savunuyorlar. Savaştan önce verilen yeşil Amerikan pasaportuna sahip olanlar, en azından Almanlara göre, tercih hakkına sahip olacaklar.

Büyük bir sabırsızlıkla bekliyorum. Son birkaç gündür o kadar huzursuzdum ki, neredeyse tüm vaktimi parkta yürüyerek geçirdim.

16 ŞUBAT 1944

Rutka'dan, çaresizlik dolu bir mektup aldım. Mektubunda, kimlik belgelerini ve parasını çaldırdığını yazıyor. Şimdi, kin ve insan avcılığının bol olduğu bir dünyanın ortasında tek başına ve kaybolmuş bir halde. "Senin varlığın, benim tek tesellim. Bir gün seni yine göreceğim umuduyla yaşıyorum." Zavallı Rutka, ne çok şey yaşadı ve yaşayacağı daha ne çok şey var?

27 ŞUBAT 1944

Sonunda bir tarih belirlendi! Takas, 5 Mart'ta Lizbon'da gerçekleşecek. Yaralı Amerikan askerleri ve siviller, takas için belirlendi. Fakat takasın oranı henüz netleşmiş değil – bir Amerikalı için beş Alman mı, ya da tam tersi, bir Alman için beş Amerikalı mı? Bu konuda farklı söylentiler var. Kamp yönetimi her saat başı yeni bir kayıt işlemi düzenliyor; listelere yeni insanlar ekleniyor, eskilerin üzeri çiziliyor. Hepimiz, berbat bir tedirginlik ve gerginlik içindeyiz. Ailemiz ilk iki listedeydi, fakat daha sonra bizi çıkardılar. Annem bir daireden diğerine koşturuyor. Vittel'de takas edilecek yüz elli aday varken, sadece otuz kadar kişinin ilk grupta gitmesi bekleniyor.[6] Tüm bu değişiklikler ve söylentiler, sinirlerimizi harap etti.

28 ŞUBAT 1944

Listeler kapandı. Biz gitmiyoruz. Annem sürekli, komutanın yanına gidiyor, fakat ona söylenen tek şey, bizim gidemeyeceğimiz. Bunun nedeni, babamın askerlik yaşında olması ve aileleri ayırmanın prensiplerine aykırı olması. Şayet bu doğruysa, pek çok aile gidemeyecek, çünkü erkekleri elli beş yaşından küçük. Bu arada, tüm rahibeler ve yeşil pasaport sahipleri, ilk grupta yer alacaklarına dair onay aldılar. Fakat komutan, son anda da olsa değişikliklerin yapılabileceğini söylüyor. Bu, bana, Nazilerin Pawiak'ta

uyguladıkları taktikleri anımsatıyor. Orada da sırf bize işkence olsun diye, her an fikirlerini değiştiriyorlardı.

29 ŞUBAT 1944

Takas edilecek Amerikalıların listesi tam olarak onaylandı. Biz gitmiyoruz. Şanslı olanlara çantalarını hazırlama emri geldi. Odalarında üst üste yığılan bavulları penceremden görebiliyorum. Dışarıda kar yağıyor. Bazen, Pawiak'ta olduğum günleri hatırlıyorum.

XVIII. BÖLÜM

ÖZGÜRLÜĞE YOLCULUK

1 MART 1944

Trendeyiz! Her şeye rağmen gidiyoruz. Son on iki saat içinde en yürek parçalayıcı olayları yaşadık. Daha yarım saat geçmeden her şey değişiveriyordu. Akşamüzeri saat altıda, kamp yönetimi, hoparlörden, listede bulunmayanların isimlerini duyurdu. Transferi gerçekleştirmek için birkaç kişi daha gerekiyordu, bu nedenle bizim de o gruba dahil olma ümitlerimiz yeniden yeşerdi. Annem hemen, komutanın yanına koştu, fakat asık bir suratla geri döndü; artık çok geçti. Yine de umudunu yitirmedi ve son anda bir mucizenin gerçekleşmesi için dua etmeyi sürdürdü.

Ve gerçekten de beklenen mucize oldu. Saat onda, Titmoning ve Liebenau'dan transferler geldi; daha fazla tutuklu için yer olduğu anlaşıldı. Yönetim hemen gerçek Amerikalıları çağırdı ve annem de bu çağrıyı tek bir saniye kaybetmeden kabul etti. İlk başlarda, babamın Vittel'de kalması bekleniyordu ve annem de bunu kabullenmişti, çünkü son anda başka bir değişikliğin daha olacağına ve babamın da bizimle gelmesine izin verileceğine gönülden inanıyordu. Bu arada çantalarımızı hazırladı. Tıpkı Varşova'daki gibi, bazı kişiler bizi ziyaret ederek, Amerikalı akrabalarının ad-

reslerini verdiler. Toplanmamıza yardım ettiler, telaş içinde bizimle birlikte koşuşturdular. Bola odasında uzanmış ağlarken, Niusia W. de yolculuk için bize bir şeyler hazırladı.

Sabah saat yedide, annem kamp yönetimine gitti ve birkaç dakika sonra döndüğünde sevinç çığlıkları atıyordu. "Hepimiz gidiyoruz!"

Sürekli ölümle yaşam arasında gidip geldiğimiz, bizimle aynı acıları yaşayan insanlarla vedalaşmamızı asla unutmayacağım. Herkes şöyle dedi: "Lütfen bizi unutmayın, hepimizin umudu sizsiniz. Sessiz kalmayın. Bizim kurtulmamız için de çabalayın..." Kadın, erkek, çocuk demeden, istisnasız herkes ağladı. Dikenli telin ardındaki pencerelerden sallanan yüzlerce el vardı. Uzakta, Erna'nın, gözlerinin yaşını sildiğini gördüm. Onun arkasında da Rosa, Harold ve tanıdık ya da tanımadık pek çok insan vardı.

Bizim kompartımanımız, Alman muhafızlarınınkiyle bitişik. Aşırı tedirginler. Almanları hiç bu kadar keyifsiz görmemiştim. Ellerindeki listeye bakıp, tutukluların sayısını kontrol etmeye devam ediyorlar.

2 MART 1944

Biarritz'e geleli birkaç saat oldu. Tren, ana istasyondan yaklaşık üç kilometre uzakta durdu. Yolcular arasında giderek büyüyen bir korku var. Bazı söylentilere göre, belli sayıda tutuklu Vittel'e geri gönderilecek, çünkü iddiaya göre sayımız takas oranından fazla.[1]

3 MART 1944

Birkaç dakika önce, tüm paramızı dolara çevirdik. Bu olay, sonunda yüreğimize su serpen gelişme oldu; işte şimdi gerçekten Amerika'ya gittiğimize inanıyoruz. Erkeklerin hepsine, hiçbir orduda Almanya'ya karşı savaşmayacaklarına dair birer anlaşma

imzalatıldı. Bu anlaşmayı imzalamak üzere aşağıya indiklerinde, Alman tutukluları taşıyan başka bir trenin diğer rayda olduğunu gördük. Bizimle takas edilmek için Amerika'dan gelenleri taşıyordu. Aslında hepimiz, bu Almanlara acıyorduk.

4 MART 1944

Trenimiz şu anda İspanya topraklarında. İstasyonda bazı insanlar zafer işareti yaparak bizi selamlıyor. İspanya'daki yoksulluk hemen dikkati çekiyor. Yırtık pırtık kıyafetler içindeki çocuklar ellerini uzatmış, birkaç bozukluk için dileniyorlar. Çok sayıda asker var, hatta çok şık giyimli subaylar. Sivil halk ise paçavralar içinde ve hepsinin de suratları içine çökmüş.

Bize muhafızlık eden Almanların pek çoğu, sınırın Fransa tarafında kaldılar ve halen bize eşlik edenler ise sivil kıyafetlerini giydiler. Üniformalarıyla birlikte, küstahlıklarını da bir kenara bıraktılar.

5 MART 1944

Portekiz sınırını yeni geçtik. Üniformalı İspanyol polisinin yerini, Portekiz gizli polisi aldı. Hâlâ aynı trendeyiz. Burada da insanlar, bizi zafer işaretiyle selamlıyorlar.

Trenimiz Lizbon'a yaklaşıyor. Denizde yol alan gemiler görüyorum. Yanımızdakilerden birisi "Gripsholm!" diye bağırdı. Bu bilmediğimiz İsveççe kelimenin anlamı, bize özgürlük gibi geldi.[2]

Geminin motor sesine uyandım. *Gripsholm* denize açılmıştı. Hemen güverteye koştum ve sonsuz maviliği içime çektim. Avrupa'nın kana bulanan toprakları artık çok geride kalmıştı. Özgürlük hissi, nefesimi kesiyordu.

Bu duyguyu son dört yıldır hiç tatmadım. Gamalı haç, dikenli tel, getto duvarları, infazlar ve hepsinin ötesinde şiddet -gece gündüz şiddet- dolu kapkara dört yıl! Bu kâbus gibi dört

yılın ardından, özgürlüğün tadını çıkarmakta ilk anda zorlanc Sürekli olarak, bunun bir rüya olduğunu, her an uyanıp kend yeniden Pawiak'ta bulacağımı ve gri sakallı ihtiyarları, yeni ye genç kızları ve Stawki Sokağı'ndaki Umschlagplatz'a, hayvar gibi ölüme yollanan gururlu gençleri göreceğimi düşündüm.

Takas gemisi *SS Gripsholm*, New York limanına girerken.

Hatta bazen, kulağıma, işkence görenlerin çığlıkları geliyor du. Denizin tuzlu kokusu bir anda Pawiak'ta sık sık burnumuz dolan, mide bulandırıcı, tatlımsı insan kanı kokusuna dönüşüyor du.

Dinlenme salonunun altında piyano çalınmaya başlamıştı ve bu, bana, eskiden aynı Schubert melodilerini çalan Romek' hatırlattı. Gözlerimin önüne onun uzun, zarif parmakları geldi Kamarama gittim ve yatağıma kapanıp ağlamaya başladım.

Gemide, getto kâbusumdan kurtulacağımı düşünmüştüm. Ama ne gariptir ki, okyanusun sonsuzluğunda devamlı olarak Varşova'nın kanlı sokaklarını gördüm. Güvertede, Almanya görevleri sırasında vurulan ve bizimle birlikte takas edilen Amerikan

askerleri ve pilotlarla arkadaşlıklar kurdum. Bazılarının kıyafetlerinin kolları boş sarkıyordu. Diğerleri de koltuk değnekleriyle yürüyordu. İki genç subayın yüzü korkunç derecede bozulmuştu ve diğerlerinin yüzleri de yanmıştı. Bir tanesi, her iki ayağını da kaybetmişti, fakat gülümsemesi hiç eksik olmuyordu.

Kendimi bu Amerikan askerlerine yakın hissettim ve onlara Nazilerin gettoda yaptıklarını anlattığımda beni çok iyi anladılar.

Dört yıldır ilk kez, o gemide bir Amerikan filmi izledim. Filmin adı *Yankee Doodle Dandy* idi. Askerler ve subaylar filmi izlerken, kendilerini ağlamaktan alamadılar.

14 Mart'ta gece çöktüğünde, Amerikan sahilinin hatları, sisin içinden belirmeye başladı. Yolcular güverteye çıktı ve parmaklıklara sıralandı. O an aklıma, Nuh'un gemisinin sonunda karaya ulaştığı, İncil'in tufanı anlattığı bölüm geldi.

Bütün gün boyunca, yılların yükünü sırtımda taşımışım gibi, kendimi halsiz hissettim. O geceki eğlenceye katılmadım. Giderek daha fırtınalı bir hal alan dalgaların sesini dinleyerek, güvertenin bir köşesine oturdum.

15 Mart'ta gemimiz New York'a yaklaştı.[3] Yıllarca aynı talihsizliği paylaşan insanlar, birbirleriyle vedalaşmaya başladı. Aramıza birlik ve kardeşlik havası yayıldı. Herkesin yüzünde kararsız bir bekleyiş ifadesi vardı. New York'un gökdelenlerini gördüm, ama benim aklım Varşova'da, Rutka ile konuştuğum anda kalmıştı. Bir an için onun elini tuttuğumu ve onu gemiye çektiğimi hayal ettim.

Sevgili Rutka, seni ne çok özledim! Keşke, bu iyi talihimi seninle paylaşabilseydim. Amerika toprağına seninle birlikte ayak basmak ne muhteşem olurdu. Keşke, beni bekleyen özgürlüğün en azından küçük bir parçasını sana verebilseydim. Kalbim seninle... Önümde, elinde bir meşaleyle duran gururlu kadın, Özgürlük

Heykeli, bana olduğu kadar sana da bakıyor. Seni de selamlıyor, seni, hâlâ hayatta olan tüm arkadaşlarımızı ve ayrıca bir daha hiç göremeyeceğimiz dostlarımızı...

Rutka, dünyayı şu anda benim gözlerimden gör, bırak, kalbin benimkiyle birlikte atsın. Özgürlüğe adım adım yaklaşıyoruz. Hepimiz, burada ekmek, yuva ve özgürlük bulacağız. Hiç kimse özgürlüğün anlamını, bir zamanlar kaybetmiş olan bizler kadar iyi bilemez.

Sevgili Rutka'm, hayatta olanların hepsine onları asla unutmayacağımı söyle. Kurtulmayı bekleyenlere elimi uzatabilmek ve yaşamlarının son anlarında dahi feci biçimde aşağılananların intikamını almak için her şeyi yapacağım. Ve şu an küllerin arasında yatanlar, onlar benim için hiç ölmeyecek. Her şeyi, çektiğimiz acıları, mücadelemizi ve en sevdiğimiz insanların katledilişini anlatacağım. Alman katillerle onların Berlin'de, Münih'te ve Nuremberg'de, öldürmekten zevk alan, hâlâ şehit edilen halkımızın elbiselerini, ayakkabılarını giyen Gretchenlerinin cezalandırılmasını isteyeceğim. Sabret Rutka, cesaretini kaybetme, dayan. Biraz daha sabret ve sonra hepimiz özgürlüğümüzü kazanacağız!

NOTLAR

GİRİŞ

1. "Thousands Mourn Victims of Ghetto", *New York Times*, 20 Nisan 1944, s.10.
2. "Woman of Tomorrow"dan alınan kopya.
3. Susan Pentlin, orijinal Lehçe el yazmalarının kopyalanmış birkaç tanesine sahip, fakat Mary Berg'in orijinal günlüğünün yanı sıra Lehçe yazıların tamamı mevcut değil.
4. Susan Pentlin, günlüğün Almanya'da çıktığı tam tarihleri ve çıkış yerlerini oluşturduğu için Wiener Kütüphanesi'nden Fabian Fuerste'ye teşekkür eder.
5. Diğerleriyle birlikte, "The Extermination of 500.000 Jews in the Warsaw Ghetto: the Day Today Experience of a Polish Gentile", 1942'de New York'ta, The American Council of Warsaw Jews ve The American Friends of Polish Jews tarafından yayımlandı.
6. Savaştan sonra, gettonun Emanuel Ringelblum tarafından hazırlanan *Oneg Shabbat* arşivleri Varşova'da düzenlendi ve soykırımda hayatını kaybeden Adam Czerniakow, Janusz Korczak, Chaim Kaplan, Abraham Lewis ve Emanuel Ringelblum'un günlükleri ve notları gün ışığına çıkarıldı. Son kırk yılda Alexander Donat, Helena Szereszewska ve

Yitzak Zuckerman ile Vladka Meed gibi Varşova Gettosu Ayaklanması'ndan sağ kurtulanların da dahil olduğu bazı anı yazıları ortaya çıktı. Olaylardan sağ kurtulan fakat 1946'da kendisi öldürülen getto polisi Stanislaw Adler'in anıları da 1982'de Yad Vashem (Soykırım Şehitleri ve Kahramanlarını Anma İdaresi) tarafından İngilizce olarak yayımlandı. Getto sakinlerinin sadece yüzde birinin savaştan sağ çıkmaları nedeniyle, 1945'ten sonra yazılan anılar da oldukça azdır.

7. *New Yorker*, 1945.
8. *Kirkus*, 1945.
9. Young, M., *New York Times Book Review*, 1945.
10. Weiskopf, F., *Saturday Review*, 1945.
11. 1945'te, Tel Aviv'de günlüğün İbranice çevirisi ve Buenos Aires'te İspanyolca baskısı çıktı. 1946'da Roma'da İtalyanca baskısı ve Paris'te 1947'de Fransızca baskısı çıktı. Shneiderman, 1983'te Getto Ayaklanması'nın kırkıncı yıldönümünde, Polonya'da çıkan orijinal İngilizce metnin Lehçe bir tercümesini yayımladı. 1991'de yeni bir İtalyanca tercümenin yanı sıra, Macarca tercümesi de yapıldı.
12. 1986'da günlük üzerine kurulan, "A Bouquet of Alpine Violets" oyunu Varşova'da sahnelendi. Bkz. Kaufman, M.T., "Warsaw Play Dramatizing Ghetto Diary," *New York Times*, ProQuest Historical Newspapers, 18 Mayıs 1986, s. 13. Daha sonra, Mary Berg'in günlüğünden etkilenerek oluşturulan *Tempesta*, beş ülkede Cara Herrendorf'un yönettiği bir uyarlamayla sokak tiyatrosu olarak sergilendi. Eser, 1974'te Arjantin'de başlayan ve bugün İtalya'da bulunan Teatro Nucleo şirketine aitti. (bkz. Teatro Nucleo'nun websitesi: http://www.teatronucleo.org.) 1991'de, Heinz Joest'in, Kanada'da Jack Kuper tarafından yönetilen belgesel filmi, "A Day in the Warsaw Ghetto: A Birthday Trip to Hell"de, Mary Berg'in günlüğünden metinler kullandı.
13. Lucy Dawidowicz (1975); Noura Levin (1973); Yisrael Gutman (1982); Martin Gilbert (1985).

14. Eckhardt'ın Pentlin'e gönderdiği 1995 tarihli mektup.
15. Rosenfeld, A.H., (1980).
16. Elbaum, E., (1945).
17. Mary Berg'in babası, Polonya, Pultusk'ta 19 Temmuz 1893'te doğdu ve savaştan sonra da antika işlerini devam ettirdiği Birleşik Devletler'de 1970 yılında öldü; annesi Lena da Birleşik Devletler'de 1989 yılında öldü.
18. Israel Gutman, *The Jews of Warsaw, 1939-1943, Ghetto, Underground, Revolt*, (Bloomington, Ind.:Indiana University Press), 1982, s. 108.
19. Wiszniewicz, J., *And Yet I Still Have Dreams*, çev. R. Grol, (Evanston, Il: Northwestern), 2004.
20. Kim olduğu, "Minutes of the Second Plenary Session of the Jewish Education Council in Warsaw"da belirtilmektedir, PH/ 9-2-7 in Kermish (1986), s. 464, 466.
21. [A Preliminary Study in Teaching People during the War], PH/ 13-2-4 in Kermish (1986), s. 469.
22. Lewin, A., *A Cup of Tears: A Diary of the Warsaw Ghetto*, A. Polonsky, ed., (Oxford: Blackwell), 1988, s. 84.
23. "The Profile of the Jewish Child," #ARI/47 in Kermish (1986), s. 383.
24. Mary Berg, adresi 16 Sienna Sokağı olarak veriyor. Bunda bir hata olma olasılığı var. Okulun adresi bu yazıda Sienna 34 olarak veriliyor, ki bu evine daha yakın olacaktır. Bkz. ARI/341 in Kermish (1986), s. 515-16.
25. [Jewish Youth in the War Years], ARI/46 in Kermish (1986), s. 516-19.
26. Ringelblum, E., (1958).
27. Ringelblum, E., (1958), s. 329.
28. Hilberg, R., Staron, S. ve Kermisz, J., ed. *The Warsaw Diary of Adam Czerniakow: Prelude to Doom*, (New York: Stein and Day), 1972, s. 295.

29. Sternbuch, G. ve Kranzler, D., *Gutta, Memories of a Vanished World, A Bais Yaakov Teacher's Poignant Account of the War Years,* (NY: Feldheim), 2005.
30. Steinberg, M., (2004), s. 341-2.
31. Ringelblum, E., (1974), s. 249-50.
32. Bkz. Wyden, P., (1992), s. 307.
33. Reich-Reinicki, M., (1999), s. 186.

I. BÖLÜM: VARŞOVA KUŞATMA ALTINDA

1. Mary (Miriam) Wattenberg, 20 Nisan 1924'te Lodz'da doğdu. Büyük ihtimalle doğum tarihini Alman işgali sırasında değiştirdi çünkü Yahudilerin Adolf Hitler ile aynı doğum gününe sahip olmaları kabul edilemezdi. Belki de, savaş dönemi Polonyası'nda hayatta olabilecek ailesini korumak için yayımlanan günlüğünde yeni bir tarih olan 10 Ekimi kullandı; tıpkı aynı nedenle Wattenberg soyadı yerine Berg takma adını kullandığı gibi.
2. Yom Kippur (Yahudilerin günahlarının affedilmesi için tuttukları kefaret orucu). Savaş sırasında, Almanlar gettoda katliam ve sınır dışı gibi eylemleri gerçekleştirmek için, genellikle Yahudilerin kutsal günlerini tercih ediyorlardı.
3. Edward Rydz-Smigly (11 Mart 1886-2 Aralık 1941). Kasım 1939'da Rydz-Smigly, Józef Pilsudski'nin ardından Polonya Mareşali ve Polonya silahlı kuvvetlerin Başkomutanı olarak geldi. Polonya hükümeti ile birlikte, kuşatma döneminde gözaltına alındığı, Romanya'ya kaçtı. Daha sonra direnişe katılmak için geri döndü, fakat ondan kısa bir süre sonra kalp krizi geçirip Polonya'da öldü.
4. Nicolas Poussin (1594-1665), Barok döneminde klasik tarzda çalışan Fransız bir ressamdı. Eugène Delacroix (1789-1863) Fransız Romantik tarzında çalışmalar yapıyordu.
5. Komşu, savaş öncesinde Polonya'da yaşayan ve ailesi de muhtemelen kuşaklar boyu Polonya'da yaşamış olan bir

Volksdeutsche (Alman halk çocuğu) idi. *Volksdeutsche*, işgal sırasında kendilerini etnik Almanlar olarak belirmek için bir *Volksliste* işareti seçti. Bu komşu, Wattenbergleri ihbar ederek, çok büyük bir ihtimalle, maddi bir ödül ya da başka türlü bir ayrıcalık elde etti.

6. Cracow doğumlu Polonyalı bir ressam olan Jan Matejko (1838-1893), yaptığı askeri ve vatansever tabloları, bilhassa Polonya'daki ayrıma karşı çıkan resimleriyle seviliyordu.
7. Lodz, resmi olarak, 9 Kasım 1939'da Üçüncü Reich'in bir parçası olmuştu.
8. Amerikan Konsolosluğu, Varşova'daki Elçilik binasına taşındı ve 1940 ilkbaharına kadar açık kaldı. Bir ihtimalle, Wattenberglerin 1939'da Varşova'ya gelmesinin bir nedeni de ona yakın olmaktı.
9. Yeni General Government ve Sovyetler Birliği arasındaki sınır kapalıydı.
10. 41 Sienna Sokağı halen Varşova'da bulunmaktadır.
11. Burası, Baluty bölgesi olarak bilinir.
12. Bu dönemde Amerika tarafsızdı ve Almanya, onların savaşa girmesini istemiyordu. Bu kadına diplomatik nedenlerle ödeme yapılması da büyük bir ihtimalle, bu sebeptendi.
13. Galicia, Polonya'nın güneydoğusunda yer alan bir bölgedir. 1918 öncesinde, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun toprağıydı. Babasının telefon ettiği yer, 1939'da Sovyetler Birliği tarafından işgal edilen bir bölgeydi.
14. Alman istilasının ardından, yaklaşık 250.000 ile 300.000 arasında Yahudi, Polonya'ya kaçtı. Bu kişilerin yarısı kadarının, savaştan sağ kurtulduğu tahmin ediliyor.
15. Bunlar, muhtemelen Varşova'da düzenlenmiş sahte belgelerdi. Bkz. Eck, (1957), s. 139.
16. Berlin'de Pariser Place'te bulunan Amerikan Elçiliği, 1939'da yok edildi ve Elçilik ondan sonra Berlin'de Tiergarten yakınındaki geçici binalarda çalışmaya devam etti. Roosevelt,

1938'de Amerikan Büyükelçisi Hugh R. Wilson'u yeniden çağırmıştı. Aralık 1941'e kadar, Berlin'de bir Chargé d'Affaires kaldı.

17. Sienna Sokağı, savaş öncesi dönemde Varşova'nın seçkin sokaklarından biriydi. Küçük Getto'da yer alıyordu ve sokağın tek numaralı tarafındaki evler, getto sınırına dayanıyordu. Bir aşevi, bir kafe ve Korczak çocuk yuvasının yanı sıra, Berg'in Grafik Sanatları Okulu da burada yer alıyordu.
18. Gizli okullar, işgalin ilk aylarında faaliyete başladı ve 1940 yazında daha organize bir yapıya büründüler. Bkz. Rosenthal, (1979), s. 19.
19. Bu kişiler, Adam Mickiewicz (1789-1855), Julisz Slowacki (1809-1849) ve Stanislaw Wyspianski (1869-1907). "The Wedding" (Lehçede, *Wesele*) ilk kez 1901'de Cracow'da sahnelenen bir dramaydı.
20. Genellikle "ortak" olarak adlandırılan Amerikan Ortak Dağıtım Komitesi, Varşova'nın temsilciliğini yaptı ve gettoda önemli bir sosyal yardımlaşma unsuru oldu. Yahudi Sosyal Yardımlaşma Komitesi'ne bağış temin ediyordu.

II. BÖLÜM: GETTO YAŞAMI BAŞLIYOR

1. 1940'ta Yahudi polisinin yaklaşık 2000 üyesi vardı. Polislerin çoğu avukat ya da diğer mesleklerdendi; önderlik yapanların büyük bölümü Lodz'lu mültecilerdi. Polisler maaş almasa da, yiyecek karneleri ve konut edinme konularında avantajları vardı. Gettonun son günlerinde, insanları toplayıp Treblinka'ya sınır dışı edilmeleri için Umschlagplatz'a götürerek, Almanlara yardım ettiler.
2. KSP muhtemelen, Komendy Stolecznej Policji'yi (Belediye Polis Departmanı) temsil ediyor.
3. Bu çekçekler bir getto icadıydı. Bir sürücü, arkasına iki kişilik bir sepet bağlanan bisikleti sürüyordu. Bu iş, sürücüler için o kadar zorluydu ki, hayatları pek uzun sürmüyordu.

4. Geceleyin sokağa çıkma yasağı vardı, bu yüzden sakinler gettoda rahatça dolaşamıyorlardı. Ev komiteleri müzikli saatler, parodiler, sosyal aktiviteler düzenliyorlar, okuma grupları oluşturuyorlar ve briç kulüpleri açıyorlardı. Büyük sokaklarda, gençlik kulüpleri de oluşturuldu.
5. "İltimas" doğru insanların kim olduğunu bilmek demek, ama büyük olasılıkla, en azından bazı örneklerde, rüşvetin beklendiği anlamına geliyor. "İltimas" için getto argosunda kullanılan deyim, "aleti çalmak" ya da "düdüğü çalmak"tır.

III. BÖLÜM: HAYAT DEVAM EDİYOR

1. Açlık, Şubat 1941'de sıradan bir gerçek haline gelmişti. Resmi Alman yiyecek karnesi -Polonyalılar 699 kalori ve Almanlar 2,613 kalori alırlarken- gettoya günde sadece 184 kalori hakkı tanıyordu (Roland, [1992], s. 102). Açlığı önlemenin tek yolu, karaborsadan yiyecek alacak kadar paraya sahip olmaktı.
2. Resmi ORT internet adresine (www.ort.org) göre, ORT adı, Rusça kelimeler olan Obshestvo Remeslenofo zemledelcheskofo Truda'nın (Ticaret ve Tarım Hizmeti Derneği) başharflerinden, 1880'de oluşturuldu. ORT komitesi, yeni elişleri ve tarım eğitimi için Yahudi okullarına para dağıtıyordu. Komite aynı zamanda, esnafa borç veriyor ve ailelere, çalışmaları için, küçük çiftlik alanları satın alıyordu. Bugün ise, Cenevre'deki dünya merkeziyle, kâr amacı gütmeyen bir organizasyon olarak faaliyetlerini sürdürüyor.
3. Bu, Berson ve Bauman Çocuk Hastanesi idi. Dr. Anna Braude-Heller gettonun başhekimiydi. Bkz. Roland, (1992), s. 94-6; Szwajger, (1990), s. 19.
4. Haggadah, Hamursuz Bayramı'nda seder yemeği için düzenlenen metinleri ve dini törenleri içerir.
5. Jozef Polaczek'in [Polacek ya da Polatshek] bir komedisi.

6. Walter Kollo [Elimar Walter Kollodzieyski] tarafından yazılan, Baron von Kimmel hakkında bir operet.
7. Adam Czerniakow, gettoda kullanılmasına izin verilen tek otomobile sahipti. 22 Temmuz 1942'de sınır dışı etme eylemlerinin başlamasından bir gün önce, Almanlar otomobilini aldılar. Bu, açıkça, gettonun sonunun başlangıcını gösteren bir haberciydi.
8. ToPoRol, Tarımın Desteklenmesi Derneği anlamına gelen Lehçe kelimeler "Towarzystwo Popierania Rolnietwa"dan türetilmiştir. Organizasyonun hedeflerinden biri de, hem açlıkla mücedele etmek, hem de insanları dışarı çıkarıp morallerini yükseltmek umuduyla, gettoda gıda yetiştirmekti.
9. Gettodaki Siyonist gençlik hareketleri, Toporol'un da yardımıyla bu çiftlik işçilerini ayarladı. Almanya'ya o kadar çok Polonyalı çiftlik işçisi gönderildi ki, Varşova dışındaki çiftlikler ve araziler için yeterli tarım işçisi kalmadı. Çalışma şartları zordu, fakat işçiler aç kalmıyordu.
10. Bugün Varşova'da, 55-59 Sienna Sokağı'nın yanında, orijinal duvardan kalan iki bölüm var.
11. Almancadan tercümesi: "Kapalı Salgın Hastalık Bölgesi – Sadece Trafiğin Geçişine İzinli."
12. Pierre-Jean de Béranger (1780-1857). "Alleluja", Mozart'ın çok sesli müziksiz ilahisi "Exultate, Jubilate"den bir parça.

IV. BÖLÜM: YERALTI DÜNYASI

1. *Gazeta Zydowska*, Temmuz 1940'tan 1942 yazına kadar Cracow'da yayımlandı. Dobroszycki, onu, getto sakinlerini aldatmak için kullanılan bir Alman "maşası" olarak görüyor. Gettoda yaşayan pek çok kişi, resmi bir Alman yayını olduğu için bu gazeteyi almaktan kaçındı. Polonya'daki farklı gettoların Judenrat görevlileri onu baskıya soktu. Varşova Gettosu'nda, yeraltı dünyası basınından, aralarında; asimilasyon taraftarı *Zagiew* (Ember) gibi on dokuz tane Lehçe ve

Bundist Biuletin, Siyonist *Dror* (İbranice, *Nesil*) ve Komünist *Morgn Frayhayt* (Yahudi Almancası, *Yarın Özgürlük*, 1942) gibi yirmi sekiz Yahudi Almancası ile yazılan elli başlık vardı. 1941'de Lodz'da yayımlanan ve Yahudi Almancası kullanan *Geto-Tsaytung*, Polonya'da Almanların, *Gazeta Zydowska*'nın yanında izin verdikleri tek Yahudi gazetesiydi.

V. BÖLÜM: RUS BOMBALARI

1. Bu gazete, gettoda yasaklanmıştı. Kendi bakış açısını ifade eden resmi bir Alman gazetesiydi.
2. Atamaları Judenrat yapıyordu. Polonyalıların Yahudi bölgesini terk etmeye zorlanmalarının ardından, Yahudiler boşalan bu pozisyonlara geçmek için sıkı bir şekilde mücadele ettiler. Bazı durumlarda avukatlar hademelik bile yapıyorlardı. "Görevi almak için, doğru yerlerde bir sürü arkadaşınızın olması gerek." (Szereszewska, [1997], s. 21).
3. İtalyan vatandaşlığı ona o dönemde belli bir oranda koruma sağlamış olabilir. İtalya her ne kadar bir Alman müttefiki olsa da, Mussolini, İtalyan Yahudileri sınır dışı etmedi. İtalya 1943'te Almanya'ya teslim olur olmaz, İtalyan Yahudileri sınır dışı edilmekle karşı karşıya kaldılar (Hilberg, [1973], s. 291).
4. Robert Schumann, "Träumerei", Opus 15, Numara 7. Schumann, Alman bir besteci olduğu için, gettoda yaşayanların onun eserlerini çalması yasaktı. 30 Nisan 1942'de, başka bir anı yazarı şöyle anlatıyor: Gettoda uzun bir süre Alman edebi eserlerinden, müziğinden ya da sanatından bir çalışma kullanmak yasaktı fakat Almanlar bunu titizlikle uygulamaya başlamışlardı (Kaplan, [1973], s. 321-2).

VI. BÖLÜM: TİFÜS

1. *Das Reich*, 1940-45 yılları arasında Alman Propaganda Bakanı Joseph Goebbels tarafından yönetildi ve yayımlandı.

Der Völkische Beobachter, Ulusal Sosyalist Parti'nin resmi gazetesiydi. 1920'den 1945'e kadar yayımlandı.

2. 7 Aralık 1941'den sonra, Amerikan gazetecilerin Varşova'da çalışmaya devam etmelerine izin verilmeyecekti, bu nedenle Mary Berg'in kime gönderme yaptığı net değildir. Amerikan vatandaşlığı bulunan fakat Berlin'de Dışişleri Bakanlığı'nda çalışan Otto Koischwitz gibi İngilizce kullanan bir gazetecinin yazdığı makaleyi ya da Amerikan bir yayınının ya da tamamen Nazi uydurması olan, belki de anlamı sapmış bir yeni baskı haberi görmüş olabilir.
3. Polcia, Lehçede Paula ya da Pola'nın karşılığı bir isimdir. Latinceden gelen, sıradan bir kadın ismidir. Mops, Lehçede buldok benzeri küçük köpek anlamına gelir, bu nedenle onunla ya da adıyla dalga geçmenin kibar bir yoluydu bu. Fuchs, Almancada tilki demektir.

VII. BÖLÜM: "KARDEŞİNE YÖNELEN ŞİDDET"

1. Bu olay, 28 Haziran 1941'de Bialystok'ta meydana geldi. Yangında 1000 ile 2000 arasında Yahudi hayatını kaybetti.
2. Mary Berg haklıydı. Bu, büyük olasılıkla, dışarıda olup bitenden soyutlanmanın yanı sıra, getto sakinleri arasındaki korku ve çaresizlik ortamıyla ateşlenen, gettoda deli gibi yayılan başka bir söylentiydi. Milejkowski, salgının, insan dışkısı taşımak amacıyla da kullanılan dağıtım arabalarıyla gettoya gelen yiyecekler yoluyla ortaya çıktığını öne sürdü (Roland, [1992], s. 180).
3. Stefan Zeromski (1864-1926), Polonya'nın önde gelen yazarlarından biriydi.
4. Bu, Hıristiyan Eski Ahit'teki en kısa bölümdür ve Obadiah peygamberin adını taşır. Kaynağı, Yahudi inanışındaki sözlü gelenektir ve Talmud'un Mishnah metninin kanunlarından bir bölümdür.

5. Alman emirleri, din eğitimini ve gettodaki toplu ibadeti yasaklıyordu. Bu, aynı zamanda, bilgi ve öğrenmeyi temsil eden, İbranice bir harf.
6. Stawki Sokağı, demiryolu nakliye hattının yanındaydı ve bir yıldan daha kısa bir süre sonra, önce Treblinka'ya ve daha sonra Majdanek'e sınır dışı mevkii olan Umschlagplatz'a giriş noktası oldu.
7. Bu şarkının Lehçesi "Sto Lat". Şarkının sözleri şöyle tercüme ediliyor: "Yüz yıldır, yüz yıldır, o bizim için yaşıyor. Yüz yıldır, yüz yıldır, o bizim için yaşıyor. Bir daha, bir daha yaşasın. Çok yaşasın." Müzikal notaları, Lehçe metni ve bir ses kaydı Teksas Üniversitesi'nde bulunabilir: www.utexas.edu/courses/polish/media/stolat.htm
8. Oyun, 1911'de Polonya'da, Varşova'da Jerzy Glejgewicht olarak doğan Jerzy Jurandot tarafından yazıldı. Jerzy, gettodaki Melodi Evi'nin sanat ve edebiyat yönetmeniydi. Savaştan sağ çıktı ve 1979'da öldü (Turkow, [1995], s. 167, 174, 201).
9. Jozef Pilsudski, Birinci Dünya Savaşı'nda Polonya birliğinin kurucusuydu ve savaşın ardından bağımsız bir Polonya kurulmasında temel güçtü. 1935'teki ölümünden sonra, milli bir kahraman olarak yası tutuldu.
10. Ringelblum'a göre, gettodaki yeraltı gruplarının Yahudi Gestapo işbirlikçilerine yönelik on üç suikastı, Eylül 1942 ile Nisan 1943 arasında gerçekleşti. Bu suikastların arasında Alfred Nossig (1974, s. 250-1), Gurman ve Milek Tine (1958, s. 280) de vardı. Getto yeraltı dünyasının, ölüm emri verme aşamasında nasıl karara vardıkları hakkındaki ayrıntılar için, bkz. Zuckerman, (1993), s. 319-23.
11. Burası, malların gettoya yasal olarak, yani Alman gözetimi ve izniyle girebileceği tek yerdi.

VIII. BÖLÜM: SOKAKLARDA KORKU KOL GEZİYOR

1. Toplama işi, 1942'nin soğuk kış ayazında, 25 Aralık'ta Judenrat bürolarında başladı; bu, insanlar için büyük bir

kayıptı (Czerniakow, [1979], s. 308). Gariptir ki, kürklerin sadece az bir kısmı Rus cephesinde kullanıldı. Ocak 1943'te, yeraltı dünyası, bazı kürklerin tutulduğu 31 Nalewki'de bulunan SS depolarını yaktı.

2. Bu uzun köprü ayağının, "Küçük Getto" geçidi olarak inşası ancak 1942'nin başlarında gerçekleştirildi. Czerniakow'un 20 Chlodna'daki evinin yanına, Chlodna ve Zelazna Sokaklarının köşesine konuldu, böylece Aryan tarafı için trafik, aşağıdaki sokağın üzerinden geçebilecekti. Litai'ye (1966) göre, "Yahudiler buraya 'Cebelitarık' adını verdiler", çünkü Alman devriyeleri buradan geçenlerin üzerine çullanabiliyorlardı (s. 23).
3. Belki de Szajer buna inanmak istiyordu. Fakat bu konuda bilgisi olan pek çok kişi ve anı yazarı, bu servisin, bağlantıları bulunan gençlerin, zorunlu çalışma görevinden kaçmak için kullandığı bir kılıf olduğunu anlatıyor. 13 Leszno adresi, kendi içinde, "13" ile ilişkili olduğuna dair bir ima taşıyor. Örneğin, bkz. Mazor, (1993), s. 184-5; Ringelblum, (1958), s. 200, 332; Adler, (1982), s. 234.

IX. BÖLÜM: BİR YIL DAHA

1. Berg, Szajer'in eyleminin yardımseverlik olduğunu ve belki de onun da buna inandığını düşünüyor. Fakat diğer kaynaklar gösteriyor ki, herkes bir iş bulmak için büyük çaba sarf-ediyordu ve değirmenler yeraltı dünyası tarafından işletiliyordu.
2. Elde edilebilen ilaçlar çok sınırlıydı ve Judenrat'ın çalıştırdığı eczanelerin bulundurduğu ilaçlar, fahiş fiyatlar taşıyordu.
3. Julius Tuwin (1894-1957), Lodz'da, Yahudi bir ailenin oğlu olarak dünyaya geldi. 1939'da Polonya'ya kaçtı ve 1942'de Birleşik Devletler'e geldi. "Polish Flowers", vatanı ve halkının yoksulluğu karşısında büyük merhamet duygusuyla dolu, lirik, destansı bir şiirdir. 1946'da Polonya'ya döndü.

4. Varşova Gettosu'na ait pek çok günlük ve anı yazısı, "Frankenstein" ve onun zalimliğini anlatıyor. 30 Mayıs 1942'de, Ringelblum şöyle yazıyor: "Geçen hafta çok kanlıydı... özellikle de 'Frankenstein' lakaplı bir polisin görevde olduğu Küçük Getto civarında. Ona bu ismin verilmesinin nedeni, tıpkı o filmdeki canavar gibi görünmesi ve davranmasıydı" ([1958], s. 283). Edelman onu "... bir ay içinde yarısından fazlası çocuk olan 300'ün üzerinde insanı öldürürken vicdanı sızlamayan Frankenstein adında bir Schutzpolizei jandarması" olarak tanımlıyor ([1988], s. 28). Ayrıca bkz. Czerniakow, (1979), s. 365; Mazor, (1993), s. 117; Szwajger, (1990), s. 47; Turkow, (1995), s. 108.

X. BÖLÜM: BAHAR ACIMASIZ GEÇİYOR

1. Bu, büyük olasılıkla, gettodaki tıbbi personelin sayısını azaltmak için bir oyundu ve Dr. Miechowski oraya vardığında öldürüldü ya da ondan sonra ölümüne çalıştırıldı. 1941 yılında Treblinka'da Yahudi erkekler için, zorunlu çalışma kampı kuruldu. 1942'de bu kamp I. Treblinka oldu ve Temmuz 1942'de işlemeye başlayan ölüm kampına II. Treblinka denildi.
2. Zaklikow, Karpat Dağları'nın eteklerine kurulmuş bir *shtetl* idi (Yahudilerin küçük kasabalar halinde oluşturdukları ve Yahudi Almancasını kullandıkları çiftlik cemaatleri). Yahudi varlığı orada, Yahudi sakinlerin Belzec ölüm kampına gönderildiği Kasım 1942'de sona erdi. Mart ve Ağustos 1942 arasında, 65.000'den fazla Yahudi, Lwow Gettosu'ndan çıkarıldı ve öldürüldü. Gettonun son tasfiyesi, 1943 Haziranı'nın başlarında gerçekleşti (Birleşik Devletler Soykırım Müzesi).
3. Mary Berg'in annesinin neden "saklandığı" ve Bayan Berg'in neden Nisan'da kayıt yaptırmadığı açık değildir. Belki de İsviçre'den bir yazışma bekliyordu. Mary Berg, "Woman of Tomorrow" (Yarının Kadını) adlı röportajında, "Annesinin, gözaltına alınacağını bilerek, ona taahhüt edilen, ailesinin

de yanında gidebilmesine dair izin istediği bir mektubu İsviçre'deki elçiliğe yolladığını" açıkladı.

4. Cemiyet, 1941'in sonbaharında okul açma izni aldı ve eğitim yılı, altı okulun açılmasıyla, Ocak 1942'de başladı. O yılın ilkbaharında, 6700 öğrencisi olan toplam on dokuz okul açıldı (Rosenthal, [1979], s. 19). Orta dereceli okul için yasal izin yoktu. Belki de Mary Berg, Mayıs'ta açılan, yeni Yahudi Almancası kullanan okulları kastediyordur.

XI. BÖLÜM: ALMANLAR FİLM ÇEKİYOR

1. Film çekme işinde, Almanların hedefi, şüphesiz, propagandaydı. "Asien in Mitteleuropa" belgeseli, 2 Mayıs 1942'de başlayıp 2 Haziran 1942'de biten süreçte, Willi Wist tarafından filme çekildi. Gettoya dair günlük ve anı yazarlarının çoğu bu olayı hatırlar; orijinal filmin bir kısmı, sessiz olarak, Almanya Koblen'de, Bundesarchiv'de bulunmaktadır. Filmdeki sahnelerin kısmi listesi için, bkz. www.cineholocaust.de, Fritz Bauer Institut.
2. Gesia Sokağı'ndaki cinayetler 1942 Mayısı'nın ortalarında gerçekleşti (Edelman, [1988], s. 30). Merkez Hapishanesi'nin ("Gesiowska") yüz on mahkûmu, "yasadışı" olarak Aryan tarafına geçme suçundan öldürüldü. Gettoya, Auerswald tarafından imzalanan, bu "suçlular"ın aldığı "adil" ceza hakkında özel bildiriler yollandı.
3. Amerikan ve İngiliz Milletler Topluluğu vatandaşlarının, ilk olarak 14 Nisan 1942'de kayıt yaptırmaları gerekiyordu. Bu, Aryanlı olmayanları Alman Reich'inden (devlet) ayırmak amacıyla, Wannsee Konferansı'nda düzenlenen planın bir parçasıydı (Eck, [1957], s. 36).
4. Mart 1943'te, getto işçileri Plaszow Çalışma Kampı'na götürüldü. 14 Mart'ta, geride kalan ve işçi olmayan insanlar gettoda öldürüldü (bkz. Spector, S., 1. cilt, s. 280).

XII. BÖLÜM: SEÇKİNLER HAPSE GİDİYOR

1. Almanların, yabancı belgelere sahip olanlara karşı tavırlarındaki bu değişiklik, dikkat edilmesi gereken bir nokta. Daha önceki ifadeler ve bilgiler, Almanların, 1942'de (ve daha sonrasında) belgelerle gelen Yahudileri tuzağa düşürdüklerini ve başından beri onları öldürmeyi planladıklarını öne sürüyorlardı. Friedman gibi, daha sonraki konuyla ilgili bilgisi olanlar, Almanların bunu öncelikle, dışarıdaki Almanları yeniden Reich'e getirmek üzere bir takas aracı olarak gördükleri için yaptıklarını iddia ediyorlar.
2. Filmin Lehçe adı, *Dziesieciu z Pawiaka*'dır. Ryszard Ordynski tarafından yönetildi ve galası 1931'de yapıldı.
3. Maksika 22 Mayıs 1942'de Nazi Almanyası'na karşı savaş ilan etti; dolayısıyla Meksika, bu dönemde bir Müttefik devletiydi.
4. Bu, Küçük Getto'daki Korczak yetimhanesi olarak bilinen yer değildi.

XIII. BÖLÜM: ÇOCUKLAR GEZİNTİYE ÇIKIYOR

1. Mary Berg, muhtemelen, bu noktada yanılıyor. Dzielna Sokağı, "Sırbistan"ın bulunduğu Pawiak Hapishanesi tarafında uzanıyordu. Mary Berg, büyük ihtimalle, Pawiak'ta, insanların 39 Dzielna'dan "Korczak yuvası" olarak bahsettiklerini duydu ve Korczak yetimhanesinin oraya, Sienna Sokağı'ndan taşınıp geldiğini düşündü. Alman muhafızlarla 39 Dzielna Sokağı'nda yürütülen çocukları gördüğünde de, Korczak'ın çocuklarla birlikte götürüldüğünü gördüğünü sandı.

XIV. BÖLÜM: YAHUDİ POLİSİNİN SONU

1. Tarihi olarak, Polonya'da, Sosnowiec adında, hepsi de Varşova'nın yakınında olan en az altı kasaba vardır. Belki de bu, Katowice eyaletinde Auschwitz'e yakın olan Sosnowiec'e

üstü kapalı bir göndermedir. Şayet durum buysa, o zaman, Mary Berg'in sezgilerinin kuvvetli olduğu söylenebilir: bununla, İngiliz ve tarafsız vatandaşların öldürüldüğünü kastediyor.

2. Oswiecim, Auschwitz şehrinin ve 1940 yılında Polonyalılar için orada kurulmuş olan toplama kampının Lehçe adı. Orada gaz verme olayı 1941'de başladı ve ilk Yahudi grupları 1942'nin baharında oraya vardı. Gettodaki insanlar, Belzec ve Chelmno'dakilerin yanı sıra, Auschwitz'deki öldürme tekniklerini de biliyordu. 1942'nin başlarında yayımlanan bir *Oneg Shabbat* bülteninde, tanıkların ifadelerine göre, Belzec yakınından geçmekte olan trenlerin kondüktörlerine, orada öldürülenlerin kokusu içeri girmesin diye pencereleri kapatmalarının söylendiği bildiriliyordu (Kermish, [1986], AR/I/1382, s. 32). 1943 yılının baharına gelindiğinde, Birkenau'daki dört gaz odası tam kapasite çalışıyordu; fakat Almanlar, 1941 sonbaharında, ana Auschwitz kampındaki kurbanlara gaz vermeyi çoktan başlatmışlardı.

XV. BÖLÜM: YİNE KANLI GÜNLER

1. İnekler, büyük ihtimalle gettoda bir mandırada gizleniyordu. Belki de bu inekler, varlıklı insanların çocukları için ve gettoda yeraltı dünyasına, savaş öncesi günlerden kalan zenginlikle yaşayanlara hizmet eden restorantlarla kulüpler için süt temin ediyorlardı.

2. Adrienne Thomas (Bertha Adrienne Strauch), 1914-1916 yılları arasında, ardından bir barış yanlısı olduğu Birinci Dünya Savaşı sırasında, Metz cephesinde hasta bakıcılık yaptı. İlk kitabı *Catherine Becomes a Soldier,* 1931'de yayımlandı. Kısa bir süre sonra on beş dile tercüme edildi ve dünya çapında ün kazandı. *Catherine, the World is Aflame* adlı kitabı ise 1938'de yayımlandı. Naziler Avusturya'yı kontrol altına aldığında, Thomas, Viyana'daydı. Yahudi bir aileden geliyordu, bu nedenle Fransa'ya kaçtı ve 1940'ta Birleşik Devletler'e

geldi. Savaş yıllarını burada geçirdi. 1897'de Alsace'da doğdu ve 1960'ta Viyana'da öldü.

3. Genellikle "buhar" kullandıkları belirtilse de, günümüz raporlarına göre, Nazilerin kamplarda kullandıkları metotlar değişiklik gösteriyor. Bkz. Ringelblum, (1958), s. 321. O da, Mary Berg gibi, kendi orijinal yazılarında, ölüm merkezinden "Treblinki" olarak bahsediyor.
4. Treblinka'ya doğrudan tanıklık eden bazı kişiler, 1942 Aralık ayında gettoya dönmüştü. Bkz. Ringelblum, (1958), s. 320-1; Edelman, (1988), s. 32.
5. Mary Berg burada, Birleşik Devletler vatandaşları ile Latin ve Orta Amerika ülkeleri vatandaşlığına ya da koruyucu belgelerine sahip olan tutukluları birbirinden ayırmıyor.
6. Yaklaşık 28.000 Yahudi'nin, bir süre Varşova'da saklandığı ve onların yaklaşık % 41'inin (11.500) kurtuluşu görebildiği tahmin ediliyor (Paulsson, [2002], s. 199-248).
7. Vasıfsız işçi ve çiftlik işçisi olarak Almanya'ya gidiyorlardı. Bir tahmine göre, yaklaşık iki milyon Polonyalı işçi, çoğunluğu General Governement'tan olmak üzere, zorla sınır dışı edildi (Davies, [2003], s. 106).
8. 18 Ocak 1943 sabahının erken saatlerinde, Almanlar ve Ukraynalılar gettoya girdiler, getto işçilerini Umschlagplatz'a göndermek üzere evlerinden çağırdılar. Hiç beklemedikleri bir şey oldu; insanlar daha önceden hazırladıkları kömürlüklere kaçtılar ve yeraltı dünyası savaşçıları, Almanları silahlı direnişle karşıladılar. Dört günlük mücadelede, gettoda 4000 ila 5000 kişi arasında Yahudi öldürüldü ya da sınır dışı edildi. Almanların verdiği kayıplar belli değil. Gutman, bu rakamın "birkaç düzine"den az olduğuna inanıyor (Gutman, [1994], s. 179-84).

XVI. BÖLÜM: TOPLAMA KAMPI

1. Tren, gece yarısında hareket etti. Tutuklular, Almanların geride kalan 30.000 ila 40.000 arasındaki Yahudi'yi sınır

dışı etmek için yeniden gettoya girmelerine şahit olmasınla diye, Varşova'nın dışındaki bir yan hattan yola çıktı.

2. Vittel, Fransa'da bir sağlık merkezi. Toplama kampının resmi adı; Frontstalag 142 idi. Kamp, dinlenme yerleri olan oteller ve kaplıca parkından oluşuyordu. Tüm alanı bir dikenli tel çevreliyor olsa da, gün içinde tutuklular parkın etrafında dolaşabiliyorlardı.
3. Dükkânlar, Grand Hotel'in yakınındaki ayrı bir binada bulunuyorlardı. Savaş sırasında, pasaj, dolayısıyla kasaba halkının idaresindeki birkaç dükkân ve butik de tutuklulara açıktı. Savaş öncesi yıllarda, Galerie des Curs, otelde kalmayanlara da açıktı. Binanın son kısmında, tutukluların egzersiz yapabilecekleri bir yere giriş vardı; burası, aynı zamanda, gençler için bir "buluşma yeri" idi.
4. Muhafızlar, bazen, görev yerlerinin etrafını bisikletle geziyorlardı. Park alanı 2,5 hektardı ve uzunluğu 2500 metreydi, etrafı da dikenli telle çevriliydi. Sabah saat 7'den akşam saat 8'e kadar oteldeki tutuklulara açıktı.
5. Mektuplar sansürleniyordu, bu yüzden tutuklular, çift anlamlı İngilizce kelimeler kullanarak, bir çeşit şifre sistemiyle yazıyorlardı. Polonya'dan gelen yazışmalar Almanca olmak zorundaydı, bu nedenle genellikle, Latin harfleri kullanarak, Almancalaştırılmış bir Yahudi dili kullanılıyordu.
6. Franz Lehar (1870-1948) tarafından yazılan bir operet, "Das Land des Lächelns" (Gülümseme Diyarı). Bu operet ilk kez 1942'nin Kasım ayında Vittel'de, kumarhanenin tiyatrosunda sahnelendi. Eğlence komitesini idare eden ve yetenekli bir müzisyen olan Stella Gumuchian, Lehar'ın eserlerinden notaya dönüştürülmüş sadece bir şarkısına sahipti ve o da piyano eseriydi. Kendisi bu çalışmadan, diğer enstrümanlara da uyarlanabilecek çeşitli partisyonlar çıkardı.

XVII. BÖLÜM: GETTONUN SAVAŞI

1. Bir çalışma kampı olan Trawniki, 1941'in sonbaharında açıldı. Ayrıca, Sovyetler Birliği ve Baltık devletlerinin SS acemi erlerinin eğitimleri için de kullanıldı. Batı Avrupalı Yahudiler, 1942'nin ilkbaharının başlarından itibaren sınır dışı edilerek Trawniki'ye gönderildiler. Ağustos 1943'te, Majdanek'in bir alt kampı oldu. 3 Kasım 1943'te kamptaki 10.000 Yahudi öldürüldü ve civarda açılan çukurlara gömüldü. Burası, aynı zamanda, Belzec ölüm kampına transfer kampı olarak da kullanıldı. (Aktion Reinhard, www.death-camps.org)
2. Hotel Polski'den Bergen-Belsen'e gönderilen, sayıları 2.500 ile 3000'i bulan kişilerden, sadece Filistin için belgesi bulunan 250 kadarı hayatta kaldı (Eck, [1957], s. 142-3).
3. Bunlar, sivil toplama kamplarıydı. The Tost Camp Ilag VIII, 1941-1942 yılları arasında Polonya Gleiwitz'de bulunuyordu.
4. Mary Berg, Otto Frank ailesinin gizli bir binada saklanırken yakalanmasının ardından gönderildiği, Amsterdam'ın dışında bir geçiş kampı olan Westerbork'tan bahsediyor.
5. Orta ya da Güney Amerika belgelerine sahip olan Polonyalı Yahudilerin, korktukları başlarına geldi. Ağustos 1943'te, Paris'teki Alois Brunner, Berlin'deki Adolf Eichmann'dan, kamptaki Orta ve Güney Amerika belgeleri bulunan Polonyalı Yahudilerin kâğıtlarının incelenmesi için Vittel'e bir komisyon göndermesini istedi. Komisyon, 8 Eylül'de kampa geldi ve bu, onları bekleyen geleceğe dair kötü bir işaretti (Rutkowski, s. 47). 8 Eylül 1943'te Güney Amerika belgeleri olan Yahudiler, kâğıtlarını teslim etmek zorunda kaldılar (Katzenelson, s. 30).
6. Berg'in, takasa dahil ettiği 150 kişilik tahmini, düşük olabilir. Onun ayrılışından hemen sonra, Vittel'deki Güney ve Orta Amerika belgelerine sahip olan Polonyalı Yahudiler, iki transfer grubu halinde, Fransa'daki Drancy Kampı'na ve oradan da Auschwitz'e gönderildiler.

XVIII. BÖLÜM: ÖZGÜRLÜĞE YOLCULUK

1. Neyse ki, bu gerçekleşmedi. Tren, Vittel grubuna katılarak, onlarla birlikte takas edilmek üzere 350 Amerikalı sivili beklemek için Biarritz'de durmuştu.
2. *SS Gripsholm*, Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı tarafından, İsveç Amerikan hattından kiralandı. Amerikan vatandaşlarını, Avrupa ve Güney Afrika'dan olduğu kadar, Uzakdoğu, Güney Amerika, Belfast ve Cezayir'den gelenleri kendi vatanlarına göndermek için kullanıldı. İsviçre bayrağının mavi ve yeşil renklerine boyanan gemi, diplomatik bir gemi olduğunu belirtmek için, ışıkları açık ilerliyordu.
3. Bkz. *New York Times*, "128 Still Aboard", 17 Mart 1994. *Gripsholm*, 662 yolcusuyla rıhtıma yanaştı.

KAYNAKÇA

Berg'in Günlüğü ile İlgili Çağdaş İncelemeler

Kirkus, sayı 13, (15 Şubat 1945), s. 24.

Library Journal, sayı 70, (15 Şubat 1945), s. 162.

Young, Marguerite, "First Hand Report of a Nightmare", *New York Times Book Review*, 18 Şubat 1945, s. 6.

New Yorker, sayı 21, (24 Şubat 1945), s. 77.

Weiskopf, F., *Saturday Review*, sayı 28, (3 Mart 1945) s. 34.

Horn Book, sayı 21, (Mayıs 1945), s. 210.

Yararlanılan Kaynaklar

Adler, Stanislav, *In the Warsaw Ghetto, 1940-1943: An Account of a Witness. The Memoirs of Stanislav Adler*, Jerusalem: Yad Vashem, 1982.

Czerniakow, Adam, *The Warsaw Diary of Adam Czerniakow, Prelude to Doom*, Ed. Raul Hilberg, Stanislaw Staron ve Josef Kermisz. New York: Stein and Day, 1968, 1979.

Davies, Norman, *Rising '44: The Battle for Warsaw*, London: Penguin, 2003.

Dawidowicz, Lucy, *The War Against the Jews, 1933-1945*, New York: Bantam, 1975.

Dobroszycki, Lucjan, ed., *Reptile Journalism, The Official Polish-Language Press under the Nazis, 1939-1945,* çev. Barbara Harshav, New Haven: Yale, 1994.

Eck, Nathan, "The Rescue of Jews with the Aid of Passports and Citizenship Papers of Latin American States", *Yad Vashem Studies on the European Jewish Catastrophe and Resistance,* sayı 1, (1957), s. 125-52.

Edelman, Marek, "The Ghetto Fights", *The Warsaw Ghetto, the Forty-Fifth Anniversary of the Uprising,* içinde, Warsaw: Interpress, 1988.

Elbaum, Esther, "She Lived in the Warsaw Ghetto, An Interview with Mary Berg", *Hadassah Newsletter,* Mart-Nisan 1945, s. 420-1.

Gilbert, Martin, *A History of the Jews of Europe during the Second World War,* New York: Holt, Rinehart and Winston, 1985.

Gutman, Israel, et al, *Encyclopedia of the Holocaust,* 4 vols., New York: Macmillan, 1990.

———, *The Jews of Warsaw, 1939-1943: Ghetto, Underground, Revolt,* Bloomington (IN): Indiana, 1982.

———, et al., *Rescue Attempts during the Holocaust: Proceedings of the Second Yad Vashem Internatonal Historical Conference, April 1974,* Jerusalem: Yad Vashem, 1977.

———, *Resistance, The Warsaw Ghetto Uprising,* New York: Houghton Mifflin, 1994.

Heinemann, Marlene E., *Gender and Destiny: Women Writers and the Holocaust,* New York: Greenwood, 1986.

Hilberg, Raul, *The Destruction of the European Jews,* New York: New Viewpoints, 1973.

Kaplan, Chaim, *Scroll of Agony, The Warsaw Diary of Chaim A. Kaplan,* çev. ve ed. Abraham I. Katsh, London: 1966; *The Warsaw Diary of Chaim A. Kaplan.* çev. ve göz. geç. bas. Abraham I. Katsh, New York: Colliers, 1973.

Katzenelson, Yitzhak, *The Song of the Murdered Jewish People*, Israel: Ghetto Fighters' House, 1980.

———, *Vittel Diary*, Ghetto Fighters' House, n.d.

Kermish, Joseph (Ed.), *To Live with Honor and Die with Honor!... Selected Documents from the Warsaw Ghetto Underground Archives "O.S."*, Jerusalem: Vad Yashem, 1986.

Kranzler, David, *Thy Brother's Blood, the Orthodox Jewish response during the Holocaust*, Brooklyn (NY): Mesorah, 1987.

Levin, Nora, *The Holocaust: The Destruction of European Jewry, 1933-1945*, New York: Schocken, 1973.

Lewin, Abraham, *A Cup of Tears, A Diary of the Warsaw Ghetto*, Ed. Antony Polonsky, Oxford: Blackwell, 1988.

Litai, Chaim Lazar, *Muranowska 7, The Warsaw Ghetto Rising*, Tel Aviv: Massada, 1966.

Mazor, Michel, "The House Committees in the Warsaw Ghetto", *The Holocaust as Historical Experience, Essays and a Discussion*, ed. Yehuda Bauer and Nathan Rotensteich, New York: Homes & Meier, 1981, s. 95-108.

———, *The Vanished City, Everyday Life in the Warsaw Ghetto*, çev. David Jacobson, New York: Marsilio, 1993.

Paulsson, Gunnar S., *Secret City, The Hidden Jews of Warsaw, 1940-1945*, New Haven (CT): Yale, 2002.

Pentlin, Susan, "Community in a World of Chaos, Life in the Warsaw Ghetto", *The Century of Genocide*, içinde, ed. Daniel J. Curran, Jr., Richard Libowitz ve Marcia Sachs Littell, West-field (PA): Merion, 2002, s. 63-75.

———, "Holocaust Victims of Privilege", *Problems Unique to the Holocaust*, içinde, Harry James Cargas, ed. Lexington: University of Kentucky, 1999, s. 25-41.

———, "Mary Berg", *Encyclopedia of Holocaust Literature*, ed. David Patterson, Alan Berger ve Sarita Cargas, Westport (CT): Oryx, 2002, s. 19-21.

———, "Mary Berg", *Holocaust Literature, An Encyclopedia of Writers and their Work,* ed. Lillian Kremer, New York: Rout-ledge, 2003, s. 138-41.

———, "Mary Berg's *Warsaw Ghetto, A Diary*", *Bearing Witness to the Holocaust 1939-1989,* ed. Alan L. Berger. Lewiston (NY): Edwin Mellen, 1991, s. 255-71.

———, "Mary Berg" ve "Warsaw Ghetto: A Diary", *Reference Guide to Holocaust Literature,* ed. Thomas Riggs. Detroit: St. James Press, 2002, s. 29-30 ve 617-81.

Reich-Reinicki, Marcel, *The Author of Himself,* çev. Ewald Osers, Princeton (NJ): Princeton, 1999.

Ringelblum, Emanuel, *Notes from the Warsaw Ghetto, The Journal of Emanuel Ringelblum,* çev. ve ed. Jacob Sloan, New York: Schoken Books, 1958.

———, *Polish-Jewish Relations during the Second World War,* Ed. Joseph Kermish ve Shmuel Krakowski ve çev. Dafna Allon, Danuta Dabroska ve Dana Keren, Evanston (IL): Northwestern, 1974.

Roland, Charles G., *Courage under Siege, Starvation, Disease, and Death in the Warsaw Ghetto,* New York and Oxford: Oxford University Press, 1992.

Rosenfeld, Alvin H., *A Double Dying: Reflections on Holocaust Literature,* Bloomington: Indiana University, 1980.

Rosenthal, David, "The Unvanquished Sector of the Warsaw Ghetto, its School System", *Jewish Frontier,* sayı 46, (Nisan 1979) 4, s. 18-21.

Rutkowski, Adam, "Le camp d'internement et d'éxchange pour Juifs de Vittel", *Le Monde Juif,* Paris, sayı 102, (Nisan-Haziran 1981), s. 35-70.

———, "O Agenturze Gestapowskiez W. Getcie Warszawskim", *Biuletyn Zydowskiego Instytutu Historycznego,* Warszawa: Jewish History Quarterly, 1956, s. 38-59.

Spector, Shmuel et al, *The Encyclopedia of Jewish Life Before and During the Holocaust*, 3 vols. New York: Washington Square, 2001.

Steinberg, Madeleine, "Une Internee Civile Britannique Témoin Indirect de la Fin au Ghetto de Varsovie", *Le Monde Juif*, Paris, Sayı 180 (Ocak-Haziran 2004), s. 315-60.

Szwajger, Adina Blady, *I Remember Nothing More, The Warsaw Children's Hospital and the Jewish Resistance*, New York: Pantheon, 1988, 1990.

Szereszewska, Helena, *Memoirs from Occupied Warsaw 1940-1945*, London: Vallentine Mitchell, 1997.

Turkow, Jonas, *C'était ainsi, 1939-1943 la vie dans le ghetto de Varsovie*, çev. Maurice Pfeffer, Paris: Editions Austral, 1995.

Wiszniewicz, Joanna, *And Yet I Still have Dreams*, çev. Regina Grol, Evanston (IL): Northwestern, 2004.

"Woman of Tomorrow", Nancy Craig'in Mary Berg ile Röportajı. WJZ radyo, sabah 8:30, 21 Şubat 1945. Kopyası, S.L. Shneiderman Archives, Diaspora Research Institute, Tel Aviv.

Wyden, Peter, *Stella*, New York: Simon & Schuster, 1992.

Zuckerman, Yitzhak, *A Surplus of Memory. Chronicle of the Warsaw Ghetto Uprising*, çev. ve ed. Barbara Harshav, Berkeley: University of California, 1993.

Gazete Makaleleri

"96 New Yorkers in List of 524 Americans Returning Home aboard the Gripsholm", *The New York Times*, ProQuest Historical Newspapers, 12 Mart 1944, s. 26.

"128 Still Aboard Liner", *The New York Times*, ProQuest Historical Newspapers, 17 Mart 1944, s. 5.

"312 Repatriates Arrive in Lisbon", *The New York Times,* ProQuest Historical Newspapers, 26 Şubat 1944, s. 3.

"500 Americans Freed from Camp in Germany", *The New York Times,* ProQuest Historical Newspapers, 14 Eylül 1944, s. 3.

"663 Due Here Today on the Gripsholm", *The New York Times,* ProQuest Historical Newspapers, 15 Mart 1944, s. 1.

"2,000,000 Murders by Nazis Charged", *The New York Times,* ProQuest Historical Newspapers, 8 Ağustos 1943, s. 11.

Adams, Frank S, "35 Soldiers, III but Happy, First to Leave Gripsholm", *The New York Times,* ProQuest Historical Newspapers, 16 Mart 1944, s. 11.

Douglas, Francis, "Vittel and the Jews", çev. James Fox, *L'Arche, Sayı* 298, (Ocak 1982), s. 77-9.

Gleiser, Edith, "Free Again, Describes 3'1/2 Years' Internment", *Christian Science Monitor,* 15 Ağustos 1944, s. 10.

"Gripsholm Sailing Delayed Few Days", *The New York Times,* ProQuest Historical Newspapers, 4 Mart 1944, s. 7.

"Gripsholm Quits U.S. on Exchange Mission", *The New York Times,* ProQuest Historical Newspapers, 16 Şubat 1944, s. 1.

"Internees Gripped by Fury of Battle". *The New York Times,* Pro - Quest Historical Newspapers, 16 Eylül 1944, s. 3.

"Last Repatriates leave Gripsholm", *The New York Times,* ProQuest Historical Newspapers, 18 Mart 1944, s. 3.

"More Americans to be Exchanged", *The New York Times,* ProQuest Historical Newspapers, 13 Şubat 1944, s. 9.

"Others to Join Wounded", *The New York Times,* ProQuest Historical Newspapers, 26 Şubat 1944, s. 3.

"Repatriates on Gripsholm Tell of Europe under Nazi Hell", *Christian Science Monitor,* 17 Mart 1944, s. 11.

Spraggs, Melita, "Woman Internee Tells of Days in Germany, 'Prayed for the Men who were Bombing Us'", *Christian Science Monitor* 17 Ağustos 1944, s. 1-2.

"Thousands Mourn Victims of Ghetto", *The New York Times*, ProQuest Historical Newspapers, 20 Nisan 1944, s. 11.

"Underground Press gives Details of Battle: Jews Fought for Their Lives in Warsaw", *The New York Times*, ProQuest Historical Newspapers, 25 Eylül 1943, s. 6.

"US Wounded Taken Aboard Gripsholm", *The New York Times*, ProQuest Historical Newspapers, 5 Mart 1944, s. 17.

"War Prisoners being Exchanged. 17 Disabled Americans are on List", *The New York Times*, ProQuest Historical Newspapers, 19 Ekim 1943, s. 10.

Warren, Lansing, "Freed Americans Dazzled in Lisbon", *The New York Times*, ProQuest Historical Newspapers, 27 Şubat 1944, s. 19.

———, "Nazis' Arrests Hit Red Cross", *The New York Times*, ProQuest Historical Newspapers. 6 Mart 1944, s. 8.

"Warsaw Casualties Include an American," *The New York Times*, ProQuest Historical Newspapers, 7 Ekim 1939, s. 3.

Görsel - İşitsel Kaynaklar

Joest, Heinz, "A Day in the Warsaw Ghetto, A Birthday Trip to Hell" yönetmen Jack Kuper, Canada, 1991. 30 dakikalık video, siyah-beyaz.

Pasatieri, Thomas, "Letter to Warsaw [poems by Pola Braun]." Anı müziği; sanat yönetmeni Mina Miller; soprano Jane Eaglen; piyano Gerard Schwarz. Seattle: CD, Naxon, American Classics, 2004.

Polskie Tango 1929-1939. Wiera Gran. "Gdy odejdziesz" ["When You've Gone Away"] Old World Tangos, vol. 3. Oriente Musik, 2005.

Web Arama Siteleri ve Veri Tabanları

Aktion Reinhard. http://www.deathcamps.org

Architektura przedwojennej Warszway. Ryszard Maczewski. http://www.warszawa1939.pl

Shoah Kurbanlarının İsimleri Merkez Veri tabanı. Yad Vashem. http://www.yadvashem.org

Culture pl. Directory. http://www.culture.pl/en/culture

Film Polski. Polonya Film Veri tabanı. http://www.filmpolski.pl

Forum Zydow Polskich. http://fzp.jewish.org.pl/

Fritz Bauer Institut. http://www.fritz-bauer-institut.de/

Yahudi Varşova'sının Tarihi Siteleri. http://jewish.sites.warszawa.um.gov.pl/wstep_a.htm

Yahudi Berlin Bağlantısı. "Wieder das Vergessen." 55.000 kurbanın veri tabanı. http://jewish-weblife.com/m1_engl.html

JewishGen. Soykırım ve Polonya veri tabanları. http://www.jewishgen.org/

Yahudi Kadınları Arşivi. http://www.jwa.org/

Eski Lodz Yahudileri Biyografik Rehber. http://www.lodzjews.com/indexus.htm

Kongre Kitaplığı Online Kataloğu. http://catalog.loc.gov/

Memorial de la Shoah. Centre de documentation juive contemporaine, Paris. http://www/memorialdelashoah.org

Ulusal Polonya Kütüphanesi. http://alpha.bn.org.pl/screens/opacmenu.html

ORT World Headquarters. http://www.ort.org

Polonyalı Yahudiler. http://polishjews.org

Shtetl Linkleri. JewishGen. http://www.shtetlinks.jewishgen.org/

S.L. ve Eileen Shneiderman'ın Maryland Üniversitesi kütüphanelerinde bulunan Yahudi Almancası kitaplarından oluşan koleksiyonu. http://lib.umd.edu/SLSES/index.html

Tribute to the Swedish-American Line. *S.S. Gripsholm.* http://www.salship.se

Birleşik Devletler Soykırım Anıtı Müzesi (USHMM). Fotoğraf Arşivi ve Kitaplığı. http://ushmm.org

Varşova Gettosu Veri Tabanı. [Getto Warszawskie. Internetowa Baza Danych O Warszawskim Getcie], http://warszawa.getto.pl/

Varşova'nın Sesi. Polonya ve Orta Avrupa online inceleme. http://www.warsawvoice.pl

Yivo Institute. http://www.yivo.org/downloads/Cinema.pdf

OLAY DİZİNİ

1933

30 Ocak	Hitler, Alman Reich'in Başbakanlığına getirildi.
20 Mart	Dachau Toplama Kampı açıldı.

1935

15 Eylül	Nuremberg Yasaları "bir Yahudi"nin tanımını yaptı; Alman Yahudiler vatandaşlıklarını kaybetti.

1938

28 Ekim	17.000 Polonyalı Yahudi Alman Reich'inden çıkarıldı.
9 Kasım	Alman Reich'inde Yahudilere karşı Kristal Gece Katliamı başladı.

1939

1 Eylül	Alman birlikleri Polonya'ya saldırdı.
23 Eylül	Judenrat (Yahudi Konseyi) Varşova'da görevlendirildi.
Ekim ortası	Hitler T-4 Ötenazi programı emrini verdi. (1 Eylül'ü de kapsar).
28 Ekim	Polonya'da Piotrokow Trybunalski'de ilk kapalı getto kuruldu.

1940

30 Nisan	Lodz Gettosu kapatıldı.
14 Haziran	Alman birlikleri Paris'e girdi.
26 Kasım	Varşova Gettosu kapatıldı.

1941

22 Haziran	Almanya, Sovyetler Birliği'ne saldırdı.
7 Aralık	Polonya'nın batısındaki Chelmno Ölüm Kampı faaliyete geçti.

1942

20 Ocak	Berlin'deki Wannsee Konferansı "Nihai Çözüm"ün taslağını oluşturdu.
17 Temmuz	Varşova Gettosu'ndaki yabancılar Pawiak Hapishanesi'nde gözaltına alındılar.
22 Temmuz	Varşova Gettosu halkının Treblinka'ya gönderilmesi başladı.
23 Temmuz	Varşova Gettosu Judenrat Başkanı Czerniakow intihar etti.
21 Eylül	Varşova Gettosu'ndan Treblinka'ya yapılan büyük transferler sona erdi.

1943

18 Ocak	Varşova'daki yabancılar Vittel'e gönderildi; Varşova Gettosu'nda ilk silahlı direniş ortaya çıktı.
19 Nisan	Varşova Gettosu Ayaklanması başladı.

1944

25 Şubat	Lizbon'dan *SS Gripsholm* takasları yeniden başladı.
Nisan-Mayıs	300 Polonyalı Yahudi, Vittel'den Drancy'e ve Auschwitz'e gönderildi.
1 Ağustos	Varşova'da Polonyalıların ayaklanması başladı.
12 Eylül	Vittel Tutuklu Kampı kaldırıldı.

1945

26 Ocak	Auschwitz Ölüm Kampı kaldırıldı.
19 Şubat	Berg'in günlüğünün İngilizce baskısı Amerika'da yayımlandı.
30 Nisan	Adolf Hitler, Berlin'de intihar etti.
8 Mayıs	Müttefik Kuvvetler, Avrupa'da zafer ilan etti.

İNDEKS

A

Abie Dayı 268, 269
A Bouquet of Alpine Violets 290
Abraham Gepner 86, 200
Abraham Lewin 25
Adam Czerniakow 204, 289, 291, 296, 309
Adam Mickiewicz 294
Adrienne Thomas 237, 238, 251, 304
Aleja Szucha 185, 208, 240, 247
Aleksander Borowicz 83
Aleksander Minowicz 83, 137
Alexander Donat 289
Alice Eckhardt 19
Ambulans Servisi 151
American Council of Warsaw Jews 289
American Friends of Polish Jews 289
Amerikan Konsolosluğu 22, 55, 293
Amerikan Ortak Dağıtım Komitesi 294
Anka Laskowska 155
Anne Frank 20
Aziz Helen Ana 259, 271, 279

B

Baluty bölgesi 293
Bayan Sala 133, 134, 145, 194, 195
Bela Gelbard 83, 114
Belzec 301, 304, 307
Bergen-Belsen 271, 307
Berlin 7, 55, 121, 179, 185, 250, 288, 293, 294, 298, 307, 316, 320
Berson Çocuk Hastanesi 110
Berson ve Bauman Çocuk Hastanesi 295
Bialystok 11, 47, 125, 298
Birkenau 304
Bola Rapoport 163, 169, 174
Bolek Gliksberg 58, 60, 118
Bolek Szpilberg 106, 188
Bronek 155
Bronka Kleiner 135, 190
Brzeziny 36
Bundist Biuletin 297
Bürckel 211, 231, 232, 235, 244

C

Cameral Tiyatrosu 83
Catherine Becomes a Soldier 237, 304
Cebelitarık 300

Chelmno 304, 320
Chlodna Sokağı 23, 65, 70, 71, 131, 132, 144, 149, 150, 151, 154, 157, 158, 176, 178, 179, 183, 187, 190, 193, 194
Ciechocinek 35, 36

D

Dachau 77, 319
Das Reich 113, 297
David Kranzler 7
Der Völkische Beobachter 298
Diana Blumenfeld 83
Dolek Amsterdam 59, 60, 118, 223
Dr. Anna Braude-Heller 295
Dror 297
Dzielna Sokağı 195, 199, 202, 203, 208, 211, 213, 214, 226, 227, 265, 303

E

Edek Wolkowicz 58, 60, 118, 127, 212
Edzia Piaskowska 51, 59, 61, 118, 125, 213
Elektoralna Sokağı 84, 93
Eugène Delacroix 292
Eva Grynberg 113
Eva Pikman 163, 173, 181

F

Fabian Fuerste 289
Felicia Markusfeld 187
Femina Tiyatrosu 83, 136, 230
Foto-Baum-Forbert 153
Foto-Doris 153
Franciszka Man 83
Frankenstein 165, 187, 301

G

Galicia 53, 293
Gazeta Zydowska 92, 93, 113, 296, 297
Gdynia 40
Gesia Sokağı 164, 184, 206, 302
Gestapo 21, 28, 29, 30, 44, 46, 47, 51, 54, 64, 69, 89, 94, 106, 116, 117, 118, 138, 139, 159, 162, 164, 170, 174, 185, 189, 208, 216, 235, 240, 243, 247, 268, 271, 299
Geto-Tsaytung 297
Grand Hotel 252, 253, 306
Gutta Eizenzweig 7

H

Hamursuz Bayramı 82, 263, 295
Harry Karczmar 58, 59, 60
Heinz Joest 290
Helena Ostrowska 83
Helena Szereszewska 289
Heniek Grynberg 28, 112, 117
Heniek Zylber 181
Hillel Seidman 31
Hotel Central 252, 253

Hotel Continental 253, 272
Hotel de Source 253
Hotel Nouvel 255, 261
Hotel Providence 261, 265, 266, 268, 269

I

İbranice 57, 82, 128, 130, 290, 297, 299
İngilizce 8, 14, 18, 57, 61, 77, 82, 107, 141, 152, 163, 168, 231, 238, 252, 259, 273, 290, 298, 306, 320
Inka Garfinkel 106, 128, 129
Irka Bialokorska 135
Iron Gate 148
Işıklar Bayramı 71, 279
İsviçre Komitesi 185
İsviçre Takas Komisyonu 232

J

Jack Kuper 290, 315
Janette Natanson 107
Jan Matejko 293
Janusz Korczak 7, 81, 199, 206, 246, 289
Jean Levy 30
Jonas Turkow 83
Joseph Kermish 312
Jozef Pilsudski 137, 197, 299
Jozef Swieca 107, 195
Joziek Fogelnest 105
Judenrat 23, 26, 27, 28, 83, 296, 297, 299, 300, 319, 320
Julia Tarnowska 147
Jurek Jawerbaum 178
Jurek Leder 175

K

Kampinowska Ormanı 45
Karmelicka Sokağı 118
Kaşık Komitesi 81
Kazik Briliant 108, 133
Kazik Kestenberg 105
Kohn-Heller 88, 131, 136, 139, 181
Kol Nidre 130
Komendy Stolecznej Policji 294
Komitetowa Sokağı 115
Kozla Sokağı 42
Kramsztyk 143
Kreuzberg 272
Krochmalna Sokağı 177, 178
Kuba Kohn 149
Küçük Getto 22, 70, 71, 81, 87, 111, 131, 266, 294, 300, 301, 303

L

Leszno Sokağı 68, 69, 70, 76, 80, 83, 86, 87, 91, 110, 121, 123, 132, 139, 144, 146, 148, 153, 165, 187, 188, 220, 250
Liebenau 174, 197, 225, 260, 261, 283
Lodz Sanat Grubu 24, 62
Lola Rubin 76

Lowicz 37
Lublin 46, 57, 67, 95, 101, 164, 170, 171, 175, 180, 230
Lucy Dawidowicz 290
Lutka Leder 108, 133, 135

M

Majer Balaban 129
Manfred Rubin 72, 76, 128, 224
Marceli Tarnowski 147
Marcel Reich-Reinicki 32
Marek Lichtenbaum 27
Mark Unger 76
Marszalkowska Sokağı 50
Martin Gilbert 290
Mary Berg 7, 8, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 29, 31, 33, 80, 98, 160, 166, 258, 289, 290, 291, 298, 301, 302, 303, 304, 305, 307, 310, 311, 312, 313
Mary Graf 17
Marysia Eisenstadt 91, 157, 213
Max Bekerman 137
Max Liebermann 106
Merkezi Polis Karargâhı 68
Michael Brandstetter 24, 58
Michal Znicz 83
Mickey Mundstuck 77
Mickie Rubin 108
Mietek Fein 59, 60, 118, 126
Misza Bakszt 59, 60
Mokotowska Sokağı 66
Morgn Frayhayt 297

N

Nalewki Sokağı 80, 247, 261
Nancy Craig 16, 32, 313
Narutowicz Sokağı 48
Nicolas Poussin 292
Nina Wygodzka 107
Nizka Sokağı 212, 213
Noel 49, 69, 150, 244, 246, 279
Noemi Wentland 83, 137
Norbert Guterman 7, 8, 14, 17
Nowolipki Sokağı 83
Nowy Kurjer Warszawski 103, 113, 115, 220

O

Obersturmführer Fleck 247
Ogrodowa Sokağı 68, 87, 172, 194
Okecie 38, 39, 104
Ola Szmuszkiewicz 132, 135, 137, 212
Ortak Dağıtım Komitesi 24, 59, 61, 294
Oswiecim 17, 230, 248, 249, 304
Otto Koischwitz 298

P

Panska Sokağı 70, 132
Pawiak Hapishanesi 20, 29, 32, 65, 169, 189, 193, 303
Pierre-Jean de Béranger 296
Piotrkowska Sokağı 47, 48
Plaszow Çalışma Kampı 302
Pola Fuchs 117

Polonya Sosyalist Partisi 40, 93, 263

R

Rachel Perelman 162
Rena 173, 174, 195
Rigelski 137
Robert Schumann 297
Roland Szpunt 70
Roma Brandes 80
Roman Kantor 125
Romek Kowalski 27, 28, 58, 59, 60, 82, 89, 90
Rosl Weingort 32
Rusya 49, 52, 53, 54, 102, 108, 125, 127, 153, 175
Rutka 28, 113, 125, 136, 142, 143, 168, 190, 194, 223, 226, 235, 236, 243, 257, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 281, 287, 288
Rydz-Smigly 41, 292

S

S.L. Shneiderman 7, 8, 16, 313
Seçkin Muhafızlar 201, 208, 216, 217, 222
Shya Wattenberg 22
Sırbistan 197, 209, 228, 243, 303
Smocza Sokağı 132, 195, 203
Sochaczew 38
Sofka Skipwith 30
Sosnowiec 225, 303
Spekülatörlerle Mücadele Komisyonu 69
SS Gripsholm 16, 20, 30, 286, 308, 320
Stanislaw Adler 290
Stanislaw Wyspianski 294
Stawki Sokağı 20, 202, 206, 214, 216, 286, 299
Stefania Grodzienska 137
Stefan Mandeltort 59, 60, 118
Stefan Pomper 83
Stefan Zeromski 129, 298
Stella Gumuchian 306
Sylvia Glass 7, 8, 14, 17

T

Tadek Szajer 28, 58, 119, 126, 151, 152, 160, 168, 223
Tatiana Epstein 82, 83
The Author of Himself 312
The Holocaust 311
Titmoning 246, 255, 272, 280, 283
Tost Camp Ilag 307
Tövbe Günü 41, 130, 218, 275
Trawniki 262, 263, 266, 267, 268, 307
Treblinka 18, 31, 32, 167, 168, 216, 217, 227, 230, 231, 232, 240, 241, 242, 245, 246, 262, 263, 266, 267, 268, 273, 274, 294, 299, 301, 305, 320
Twarda Sokağı 68

U

Ukraynalı muhafızlar 209, 267
Umschlagplatz 20, 32, 65, 205, 212, 214, 215, 225, 241, 266, 286, 294, 299, 305

V

Varşova 8, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 30, 31, 32, 36, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 65, 66, 68, 70, 77, 88, 89, 93, 95, 99, 103, 107, 108, 111, 112, 115, 125, 134, 140, 144, 146, 150, 153, 157, 163, 164, 165, 167, 171, 176, 178, 180, 181, 187, 194, 200, 207, 212, 215, 218, 220, 222, 227, 228, 229, 242, 248, 251, 254, 255, 261, 262, 264, 265, 268, 269, 270, 271, 274, 283, 286, 287, 289, 290, 293, 294, 296, 298, 299, 301, 303, 305, 306, 316, 317, 319, 320
Varşova Gettosu 8, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 30, 50, 65, 68, 95, 99, 112, 125, 144, 146, 200, 212, 215, 261, 262, 265, 290, 296, 301, 317, 319, 320
Vera Gran 87, 149
Vera Neuman 101, 108, 135, 195
Vladka Meed 290
Volksdeutsche 293
Volksliste 293

W

Warszawianka fırını 152
Westerbork 307
Wiezienna Sokağı 222
Wladislaw Gliczynski 83
Wladislaw Spielman 82, 83, 87
Wolynska Sokağı 217

Y

Yad Vashem 290, 309, 310, 316
Yahudi Konseyleri 92
Yahudi Sosyal Yardımlaşma Komitesi 294
Yaşlılar Konseyi 164, 200, 204
Yeni Düzenleme Komisyonu 216
Yisrael Gutman 290
Yitzak Zuckerman 290
Yom Kippur 292

Z

Zagiew 296
Zaklikow 46, 170, 301
Zelazna Sokağı 70, 100, 148, 157, 187
Zelig Silberman 137
Zelig Zylberberg 212
Zelwerowicz Tiyatro Okulu 230
Zielna Sokağı 39, 40
Zlota Sokağı 66, 108
Zosia Zakheim 132
Zycho Rozensztajn 173, 187

"Samimi, doğal, abartılmamış"
Chicago Tribune

15 Haziran 1943

"Uzun zamandır bu deftere hiçbir şey yazmadım. Yazmak neyi değiştirir; benim günlüğümle kim ilgilenir ki? Pek çok kez onu yakıp yok etmeyi geçirdim aklımdan, ama içimin derinliklerinden gelen bir ses beni engelledi. Ve işte yine o ses, şimdi beni son günlerde duyduğum tüm korkunçlukları yazmaya zorluyor."

Mary Berg, Alman ordusunun Varşova'daki kıskacını biraz daha sıkılaştırdığı bir dönemde, on beşinci doğum gününde karar verdi günlük yazmaya. Varşova kuşatmasından son ana, Getto Ayaklanması'nın acımasızca bastırılışına kadar mültecilerin durumunu, sonradan görmelerin yaşamını, zorunlu askerliği, sürgünleri ve Alman baskısına karşı yürütülen savaşın ön safında yaşanan kahramanlık ve direnişi oldukça canlı detaylarla kaydetti. Bir müttefik tutuklu takasında ailesiyle birlikte kurtarıldığında, birkaç eşyasının arasında dikkatli bir şekilde saklanmış on iki küçük defter vardı. Bir yıl geçmeden, yazılarının Amerika'da savaş dönemine ait bir kitap olarak yayınlanması, gerçeklerin açığa çıkmasında kilit rol oynadı.

Şimdi ilk kez dünya çapındaki okuyucu kitlesi için yayınlanan bu kitap, gerçekliği, ayrıntıları ve dokunaklı yapısıyla dikkate değer bir yapıt. Fakat bu günlük, sadece bir halkın yaşamı ve yok oluşu üzerine hazırlanan bir olay raporu değil, İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli belgesi de sayılmaktadır – soykırım ve nefrete son verilmesi çağrısında bulunan mesajıyla sonsuz bir etkiye sahiptir. Bu, hayat dolu bir genç kızın eşi görülmemiş acılarla karşılaşmasının ve tarihin en karanlık sayfalarından birine yönlendirdiği eşsiz ışığın özel bir hikâyesidir.

